

ЗОЛОТЕ ТЕЛЯ[12]

ВІД АВТОРІВ

З приводу нашого усупільненого літературного господарства до нас часто звертаються з запитаннями цілком закономірними, але й надто одноманітними; "Як це ви пишете вдвох?"

Спочатку ми відповідали докладно, вдаючись до деталей, розповідали навіть про серйозну сварку, яка виникла з такого приводу: вбити героя роману "12 стільців" Остапа Бендера чи залишити живим? Не забували згадати і про те, що долю героя було вирішено жеребкуванням. В цукорницю було покладено два папірці, на одному з яких тремтячою рукою було намальовано череп і дві курячих кісточки. Ми витягли череп — і за півгодини великого комбінатора не стало. Вія був зарізаний бритвою.

Потім ми стали відповідати скупіше. Про сварку вже не писали. А ще перегодом перестали вдаватися до деталей. І, нарешті, відповідали вже без Натхнення:

— Як ми пишемо вдвох? Та так і пишемо вдвох. Як брати Гонкури. Едмонд бігає по редакціях, а Жюль стереже рукопис, щоб не вкрали знайомі.

І раптом одноманітність запитань було порушено.

— Скажіть, — запитав нас якийсь суворий громадянин з числа тих, які визнали Радянську владу трохи пізніше ніж Англія і трохи раніше ніж Греція, — скажіть, чому ви пишете смішно? Які можуть бути смішки в реконструктивний період? Ви Що, збожеволіли?

Після цього він ще довго й сердито переконував нас у тому, що зараз сміх шкідливий.

— Сміятися гріх! — казав він. — Так, сміятися не можна! І усміхатись не можна. Коли я бачу це нове життя, ці зрушення, мені не хочеться усміхатись, мені хочеться молитись!

— Але ж ми не просто сміємося, — заперечували ми. — Наша мета — сатира саме на тих людей, які не розуміють реконструктивного періоду.

— Сатира не може бути смішною, — сказав суворий товариш і, підхопивши під руку якогось кустаря-баптиста, який видався йому стопроцентним пролетарієм, повів його до себе на квартиру.

Повів, щоб писати про нього нудними словами, повів, щоб вставити його в шеститомний роман під назвою: "А паразити— ніколи!"

Все, що ми тут розповіли, — не вигадка. Вигадати можна було б і смішніше.

Дайте такому громадянину-алілуйнику волю, і він навіть на мужчину надіне паранджу, а сам зранку гратиме на трубі гімни і псалми, вважаючи, що саме так треба допомагати будівництву соціалізму.

І весь час, поки ми творили "Золоте теля", над нами витав лик суворого громадянина.

— А що, як цей розділ вийде смішний? Що скаже суворий громадянин?

Зрештою ми ухвалили:

а) роман написати якомога веселий.

б) якщо суворий громадянин знову заявить, що сатира не повинна бути смішною, — просити прокурора республіки притягти згаданого громадянина до кримінальної відповідальності за статтею, яка карає за головотяпство зі зламом.

І. Ільф, Є. Петров

Частина перша

ЕКІПАЖ "АНТИЛОПИ"

Переходячи вулицю, озирнись обабіч.

(5 правил вуличного руху)

Розділ I

ПРО ТЕ, ЯК ПАНІКОВСЬКИЙ ПОРУШИВ КОНВЕНЦІЮ

Пішоходів треба любити.

Пішоходи ж більша частина людства. Та й ще — краща його частина. Пішоходи створили світ. Це вони побудували міста, звели багатоповерхові будівлі, проклали каналізацію і водопровід, забрукували вулиці й освітили їх електричними лампами. Це вони понесли по всьому світові культуру, винайшли засіб друкування книг, вигадали порох, проклали мости через ріки, розшифрували єгипетські ієрогліфи, запровадили у вжиток безпечну бритву, скасували торгівлю рабами і довели, що з сої можна приготувати чотирнадцять смачних поживних страв.

І коли все було готове, коли рідна планета набула порівняно упорядкованого вигляду, з'явилися автомобілісти.

Треба сказати, що автомобіль теж винайшли пішоходи. Але автомобілісти про це якось одразу ж забули. Сумирних і розумних пішоходів почали давити. Над вулицями, що їх створили пішоходи, взяли владу автомобілісти. Бруківки стали вдвоє ширші, тротуари звузились до розмірів тютюнової бандеролі. І пішоходи почали злякано тулитись до стін будинків.

Життя пішоходів у великих містах — це життя мучеників. Для них запроваджено своєрідне транспортне гетто. їм дозволяється переходити вулиці тільки на перехрестях, тобто саме в тих місцях, де рух найбільший і де найлегше можна обірвати волосину, на якій здебільшого висить життя пішохода.

В нашій великій країні звичайний автомобіль, призначений, на думку пішоходів, для мирного перевезення людей і вантажів, набув загрозливих обрисів братовбивчого снаряда. Він виводить з ладу цілі шеренги членів профспілок та їхніх родин. Якщо ж пішоходові іноді й щастить випурхнути з-під срібного носа машини — його оштрафує міліція за порушення правил вуличного катехізису.

І взагалі, авторитет пішоходів дуже похитнувся. Вони, що дали світові таких славнозвісних людей, як Горацій, Бойль, Маріотт, Лобачевський, Гутенберг і Анатоль Франс, змушені тепер пошло кривлятися, аби лише нагадати про своє існування. Боже, боже, якого, по суті, нема, до чого ж ти, якого насправді нема, довів пішохода!

Ось іде він з Владивостока до Москви сибірським трактом, тримаючи в руці прапор з написом; "Перебудуємо побут текстильників", а на плечі в нього палиця, на якій теліпаються резервні сандалії "Дядя Ваня" і бляшаний чайник без кришки. Це радянський пішохід-фізкультурник, який вийшов з Владивостока юнаком і буде задавлений вже в похилому віці біля самих воріт Москви важким автокаром, номер якого так і не встигнуть запримітити.

Або ось ще один, європейський могікан пішохідного руху. Він іде пішки навколо земної кулі і котить поперед себе бочку. Він залюбки пішов би й так, без бочки. Але тоді ніхто не помітить, що він дійсно пішохід далекого прямуювання, і про нього не напишуть у газетах. Отож і доводиться все життя штовхати поперед себе трикляту тару, на якій до того ж (ганьба, ганьба!) великими жовтими літерами виведено слова, що вихваляють неперевершені якості автомобільного мастила "Мрії шофера".

Так деградував пішохід.

І лише в маленьких російських містах пішохода ще поважають і люблять. Там він ще хазяїн вулиць, безтурботно ходить бруківкою і пересікає її хитромудре, де тільки йому заманеться.

Громадянин у картузі з білим верхом, які здебільшого носять адміністратори літніх садів і конферансьє, без сумніву, належав до більшої і кращої частини людства. Він ішов вулицями міста Арбатова пішки, озираючись увсебіч з поблажливою цікавістю. В руці він тримав невеличкий акушерський саквояж. Місто, очевидно, нічим не вразило пішохода в артистичному картузі.

Він побачив півтора десятка біло-рожевих, блакитних і кольору резеди дзвіниць; впало в око облізле американське золото церковних бань. Над будинком офіційної установи лопотів прапор.

Біля баштових білих воріт провінціального кремля дві старенькі, суворі на вигляд, жінки розмовляли по-французькому, скаржились на Радянську владу і згадували улюблених дочок. Холодом тягло з церковного підвалу; звідти несло кислим винним запахом. Очевидно, там зберігалась картопля.

— Храм спаса на картоплі, — неголосно сказав пішохід. Пройшовши під диктовою аркою із свіжим, намальованим крейдою, гаслом: "Привіт 5-

й окружній конференції жінок і дівчат", він опинився біля входу у довгу алею, що мала назву Бульвару Молодих Талантів.

— Ні, — промовив він з гіркотою, — це не Ріо-де-Жанейро, це куди гірше.

Майже на всіх лавочках Бульвару молодих Талантів сиділи самотні дівчата з розкритими книжками в руках. Дірчасті тіні падали на сторінки книг, на голі лікті, на зворушливі чілки. Коли приїжджий увійшов у прохолодну алею, на лавочках помітно заворушилися. Дівчата, затуляючись книжками Гладкова, Елізи Ожешко і Сейфулліної, кидали на приїжджого боязкі погляди. Він пройшов повз схвильованих читачок парадним кроком і вийшов до будинку виконкому — мети своєї прогулянки.

У цю хвилину з-за рогу виїхав візник. Поруч з ним, тримаючись за припаде пилом, облуплене крило фургона і розмахуючи товстелезною папкою з тисненням написом "Musique", швидко йшов чоловік у довгополій толстовці. Він щось запально доводив пасажирові фургона. Пасажир, людина літня, з обвислим, як банан, носом, стискував ногами чемодан і час від часу давав своєму співбесідникові дулі. В запалі суперечки його інженерський картуз з блискучою плюшевою околичкою зеленого диванного кольору, скособочився. Обидві сторони часто і з натиском промовляли слово "платня".

Незабаром почулися й інші слова.

— Ви за це відповідатимете, товаришу Талмудовський! — крикнув довгополий, відсторонюючи од свого обличчя інженерову дулю.

— А я вам кажу, що за таких умов до вас не піде жоден пристойний фахівець, — відповів Талмудовський, намагаючись тримати свою дулю в тій же позиції.

— Ви знову про платню! Доведеться поставити питання про рвацтво!

— Плював я на платню! Я працюватиму задарма! — кричав інженер, схвильовано виписуючи дулею різноманітні спіралі. — Захочу—і взагалі піду на пенсію. Ви мені це кріпосне право облиште! Самі всюди пишуть: "Свобода, рівність, братерство!" — а мене примушують працювати у цій щурячій норі. — І ось інженер Талмудовський на тій же руці, якою давав дулі, почав нервово рахувати пальці:— Квартира— свинарник, театру нема, платня... Візник! Жени на вокзал!

— Тпру-у! — завищав довгополий, метушливо забігаючи наперед і хапаючи коняку за вуздечку. — Я як секретар секції інженерів і техніків... Кіндрате Івановичу! Таж завод лишиться без спеціалістів... Побійтесь бога! Громадськість цього не допустить, інженере Талмудовський... У мене в портфелі протокол.

І секретар секції, розчепіривши ноги, почав поспіхом розв'язувати тасьма своєї "Musique".

Ця необережність вирішила суперечку. Побачивши, що шлях вільний, Талмудовський звівся на ноги і що було сили закричав:

— Жени на вокзалі

— Куди? Куди? — забелькотав секретар, кидаючись за фаетоном. — Ви дезертир трудового фронту!

З папки "Musique" вилетіли аркушки цигаркового паперу з якимисьь бузковими "слухали — ухвалили".

Приїжджий, що з цікавістю спостерігав цей інцидент, — постояв хвилину на спорожнілій площі й ще переконливішим тоном промовив;

— Ні, це не Ріо-де-Жанейро.

За хвилину він уже стукав у двері кабінету голови виконкому.

— Вам кого? — запитав його секретар, що сидів за столом біля дверей. — Вам чого до голови? У якій справі?

Очевидно, відвідувач досконало знав систему поводження з секретарями державних, господарчих і громадських організацій. Він і не думав запевняти, що прибув у терміновій казенній справі.

— В особистій, — сухо сказав він, навіть не дивлячись на секретаря; просунув голову у двері:—До вас можна? — І, не чекаючи відповіді, наблизився до письмового столу. — Здрастуйте, ви мене не пізнаєте?

Голова виконкому, чорноокий огрядний чолов'яга у синьому піджаці і таких самісіньких штанях, заправлених у чоботи на високих скороходських закаблуках, глянув на відвідувача досить неухважно і заявив, що не пізнає.

— Невже не пізнаєте? А, до речі, багато людей вважають, що я дуже схожий на свого батька.

— Я теж дуже схожий на свого батька, — нетерпляче сказав відвідувачеві голова. — Ви з чим до мене, товаришу?

— Тут справа вся в тім, хто батько, — журно зауважив відвідувач. — Я син лейтенанта Шмідта.

Голова виконкому зніяковів. Він підвівся. Враз пригадав образ славнозвісного революційного лейтенанта з блідим обличчям і в чорній пелерині, з бронзовими застібками-левами. Поки він міркував, що б його, відповідне для такого випадку, сказати синові чорноморського героя, відвідувач роздивлявся поглядом примхливого покупця умеблювання кабінету.

Колись, за царату, присутствені місця меблювали за певним трафаретом. Було винайдено особливу породу казенних меблів: плоскі, під саму стелю, шафи, дерев'яні канапи з важкими тридюймовими полірованими сидіннями, столи на товстих більярдних ніжках і дубові парапети, які відділяли "присутствіє" від зовнішнього неспокійного світу. З часу революції ця порода меблів майже зникла і секрет її виробництва згубили. Люди забули, як треба обладнувати приміщення урядових осіб, і службові кабінети заповнили предмети, які до того вважалися невід'ємним атрибутом приватної квартири. В установах з'явилися пружинні адвокатські канапи з дзеркальною полочкою для семи фарфорових слонів, які немовбито приносять щастя, полиці для посуду, етажерочки, розсувні шкіряні крісла для ревматиків і блакитні японські вази. В кабінеті голови арбатовського виконкому, окрім звичайного письмового столу, прижилися ще й два пуфики, оббиті посотаним рожевим шовком, картата козетка, атласний екран з Фузі-Ямою і з квітучою вишневою гілкою і дзеркальна слов'янська шафа грубої базарної роботи.

"А шафочка, — бачу, — типу "Гей, слов'яни!" — подумав відвідувач. — Тут багато не візьмеш. Ні, це не Ріо-де-Жанейро".

— Дуже добре, що ви зайшли, — нарешті промовив голова. — Ви, напевне, з Москви?

— Еге ж, проїздом, — одповів відвідувач, розглядаючи козетку і щодалі все більше переконуючись, що фінансові справи виконкому кепські. Він оддавав перевагу виконкомам, що були обставлені новими шведськими меблями ленінградського деревотресту.

Голова виконкому вже хотів було запитати про мету приїзду лейтенантського сина в Арбатов, але несподівано для самого себе жалібно посміхнувся і сказав:

— Церкви у нас чудові. Тут уже з Головнауки приїздили, збираються реставрувати. Скажіть, а чи ви самі пам'ятаєте повстання на панцирникові "Очаков"?

— Туманно, туманно, — одповів відвідувач. — У ту героїчну добу я був ще безмірно малий. Я був немовлям.

— Пробачте, а як вас звати?

— Микола... Микола Шмідт.

— А по батькові?

"Ой як погано!" — подумав відвідувач, який і сам не знав, як звати його батька.

— Та-ак, — протягнув він, уникаючи прямої відповіді, — тепер багато є таких, що не знають імен героїв... Почадили від непу... Немає колишнього ентузіазму. Я, власне, потрапив до вашого міста випадково. Неприємність в дорозі... Залишився без грошей.

Голова дуже зрадів раптовій зміні напрямку розмови. Це ж ганьба, що він забув ім'я очаковського героя.

"Справді, — міркував він, люб'язно дивлячись у натхненне обличчя героя, — нидієш тут за роботою. Забуваєш великі віхи історії".

— Як ви кажете? Без грошей? Цікаво...

— Звичайно, я міг би звернутися до приватної особи, — продовжував відвідувач, — мені будь-хто дасть, але ви розумієте, це не зовсім зручно з політичної точки зору... Син революціонера — і раптом просить гроші у приватної особи, у непмана...

Останні слова син лейтенанта промовив з надрином. Голова виконкому тривожно прислухався до нових інтонацій в голосі відвідувача. "А що, як припадочний? — подумав він. — Матимеш халепу!"

— І дуже добре зробили, що не звернулися до приватника, — сказав зовсім спантеличений голова.

Потім син чорноморського героя лагідно, без натиску, перейшов до діла. Він просив п'ятдесят карбованців. Голова виконкому, затиснутий у вузькі рамки місцевого бюджету, спромігся дати лише вісім карбованців і три талони на обід в кооперативній їдальні "Колишній друг шлунка".

Син героя поклав гроші й талони в глибокі кишені приношеного сірого "в яблуках" піджака і вже збирався підвестись з рожевого пуфа, коли за дверима кабінету почув тупотіння і заперечувальний вигук секретаря.

Двері зненацька розчинилися і на порозі показався новий відвідувач.

— Хто тут головний? — запитав він, тяжко дихаючи і нишпорячи блудливими очима по кімнаті.

— Ну, я, — сказав голова.

— Здрастуй, начальник, — гаркнув новоприбулий, простягаючи лопатоподібну долоню. — Будьмо знайомі. Син лейтенанта Шмідта.

— Хто? — перепитав глава міста, вирячивши очі.

— Син великого незабутнього героя лейтенанта Шмідта, — повторив прибулий.

— Та ось же сидить товариш — син товариша Шмідта, Микола Шмідт!

І голова виконкому, зовсім збентежившись, вказав на першого відвідувача, обличчя якого враз набуло сонного виразу.

В житті двох шахраїв настала лоскотна хвилина. В руках скромного і довірливого голови виконкому в першу-ліпшу мить міг блиснути довгий неприємний меч Немезіди. Обставини давали лише одну секунду для створення рятівної комбінації. В очах другого сина лейтенанта Шмідта спалахнув жах. Його постать в літній сорочці "Парагвай", в штанях з матроським клапаном і голубуватих парусинових черевиках, яка ще хвилину тому здавалася різкою, вугластою, стала розпадатись, втратила свої грізні обриси і вже зовсім не викликала ніякої поваги. На обличчі голови виконкому з'явилася лиховісна посмішка.

І саме тоді, коли другому синові лейтенанта Шмідта здавалося, що вже все пропало і що страшний гнів глави міста зараз впаде на його руду голову, з рожевого пуфика прийшов порятунок.

— Васю! — заволав перший син лейтенанта Шмідта, підводячись. — Рідний братику! Пізнаєш брата Колю? І перший син стис в обіймах другого сина.

— Пізнаю! — вигукнув Вася мов сліпий, якому щойно повернувся зір.
— Пізнаю брата Колю!

Щаслива зустріч позначилася такими сумбурними виявами любові, такими неймовірними по силі обіймами, що в другого сина чорноморського революціонера від болю сплотніло обличчя. Брат Коля на радощах добре прим'яв його...

Обнімаючись, обидва брати нишком поглядали на голову виконкому, обличчя якого не втрачало кислого виразу. Зважаючи на це, рятівну комбінацію довелося розвинути, поповнити побутовими деталями і

новими, невідомими ще Істпарту подробицями повстання моряків у 1905 році.

Тримаючись за руки, брати присіли на козетку і, не зводячи улесливих очей з голови, поринули у спогади.

— Яка дивовижна зустрічі — фальшиво вигукнув перший син, запрошуючи поглядом голову виконкому взяти участь у родинному торжестві.

— Авжеж, — промовив голова виконкому примороженим голосом. — Буває, буває.

Побачивши, що голова все ще перебуває в лабетах сумнівів, перший син погладив брата по рудих, як у сеттера, кучерях і лагідно запитав:

— Коли ж ти приїхав із Маріуполя, де ти жив, у нашої бабуні?

— Так, я жив, — пробурмотів другий син лейтенанта, — у неї.

— Чого ж ти так рідко писав? Я дуже непокоївся.

— Був зайнятий, — похмуро відповів рудоволосий. І, потерпаючи, аби невгомний брат не поцікавився, чим же він був зайнятий (а зайнятий він був здебільшого тим, що сидів у виправних будинках різних автономних республік і областей), другий син лейтенанта Шмідта вирвав ініціативу і сам запитав:

— А ти чому не писав?

— Я писав, — несподівано відповів братуха, відчуваючи незвичайний приплив веселощів, — рекомендовані листи посилав. У мене навіть поштові квитанції є.

І він поліз до бокової кишені, звідкіля дійсно видобув безліч потертих папірців, але показав їх чомусь не братові, а голові виконкому, та й то здаля.

Як не дивно, але вигляд папірців трохи заспокоїв голову виконкому. Спогади братів стали жвавішими. Рудоволосий ввійшов у роль і досить доладно, хоч і монотонне розповів зміст масової брошури "Мятеж на Очакові". Брат прикрашав його сухий виклад деталями настільки мальовничими, що голова, який уже почав заспокоюватись, знову насторожився. Та все ж він не затримав братів і вони побігли на вулицю, відчуваючи неабияке полегшення.

За рогом виконкомівського будинку вони зупинились.

— До речі, про дитинство, — сказав перший син, — в дитинстві таких, як ви, я вбивав на місці. З рогатки.

— Чому? — радісно запитав другий син знаменитого батька.

— Такі суворі закони життя. Або, стисло висловлюючись, життя диктує нам свої суворі закони. Чого ви поперлись до кабінету? Хіба ви не бачили, що голова виконкому не сам?

— Я думав...

— А-а, ви думали? То ви іноді думаєте? Ви мислитель? Як ваше прізвище, мислителю? Спіноза? Жан-Жак Руссо? Марк Аврелій?

Рудоволосий мовчав, пригнічений справедливим звинуваченням.

— Ну, та я вам дарую. Живіть. А тепер познайомимось. Як-не-як — ми брати. А це зобов'язує... Мене звати Остап Бендер. Дозвольте також узнати ваше перше прізвище?

— Балаганов, — відрекомендувався рудоволосий, — Шура Балаганов.

— Професією не цікавлюсь, — ввічливо сказав Бендер, — але здогадуюсь. Очевидно, щось інтелектуальне? Судимостей за цей рік багато?

— Дві, — з довірою відказав Балаганов.

— Оце вже недобре. Навіщо ви продаєте свою безсмертну душу? Людина не повинна потрапляти під суд. Цим займатись непристойно. Я маю на увазі крадіжки. Не кажучи вже про те, що красти — гріх; мама напевне познайомила вас у дитинстві з такою доктриною, — це до того ж марна трата сил і енергії.

Остап ще довго викладав би свої погляди на життя, коли б його не перебив Балаганов.

— Гляньте, — сказав він, вказуючи на зелені хащі Бульвару Молодих Талантів. — Бачите, он іде людина в брилі.

— Бачу, — гордовито сказав Остап. — Ну то й що? Це губернатор острова Борнео?

— Це Паніковський, — сказав Шура. — Син лейтенанта Шмідта.

Алеєю, у затінку царствених лип, перехнябившись трохи набік, сунув немолодий вже громадянин. Цупкий брилик з рубчастими краями сидів на його голові. Штани були такі куці, що з-під них виднілися білі зав'язки підштанків. Під вусами громадянина, наче вогник цигарки, пламенів золотий зуб.

— Як, ще один син? — сказав Остап. — Це вже мене тішить! Паніковський підійшов до будинку виконкому, замріяно описав біля входу

вісімку, взявся за брилик обома руками, поправив його на голові, обсмикнув піджак і, тяжко зітхнувши, посунувся У двері.

— У лейтенанта було три сини, — зауважив Бендер, — двоє розумних, а третій дурень. Його треба застерегти.

— Не треба, — сказав Балаганов. — Знатиме надалі, як порушувати конвенцію.

— А що це за конвенція така?

— Заждіть, потім скажу. Іду, іду!

— Я людина завидюща, — зізнався Бендер, — але тут заздрити нема чому. Ви ніколи не бачили бій биків? Ходімо подивимось.

Діти лейтенанта Шмідта, що вже встигли потоваришувати, вийшли з-за рогу і стали під вікном кабінету голови виконкому.

За тьмяним, немитим склом сидів голова. Він швидко писав. Як у всіх, хто пише, обличчя його мало скорботний вигляд.

Раптом він підвів голову. Двері розчинилися, і до кімнати ввалився Паніковський. Притискуючи брилик до засмальцьованого піджака, він спинився біля столу і щось довго ворушив товстими губами. Після цього голова виконкому підскочив на стільці і широко роззявив рота. Друзі почули протяжний крик.

Гукнувши "Всі назад!", Остап потягнув за собою Балаганова. Вони побігли на бульвар і причаїлись за деревом.

— Скиньте капелюхи, — сказав Остап, — схиліть голови. Зараз відбудеться винос тіла.

Він не помилився: не встигли ще змовкнути гучні переливи вигуків голови, як у порталі виконкому з'явилися двоє кремезних співробітників. Вони несли Паніковського. Один тримав його за руки, другий за ноги.

— Прах небіжчика, — коментував Остап, — винесли на руках близькі, друзі й родичі.

Співробітники витягли третє нерозумне дитя лейтенанта Шмідта на ґанок і почали неквапливо розгойдувати. Паніковський мовчав, покірливо дивлячись у синє небо.

— Після короткочасної громадянської панахиди... — почав Остап.

Тієї ж самої миті співробітники, наддавши тілу Паніковського потрібний розмах і інерцію, викинули його на вулицю.

— ... тіло було предано землі, — закінчив Бендер. Паніковський гепнувся на землю, мов жаба. Враз підвівшись, він побіг з неймовірною швидкістю Бульваром Молодих Талантів, перехнябившись ще більше, ніж тоді, як ішов сюди.

— Ну, а тепер розповідайте, — промовив Остап, — яким чином цей гад порушив конвенцію і що це була за конвенція.

Розділ II

ТРИДЦЯТЬ СИНІВ ЛЕЙТЕНАНТА ШМІДТА

Ранок, що почався так клопітливо, закінчився. Бендер і Балаганов, не змовляючись, швидко пішли геть од виконкому. Головною вулицею на розсунутих селянських биндюгах везли довгу синю рейку. Такий передзвін і спів стояли на головній вулиці, що здавалося, ніби візник у рибальському брезентовому прозодягу віз не рейку, а оглушливу музичну ноту. Сонце ломилося в скляну вітрину крамниці наочних приладів, де

над глобусами, черепами і картонною печінкою п'яниці, розмальованою веселими фарбами, зворушливо обнімалися два кістяки. В скромному вікні майстерні штемпелів і печаток чільне місце займали емальовані таблички: "Зачинено на обід", "Обідня перерва з 2 до 3 годин дня", "Зачинено на обідню перерву", просто: "Зачинено", "Магазин зачинено", і нарешті чорна фундаментальна дошка з золотими літерами: "Зачинено на переоблік". Очевидно, ці категоричні тексти користувалися в місті Арбатові найбільшим попитом.

На всі інші події життя майстерня штемпелів і печаток відгукнулася лише однією синьою табличкою: "Чергова няня",

Далі, одна за одною, розташувалися підряд три крамниці духових інструментів, мандолін і басових балалайок. Мідні труби, розбещено виблискуючи, пишалися на вітринних приступках, оббитих червоним коленкором. Особливо гонорився бас-гелікон. Він мав такий могутній вигляд, так ліниво вигрівався на сонці, скрутившись у кільце, що його варто було б тримати не у вітрині, а в столичному зоопарку, деś поміж слоном та змієм-полозом. І щоб у дні відпочинку батьки водили до нього дітей і казали:

"Ось, дитинко, павільйон гелікона. Гелікон зараз спить. А коли проснеться, то обов'язково почне дути в трубу". І щоб дітки дивилися на трубу великими зачудованими очима.

Іншим разом Остап Бендер звернув би увагу і на свіжо зрубані, завбільшки з добру клуню, балалайки, і на покручені на сонці грамофонні платівки, і на піонерські барабани, які своїми бадьорими фарбами стверджували думку про те, що "куля— дура, а штик — молодець", але зараз йому було не до того. Він хотів їсти.

— Ви, звичайно, стоїте над краєм фінансової прірви? — запитав він Балаганова.

— Це ви про гроші? — сказав Шура. — Грошей у мене немає вже тиждень.

— В такому разі, ви погано кінчите, молодий чоловіче, — повчально сказав Остап. — Фінансова прірва — найглибша з усіх прірв. У неї можна падати все життя. Ну, гаразд, не журіться. Все ж таки я виніс у своєму дзьобі три талони на обід. Голова виконкому полюбив мене з першого погляду.

Та молочним братам не пощастило скористатися добротою глави міста. На дверях їдальні "Колишній друг шлунка" висів величезний замок, покритий чи то іржею, чи то гречаною кашею.

— Звичайно, — з гіркотою промовив Остап, — з нагоди обліку шніцелів їдальню зачинено назавжди. Доведеться віддати своє тіло на пошматування приватникам.

— Приватники люблять готівку, — глухо заперечив Балаганов.

— Ну, ну, не буду вас мучити. Голова виконкому обсипав мене золотим дощем на суму у вісім карбованців. Але, зважте, шановний Шуро, дурно харчувати вас я не маю наміру. За кожний вітамін, що я вам його згодую, я вимагатиму від вас безліч дрібних послуг.

Проте приватновласницького сектора в місті не виявилось, і брати пообідали в літньому кооперативному саду, де спеціальні плакати сповіщали громадян про останню арбатовську новину в галузі народного харчування:

ПИВО ВІДПУСКАЄТЬСЯ ТІЛЬКИ ЧЛЕНАМ ПРОФСПІЛКИ

— Задовольнимосся квасом, — сказав Балаганов.

— Тим більше, — додав Остап, — що місцеві кваси виготовляє приватна артіль, що співчуває Радянській владі. А тепер розповідайте, чим завинив цей головоріз Паніковський. Я люблю розповіді про дрібні шахрайства.

Попоївши досхочу, Балаганов вдячно глянув на свого рятівника і почав розповідь. Вона тривала години зо дві і була насичена дуже важливими відомостями.

У всіх галузях людської діяльності попит на працю регулюється спеціальними органами. Артист поїде до Омська лише тоді, коли достоту з'ясує, що йому там нічого боятися конкуренції і що на його амплуа холодного коханця чи "їсти подано" інших претендентів нема. Про залізничників піклуються рідні їм учпрофсожі, які акуратно публікують в газетах повідомлення про те, що безробітні багажні роздатники не можуть розраховувати на роботу в межах Сизрано-Вяземської дороги, чи про те, що Середньоазіатській дорозі потрібні чотири бар'єрних сторожихи. Експерт-товарознавець вміщує оголошення в газеті, і вся країна дізнається, що на світі є експерт-товарознавець з десятирічним стажем, який у зв'язку з сімейними обставинами міняє службу в Москві на роботу в провінції.

Все регулюється, тече розчищеними руслами, робить свій кругообіг у цілковитій відповідності до закону і під його захистом.

І лише одна біржа шахраїв особливої категорії, яка іменує себе дітьми лейтенанта Шмідта, перебуває у хаотичному стані. Анархія роздирає корпорацію дітей лейтенанта. Вони не могли здобути із своєї професії тих вигод, які, без сумніву, могли їм принести хвилинні знайомства з адміністраторами, господарниками, громадськими працівниками, людьми, що здебільшого напрочуд довірливі.

По всій країні, шантажуючи і канючаючи, никають фальшиві онуки Карла Маркса, неіснуючі небожі Фрідріха Енгельса, брати Луначарського,

кузини Клари Цеткін або, щонайменше, нащадки славнозвісного анархіста князя Кропоткіна.

Від Мінська до Берінгової протоки і від Нахічевані на Араксі до Землі Франца-Йосифа заходять до виконкомів, встають на станційних платформах, наймають візника і заклопотано їздять родичі великих людей. Вони поспішають. Справ у них багато.

Одного часу попит на родичів помітно зменшився, і на цій — своєрідній біржі настала депресія. Відчувалася потреба в реформах. Поступово налагодили свою діяльність онуки Карла Маркса, кропоткінці, енгельсівці і такі інші, за винятком буйної корпорації дітей лейтенанта Шмідта, яку, на зразок польського сейму, вічно роздирала анархія. Діти підібралися якісь грубі, сварливі, норовисті, жадюги; вони заважали один одному збирати урожай.

Шуру Балаганова, який вважав себе первістком лейтенанта, не на жарт занепокоїла кон'юнктура, що склалася з цього приводу. Все більше і більше йому доводилося стикатися з товаришами з корпорації, що загидили родючі поля України і курортні висоти Кавказу, де він звик до прибуткової праці.

— І ви злякалися зростаючих труднощів? — глузливо запитав Остап.

Та Балаганов не помітив іронії. Попиваючи бурякового кольору квас, він продовжував свою розповідь.

Вихід з цього напруженого становища був один — конференція. Щоб скликати її, Балаганов працював цілісіньку зиму. Він листувався з конкурентами, з якими був особисто знайомий. Незнайомим передавав запрошення через онуків Маркса, яких подибував у путі. І ось нарешті напровесні 1.928 року майже всі відомі діти лейтенанта Шмідта зібралися в московському трактирі біля Сухаревої башти. Кворум був чималий: у

лейтенанта Шмідта виявилось тридцять синів у віці од вісімнадцяти до п'ятдесяти двох років і чотири дочки, дурнуваті, підстаркуваті й негарні.

В короткому вступному слові Балаганов висловив сподівання, що брати знайдуть спільну мову і вироблять нарешті конвенцію, необхідність якої продиктовано самим життям.

За проектом Балаганова, весь Союз Республік слід було розбити на тридцять чотири експлуатаційних ділянки, за числом учасників конвенції. Кожна ділянка передається для довготермінового користування одній дитині. Ніхто з членів корпорації не має права переходити кордони і вторгтися на чужу територію з метою заробітку.

Проти нових принципів роботи ніхто не заперечував, якщо не вважати Паніковського, який вже тоді заявив, що проживе й без конвенції. Та от при розподілі країни зчинилось щось неймовірне. Високі договірні сторони перегризлися в першу ж хвилину і вже не зверталися одна до одної, не вживаючи найлайливіших епітетів.

Всі незгоди виникли через поділ ділянок. Ніхто не хотів брати університетських центрів. Нікому не потрібні Москва, Ленінград, Харків — міста, що вже бачили й не таке.

Дуже погану репутацію мали також далекі, засипані пісками східні області. Їх звинувачували, що вони буцімто мало знайомі з постаттю лейтенанта Шмідта.

— Нема дурних! — верескливо кричав Паніковський. — Ви мені дайте Середньоруську височину, тоді я підпишу конвенцію.

— Як? Всю височину? — заявив Бакланов. — Може, тобі ще дати і Мелітополь на додаток? Чи Бобруйськ?

Почувши слово "Бобруйськ", збори болісно застогнали. У Бобруйськ всі згоджувалися їхати хоч зараз. Бобруйськ вважали чудовим, висококультурним містом.

— Ну, не всю височину, — наполягав на своєму жадібний Паніковський, — хоча б половину. Зрештою, я сімейна людина, у мене дві сім'ї.

Але йому не дали й половини.

Після тривалих дебатів ухвалили визначити ділянки жеребкуванням. Було нарізано тридцять чотири папірці, і до кожного з них вписано географічну назву. Родючий Курськ і сумнівний Херсон, мало розроблений Мінусінськ і майже безнадійний Ашхабад, Київ, Петрозаводськ і Чита — всі республіки, всі області лежали у чийсь заячій шапці з навушниками і чекали на своїх хазяїв.

Веселі вигуки, зітхання і лайка супроводили жеребкування. Лиха зірка Паніковського і тут не принесла щастя: йому дісталася Поволжя. Він хоч і приєднався до конвенції, але був лютий донестями.

— Я поїду, — кричав він, — але попереджаю: якщо мені буде скрутно, я конвенцію порушу, я перейду кордон!

Балаганов, якому дісталася золота арбатовська ділянка, стривожився і одразу ж заявив, що він не терпітиме порушення експлуатаційних норм.

Та зрештою справу було полагоджено, після чого тридцять синів і чотири дочки лейтенанта Шмідта виїхали в свої райони на роботу.

— Ну ось ви, Бендер, самі бачили, як цей гад порушив конвенцію, — закінчив свою розповідь Шура Балаганов. — Він давно повзав на моїй ділянці, та я досі не міг його впіймати.

Та дивна річ, негідний вчинок Паніковського не викликав з боку Остапа осуду. Бендер розвалився на стільці, неуважно й безпредметно дивлячись поперед себе.

На високій протилежній стіні ресторанного садка було намальовано дерева, густолисті, акуратні, як на картинках з хрестоматії. Справжніх дерев у садку не було, але тінь, яка падала від стіни, давала життєдайну прохолоду, що цілком задовольняла громадян. Громадяни, очевидно, всі достоту були членами профспілок, бо пили лише пиво і навіть нічим не закушували.

До воріт, безугавно ахкаючи і стріляючи, під'їхав зелений автомобіль, на дверцятах якого білою дугою красувався напис:

"Ох, і покатаю". Нижче можна було прочитати умови прогулянки на веселій машині. За годину — три карбованці. Довші маршрути — за домовленістю. Пасажирів у машині не було.

Відвідувачі садка тривожно зашепотіли. Хвилин п'ять шофер благально дивився крізь садові ґрати і, втративши зрештою надію дістати пасажирів, зухвало вигукнув:

— Таксі вільне. Прошу сідати!

Та ніхто з громадян не виявив бажання сісти в машину "Ох, і покатаю".. Навіть запрошення шофера справило на них якесь дивне враження. Вони похнюпилися і намагалися не дивитись у бік машини. Шофер похитав головою і неспіхом від'їхав.

Арбатовці засмучено дивилися йому вслід. За п'ять хвилин зелене авто шалено промчало повз сад у іншому напрямку. Шофер, підскакуючи на своєму сидінні, щось кричав, але що саме — важко було розібрати. В машині не було нікого, як і раніш.

Остап зирнув на машину і сказав:

— Ось що, Балаганові ви піжон. Не ображайтесь. Цим я лише хочу визначити місце, яке ви займаєте під сонцем.

— Ідіть до біса! — грубо відповів Балаганов.

— Ви все ж таки образились? То, по-вашому, посада лейтенантського сина це не піжонство?

— Але ж і ви самі—син лейтенанта Шмідта! — заволав Балаганов.

— Ви піжон, — повторив Остап. — І син піжона. І діти ваші будуть піжонами. Хлопчисько! Те, що сталося сьогодні вранці, — це ж навіть не епізод, а так, випадковість, примхи художника. Джентльмен, який полює на десятку... Полювати з такими мізерними шансами — не моя вдача. І що це за така професія, прости господи! Син лейтенанта Шмідта! Ну, ще рік, ну, два. А далі? Що далі? Далі ваші руді кучері всім надокучать, і вас просто почнуть бити.

— То що ж робити? — занепокоївся Балаганов. — Як добувати хліб насущний?

— Треба мислити, — суворо мовив Остап. — Мене, наприклад, годують ідеї. Я не простягаю лапу до кислого виконкомівського карбованця. Мій гачок гостріший... Ви, я бачу, безкорисливо любите гроші... Скажіть, яка сума вам подобається?

— П'ять тисяч, — недовго думаючи, відповів Балаганов.

— На місяць?

— На рік.

— Тоді нам з вами не по дорозі. Мені потрібно п'ятсот тисяч. І бажано всі одразу, а не частинами.

— А може, все ж таки візьмете частинами? — запитав мстивий Балаганов.

Остап уважно подивився на співбесідника і цілком серйозно відповів:

— Я б узяв частинами. Але мені потрібно всі одразу. Балаганов хотів було пожартувати з приводу і цих слів, та, глянувши на Остапа, враз зів'яв. Перед ним сидів атлет з правильним, наче вибитим на монеті, обличчям. Смугляве горло перетинав тендітний білий шрам. Очі виблискували загрозливо весело.

Балаганов раптом відчув непереборне бажання виструнчитись. Йому навіть забажалося відкашлятись, як це буває з людьми середньої відповідальності під час розмови з кимсь із вищестоящих товаришів. І справді, відкашлявшись, він зніяковіло запитав:

— Навіщо ж вам так багато грошей... і одразу?

— Взагалі мені треба і більше, — сказав Остап, — п'ятсот тисяч — це мій мінімум, п'ятсот тисяч вагомих, певних карбованців. Я хочу виїхати, товаришу Шуро, виїхати дуже далеко, в Ріо-де-Жанейро.

— У вас там родичі? — запитав Балаганов.

— А що, хіба я схожий на людину, у якої можуть бути родичі?

— Ні, але мені...

— Я не маю родичів, товаришу Шуро, — я один на всьому світі. Був у мене папаша, турецький підданий, та й той давно сконав у страшній

судомі. Йдеться не про це... Я з дитинства хочу в Ріо-де-Жанейро. Ви, звичайно, не знаєте про існування цього міста?

Балаганов сумовито похитав головою. З світових вогнищ культури він, окрім Москви, знав тільки Київ, Мелітополь і Жмеринку. І взагалі він був переконаний, що земля — це суцільна рівнина.

Остап кинув на стіл аркушик паперу — видерту з книги сторінку.

— Це вирізка з "Малої радянської енциклопедії". Ось тут написано про Ріо-де-Жанейро: "1360 тисяч жителів", так... "значна кількість мулатів... біля просторої бухти Атлантичного океану..." Ось, ось! "Розкішшю магазинів і пишнотою будинків головні вулиці міста не поступаються перед кращими містами світу". Ви уявляєте собі, Шуро? Не поступаються! Мулати, бухта, експорт кофе, так би мовити, кофейний демпінг, чарльстон під назвою "У моєї дівчинки є одна маленька штучка". І... Та про що говорити! Ви самі бачите, що діється! Півтора мільйона людей — і всі, як один, у білих штанях! Я хочу звідсіль виїхати. У мене за останній рік виникли з Радянською владою серйозні незгоди. Вона хоче будувати соціалізм, а я не хочу. Мені нудно будувати соціалізм. Тепер ви зрозуміли, нащо мені потрібно стільки грошей?

— Де ж ви візьмете п'ятсот тисяч? — тихо запитав Балаганов.

— Де завгодно, — відповів Остап. — Покажіть лише мені

багату людину — і я відберу у неї гроші.

— Як? Вбивство? — ще тихіше запитав Балаганов і кинув погляд на сусідні столики, де арбатовці підіймали заздравні фужери.

— А знаєте, — промовив Остап, — вам не слід було підписувати так звану сухаревську конвенцію. Це розумове напруження, як видно, вас дуже виснажило. Ви дурнішаєте просто на очах. Зарубайте собі на носі:

Остап Бендер нікого не вбивав. Його вбивали, це було. Але він особисто чистий перед законом. Звичайно, я не херувим. Я не маю крил, але я поважаю карний кодекс. Це моя слабкість.

— Як же ви думаєте забрати гроші?

— Як я думаю забрати? Для вилучення грошей існує безліч варіантів, залежно від обставин. Я особисто маю чотириста порівняно чесних засобів вилучення. Але справа не в засобах. Йдеться про те, що зараз немає багатих людей. І в цьому трагедія мого становища. Звичайно, хтось інший на моєму місці накинувся б на якусь беззахисну держустанову, але це мені невластиво. Ви вже чули про мою повагу до карного кодексу. Немає вигоди обкрадати колектив. Дайте мені багатого індивіда. Але його немає, цього індивіда...

— Та що ви! — вигукнув Балаганов. — Є дуже багаті люди!

— А ви їх знаєте? — негайно запитав Остап. — Ви можете назвати прізвище і точну адресу хоч би одного радянського мільйонера? А вони справді є... Вони мусять бути... Якщо по країні ходять якісь грошові знаки, то мусять же бути люди, у яких їх багато. Але як знайти такого спритнягу?

Остап навіть зітхнув. Очевидно, мрії про багатого індивідуума хвилювали його давно.

— Як приємно, — промовив він у задумі, — працювати з легальним мільйонером у добре організованій буржуазній державі з старовинними капіталістичними традиціями. Там мільйонер — популярна фігура. Адреса його відома. Він мешкає в особняку десь в Ріо-де-Жанейро. Йдеш прямісінько до нього на прийом і вже в передпокої, після перших же привітань, відбираєш гроші. І все це, майте на увазі, по-доброму, ввічливо: "Алло, сер, не хвилюйтесь! Доведеться вас трішечки потурбувати. Ол райт! Готово". І все. Культура! Що може бути простіше?

Джентльмен у товаристві джентльменів робить свій маленький бізнес. Тільки не треба стріляти в люстру, це зайве. А в нас... Боже, боже!.. В якій холодній країні ми живемо! У нас все приховане, все в підпіллі. Радянського мільйонера не може знайти навіть Наркомфін з своїм надпотужним податковим апаратом. А мільйонер, можливо, сидить зараз ось у цьому так званому літньому садку за сусіднім столиком і п'є сорокакопійкове пиво "Тіп-Топ". Ось що прикро!

— То ви гадаєте, — запитав перегодом Балаганов, — що якби знайшовся ось такий потайний мільйонер, то...

— Не продовжуйте. Я знаю, що ви хочете сказати. Ні, не те, зовсім не те. Я не буду душити його подушками чи бити наганом по голові. І взагалі ніяких цих дурниць не буде. Ох, якби тільки знайти такого індивідуума! Я вже так влаштую, що він сам принесе мені свої гроші на блюдечку з голубою каймою.

— Це дуже добре, — Балаганов довірливо посміхнувся. — П'ятсот тисяч на блюдечку з голубою каймою.

Він підвівся і почав кружляти навколо столика. Він жалібно причмокував язиком, на мить спинявся, розкривав рота, ніби бажаючи щось сказати, але, так нічого і не сказавши, сідав і знову підводився. Остап байдуже стежив за еволюціями Балаганова.

— Сам принесе? — запитав раптом Балаганов скрипучим голосом. — На блюдечку? А якщо не принесе? А де оце Ріо-де-Жанейро? Далеко? Не може того бути, щоб усі ходили в білих штанях. Ви облиште це, Бендер. На п'ятсот тисяч і в нас можна добре прожити.

— Безперечно, безперечно, — весело сказав Остап, — прожити можна. Та ви не лопотіть крильми безпідставно. У вас же п'ятсот тисяч нема.

На безтурботне, не зоране чоло Балаганова лягла глибока зморшка. Він зирнув на Остапа непевним поглядом і промовив:

— Я знаю такого мільйонера.

Обличчя Бендера враз втратило всю жвавність. його обличчя наче закам'яніло і знов стало ніби вибитим на медалі.

— Проходьте, проходьте, — сказав він, — я подаю лише по суботах, нічого тут заливати.

— Слово честі, мосьє Бендер...

— Слухайте, Шуро, якщо ви вже остаточно вдались до французької мови, то називайте мене на мосьє, а ситуайєн, що означає—громадянин. До речі, адреса вашого мільйонера?

— Він живе в Чорноморську.

— Ну, звичайно, в Чорноморську! Я так і знав! Там навіть у передвоєнні часи людина з десятьма тисячами звалась мільйонером. А тепер... Можу собі уявити! Ні, це дурниці!

— Та ні ж, дайте мені сказати. Це справжній мільйонер. Розумієте, Бендер, недавно мені довелося сидіти в чорноморському бупрі...

Через десять хвилин молочні брати залишили літній кооперативний сад з подачею пива. Великий комбінатор почував себе в становищі хірурга, який має приступити до серйозної операції. Все готово. В електричних каструльках паряться серветочки і бинти, медсестра у білій тозі нечутно рухається на кафельній підлозі, виблискують медичний фаянс і нікель, хворий лежить на скляному столі, млосно звівши очі до стелі, спеціально підігріте повітря пахне німецькою жувачкою-гумою. Хірург, розчепіривши руки, іде до операційного столу, бере від асистента

стерилізований фінський ніж і сухо каже хворому: "Ну-с, знімайте бурнус".

— У мене завжди так, — сказав Бендер, поблискуючи очима, — мільйонне діло доводиться починати при дуже відчутній нестачі грошових знаків. Весь мій капітал, основний, обіговий і запасний — це якихось п'ять карбованців. Як, ви сказали, прізвище підпільного мільйонера?

— Корейко, — відповів Балаганов.

— Так, так, Корейко. Чудове прізвище. І ви стверджуєте, що ніхто не знає про його мільйони?

— Ніхто, окрім мене й Пружанського. Але Пружанський, я вже вам казав, сидітиме ще років три в тюрмі. Якби ви бачили, як він побивався і плакав, коли я виходив на волю. Він, очевидно, шкодував, що розповів мені про Корейка.

— Те, що він розкрив свою таємницю вам, це дрібниця. Не через те він побивався і плакав. Він, очевидно, передчував, що всю цю історію ви розкажете мені. А це, дійсно, бідному Пружанському безперечний збиток. До того часу, поки Пружанський вийде з тюрми, Корейко знаходитиме розраду тільки в банальному прислів'ї: "Злидні не біда".

Остап зняв свій літній картуз і, помахавши ним у повітрі, запитав:

— Є в мене сивина?

Балаганов підібгав живіт, розставив ноги на ширину рушничного приклада і голосом правофлангового відповів:

— Нікак нєт!

— Отже, буде. На нас чекають великі бої. Ви теж посивієте, Балаганов.

Балаганов раптом дурнувато хихикнув:

— Як ви сказали? Сам принесе гроші на блюдечку з блакитною каймою?

— Мені на блюдечку, — сказав Остап, — а вам на тарілочці.

— А як же Ріо-де-Жанейро? Я теж хочу в білих штанях. — Ріо-де-Жанейро — це кришталева мрія мого дитинства, — суворо відповів великий комбінатор, — не торкайтесь її своїми лапами. Ближче до діла. Вислати лінійних в моє розпорядження. Частинам прибути до міста Чорноморська якнайшвидше. Форма одягу караульна. Ну, грайте марш! Командувати парадом буду я!

Розділ III

БЕНЗИН ВАШ—ІДЕЇ НАШІ

За рік до того як Паніковський порушив конвенцію, вдершись на чужу експлуатаційну ділянку, в місті Арбатові з'явився перший автомобіль. Основоположником автомобілізму був шофер, на прізвище Козлевич. До керма його привело рішення почати нове життя. Старе життя Адама Козлевича було гріховним. Він перманентне порушував Карний кодекс РРФСР, а саме статтю 162, яка трактує питання таємного викрадення чужого майна (крадіжки).

Стаття ця має багато пунктів, та грішного Адама завжди обходив пункт "а" (крадіжка, вчинена без застосування будь-яких технічних засобів). Для нього це було занадто примітивно. Пункт "д", який карав позбавленням волі строком до п'яти років, йому теж не підходив. Він не любив довго сидіти в тюрмі. А так як він ще з дитинства мав потяг до

техніки, то всією душею віддався пунктові "в" (таємне викрадення чужого майна, вчинене з застосуванням технічних засобів, неодноразово, або ж з попередньою змовою з іншими особами, на вокзалах, причалах, пароплавах, вагонах і в готелях).

Але Козлевичу не щастило. Його ловили і тоді, коли він застосовував свої улюблені технічні засоби, і тоді, коли він обходився без них. Його ловили на вокзалах, причалах і в готелях. У вагонах його теж ловили. Його ловили навіть тоді, коли він з розпачу починав хапати чужу власність за попередньою змовою з іншими особами.

Просидівши загалом років зо три, Адам Козлевич прийшов до висновку, що значно зручніше накопичувати у відкритий спосіб свою власність, ніж потай викрадати чужу. Ця думка внесла заспокоєння в його бентежну душу. Він став зразковим в'язнем, писав викривальні вірші в тюремній газеті "Сонце сходить і заходить" і старанно працював у механічній майстерні бупру. Пенітенціарна система благотворно вплинула на нього. Козлевич Адам Казимирович, сорок шість років, походженням із селян колишнього Ченстохівського повіту, неодружений, неодноразово засуджений, вийшов із тюрми чесною людиною.

Проробивши два роки в одному з московських гаражів, він випадково придбав старий автомобіль, такий старий, що появу його на базарі можна було пояснити лише ліквідацією автомобільного музею. Рідкісний експонат продали Козлевичу за сто дев'яносто карбованців. Автомобіль чомусь продавався разом із штучною пальмою в зеленій діжці. Довелося купити пальму. Пальма була ще сяк-так, а з машиною довго попомучився, вишукуючи по базарах відсутні частини, латав сидіння, наново обладнав все електрогосподарство. Вінцем ремонту було пофарбування машини в зелений ящірковий колір. Порода машини була невідома, та Адам Казимирович запевняв, що це "лорен-дітріх". Як доказ, він прибив до радіатора автомобіля мідну бляшку з лорен-дітріхівською фабричною маркою. Козлевич вже мав почати приватні прокати, про які він давно мріяв.

Того дня, коли Адам Казимирович збирався вперше вивезти своє дітище в світ, на автомобільну біржу, сталася прикра для всіх приватних шоферів подія. До Москви привезли сто двадцять маленьких, чорних, схожих на браунінги, таксомоторів "рено". Козлевич навіть не робив спроби з ними конкурувати. Пальму він здав на зберігання в чайну "Версаль", яку відвідували візники, і виїхав на роботу в провінцію.

Арбатов, де не було автомобільного транспорту, сподобався шоферу, і він вирішив залишитися тут назавжди.

Адам Казимирович уявляв собі, як старанно, весело і, головне, чесно він працюватиме на ниві автопрокату. Йому уявлялось, як раннім арктичним ранком він чергує біля вокзалу, чекаючи московського поїзда. Закутавшись у руду доху з коров'ячої шкіри і піднявши на лоба авіаторські консерви, він дружелюбно пригощає носильників цигарками. Десь позаду юрмляться промерзлі візники. Вони плачуть від холоду і трусять своїми товстими синіми спідницями. Та ось лунає тривожний станційний дзвін. Це — повістка. Прибув поїзд. Пасажири виходять на привокзальну площу і з задоволеними гримасами спиняються перед машиною. Вони не сподівалися, що в арбатовську глушину вже дійшла ідея автопрокату. Сурмлячи в ріжок, Козлевич жене машину з пасажирами до Будинку селянина.

Робота є на весь день, всі раді скористатися послугами механічного екіпажа. Козлевич і його вірний "лорен-дітріх" — обов'язкові учасники всіх міських весіль, екскурсій, урочистих свят. Та найбільше роботи влітку. Щонеділі машиною Козлевича за місто виїжджають цілі родини. Чути безтурботний і безтямний сміх дітей, вітер грається шарфами і стрічками, жінки весело лепечуть, батьки сімейств з повагою дивляться на шкіряну спину шофера і розпитують його про сучасний стан автомобільної справи в Північноамериканських штатах (чи правда, зокрема, що Форд щодня купує собі новий автомобіль?).

Так уявляв собі Козлевич своє нове чарівне життя в Арбатові... Та дійсність невблаганно швидко розвіяла збудований уявою Адама

Казимировича надхмарний замок з його химерними баштами, підйомними мостами, флюгерами і штандартом.

Спочатку підвів залізничний графік. Швидкі і кур'єрські поїзди проходили станцію Арбатов не зупиняючись, з ходу приймали жезли і скидали термінову пошту. Змішані поїзди приходили лише двічі на тиждень. Вони привозили всяку дрібноту: ходоків з "бомагами", шевців з торбами і колодками тощо. Як правило, пасажери змішаних поїздів машиною не користувалися. Екскурсій і урочистих свят не було, а на весілля Козлевича не запрошували. В Арбатові для весільних процесів звикли наймати візників, яким в таких випадках вплітали в кінські гриви паперові троянди і хризантеми, що дуже подобалося посадженим батькам.

Однак прогулянок за місто було чимало. Та вони були зовсім не такі, як мріяв Адам Казимирович. Не було ні дітей, ні шарфів, що тріпотять на вітрі, ні веселого лепетання... В перший же вечір, темряву якого ледве розсіювали тьмяні гасові ліхтарі, до Адама Казимировича, який весь день простояв марно на Спасо-Кооперативній площі, підійшло четверо мужчин. Вони довго мовчки вдивлялися в автомобіль. Потім один з них, горбатий, якось непевно запитав:

— Кататися можна всім?

— Усім, — відповів Козлевич, дивуючись такій боязкості арбатовських громадян. — П'ять карбованців за годину.

Мужчини зашепотілися. До шофера долинули дивні зітхання і слова: "Покатаємося, товариші, після засідання". — "А чи зручно?" — "По карбованцю і двадцять п'ять копійок на брата недорого. Чого ж незручно?"

І "лорен-дітріх" вперше прийняв на своє коленкорове лоно арбатовців.

Кілька хвилин пасажери мовчали, приголомшені швидкістю, гарячим запахом бензину і посвистом вітру. Згодом в неясному передчутті вони тихо заспівали: "Быстры, как волны дни нашей жизни". Козлевич узяв третю швидкість. Промайнули похмурі обриси законсервованої продуктової ятки, і машина виринула в поле, на місячний тракт.

"Что день, то короче к могиле наш путь", — млосно виводили пасажери. їм стало жаль самих себе, стало прикро, що вони ніколи не були студентами. Приспівували вони: "По рюмочке, по маленькой, тирлим-бом-бом, тирлим-бом-бом", — досить гучно.

— Стій! — раптом вигукнув горбатий. — Бери назад! Душа горить.

В місті пасажери прихопили чимало білих пляшечок і якусь широкоплечу громадянку. Серед поля спинилися на бівуак. Вечеряли з горілкою, а потім без музики танцювали польку-кокетку.

Змучений нічною пригодою, Козлевич весь день прокуняв біля керма на своїй стоянці. А як завечоріло, з'явилася вчорашня компанія. Вже напідпитку, вони знову всілися на машину і всю ніч гасали навколо міста. Третього дня повторилося те ж саме. Нічні бенкети веселої компанії, очолюваної горбатим, тривали вподовж двох тижнів. Радощі автомобілізму на клієнтів Адама Казимировича вплинули дуже дивно; їхні обличчя запухли і в темряві біліли, як подушки. Горбатий з шматком ковбаси, що звисав з рота, нагадував упиря.

Всі вони поробилися якимись метушливими і в розпалі веселощів іноді починали плакати. Якось спритний горбань під'їхав візником до автомобіля з мішком рису. На світанку рис повезли в село, обміняли там на самогон-первак і того дня до міста вже не поверталися. Пили з мужиками на брудершафт, сидячи на скиртах. А вночі запалили багаття і плакали особливо жалібно.

Наступного сіренького ранку залізничний кооператив "Лінієць", яким завідував горбань, а його веселі товариші були членами правління і членами крамничної комісії, закрили на переоблік. Та як були здивовані ревізори, коли вони не знайшли в крамниці ні борошна, ні перцю, ні господарчого мила, ні селянських ночов, ні краму, ні рису. Полиці, прилавки, ящики і діжки — все було голе. Лише посеред крамниці на підлозі стояли, витягнувшись аж до стелі, гігантські мисливські чоботи сорок дев'ятого розміру, на жовтій картонній підшві, та ще невиразно мерехтіла в скляній будці каса-автомат "Національ", нікельований жіночий бюст якої було усіяно різнобарвними кнопками. А Козлевичу прислали на квартиру повістку від народного слідчого: шофера викликали як свідка у справі кооперативу "Лінієць".

Горбань і його друзі більше не з'являлися, і зелена машина три дні простояла без діла.

Нові пасажери, як і перші, з'явилися з настанням темряви. Вони теж починали з невинної прогулянки за місто, але думка про горілку осяяла їх, як тільки машина зробила перші півкілометра. Очевидно, арбатовці не уявляли собі, як де можна користуватися автомобілем у тверезому вигляді, і вважали авто-тарантас Козлевича кублом розпусти, де обов'язково треба поводити себе зухвало, хвацько, непристойно вигукувати всілякі гидкі слова і взагалі марнотратити життя. Лише зараз Козлевич зрозумів, чому мужчини, які проходили вдень повз його стоянку, підморгували один одному і недобре посміхалися.

Все пішло зовсім не так, як уявляв собі Адам Казимирович. Щоночі він ганяв з засвіченими фарами повз приміські гаї, слухаючи позад себе п'яні зойки пасажирів і підозрілу метушню, а вдень, очманівши від безсоння, сидів у слідчого і давав свідчення. Арбатовці вели розгульне життя чомусь на гроші, що належали державі, громаді чи кооперації. І Козлевич проти свого бажання знову загруз у трясовині карного кодексу, в глибині третього розділу, в якому повчально наголошувалося про службові злочини.

Почалися судові процеси. І в кожному з них головним свідком виступав Адам Казимирович. Його правдиві розповіді збивали підсудних з ніг, і вони, важко дихаючи в сльозах і соплях, у всьому признавалися. Він згубив безліч установ. Останньою його жертвою був філіал обласної кіноустанови, що знімала в Арбатіві історичний фільм "Стенька Разін і княжна". Весь філіал запроторили на шість років, а фільм, який являв інтерес тільки для вузьких судових кіл, передали в музей речових доказів, де вже перебували і мисливські ботфорти з кооперативу "Лінієць".

По цьому настав крах. Зеленого автомобіля почали боятися, як чуми. Громадяни далеко обходили Спасо-Кооперативну площу, на якій Козлевич забив смугастий стовп з табличкою: "Біржа автомобілів". За останні кілька місяців Адам не заробив жодної копійки і існував на заощаджене ним під час нічних рейсів.

Тоді він вирішив піти на жертви. На дверцятах автомобіля він намалював білою фарбою дуже принадний, на його думку, напис: "Ох, і покатаю!" — і знизив ціну з п'яти карбованців до трьох за годину. Але громадяни не змінили своєї тактики. Шофер повільно кружляв містом, підїжджаючи під вікна установи і кричав:

— Повітря ж яке! Може, покатаємось? Га? Службовці висовувалися з вікон і під грім унדרвудів відповідали:

— Сам катайся! Душогуб!

— Який же я душогуб? — трохи не плачучи, запитував Козлевич.

— Душогуб, і годі, — відповідали службовці, — під виїзну сесію підведеш!

— А ви б на свої каталися, — вже з запалом кричав шофер. — На власні гроші.

На ці слова службовці саркастично презиралися і зачиняли вікна. Кататися на власні гроші здавалося їм просто безглуздом.

Власник "Ох, і покатаю!" посварився з усім містом. Він уже ні з ким не вітався, зробився нервовим і злим. Вгледівши якогось радслужа у довгій кавказькій сорочці з балонними рукавами, підїжджав до нього ззаду і з гірким сміхом вигукував:

— Шахраї! Ось я зараз підведу вас під показовий! Під сто дев'яту статтю!

Радслуж здригався, індиферентно поправляв на собі пасок із срібними брязкальцями, якими прикрашають зброю ломових коней, і, вдаючи, ніби ці окрики не до нього, прискорював ходу. Але мстивий Козлевич продовжував їхати поруч і дражнив ворога монотонним читанням кишенькового карного требника:

— "Привласнення службовою особою грошей, цінностей чи іншого майна, що перебувають у його розпорядженні згідно з його службовим становищем, карається..."

Радслуж полохливо тікав, хвицаючи задом, приплюснутим від тривалого сидіння на канцелярському стільці.

— "... позбавленням волі, — кричав Козлевич навздогін, — строком до трьох років".

Та все це давало шоферові лише моральне задоволення. Його матеріальні справи були кепські. Заощадження кінчалися. Треба було щось робити. Далі так тривати не могло.

Ось у такому збудженому стані Адам Казимирович сидів якось у своїй машині, з огидою позираючи на дурноверхий смугастий стовпчик "Біржа автомобілів". Він уже передчував, що чесне життя не витанцювалось, що

автомобільний месія прийшов передчасно і громадяни не повірили йому. Козлевич так заглибився у свої сумні роздуми, що навіть не помітив двох молодих людей, які вже давно милувалися його машиною.

— Оригінальна конструкція, — сказав нарешті один з них, — зоря автомобілізму. Бачте, Балаганов, що можна зробити з простої швейної машини Зінгера? Невеличкий пристрій—і ви вже маєте чудову колгоспну снопов'язалку.

— Відійди, — похмуро буркнув Козлевич.

— Тобто як це "відійди"? Навіщо ж тоді ви поставили на своїй молотарці рекламне клеймо: "Ох, і покатаю!" А може, ми з приятелем хочемо зробити ділову поїздку? Може, ми й бажаємо оцього самого, "ох, покататися"?

Вперше за арбатовський період життя на обличчі мученика автомобільного Діла з'явилася посмішка. Він вистрибнув з машини і хутко завів мотор, який важко застугонів.

— Прошу, — сказав він, — куди везти?

— Цього разу — нікуди, — зауважив Балаганов, — немає грошей. Нічого не вдієш, товаришу механік, бідність.

— Все одно, сідайте, — закричав Козлевич у розпачі. — Підвезу без грошей. Пити не будете? Голими танцювати проти місяця не будете? Ох! Покатаю!

— Ну що ж, скористуємось з вашої гостинності, — сказав Остап, сідаючи поруч з шофером. — У вас, я бачу, добрий характер. Але чому ви гадаєте, що ми здатні танцювати голяком?

— Тут такі,—відповів шофер, виводячи машину на головну вулицю, — державні злочинці.

Його гнітило бажання поділитися з кимсь своїм горем. Звичайно, краще було б розповісти про свої страждання ніжній зморшкуватій мамі. Вона б пожаліла. Та, мадам Козлевич давно вже померла з горя, коли дізналася, що її син Адам починає набувати собі слави як злодій-рецидивіст. І шофер розповів новим пасажирам всю історію падіння міста Арбатова, під руїнами якого зараз борсався його зелений автомобіль.

— Куди тепер їхати? — журно закінчив Козлевич. — Куди податися?

Остап відповів не одразу. Багатозначно глянув на свого рудого компаньйона і сказав:

— Всі ваші біди виникають від того, що ви шукаєте правду. Ви просто ягня, недозрілий баптист. Прикро спостерігати в колі шоферів такі занепадницькі настрої. У вас є автомобіль — і ви не знаєте, куди їхати. У нас гірші справи — у нас нема автомобіля. Зате ми знаємо, куди їхати. Хочете, поїдемо разом?

— Куди? — запитав шофер.

— До Чорноморська, — сказав Остап. — У нас там невеличка інтимна справа. І вам робота знайдеться. В Чорноморську знають ціну на предмети старовини і охоче на них катаються. Їдьмо.

Спочатку Адам Казимирович тільки посміхнувся, наче вдова, якій в житті вже ніщо не любе. Але Бендер був щедрий на фарби. Він розгорнув перед зніяковілим шофером гідні подиву далі, одразу ж пофарбував їх у голубий і рожевий кольори.

— А в Арбатові вам втрачати нічого, окрім запасних ланцюгів. В дорозі голодувати не будете. Це я беру на себе. Бензин ваш — ідеї наші.

Козлевич спинив машину і, все ще опинаячись, похмуро сказав:

— Бензину обмаль.

— На п'ятдесят кілометрів вистачить?

— Вистачить на вісімдесят.

— В такому разі, все гаразд. Я вже вас повідомив, що ідей і задумів у мене вистачить. На шістдесятому кілометрі на вас чекатиме залізна бочка з авіаційним бензином. Вам подобається авіаційний бензин?

— Подобається, — соромливо відповів Козлевич. Життя раптом здалось йому легким і веселим. Йому забажалося їхати до Чорноморська негайно.

— І цю бочку — закінчив Остап, — ви дістанете зовсім безкоштовно. Скажу більше: вас проситимуть, щоб ви взяли цей бензин.

— Який бензин — прошепотів Балаганов. — Що ви мелете?

Остап гордовито подивився на жовтогаряче ластовиння, розкидане на обличчі молочного брата і так само тихо відповів:

— Людей, що не читають газет, треба морально вбивати на місці. Я не позбавлю вас життя лише тому, що маю надію вас перевиховати.

Остап не пояснив, який зв'язок існує поміж читанням газет і великою бочкою бензину, яка нібито лежить на дорозі.

— Великий швидкісний пробіг Арбатов — Чорноморськ оголошую відкритим, — урочисто сказав Остап. — Командором пробігу призначаю себе. Водієм машини зараховується... як ваше прізвище? Адам Козлевич.

Громадянин Балаганов затверджується бортмеханіком і за сумісництвом прислугою за все. Але, ось що, Козлевич: напис "Ох, і покатаю!" треба негайно зафарбувати. Нам не потрібні особливі прикмети.

За дві години машина із свіжою темно-зеленою плямою на боці поволі вивалилася з гаража і востаннє покотилася вулицями міста Арбатова. В очах Козлевича світилася надія. Поруч з ним сидів Балаганов. Він дбайливо перетирав ганчіркою мідні частини, ревно виконуючи нові для нього обов'язки бортмеханіка. Командор пробігу розсівся на рудому сидінні, з задоволенням поглядаючи на своїх підлеглих.

— Адаме! — гукнув він, намагаючись перекричати скрегіт мотора. — Як звати ваш тарантас?

— "Лорен-дітріх", — відповів Козлевич.

— Ну, що це за назва? Машина, як і військовий корабель, мусить мати власне ім'я. Ваш "лорен-дітріх" відзначається прекрасною швидкістю і благородною красою ліній. Отже, пропоную дати машині назву — "Антилопа-Гну". Хто проти? Одноголосно.

Зелена "Антилопа", поскрипуючи всіма своїми частинами, промчала зовнішнім проїздом Бульвару Молодих Талантів і вигулькнула на базарну площу.

Екіпаж "Антилопи" вгледів там дивну картину: з площі, в напрямку до шосе, зігнувшись, біг суб'єкт з білою гускою під пахвою. Лівою рукою він притримував на голові твердий солом'яний бриль. За ним з криком бігла велика юрба людей. Утікач щоразу озирався і на його благовидому акторському обличчі можна було розгледіти вираз жаху.

— Паніковський біжить! — вигукнув Балаганов.

— Друга стадія крадіжки гуски, — холодно зауважив Остап. — Третя стадія почнеться після того, як винного спіймають. Її супроводжуватимуть досить відчутні побої.

Паніковський, очевидно, догадувався про наближення цієї третьої стадії, бо біг щодуху. Од страху він не випускав з рук гуску і це викликало у переслідувачів ще більше роздратування.

— Сто шістнадцята стаття, — напам'ять сказав Козлевич. — Таємне, а так само і відкрите викрадення важкої рогатої худоби у трудового сільськогосподарського і скотарського населення.

Балаганов зареготав. Його тішила думка про законну кару, яку дістане порушник конвенції.

Машина вибралася на шосе, перепинивши галасливу юрбу.

— Рятуйте! — закричав Паніковський, коли "Антилопа" наблизилася до нього.

— Бог подасть, — відповів Балаганов, перехилившись через борт.

Машина зняла біля Паніковського клуби малинового пилу.

— Візьміть мене! — репетував що було сили Паніковський, тримаючись поруч з машиною. — Я хороший.

Голоси переслідувачів зливалися в один недоброзичливий гамір.

— Може, візьмемо гада? — запитав Остап.

— Не треба, — жорстоко відповів Балаганов, — хай ще раз узнає, як порушувати конвенції. Та Остап уже прийняв рішення.

— Кинь птаху! — крикнув він Паніковському і, звертаючись до шофера, додав: — Малий хід.

Паніковський негайно ж підкорився наказу. Гуска невдоволено підвелася з землі, почухалася і, наче нічого й не трапилося, пішла назад до міста.

— Залазьте, — запропонував Остап, — хай вам біс! Але більше не грішіть, бо вирву руки з корінням.

Паніковський, дрібочучи ногами, вхопився за кузов, потім наліг на борт черевом, перевалився в машину, наче з води в човен і, стукаючи манжетами, впав на дно.

— Повний вперед! — скомандував Остап. — Засідання продовжується.

Балаганов натис на грушу, і з мідного рожка раптом почулися старомодні, веселі, обривисті звуки:

Матчиш чудовий танець. Та-ра-та...

Матчиш чудовий танець. Та-ра-та...

І "Антилопа-Гну" виїхала в дике поле, назустріч бочці з авіабензином.

Розділ IV

ЗВИЧАЙНИЙ ЧЕМОДАНЧИК

Людина без капелюха, в сірих парусинових штанях, шкіряних сандаліях на босу ногу, як ходять ченці, в білій сорочці без комірця, нахиливши голову, вийшла з низенької хвіртки будинку номер

шістнадцять. Опинившись на тротуарі, викладеному голубуватими камінними плитами, невідомий спинився і неголосно сказав:

— Сьогодні п'ятниця. Отже, знову треба йти на вокзал.

Промовивши ці слова, невідомий в сандаліях хутко озирнувся. Йому здалося, ніби за його спиною стоїть громадянин з цинковим обличчям шпигуна. Та на Малій Касательній вулиці не було ні душі.

Червневий ранок ще тільки-но починав формуватися. Акації легенько здригалися, роняючи на плоске каміння холодну олив'яну росу. Вуличні пташки віддзвонювали якусь веселу нісенітницю. В кінці вулиці, внизу за дахами будинків, палало важке, немов відлите море. Молоді собаки, журливо озираючись і пошкрібуючи кігтями, дерлися на ящики з сміттям. Година двірників вже минула, година молочниць ще не починалася.

Був той проміжок поміж п'ятою і шостою годинами, коли двірники, досхочу намахавшись колючими віниками, вже порозходилися по своїх закутках; у місті сонячно, чисто і тихо, мов у державному банку. В таку хвилину хочеться плакати й вірити, що кисляк корисніший і смачніший, аніж хлібне вино. Та вже чути далекий грім: то вивантажуються з дачних поїздів молочниці з бідонами. Зараз вони кинуться у місто і на майданчиках чорних сходів почнуть звичну сварку з домашніми господарками. На мить з'являться робітники з кошиками і зараз же зникнуть у заводських брамах. З фабричних труб завалує дим. А потім, підстрибуючи від люті, на нічних столиках заллються троїстим дзвоном міради будильників фірми "Павел Буре" — тихіше; тресту точної механіки — голосніше. І щось замурмотять спросоння радянські службовці, випадаючи з своїх дівочих ліжок. Година молочниць закінчиться, настане година службового люду.

Але ще було рано, службовці ще спали під своїми фікусами. Людина в сандаліях пройшла через усе місто, майже нікого не зустрівши. Вона йшла в затінку акацій, які в Чорноморську виконували деякі громадські

функції: на одних висіли сині поштові скриньки з відомчим гербом (конверт і блискавка), до інших були прикуті бляшані мисочки з водою для собак.

На Приморський вокзал невідомий в сандаліях прибув саме в ту хвилину, коли звідтіль виходили молочниці. Не раз до болю вдарившись об їхні залізні плечі, він підійшов до камери схову ручного багажу і пред'явив квитанцію. Багажний доглядач з неприродною суворістю, яку можна спостерігати лише на залізницях, глянув на квитанцію і одразу ж викинув пред'явникові його чемодан. Пред'явник в свою чергу розстебнув шкіряний гаманець, зітхнувши вийняв звідти монету вартістю в десять копійок і поклав її на багажний прилавок, зроблений з шести старих, відполірованих ліктями рейок.

Опинившись на привокзальній площі, невідомий в сандаліях поставив чемодан на брук, дбайливо оглянув його з усіх боків і навіть помацав рукою білий портфельний замочок. Це був звичайний чемоданчик, змайстрований з дерева і обклеєний штучною фіброю.

Саме в таких чемоданчиках пасажири, молодші, тримають нитяні шкарпетки "Скетч", дві зміни толстовок, один затискувач для волосся, трусики, брошурку "Завдання комсомолу на селі" і троє зварених вкруту і вже розчавлених яєць. Окрім того, в кутку чемодана обов'язково має бути жмут брудної білизни, загорнутої в газету "Экономическая жизнь". Пасажири літні в такому чемодані тримають костюм-трійку і до нього ще й окремі штани з клітчатого краму, відомого під назвою "Сторіччя Одеси", підтяжки на роликах, хатні туфлі з язичками, пляшечку потрійного одеколону і білу марселеву ковдру. Треба сказати, що і в цьому випадку в кутку є дещо, загорнуте в "Экономическую жизнь". Але це вже не брудна білизна, а бліда варена курка.

Задовольнившись цим побіжним оглядом, людина в сандаліях підхопила чемодан й влізла в білий тропічний вагон трамвая, який довів його аж на другий кінець міста — до Східного вокзалу. Дії невідомого тут були зовсім протилежні тому, що він проробив щойно на Приморському

вокзалі. Він здав овій чемодан в камеру схову і одержав квитанцію від велетня — доглядача багажу.

Проробивши ці дивовижні еволюції, власник чемодана полишив вокзал якраз в той час, коли на вулицях вже з'явилися найстаранніші службовці. Він влився в їхні безладні колони, після чого костюм його втратив будь-яку оригінальність. Людина в сандаліях була службовцем, а службовці в Чорноморську майже всі одягалися по якійсь неписаній моді: нічна сорочка з засуканими вище ліктя рукавами, легенькі сирітські штани, такі ж сандалії чи парусинові туфлі. Ніхто не носив капелюхів і картузів. Лише вряди-годи впадали в око кепки, частіше всього чорі, здіблені патли, а ще частіше виблискувала, мов диня на баштані, присмагла на сонці лисина, на якій так і кортіло написати хімічним олівцем яке-небудь слово.

Установа, в якій служила людина в сандаліях, звалася "Геркулес" і містилася в колишньому готелі. Складні двері-вертушка з мідними, як на пароплавах, поручнями, увіпхнули його у великий вестибюль з рожевого мармуру. В заземленому ліфті містилося довідкове бюро. Звідтіль вже визирало усміхнене жіноче обличчя. Пробігши за інерцією кілька кроків, людина з сандаліях спинилася перед дідусем-швейцаром у картузі, з золотими зигзагами на околиці і молодечим голосом запитала:

— Ну що, старина, в крематорій час?

— Час, голубчику, час, — відповів швейцар, радісно посміхаючись, — в наш радянський колумбарій.

Він навіть махнув руками На його доброму обличчі відбилася покірна готовність хоч зараз іти на вогняне захоронення.

В Чорноморську збиралася будувати крематорій з відповідним приміщенням для урн, тобто з колумбарієм, і це нововведення кладбищенського підвідділу чомусь дуже тішило громадян. Може, їх

смішили нові слова — крематорій і колумбарій, а може, звеселяла сама думка про те, що людину можна опалити, як поліно. У всякому разі, на вулицях і в трамваях вони покрикували на всіх бабусь і дідів: "Ти куди, стара, прешся? До крематорію поспішаєш?" Або: "Пропустіть старенького вперед, йому в крематорій час". І дивна річ, ідея вогненного захоронення старим дуже сподобалася; ці веселі дотепи викликали у них цілковите схвалення. І взагалі, розмови про смерть, які до цього часу вважали тут за незручні і невічливі, стали котируватись в Чорноморську нарівні з анекдотами з єврейського чи кавказького життя і викликали загальне зацікавлення.

Пройшовши повз голу мармурову дівчину, що стояла на початку сходів, тримаючи у піднятій руці електричний факел, і невдоволено зирнувши на плакат: "Чистка "Геркулеса" починається. Геть змову мовчання і кругову поруку!", службовець піднявся на другий поверх. Він працював у фінансово-лічильному відділі. До початку роботи лишилося ще п'ятнадцять хвилин, але Сахарков, Дрейфус, Тезоіменицький, Музикант, Чеваженська, Кукушкінд, Борисохлебський і Лапідус-молодший вже сиділи за своїми столами. Чистки вони не боялись нітрішки, в чому не раз запевняли один одного, але за останній час чомусь почали приходити на службу якомога раніше. Користуючись небагатьма хвилинами вільного часу, вони голосно розмовляли поміж себе. Голоси їх гуділи в величезному залі, який колись був готельним рестораном. Про це нагадували стеля в різьблених дубових кесонах і розписні стіни, де з жахливими посмішками перекидалися менади, наяди і дріади.

— Ви чули новину, Корейко? — запитав прибулого Лапідус-молодший.
— Невже не чули? Ну? Ви будете вражені...

— Яка новина?.. Здрастуйте, товариші! — промовив Корейко. —
Здрастуйте, Ганно Василівно!

— Ви навіть уявити собі не можете! — смакуючи, продовжував Лапідус-молодший. — Бухгалтер Берлага потрапив до будинку божевільних.

— Та що ви говорите? Берлага? Та він же зовсім нормальна людина!

— До вчорашнього дня був нормальний, а сьогодні став найненормальніший, — втрутився у розмову Борисохлебський. — Це факт. Мені дзвонив його шуряк. У Берлаги серйозне психічне захворювання, розладнання п'яточного нерва.

— Треба лише дивуватися, що в нас у всіх нема ще розладнання цього нерва, — зловісно зауважив старий Кукушкінд, дивлячись на товаришів по службі крізь овальні нікельовані окуляри.

— Не каркайте, — сказала Чеважевська. — Завжди він сум наводить.

— Все ж таки жаль Берлагу, — озвався Дрейфус, перекрутившись на своєму гвинтовому табуреті обличчям до товариства. Товариство мовчки погодилося з Дрейфусом. Лише Лапідус-молодший загадково посміхнувся. Розмова перейшла на тему про поведінку душевнохворих; заговорили про маніяків, було згадано кілька історій про знаменитих божевільних.

— Ось у мене, — викрикнув Сахарков, — був дядько божевільний, який уявляв себе одночасово Авраамом, Ісааком і Іаковом. Уявляєте собі, якого галасу він здіймав!

— Треба лише дивуватись, — бляшаним голосом сказав старий Кукушкінд, поволі протираючи окуляри полою піджака, — треба лише дивуватись, що ми всі ще не уявили себе Авраамами, — старий засопів, — Ісааками...

— І Іаковами? — глузливо запитав Сахарков.

— Ага! І Яковами! — раптом вискнув Кукушкінд. — Та Іаковами! Саме Іаковами! Живеш у такий нервовий час... Ось коли я працював у банкирській конторі "Сікоморський та Цесаревич", тоді не було ніякої чистки...

При слові "чистка" Лапідус-молодший стрепенувся, взяв Корейка під руку і повів його до величезного вікна, на якому різнокольоровими скельцями було викладено двоє готичних лицарів.

— Та найцікавіше про Берлагу ви ще не знаєте, — зашепотів він, — Берлага здоровий, як бик.

— Як? То він не в будинку божевільних? — Ні, в будинку божевільних. Лапідус уїдливо посміхнувся.

— У цьому весь трюк. Він просто злякався чистки і вирішив пересидіти тривожний час. Прикинувся божевільним. Зараз він, мабуть, ричить і регоче. От спритняга! Навіть завидки беруть!

— У нього що — з батьками не гаразд? Торговці? Чужий елемент?

— І з батьками не гаразд, та й сам він, між нами кажучи, мав аптеку. Хто ж міг знати, що буде революція? Люди влаштовувались, як могли, хто мав аптеку, а хто навіть фабрику. Я особисто не бачу в цьому нічого поганого. Хто міг знати?

— Треба було знати, — холодно сказав Корейко.

— От я і. кажу, — нашвидку підхопив Лапідус, — таким не місце в радянській установі.

І, глянувши на Корейка розширеними очима, пішов до свого столу. Зал уже заповнили службовці, з шухляд було вийнято металеві лінійки, які відсвічували сріблом оселедців, рахівниці з пальмовими кісточками,

товсті книги, розграфлені рожевими і голубими лініями, і ще багато іншого канцелярського дріб'язку. Тезоіменицький зірвав з календаря вчорашній листок — почався новий день, і хтось з службовців уже вп'явся молодими зубами в довгастий бутерброд з баранячим паштетом.

Всівся за свій стіл і Корейко. Утвердившись засмаглими ліктями на письмовому столі, він почав щось записувати у контокорентну книгу.

Олександр Іванович Корейко, один з найнепомітніших співробітників "Геркулеса", був у тому віці, коли ми ще відчуваємо останні пориви молодості, — йому було тридцять вісім років. На червоному сургучевому обличчі кущилися жовті пшеничні брови, вражали білі очі. Англійські вусики своїм кольором теж нагадували якийсь дозрілий злак. Обличчя його могло здатися зовсім молодим, коли б не грубі єфрейторські борозни, що перетяли щоки і шию. На службі Олександр Іванович поводив себе як надстроковий солдат: нікому не перечив, був слухняний, працьовитий, винахідливий, але і тупоголовий.

— Якийсь він полохливий, — говорив про нього начальник фінобліку, — якийсь занадто вже принижений, дуже якийсь відданий... Тільки оголосять підписку на позику, як він уже преться зі своїм місячним заробітком. Першим підписується! А заробіток — сорок шість карбованців! Хотів би я знати, як він існує на такі гроші!

Олександр Іванович мав дивовижну особливість. Він блискавично множив і ділив усно великі тризначні й чотиризначні числа. Але це не позбавило Корейка репутації тупоголового.

— Слухайте, Олександр Івановичу, — запитував сусід, — скільки буде — вісімсот тридцять шість на чотириста двадцять три?

— Триста п'ятдесят три тисячі шістсот двадцять вісім, — відповідав Корейко, подумавши якусь тобі мить.

І сусід не перевіряв множення, бо знав, що тупоголовий Корейко ніколи не помиляється.

— Інший на його місці таку б кар'єру зробив, — казали і Сахарков, і Дрейфус, і Тезоіменицький, і Музикант, і Чеважевська, і Борисохлебський, і Лапідус-молодший, і старий дурень Кукушкінд, і навіть бухгалтер Берлага, що перебував у будинку божевільних.

— А він йолоп. Все життя сидітиме на своїх сорока шести карбованцях.

І, звичайно, товариші Олександра Івановича по службі, та й сам начальник-фінобліку товариш Арников, і не лише він, а навіть Серна Михайлівна, особиста секретарка начальника всього "Геркулеса" товариша Полихаєва, — ну, одне слово, всі були б дуже здивовані, коли б дізналися, що Олександр Іванович Корейко, найсумирніший з конторників, лише годину тому перевозив навіщось з одного вокзалу на інший чемодан, в якому лежали не штани "Сторіччя Одеси", не бліда курка і не якісь там "Завдання комсомолу на селі", а десять— мільйонів карбованців у закордонній валюті і в радянських грошових знаках.

1915 року міщанин Саша Корейко був двадцятитрьохлітній нероба з числа тих, яких справедливо називають гімназистами у відставці. Реального училища він не закінчив, ні до якого діла не пристав, тинявся по бульварах, об'їдаючи батьків.

Від військової служби його звільнив дядько, діловод військового начальника, і через те він зовсім не жахався, слухаючи викрики напівбожевільного газетяра:

— Останні телеграми! Наші наступають! Слава богу! Багато вбитих і поранених! Слава богу!

На той час Саша так уявляв собі майбутнє: він іде вулицею — і раптом біля ринви, що виблискує цинковими зорями, під стіною, він знаходить новенький, вишневого кольору, що поскрипує, як сідло, шкіряний гаманець, а в гаманці дуже багато грошей, дві тисячі п'ятсот карбованців... А далі все буде гаразд...

Він так часто уявляв собі, як знайде гроші, що навіть достоту знав, де це станеться. На вулиці Полтавської Перемоги, в асфальтовому закутку, за причілком будинку, біля тієї зоряної ринви. Там лежить він, його шкіряний благодійник, присипаний сухим цвітом акації поруч зі сплющеним недокурком. На вулицю Полтавської Перемоги Саша ходив щодня, але, як це не дивно, гаманця там не було. Він розгортав сміття гімназичним стеком і тупо дивився на емальовану табличку: "Податковий інспектор Ю. М. Соловейський", що висіла біля парадного входу. Очманілий Саша плентався додому, падав на червоний плюшевий диван і знову мріяв про багатство, прислухаючись до дразливих ударів серця і всіх пульсів. Пульси були дрібненькі, недобрі і нетерплячі.

Революція сімнадцятого року зігнала Корейка з плюшевої канапи. Він зрозумів, що може зробитися щасливим нащадком незнайомих йому багатіїв. Він нюхом відчув, що по всій країні зараз валяється велика кількість безпритульного золота, коштовностей, чудових меблів, картин і килимів, хутра і сервізів. Треба лише не прогавити момент і якомога швидше схопити ці багатства.

Але тоді він ще був молодий і дурний. Він захопив велику квартиру, власник якої розсудливо виїхав французьким пароплавом до Константинополя, і оселився в ній. Цілий тиждень він вростав у чужий багатий побут втікача комерсанта, пив знайдений у буфеті мускат, закушував пайковим оселедцем, виносив на базар різні дрібні речі і був дуже здивований, коли його заарештували.

З тюрми він вийшов через п'ять місяців. Від своєї думки стати багатчем він не відмовився, але зрозумів, що діло де вимагає обережності, темноти і послідовності. Треба було одягтись у захисну шкіру — і вона

прийшла до Олександра Івановича у вигляді жовтогарячих чобіт, бездонних синіх бриджів і довгополого френча — агента по постачанню продтоварів,

У ті неспокійні часи все, зроблене людськими руками служило людині значно гірше, аніж раніш; будинки не рятували від холоду, їжа не нагодовувала, електричне світло подавалося в будинки лише під час великих облав на бандитів і дезертирів, водопровід подавав воду лише в перші поверхи, а трамваї зовсім не працювали. Всі ж стихійні сили стали злішими і небезпечнішими: зими були холодніші, ніж колись, вітер більш дошкульний, і звичайна застуда, яка раніш укладала людину в ліжко на три дні, тепер за ті ж три дні убивала її. І молоді люди без певних занять ватагами блукали на вулицях, безтурботно виспівуючи пісеньку про гроші, які втратили будь-яку ціну:

Залетаю я в буфет,

Ни копейки денег нет,

Разменяйте десять миллио-нов...

Олександр Іванович з непокоєнням спостерігав, як гроші, які він примудрявся наживати, переводяться на пси.

Тиф клав людей тисячами. Саша торгував викраденими зі складу медикаментами. На тифу він заробив п'ятсот мільйонів, але курс грошей зробив з них п'ять мільйонів. На цукрові він заробив мільярд. Курс перетворив цей мільярд у ніщо.

В ці часи однією з найбільш вдалих його операцій було викрадення маршрутного поїзда з продуктами, що йшов на Волгу. Корейко був комендантом поїзда. Поїзд вийшов з Полтави у Самару, але до Самари не дійшов, а в Полтаву не повернувся. Він безслідно зник у дорозі. Разом з ним зник і Олександр Іванович.

Розділ V

ПІДЗЕМНЕ ЦАРСТВО

Жовтогарячі чоботи виринули в Москві наприкінці 1922 року. Над чобітьми вже красувалася зеленкувата бекеша, підбита золотавим лисячим хутром. Піднятий смушковий комір, зворотній бік якого був схожий на стьобану ковдру, захищав від морозу хвацьку морду з севастопольськими півбаками. Голову Олександра Івановича увінчувала чудова кучерява папаха.

А в Москві тоді вже бігали нові мотори з кришталевими ліхтарями, вулицями сновигали скороспілі багачі в котикових ярмулочках і в шубах, підбитих взірчастим хутром "ліра". У моду входили гостроносі готичні штиблети і портфелі з чемодановими ручками і ремнями. Слово "громадянин" починало витискувати звичне слово "товариш", і якісь молодики, що швидко збагнули, у чому саме полягає радість життя, вже витанцьовували в ресторанах уанстеп "Діксі" і навіть фокстрот "Квітка сонця". Над містом стояв крик візників "лихачів" і у великому будинку Наркомату закордонних справ кравець Журкевич день і ніч строчив фраки для радянських дипломатів, що від'їжджали за кордон.

Олександр Іванович з подивом констатував, що його одяг, який в провінції вважали за ознаку мужності і багатства, тут, у Москві, пережиток старовини і кидає невідгідну тінь на його власника.

Через два місяці на Сретенському бульварі відкрився новий заклад під вивіскою: "Промислова артіль хімічних продуктів "Реванш". Артіль займала дві кімнати. У першій висів портрет основоположника соціалізму — Фрідріха Енгельса, під яким, невинно посміхаючись, сидів сам Корейко, в сірому англійському костюмі з ледь помітною червоною іскоркою. Зникли жовтогарячі ботфорти і грубі півбаки. Щоки Олександра Івановича були добре виголені. Задню кімнату було віддано під виробництво. Там стояли дві дубові бочки з манометрами і водомірними

скельцями: одна — на підлозі, друга — на антресолях. Бочки з'єднувала тоненька клістирна трубка, через яку, діловито дзюркочучи, бігла рідина. Коли вся рідина переливалася з верхньої бочки в нижню, у виробниче приміщення входив хлопчина у валянках. Зітхаючи не по-дитячому, хлопчина набирив у відро рідину з нижньої бочки, дерся з нею на антресолі і виливав у верхню бочку. Закінчивши цей складний виробничий процес, хлопчина йшов у контору грітися, а з клістирної трубки знову чути було хлипання: рідина робила свій черговий рейс — з верхнього резервуара в нижній.

Олександр Іванович і сам до ладу не знав, які саме хімікалії виробляє артіль "Реванш". Йому було не до хімікалій. Його робочий день і так був перевантажений. Він їздив з банку до банку, вимагаючи позики на розширення виробництва. В трестах він підписував угоди на поставку хімпродуктів і діставав сировину по твердих цінах. Позики він теж діставав. Дуже багато часу забирав перепродаж одержаної сировини держзаводам по завищених удесятеро цінах. Ще більш енергії йшло на безліч клопітних валютних операцій на чорній біржі, біля підніжжя пам'ятника Героям Плевни.

Десь через рік банки й трести виявили бажання дізнатись, як благотворно вплинули на розвиток промартілі "Реванш" надана їй фінансова і сировинна допомога і чи не потребує здоровий приватник ще якогось сприяння. Комісія в складі кількох поважних борід прибула до артілі "Реванш" на трьох прольоточках. У порожній конторі голова комісії довго вдивлявся в байдуже обличчя Енгельса і стукотів палицею по ялиновому прилавку, викликаючи керівників і членів артілі. Нарешті двері виробничого приміщення відчинилися і перед очима комісії з'явився заплаканий хлопчина з відром у руках.

З розмови з юним представником "Реваншу" з'ясувалося, що виробництво працює на повний хід і що хазяїн уже тиждень сюди не приходить. У виробничому приміщенні комісія пробула недовго. Рідина, яка так діловито дзюркотіла в клістирній трубці, на смак, і на колір, та й за своїм хімічним складом нагадувала звичайнісіньку воду, якою вона й

була насправді. Ствердивши цей неймовірний факт, голова комісії сказав "гм" і поглянув на членів, які теж сказали "гм". Потім голова комісії з жахливою посмішкою на обличчі зиркнув на хлопчину й запитав:

— А який тобі рік?

— Дванадцятий минув, — відповів хлопчина.

І почав так плакати, що члени комісії, підштовхуючи один одного, вибігли на вулицю, всілися у свої прольоточки і поїхали вкрай збентежені. Що ж до артілі "Реванш", то всі її операції в банківських і трестівських книгах було списано на "Рахунок прибутків і збитків", і саме в той розділ, в якому ані словом не згадувалося про прибутки, а все було присвячено збиткам.

Того ж саме дня, коли комісія мала багатозначну бесіду з хлопчиною в конторі "Реваншу", Олександр Іванович Корейко виходив зі спального вагона прямого сполучення в невеличкій виноградній республіці, за три тисячі кілометрів від Москви.

Він розчинив вікно в номері готелю і побачив містечко в оазисі, з бамбуковим водопроводом, з поганенькою глиняною фортецею, містечко, відгороджене від пісків тополями, сповнене азійського шуму.

Наступного ж дня він дізнався, що республіка почала будувати електричну станцію. Дізнався також і про те, що будівництву завжди не вистачає грошей і що об'єкт, від якого залежить майбутнє республіки, може піти на консервацію.

Здоровий приватник вирішив допомогти республіці. Він знову встромив свої ноги в жовтогарячі чоботи, одяг тубетейку і, прихопивши пузатий портфель, попрямував до управління будівництвом.

Його зустріли не дуже лагідно, але він поводив себе дуже солідно, нічого не просив для себе і наголошував, головним чином, на тому, що ідея електрифікації відсталих окраїн дуже близька його серцю.

— Вашому будівництву не вистачав грошей, — казав він. — Я їх дістану.

І він запропонував організувати при будівництві електростанції прибуткове підсобне підприємство.

— Що може бути простіше! Ми продаватимемо поштові листівки з краєвидами будівництва, і це дасть нам кошти, яких так потребує будівництво. Запам'ятайте: ви нічого не будете давати, ви будете лише одержувати.

Олександр Іванович рішуче рубав повітря долонею, слова його здавалися такими ж переконливими, проект був переконливий і вигідний. Підписавши угоду, за якою віт мав чверть усіх прибутків з новоутвореного підприємства, Корейко почав діяти.

Потрібні були обігові кошти. Їх довелося взяти з сум, асигнованих на будівництво станції. Інших грошей республіка не мала.

— Нічого, — заспокоював він будівників, — запам'ятайте:

з цієї хвилини ви будете лише одержувати.

Олександр Іванович верхи на коні проінспектував міжгір'я, де височіли бетонні паралелепіпеди майбутньої станції і з одного погляду оцінив мальовничу красу порфірових скель. Слідом за ним до міжгір'я прикотили лінійкою фотографи. Вони оточили будівництво суглобами цибастих штативів, сховалися під чорні шалі і довго клацали засувками. Коли все було знято, один з фотографів виліз з-під шалі і мрійно сказав:

— Звичайно, краще було б ставити цю станцію куди, лівіше, біля монастирських руїн. Там краєвиди мальовничіші,

Для друкування поштових листівок вирішено було якомога швидше збудувати власну друкарню. Гроші, як і раніш, узяли з фондів будівництва. У зв'язку з цим на електростанції довелося припинити деякі роботи. Але всі тішили себе тим, що прибутки від нового підприємства дозволять надолужити втрачений час.

Друкарню будували у тій же ущелині, навпроти станції. Незабаром недалеко від бетонних паралелепіпедів станції з'явилися бетонні паралелепіпеди друкарні. Поступово бочки з цементом, залізна арматура, цегла і гравій перекочували з одного кінця ущелини в інший. Потім зробили легенький перехід через ущелину і самі робітники — на новому будівництві більше платили.

За півроку на всіх залізничних зупинках з'явилися агенти-розповсюджувальники в смугастих штанах. Вони торгували поштовими листівками, на яких було зображено скелі виноградної республіки, де йшли грандіозні роботи. В літніх садках, театрах, кіно, на пароплавах і на курортах баришні-овечки крутили скляні барабани благодійної лотереї. Лотерея була безпрограшна, — кожний виграш являв собою листівку з краєвидом електричної ущелини.

Слова Корейка справдилися, — прибутки надходили звідусіль. Та Олександр Іванович не випускав їх із своїх рук. Четверту частину він забирав собі згідно з угодою, стільки ж привласнював, посилаючись на те, що не від усіх агентських караванів надійшли звіти, а решту коштів витрачав на розширення благодійного комбінату.

— Треба бути добрим господарем, — тихо казав він, — спочатку поставимо діло як слід, тоді з'являться справжні прибутки.

А в цей час екскаватор "Маріон", знятий з електростанції, копав глибокий котлован для нового корпусу друкарні. Робота на електростанції припинилася. Будівництво обезлюдніло. Там можна було побачити лише фотографів, які метляли своїми чорними шалями.

Діло процвітало, і Олександр Іванович, з обличчя якого не сходила чесна радянська усмішка, почав друкувати листівки з портретами кіноакторів.

Як водиться, якось увечері на труській машині під'їхала повноважна комісія. Олександр Іванович не став гаятись; кинув прощальний погляд на потрісканий фундамент електростанції, на грандіозне, світле помешкання підсобного підприємства і накивав п'ятами.

— Гм. — сказав голова комісії, длубаючись палицею у тріщинах фундаменту. — Де ж електростанція?

Він поглянув на членів комісії, які теж сказали "гм". Електростанції не було.

Зате в друкарні комісія побачила роботу в повному розпалі. Сяяли лілові лампи і плоскі друкарські машини діловито вимахували крилами. Троє з них випікало ущелину в одну фарбу, а з четвертої, багатокольорової, наче карти з рукава шулера, вилітали листівки з портретами Дугласа Фербенкса у чорній масці на товстій самоварній пиці, чарівної Ліа де Путті і гарного молодика з витріщеними очима, відомого під ім'ям Монті Бенкса.

Після того незабутнього вечора в ущелині ще довго відбувалися під відкритим небом показові процеси. А Олександр Іванович приплюсував до свого капіталу ще півмільйона карбованців.

Його маленькі злі пульси все ще нестямно билися. Він почував, що саме зараз, коли стара система господарства згинула, а нова щойно

тільки починає жити, можна дуже розбагатіти. Та він же знав і те, що відкрита боротьба за збагачення в Радянській країні немислима. І він із зверхністю поглядав на поодиноких непманів, що догнивали під вивісками: "Торгівля товарами камвольного тресту Б. А. Лейбедеєв", "Парча і обладнання для церков та клубів" або "Бакалейна крамниця Х. Робінзон і М. П'ятниця".

Під тиском державного преса тріщить фінансова база і Лейбедеєва, і П'ятниці, і володарів дутої музичної артілі "Там бубна дзвін".

Корейко зрозумів, що зараз можлива тільки підземна торгівля, заснована на найсуворішій таємниці. Всі кризи, які трясли молоде господарство, йшли йому на користь; все, на чому держава втрачала, приносило йому прибуток. Він вривався в кожну товарну щілину і виносив звідтіля свою сотню тисяч. Він торгував хлібопродуктами, цукром, сукнами, текстилем — всім. І він був один, зовсім один зі своїми мільйонами. В різних кінцях країни на нього працювали менші й більші пройди, але вони не знали, на кого працюють. Корейко діяв тільки через підставних осіб. І лише сам знав довжину ланцюжка, по якому до нього йшли гроші.

Рівно о дванадцятій Олександр Іванович відсунув убік контокорентну книгу і почав снідати. Він вийняв з шухляди обчищену раніш сиру ріпку, і, добропристойно дивлячись поперед себе, з'їв її. Потім проковтнув холодне, некруто зварене яйце. Холодні, отак зварені яйця не дуже смачні; путня, веселої вдачі людина ніколи їх не їстиме. Але Олександр Іванович не їв, а годувався. Він не снідав, а провадив фізіологічний процес введення в організм потрібної кількості жирів, вуглеводів і вітамінів.

Всі геркулесівці увінчували свій сніданок чаєм. Олександр

Іванович випивав склянку окропу вприкуску. Чай збуджує діяльність серця. Це зайве. А Корейко дорожив своїм здоров'ям.

Власник десяти мільйонів був схожий на боксера, що ретельно і дуже розсудливо готується до свого тріумфу. Він дотримується спеціального режиму, не п'є, не палить, намагається уникати хвилювань, тренується і рано лягає спати — все для того, щоб в призначений день вийти на сяючий ринг щасливим переможцем. Олександр Іванович хотів бути молодим і свіжим у той день, коли повернеться все старе, і він зможе вийти з підпілля, безбоязно розчинивши свій чемодан. Що це старе повернеться, Корейко не мав сумнівів. Він зберігав себе для капіталізму.

І щоб ніхто не розгадав його другого і головного життя, він вів злиденне існування, намагаючись укластися у свої сорок шість карбованців зарплатні, які одержував за нудну і жалюгідну роботу у фінобліковому відділі, розмальованому менадами, дріадами й наядами.

Розділ VI

"АНТИЛОПА-ГНУ"

Зелений ящик з чотирма шахраями, підскакуючи, помчав димною дорогою.

На машину тисли ті ж стихійні сили, які відчуває на собі плавець, що купається в штормову погоду. Її раптом збивала вибоїна, її затягало в ями, кидало з боку в бік і закурювало пилюкою, червоною від сонця, що сідало за обрій.

— Слухайте, студенте! — звернувся Остап до нового пасажера, який уже заспокоївся від недавнього струсу і безтурботно сидів поруч з командором. — Як же ви наслідились порушити сухаревську конвенцію, цей поважний пакт, затверджений трибуналом Ліги націй?

Паніковський удав, ніби не чує, і навіть одвернувся убік.

— І взагалі,—вів далі Остап, — ви не чистий на руку. Щойно ми були свідками потворної сцени. За вами гналися арбатовці, у яких ви вкрали гуску.

— Жалюгідні, мізерні люди, — сердито пробурмотів Паніковський.

— Ось як! — сказав Остап. — А себе ви, очевидно, вважаєте за лікаря-добродійника? За джентльмена? Тоді ось що: якщо вам, як щирому джентльмену, спаде на думку робити записи на манжетах, вам доведеться писати їх крейдою.

— Чому? — роздратовано запитав новий пасажир.

— Тому що вони у вас абсолютно чорні. Чи не від бруду?

— Ви жалюгідна, нікчемна людина! — заторохтів Паніковський.

— І це ви кажете мені, своєму рятівникові? — лагідно запитав Остап.
— Адаме Казимировичу! Спиніть на хвилину вашу машину. Дякую вам, Шуро, любенький, відновіть, будь ласка, статус-кво.

Балаганов не зрозумів, що означає "статус-кво". Але він орієнтувався на інтонацію, з якою ці слова були вимовлені. Гидливо посміхаючись, він узяв Паніковського попід пахви, виніс з машини і посадовив на дорозі.

— Студенте, ідіть назад, в Арбатов, — сухо сказав Остап, — там на вас з нетерпінням чекають хазяїни гуски. А нам грубіянів не треба. Ми самі грубіяни. їдьмо.

— Я більше не буду! — заканючив Паніковський. — Я нервовий!

— Станьте на коліна, — сказав Остап. Паніковський так поспішно став на коліна, наче йому підрубали ноги.

— Гаразд! — сказав Остап. — Ваша поза мене задовольняє. Вас прийнято умовно, до першого порушення дисципліни. Будете виконувати обов'язки прислуги за все.

"Антилопа-Гну" прийняла присмирілого грубіяна і покотила далі, погойдуючись, як погребальна колісниця.

За півгодини машина звернула на великий Новозайцівський тракт і, не уповільнюючи хід, в'їхала в село. Біля рубленої хати, на даху якої росла крива сукувата радіощогла, зібралися люди. З натовпу рішуче висунулася безборода людина. Безбородий тримав у руці паперіць.

— Товариші, — сердито вигукнув він, — вважаю урочисте засідання відкритим! Дозвольте, товариші, вважати ці оплески...

Очевидно, він заготовив промову заздалегідь і вже зазірав у папірець, але, помітивши, що машина не зупиняється, вирішив скоротитися.

— Всі в Автодор! — поспіхом вигукнув він, дивлячись на Остапа, який проїздив повз нього. — Налагодимо серійне виробництво радянських автомашин. Залізний кінь іде на зміну селянській кобилі.

І вже навздогін машині, намагаючись перекрити поздоровчі вигуки натовпу, виголосив останній заклик:

— Автомобіль — не розкіш, а засіб пересування. Всі антилопівці, за винятком Остапа, були трохи занепокоєні урочистою зустріччю. Нічого не розуміючи, вони крутилися в машині, як горобчики в гнізді. Паніковський, який взагалі не любив великого скупчення чесного люду в одному місці, насторожено став навпочіпки, так що селяни бачили лише верх його брудного брилика. А Остап і трохи не засмутився. Він скинув кашкета з білим верхом, і солідним похитуванням голови відповідав направо й наліво на привітання.

— Поліпшуйте дороги! — викрикнув він на прощання. — Мерсі за прийом!

І машина знову опинилася на білій трасі, яка врізалася у велике тихе поле.

— Вони не женуться за нами? — з побоюванням запитав Паніковський. — Чому натовп? Що сталося?

— Просто люди ніколи не бачили автомобіля, — сказав Балаганов.

— Обмін враженнями продовжується, — зауважив Бендер. — Слово має водій машини. Ваша думка, Адаме Казимировичу?

Шофер поміркував, налякав звуками матчишу собаку, який здуру вибіг на дорогу, і, виклав таку думку: люди, очевидно, зібралися тут з приводу храмового свята.

— Такі свята, — пояснив водій "Антилопи", — у селян бувають часто.

— Так, — сказав Остап. — Я тепер добре бачу, що потрапив в коло малокультурних людей, тобто босяків без вищої освіти. Ох, діти, любі діти лейтенанта Шмідта, чому ви не читаете газет? Їх треба читати. Вони досить часто сіють розумне, добре, вічне.

Остап витяг з кишені "Известия" і голосно прочитав екіпажу "Антилопи" допис про автомобільний пробіг Москва — Харків — Москва.

— Зараз, — самовдоволено сказав він, — ми перебуваємо на лінії автопробігу, приблизно кілометрів за півтора ста попереду головної машини. Сподіваюсь, ви вже здогадались, про що я кажу?

Нижчі чини "Антилопи" мовчали. Паніковський розстебнув піджак і почухав голі груди під брудним шовковим галстуком.

— Отже, ви не зрозуміли? Я бачу, є випадки, коли не допомагає навіть читання газет. Ну, гаразд, висловлюсь більш докладно, хоч це і суперечить моїм правилам. Перше: селяни прийняли "Антилопу" за головну машину автопробігу. Друге: ми від такого не відмовляємось, більше того, ми звертатимемося до всіх установ і осіб з проханням подавати нам належну допомогу, сприяти нам, натискуючи саме на те, що ми — головна машина. Третє... А втім, з вас вистачить і двох пунктів. Немає сумніву, що, тримаючись якийсь час попереду автопробігу, ми знімемо пінку, вершки і таку іншу сметану з цього висококультурного починання.

Промова великого комбінатора справила велике враження. Козлевич дивився на командора відданими очима. Балаганов тер долонями свої руді патли і заливався сміхом. Паніковський, смакуючи майбутню безпечну поживу, кричав "ура".

— Ну, досить емоцій, — сказав Остап. — В зв'язку з настанням темряви, оголошую вечір відкритим. Стоп!

Машина спинилася, і стомлені антилопівці зійшли на землю. У вистигаючих хлібах коники кували своє манісіньке щастя. Пасажири вже сіли кружка біля самої дороги, а стара "Антилопа" все ще ніби закипала: часом в моторі чулося якесь уривчасте чмихання, потріскував ні з того ні з сього кузов.

Недосвідчений Паніковський розклав таке велике вогнище, що здавалося, горить ціле село. Вогонь сопів і кидався в усі боки. Поки мандрівники боролися з вогняним стовпом, Паніковський, пригнувшись, побіг у поле і повернувся, тримаючи в руках теплий кривий огірок. Остап вихопив огірок із рук Паніковського:

— Не робіть з їжі культу.

І з'їв огірок сам. Повечеряли ковбасою, яку прихопив з дому хазяйновитий Козлевич, і заснули під зорями.

— Ну-с, — сказав на світанку Остап Козлевичу, — приготуйтеся як слід. Такого дня, який чекає нас сьогодні, ваше механічне корито ще не бачило і ніколи не побачить.

Балаганов ухопив циліндричне відро з написом: "Арбатовськийпологовий дім" — і побіг до річки по воду.

Адам Казимирович підняв капот машини, посвистуючи, заліз з руками в мотор і почав копирсатися в його мідних кишках.

Паніковський сперся спиною на автомобільне колесо і, зажурений, не мружачи очі, дивився на малиновий сонячний сегмент, що горів над обрієм. Обличчя Паніковського було пристаркувате, в зморшках, в дрібних синюватих пульсуючих прожилках, в мішечках і все якесь полунично-рум'яне. Таке обличчя буває у людини, яка прожила вже досить довге життя, має дорослих дітей, п'є щоранку для здоров'я каву "Желудін" і пописує в стінгазеті своєї установи під псевдонімом "Антихрист".

— Розказати вам, Паніковський, як ви помрете? — несподівано сказав Остап.

Старий здригнув, обернувся.

— Ви помрете так. Якогось разу, коли ви повернетесь в порожній, холодний номер готелю "Марсель" (це станеться десь у повітовому місті, куди занесе вас професія), ви відчуєте, що вам погано. Вам паралізує ногу. Голодний і неголений, ви лежатимете на дерев'яному тапчані, й ніхто до вас не прийде, Паніковський, ніхто вас не пожаліє. Дітей ви не

народжували з міркувань економії, а жінок кидали. Ви будете мучитися цілий тиждень. Агонія ваша буде жахлива. Ви вмиратимете довго, і це всім набридне. Ви ще не зовсім помрете, а бюрократ, завідуючий готелем, вже напише папірець у відділ комунального господарства, щоб видали безкоштовно труну... Як ваше ім'я та по батькові?

— Михайло Самуелович, — відповів вражений Паніковський.

— ... щоб видали безкоштовно труну для громадянина М. С. Паніковського. А втім, не треба сліз: років два ви ще протянете. Тепер про справи: треба подбати про культурно-агітаційний вигляд нашого походу. — Остап витяг з автомобіля свій акушерський саквояж і поклав його на траву.

— Моя права рука, — сказав великий комбінатор, поплескуючи саквояж по товстому, ковбасному боці. — Тут все, що тільки може знадобиться елегантному громадянину моїх літ і мого розмаху,

Бендер присів над саквояжем, як мандрівний китайський фокусник над своїм чаклунським мішком, і почав викладати з нього одну за одною різні речі. Спочатку вийняв червону нарукавну пов'язку з вишитим на ній золотом словом: "Розпорядник". Потім на траву ліг міліцейський кашкет з гербом міста Києва, чотири колоди карт одного малюнка і пачка документів з круглими фіолетовими печатками.

Весь екіпаж "Антилопи-Гну" з повагою дивився на саквояж. А відтіль з'являлися нові предмети.

— Ви — жовтороті горобчики, — казав Остап. — Ви, звичайно, ніколи не зрозумієте, що чесний радянський прочанин-пілігрим, ось такий, як я, не може обійтися без лікарського халата.

Окрім халата, в саквояжі виявився і стетоскоп.

— Я не хірург, — зауважив Остап. — Я невропатолог, я психіатр. Я вивчаю душі своїх пацієнтів. І я чомусь завжди натрапляю на дуже дурні душі.

Потім на світ з'явилися: азбука для глухонімих, благодійні листівки, емалеві нагрудні значки і афіша з портретом самого Бендера в шароварах і чалмі. На афіші було написано:

Приїхав Жрець

(Знаменитий бомбейський брамін-йог)

син Крепиша.

Улюбленець Рабіндраната Тагора

ІОКАНААН МАРУСІДЗЕ

(заслужений артист союзних республік)

Номери з досвіду Шерлока Холмса.

Індійський факір. Курочка-невидимка.

Свічки Атлантиди. Пекельна ятка.

Пророк Самуїл відповідає на запитання публіки.

Матеріалізація духів і роздача слонів.

Вхідні квитки від 50 к. до 2 крб.

Слідом за афішою з'явилася брудна, залапана руками чалма.

— Цією забавкою я користуюся у виняткових випадках, — сказав Остап. — Уявіть собі, що на жерця клують найбільш такі передові люди, як завідувачі залізничними клубами. Робота легка, але бридка. Мені особисто неприємно бути улюбленцем Рабіндраната Тагора. А пророку Самуїлу подають одні й ті ж запитання:

"Чому немає в продажу масла?" Або: "Чи ви не єврей?"

Зрештою Остап знайшов те, що шукав: бляшану коробку з медовими фарбами у фарфорових баночках і два пензлі.

— Машину, яка очолює пробіг, треба прикрасити хоч би одним гаслом, — сказав Остап.

І на довгому полотнищі жовтуватої бязі, вийнятої з того ж таки саквояжа, він вивів друкованими літерами коричневий напис:

АВТОПРОБІГОМ — ПО БЕЗДОРІЖЖЮ І НЕХЛЮЙСТВУ!

Плакат приладнали до автомобіля на двох тичках. Як тільки машина рушила, плакат під тиском вітру вигнувся і набув такого хвацького вигляду, що ні в кого не могло виникнути сумніву в необхідності садонутися автопробігом по бездоріжжю, нехлюйству, а заодно, можливо, навіть і по бюрократизму. Пасажири "Антилопи" набрали поважного вигляду. Балаганов нап'яв на свою руду голову кепку, яку завжди тримав у кишені. Паніковський вивернув манжети і випустив їх з-під рукавів на два сантиметри. Козлевич більше дбав про машину, як про себе. Перед від'їздом він обмив її водою, і на нерівних боках "Антилопи" заграло сонце. Сам командор весело примружив очі і весь час підбадьорював супутників.

— Ліворуч борту село! — викрикнув Балаганов, приклавши долоню до чола. — Опинятися будемо?

— Позаду нас ідуть п'ять першокласних машин, — сказав Остап. — Побачення з ними не входить до наших планів. Нам треба якомога швидше зняти пінку і вершки. Тому зупинку призначаю у місті Удоєві. Там, до речі, нас мусить чекати бочка з пальним. Наддати ходу, Казимировичу!

— На вітання не відповідати? — діловито запитав Балаганов.

— Відповідати поклонами і посмішкою. Ротів: прошу не розтуляти. Бо ви ще намелете чортзна-що.

Село зустріло головну машину привітно. Але звичайна гостинність тут виглядала досить дивно. Очевидно, сільську громадськість було повідомлено про те, що хтось має проїжджати, але хто проїде і з якою метою — тут не знали. І тому, про всяк випадок, на дорогу були виставлені всі гасла і девізи, які село заготувало за всі останні роки. Вздовж вулиці стояли школярі з різнокаліберними старомодними гаслами: "Вітаємо Лігу часу і її засновника, дорогого товариша Керженцева", "Не боїмся буржуазного дзвону, дамо відповідь на ультиматум Керзона", "Щоб наші діти не згасли, організуємо дитячі ясла". Окрім того, було безліч плакатів, написаних виключно церковнослов'янським шрифтом з одним і тим же привітанням: "Ласкаво просимо".

Все це швидко промчалося повз наших мандрівників. Цього разу вони упевнено розмахували брилями. Паніковський не стримався і, незважаючи на заборону, підвівся і викрикнув невиразне, політичне неграмотне привітання. Але через шум мотора і крик натовпу ніхто нічого не розібрав.

— Гіп, гіп, ура! — викрикнув Остап. Козлевич увімкнув глушник, і машина пустила шлейф синього Диму, від якого зачхали собаки, що бігли за машиною.

— Як з бензином? До Удоєва вистачить? Нам лишилося всього тридцять кілометрів. А там — все заберемо!

— Повинно б вистачити, — не зовсім впевнено відповів Козлевич.

— Майте на увазі,—сказав Остап, суворо оглядаючи своє військо, — мародерства не допущу. Ніяких порушень закону. Командувати парадом буду я.

Паніковський і Балаганов скапустилися.

— Все, що нам потрібно, удоївці віддадуть самі. Ви це побачите. Приготуйте місце для хліба-солі.

Тридцять кілометрів "Антилопа" пробігла за півтори години. Останній кілометр Козлевич дуже метушився, сопів, піддавав газу і скрушно хитав головою. Але всі його зусилля, а також викрики і підганяння ні до, чого не привели. Блискучий фініш, задуманий Адамом Казимировичем, не вдався. Не вистачило бензину. Машина ганебно спинилася посеред вулиці, не дійшовши якихось ста метрів до кафедри, прикрашеної хвойними гірляндами на честь відважних автомобілістів. Люди, що тут зібралися, з криком кинулися назустріч прибулому з імлі віків "лорендітріху". Терни слави одразу ж впилися в благородні чола путників. Їх безцеремонне витягли з машини і заходилися підкидати з такою жорстокістю, наче вони були утопленики і їм будь-що треба було повернути життя.

Козлевич лишився в машині, а всіх інших повели до кафедри, де за планом мав відбутися літучий тригодинний мітинг.

До Остапа продерся молодик, з вигляду шофер, і запитав:

— А як інші машини?

— Відстали, — байдуже відповів Остап. — Полумки, проколи, ентузіазм населення... Все це затримує.

— Вив командорській машині? — не вгамовувався шофер-аматор. — Клептунов з вами?

— Клептунова я зняв з пробігу, — невдоволено сказав Остап.

— А професор Песочников? На "пакарді"?

— На "пакарді".

— А письменниця Віра Круц? — цікавився напівшофер. — От би глянути на неї! На неї і на товариша Нежинського. Він теж з вами?

— Знаєте, — сказав Остап, — я стомлений пробігом.

— А ви на "студебекері"?

— Можете вважати нашу машину за "студебекера", — люто сказав Остап, — але до цього часу вона звалася "лорен-дітріх". Ви задоволені?

Але шофер-аматор задоволений не був.

— Дозвольте, — викрикнув він з юнацькою настирливістю, — але ж в пробізі немає ніяких "лорен-дітріхів"! Я читав у газеті, що йдуть два "пакарди", два "фіати" і один "студебекер".

— Ідіть до біса зі своїми "студебекерами"! — загорлав Остап. — Хто такий Студебеккер? Це ваш родич, Студебеккер? Батько ваш Студебеккер? Чого ви причепилися до людини? Російською мовою говоряться вам, що "студебекер" в останню хвилину замінили "лорен-дітріхом", а він морочить голову. "Студебекер"!

Юнака вже давно відтиснули розпорядники, а Остап ще довго вимахував руками і бурмотів:

— Знавці! Вбивати треба таких знавців! "Студебекера" йому подавай!

Голова комісії після зустрічі автопробігу свою вітальну промову склав з довгого ланцюга підрядних речень, з яких не міг виплутатись протягом цілої півгодини. Весь цей час командор пробігу був дуже занепокоєний. З висоти кафедри він стежив за підозрілими діями Балаганова і Паніковського, які досить активно шмигали по натовпу. Бендер робив страшні очі і зрештою своєю сигналізацією прикував дітей лейтенанта Шмідта до одного місця.

— Я радий, товариші, — заявив Остап у слові-відповіді, — порушити автомобільною сиреною патріархальну тишу міста Удоєва. Автомобіль, товариші, не розкіш, а засіб пересування. Залізний кінь іде на зміну селянській кобилі. Налагодимо серійне виробництво радянських автомашин. Ударимо автопробігом по бездоріжжю і нехлюйству. Я закінчую, товариші. Ми зараз перекусимо і будемо продовжувати нашу далеку путь.

Поки натовп, що монолітною стіною оточив кафедру, вслухався в слова командора, Козлевич розвинув широку діяльність. Він залив бак бензином, який, як і казав Остап, виявився найвищої якості, нітрохи не соромлячись, прихопив про запас ще три бідони пального, змінив камери і протектори на всіх чотирьох колесах, захопив помпу і навіть домкрат, геть очистив як базу, так і операційний склад удоївського відділення Автодору.

Дорога до Чорноморська була забезпечена матеріалами. Правда, не було грошей. Але командора це мало непокоїло. В Удоєві мандрівники добре пообідали.

— Про дрібні гроші турбуватися не треба, — сказав Остап, — вони валяються на дорозі, і ми їх будемо підбирати, скільки нам треба.

Поміж древнім Удоєвим, заснованим 794 року, і Чорноморськом, заснованим 1794 року, пролягло тисячу літ і тисячу кілометрів ґрунтової і шосейної дороги.

За цю тисячу літ на магістралі Удоїв — Чорне море з'являлися різноманітні фігури.

Рухались по ній роз'їзді прикажчики з товарами візантійських торговельних фірм. Назустріч їм з дрімучого лісу виходив Соловей-розбійник, кремезний чолов'яга у смушевій шапці. Крам він відбирав, а прикажчиків пускав у розход. Брили цією дорогою завойовники зі своїми дружинами, проїздили мужики, пленталися з піснями прочани.

Життя країни змінювалося з кожним сторіччям. Мінявся одяг, удосконалювалася зброя, були придушені картопляні заколоти. Люди навчилися голити бороди. Злетіла перша повітряна куля. Було винайдено залізні близнюки — пароплав і паровоз. Засурмили автомашини. А дорога лишилася такою ж, як і за Солов'я-розбійника... Горбата, вкрита вулканічним брудом чи засипана ядучим, наче порошок від блощиць, пилом, простяглась вона, наша вітчизняна дорога, мимо сіл, містечок, фабрик і колгоспів, простяглась тисячоверстою пасткою. Обабіч неї, в поживклих, забруднених травах, валяються кістяки возів і замучені, конаючі автомобілі.

Можливо, емігрантові, який божеволіє від продажу газет серед асфальтових просторів Парижа, згадується російська ґрунтова дорога з чарівними подробицями рідного пейзажу: калюжа, в якій купається місяць, цвіркуни, що голосно виспівують свою вечірню молитву, і порожнє відро, що видзвонює, прив'язане до селянського воза. Але місячне сяйво тепер має інше призначення. Місяць може пристойно сяяти над гудроновими шосе. Симфонію селянського відерця замінили автомобільні

сирени і клаксони. А цвіркунів можна буде слухати в спеціальних заповідниках: там будуть збудовані трибуни, і громадяни, підготовлені вступним словом якогось сивого цвіркунознавця, зможуть мати насолоду — послухати спів улюблених цвіркунів.

Розділ VII

СОЛОДКИЙ ТЯГАР СЛАВИ

Командор пробігу, водій машини, бортмеханік і "прислуга за все" почували себе прекрасно.

Ранок був прохолодний. В перламутровому небі плуталося бліде сонце. У траві викрикувала дрібна пташина наволоч.

Придорожні пташки-посмітюшки, не кваплячись, переходили дорогу перед самими колесами автомобіля. Степові обрії сочилися бадьोरими запахами, що коли б тут на місці Остапа був якийсь селянський письменник-середнячок з групи "Сталеве вим'я", він би не стримався, вийшов з машини, сів на траві і одразу ж написав на сторінках похідного блокнота нову повість, яка б починалася словами: "Ой, аж зопріли озимі! Розсупонилося сонце, порозтандикало своє проміння по всьому білому світу. Понюхав старий Ромуальдич свою онучу і весь аж перехнябився".

Але Остапові та його супутникам було не до цих поетичних сприймань. Ось уже цілу добу вони мчалися попереду автопробігу. Їх зустрічали музикою і промовами. Діти на їхню честь били в барабани. Дорослі годували обідами і вечереми, щедро постачали заздалегідь заготовленими авточастинами. А в якомусь селищі їм піднесли хліб-сіль на дубовій різьбляній таці, з рушником, вишитим хрестиком. Хліб-сіль лежав на дні машини, між ногами Паніковського. Він весь час відщипував від коровая шматочки і зрештою видовбав у ньому мишачу нору. Після цього гидливий Остап викинув хліб-сіль на шлях. Ніч антилопівці провели в невеличкому селі, де їх дбайливо зустрів сільський актив. Вони вивезли

звідтіть великий глечик пряженого молока і солодкі спогади про одеколонний запах сіна, на якому спали.

— Молоко і сіно, — сказав Остап, коли "Антилопа" залишала на світанку село, — що може бути краще! Завжди думаєш:

"Це я ще встигну. Ще багато буде в моєму житті молока і сіна". А насправді цього вже ніколи більше не буде. Отже, знайте: це була найкраща ніч у нашому житті, мої бідні друзі. А ви цього навіть не помітили.

Супутники Бендера дивились на нього з повагою. Їх захоплювало легке життя, яке раптом відкривалося перед ними.

— Хороше жити на світі! — сказав Балаганов. — Ось ми їмо, ми ситі. Можливо, нас чекає щастя...

— Ви певні цього? — запитав Остап. — Щастя чекає нас на дорозі? Можливо, навіть вимахує нам крильцями від нетерпіння? "Де, — каже воно, — адмірал Балаганов? Чому його так довго немає?" Ви псих, Балаганов! Щастя нікого не чекає. Воно блукає по країні в довгому, білому хітоні, наспівуючи дитячу пісеньку:

"Ох, Америка — це країна, там гуляють і п'ють без закуски". Але це наївне дитя треба ловити, треба йому сподобатись, йому треба догоджати. А у вас, Балаганов, з цим дитям роману не вийде. Ви голодранець. Погляньте, на кого ви схожі! Людина у вашому костюмі ніколи не здобуде щастя. Та й взагалі весь екіпаж "Антилопи" екіпірований дуже погано. Дивуюсь, як це нас ще вважають за учасників автопробігу! — Остап співчутливо оглянув своїх супутників і продовжував — Капелюх Паніковського мене просто непокоїть. Взагалі, його розкішний одяг можуть зрозуміти як виклик. Цей дорогоцінний зуб, ці зав'язки від підштаників, ці волосаті груди, прикриті лише галстуком... Простіше треба одягатися, Паніковський! Ви — поважний дідок. Вам

потрібен чорний сюртук і кастановий капелюх... Балаганову буде до лиця ковбойка в клітку і шкіряні краги. Він одразу ж набуде вигляду студента, який займається фізкультурою. А зараз він схожий на матроса, якого звільнили за пияцтво з торгового флоту. Про нашого шановного водія я не кажу. Тяжкі злигодні, якими обдарувала його доля, не дали йому змоги одягтися відповідно до його високого звання. Невже ви не бачите, як би до його натхненного, трохи забрудненого мастилом обличчя підійшов шкіряний комбінезон і хромовий чорний картуз? Так, дітки мої, вам треба екіпіруватися.

— Грошей немає, — сказав, обернувшись, Козлевич.

— Шофер має рацію, — люб'язно відповів Остап, — грошей справді нема. Немає цих маленьких металевих круглячків, які я так люблю.

"Антилопа-Гну" сковзнула з пагорка. Поля продовжували поволі крутитись обабіч машини. Велика руда сова, що сиділа над самісіньким шляхом, схиливши голову набік, мов дурна, витріщувала жовті, зараз невидючі очі: Стривожений скрипом "Антилопи", птах розпустив крила, злетів над машиною і подався кудись у своїх нудних совиних оправах. Нічого більше, що заслуговувало б на увагу, на дорозі не сталося.

— Гляньте! — раптом заволав Балаганов. — Автомобіль! Остап наказав, про всяк випадок, сховати плакат, який умовляв громадян вдарити автопробігом по нехлюйству. Поки Паніковський виконував цей наказ, "Антилопа" наблизилась до зустрічної машини.

Закритий сірий "кадилак", зробивши невеличкий крен, стояв край дороги. Середньоросійська природа, яка віддзеркалювалась в його товстому полірованому склі, здавалася гарнішою і значно чистішою, аніж це було насправді. Шофер, що стояв навколішки перед машиною, знімав покришку з переднього колеса. Над шофером, чекаючи, нудьгували три фігури в дорожніх пісочних пальтах.

— Зазнали аварії? — запитав Остап, ввічливо знімаючи картуза.

Шофер підвів напружене обличчя і, нічого не відповівши, знову заглибився в роботу.

Антилопівці вилізли з свого зеленого тарантаса. Козлевич кілька разів обійшов чудесну машину, заздро зітхаючи, присів навпочіпки поруч з шофером і завів з ним розмову. Паніковський і Балаганов з дитячою цікавістю розглядали пасажирів, з яких двоє мали дуже пихатий закордонний вигляд. Третій, судячи по дурманячому калашному запаху, що йшов від його "резинотрестівського" плаща, був співвітчизник.

— Зазнали аварії? — повторив Остап, делікатно торкнувшись гумового плеча співвітчизника, водночас спиняючи мрійний погляд на іноземцях.

Співвітчизник роздратовано заговорив про шину, яка лопнула, але його бурчання пройшло повз Остапові вуха. На большаку, за сто тридцять кілометрів від найближчого окружного центру, в самій середині Європейської Росії біля свого автомобіля прогулювалися двоє товстеньких закордонних курчат. Ось що хвилювало великого комбінатора.

— Скажіть, — перебив він, — ці двоє не з Ріо-де-Жанейро?

— Ні, — відповів співвітчизник, — вони з Чікаго. А я — перекладач з "Інтуристу".

— Що ж вони тут роблять на перехрестку доріг, у дикому древньому полі, далеко від Москви, від балету "Червоний мак", від антикварних магазинів і знаменитої картини художника Рєпіна "Іван Грозний вбиває свого сина"? Не збагну! Нащо ви їх сюди завезли?

— А хай їм біс! — нудьгуючи, сказав перекладач. — Третій день уже гасаємо по селах, як очманілі. Зовсім мене замучили. Багато я мав справ з іноземцями, але таких ще не бачив. — І він махнув рукою в бік своїх рум'яних супутників. — Всі туристи як туристи, бігають по Москві, купують в кустарних магазинах дерев'яні дзбани — піяла. А ці двоє відбилися. Почали роз'їжджати по селах...

— Це похвально, — сказав Остап. — Широкі маси мільярдерів знайомляться з побутом нового, радянського села.

Громадяни міста Чікаго пихато стежили за лагодженням автомобіля. На них були сріблясті капелюхи, заморожені крохмальні комірці й червоні матові черевики.

Перекладач з обуренням глянув на Остапа і викрикнув:

— Як же! Отак їм і потрібне нове село! Селянський самогон їм потрібен, а не село!

При слові "самогон", яке перекладач вимовив з наголосом, джентльмени занепокоєно озирнулися і почали наближатись до співрозмовників.

— Ось бачте! — сказав перекладач. — Вони не можуть спокійно чути це слово.

— Гм... Тут якась таємниця, — сказав Остап. — Або ж зіпсований смак. Не розумію, як можна любити самогон, коли на нашій батьківщині є такий великий вибір благородних міцних напоїв.

— Все це значно простіше, аніж здається, — сказав перекладач. — Вони шукають рецепт виготовлення доброго самогону.

— Ну, звичайно! — викрикнув Остап. — Адже у них "сухий закон". Все зрозуміло... Дістали рецепт? Що, не дістали? Ну, ще б! Ви б ще приїхали на трьох автомобілях! Ясна річ: вас приймають за начальство. Ви і не дістанете рецепта, можу вас запевнити.

Перекладач почав скаржитись на іноземців:

— Вірите — напосіли на мене: скажи та скажи їм секрет самогону. А я ж не самогонник. Я член спілки робітників освіти. У мене в Москві старенька мати.

— А вам дуже хочеться повернутися в Москву? До матері?
Перекладач жалібно зітхнув.

— В такому разі, засідання продовжується, — мовив Бендер. — Скільки дадуть ваші шефи за рецепт? Півтори сотні дадуть?

— Дадуть двісті,—прошепотів перекладач. — А ви справді маєте такий рецепт?

— Зараз же вам продиктую, тобто одразу ж після одержання грошей. Який завгодно: картопляний, пшеничний, абрикосовий, ячмінний, з ягід, шовковиці, з гречаної каші. Навіть із звичайнісінької табуретки можна гнати самогон. Дехто дуже полюбляє табуретівку. А ні — то можна просту кишмишівку чи слив'янку. Одно слово — перший-ліпший з півторапта самогонів, які мені відомі.

Остапа відрекомендували американцям. У повітрі довго плавали ввічливо підняті капелюхи. Потому приступили до справи.

Американці вибрали пшеничний самогон, який привабив їх простим способом виробки. Рецепт довго записували в блокноти. Остап розповів американським ходакам і найкращу конструкцію кабінетного самогонного апарата, який легко приховати від стороннього ока в тумбі

письмового столу. Це вже без плати, як премію. Ходоки запевнили Остапа, що при американській техніці виготовити такий апарат дуже легко. Остап, з свого боку, запевнив американця, що апарат його конструкції дає в день відро чудового ароматного перваку.

— О! — вигукнули американці.

Вони вже чули це слово в одній поважній родині в Чікаго. І там "pervatsh'e" дістає пречудові референції. Глава цього сімейства свого часу побував з американським окупаційним корпусом в Архангельську, пив там "pervatsh" і з тих пір не може забути чарівного стану, в який він потрапляв завдяки цьому напою.

В устах розомлілих туристів грубе слово "первак" звучало ніжно, манливо.

Американці з легкою душею віддали двісті карбованців і довго трясли руку Бендеру. Паніковському і Балаганову теж пощастило поручкатися з громадянами заатлантичної республіки, змученими "сухим законом". Перекладач на radoщах чмокнув Остапа в тверду щоку і просив заходити, додавши до цього, що стара мати буде дуже рада. Одначе адреси чомусь не лишив.

Здружившись, мандрівники посідали у свої машини. Козлевич на прощання зіграв матчиш, і під його веселі звуки автомобілі помчали в протилежні боки.

— Бачте, — сказав Остап, коли американська машина зникла в куряві,—все сталося так, як я вам казав. Ми їхали. На дорозі валялися гроші. Я їх підібрав. Гляньте, вони навіть не припали пилом...

І він зашелестів пачкою "новеньких кредиток."

— Власне кажучи, хвастатись нічим, комбінація простенька. Охайність, чесність — ось що цінно. Двісті карбованців. За п'ять хвилин. І я не тільки не порушив законів: навпаки, навіть зробив приємну для багатьох справу. Екіпажу "Антилопи" я дістав гроші, старенькій матері повернув сина-перекладача і нарешті задовольнив духовну спрагу громадян країни, з якою як-не-як ми маємо торгові зв'язки.

Наближався час обіду. Остап заглибився над картою пробігу, видерту ним з автомобільного журналу, і повідомив про наближення міста Лучанська.

— Місто дуже невелике, — сказав Бендер, — це кепсько. Що менше місто, то довші привітальні промови. А тому попросимо люб'язних господарів міста на перше дати обід, а промови на друге. В антракті я подбаю про вашу екіпіровку. Паніковський! Ви починаєте забувати свої обов'язки. Поновіть плакат на своєму місці.

Козлевич вже набив руку на урочистих фінішах і спинив машину перед самісінькою трибуною. Тут Бендер обмежився коротеньким привітанням. Домовилися провести мітинг о другій годині. Підкріпившись даровим обідом, автомобілісти в доброму настрої пішли до магазину готового одягу. Їх оточував натовп. Антилопівці гідно несли тягар слави, який несподівано впав на них. Вони йшли посеред вулиці, тримаючись за руки і погойдуючись, наче матроси в чужоземному порту. Рудий Балаганов, що справді нагадував молодого боцмана, почав співати морську пісню.

Магазин "Одяг чоловічий, жіночий і дитячий" причаївся під величезною вивіскою, яка затулила собою весь двоповерховий будинок.

На вивісці було намальовано десятки фігур: жовтолиці чоловіки з тоненькими вусиками, в шубах з відкинутими тхорячими полами, дами з муфтами в руках, коротконогі діти у матроських костюмчиках, комсомолки в червоних косинках і похмурі господарники у фетрових, по

самісінькі стегна, чоботях. І вся ця розкіш — розбивалася об малесенький папірець, приклеєний до дверей магазину.

ШТАНІВ НЕМА

— Як же грубо, — сказав Остап, входячи, — одразу видно провінцію. Написали б як пишуть у Москві: "Брюк нема", пристойно і благородно. Задоволені громадяни розходяться по своїх домівках.

В магазині автомобілісти затрималися недовго. Для Балаганова знайшлася канареєчна ковбойська сорочка в широку клітку і стетсонівський капелюх з дірочками. Козлевичу довелося задовольнитися обіцяним хромовим картузом і такою ж тужуркою, яка виблискувала наче пресована ікра. Довго марудилися з Паніковським. Довгополий сюртук пастора і м'який капелюх, які, за задумом Бендера, мали облагородити зовнішній вигляд порушника конвенції, відпали в першу ж хвилину. Магазин міг запропонувати лише костюм пожежника: куртку з золотими насосами в петлицях, волохаті напівшерстяні штани і картуз з синім кантом. Паніковський довго підстрибував перед хвилястим дзеркалом.

— Не розумію, — сказав Остап, — чим вам не до вподоби костюм пожежника? Все ж таки це краще, ніж костюм короля у вигнанні, який ви носите зараз. А ну, повернись-но, синку! Чудово! Скажу вам відверто: це личить вам більше, як запроектовані мною сюртук і капелюх.

На вулицю вийшли в новому убранні.

— Мені потрібен смокінг, — сказав Остап, — але тут його нема. Почекаємо кращих часів.

Остап відкрив мітинг з піднесенням, не підозрюючи, яка гроза насувається на пасажирів "Антилопи". Він був дотепним, розповідав смішні дорожні пригоди і єврейські анекдоти, чим дуже сподобався

публіці. Кінець промови він присвятив розгляду давно назрілої автопроблеми.

— Автомобіль, — викрикнув він, як у рупор, — не розкіш, а... В цю хвилину він помітив, що голова комісії по зустрічі взяв з рук хлопчика, що пробіг до трибуни, телеграму.

Вимовляючи слова "не розкіш, а засіб пересування", Остап нахилився ліворуч і через плече голови зазирнув у телеграфний бланк. Те, що він прочитав, вразило його. Він гадав, що попереду ще цілий день... В його голові враз промайнула низка сіл і містечок, де "Антилопа" скористалася з чужих матеріалів і коштів.

Голова комісії ще ворухив вусами, намагаючись збагнути зміст депеші, а Остап, припинивши на півслові промову, сплигнув з трибуни і вже продирався крізь натовп. "Антилопа" зеленіла на перехресті доріг. На щастя, всі пасажери сиділи на своїх місцях, чекаючи моменту, коли Остап накаже переносити в машину дарунки міста. Це завжди бувало після мітингу. Нарешті голова комісії збагнув зміст телеграми. Він відірвав погляд від телеграми і побачив командора, що втікав.

— Це шахраї! — вигукнув він страждальним голосом. Він всю ніч мучився, складаючи привітальну промову, і його авторське почуття було ображене.

— Держи їх!

Крик голови комісії долинув до вух антилопівців. Вони нервово заметушилися. Козлевич увімкнув мотор і в одну мить опинився на своєму сидінні. Машина подалася вперед, не дочекавшись Остапа. Спихату антилопівці навіть не збагнули, що лишають в біді свого командора.

— Стій! — кричав Остап, стрибаючи навздогін за машиною.

— Дожену — всіх звільню!

— Стій! — кричав голова комісії.

— Стій, дурень! — кричав Балаганов Козлевичу. — Не бачиш — шефа забули.

Адам Казимирович натис на педалі. "Антилопа" заскреготала і спинилася. Командор вскочив сторчма у машину і у відчаї крикнув: "Повний вперед!" Незважаючи на різнобічність і холоднокровність свого характеру, він не міг терпіти фізичної розправи. Козлевич, стерявшись розуму, взяв одразу на третю швидкість, дверцята розчинились, і з машини випав Балаганов. Все це сталося за якусь мить. Поки Козлевич знову гальмував, тіль натовпу, що переслідував машину, вже лягла на Балаганова. До нього вже простяглися чийсь здоровенні ручища, коли "Антилопа" заднім ходом врізалась в натовп і залізна рука командора вхопила Балаганова за ковбойську сорочку.

— Повний вперед! — заволав Остап.

І тут мешканці Лучанська вперше відчули перевагу механічного транспорту над гужовим. Машина задеренчала всіма своїми частинами і швидко помчала, рятуючи від справедливого покарання чотирьох правопорушників.

Перший кілометр шахраї важко дихали. Балаганов, який дорожив своєю красою, розглядав у кишенькове люстерко малинові подряпини на обличчі, які дістав, падаючи з машини. Паніковський тремтів у своєму костюмі пожежника. Він боявся помсти командора. І вона прийшла негайно.

— Це ви погнали машину, коли я ще не встиг сісти? — грізно запитав командор.

— Їй-богу... — заканючив Паніковський.

— Ні, ні, не відмовляйтесь. Це все ваші витівки. Отже, до всього, ви ще й боягуз? Я потрапив в одну компанію із злодієм і боягузом? Гаразд! Я вас розжалую. До сього часу ви в моїх очах були брандмейстером. Віднині ви — простий пожежник-сокирник.

Остап урочисто зірвав з червоних петлиць Паніковського золоті насоси. Після цієї процедури Остап познайомив своїх супутників зі змістом телеграми.

— Справи кепські. В телеграмі пропонують затримати зелену машину, яка йде попереду автопробігу. Треба зараз же звернути кудись убік. Досить з нас тріумфів, пальмових гілок і дармових обідів на олії. Ідея себе вичерпала. Звернути ми можемо лише на Гряжське шосе. Але їхати до нього ще три години. Я певен, нас чекає палка зустріч на всіх придорожніх населених пунктах. Проклятий телеграф всюди понапихав стовпів з дротами.

Командор не помилився.

Далі на їхньому шляху лежало містечко, назву якого антилопівці так і не взнали, хоч хотіли б знати, щоб згадати його при нагоді недобрим словом.

Біля в'їзду в містечко дорогу перегородили важкою колодою. "Антилопа" повернула і, як сліпе щеня, почала тикатися з боку в бік, шукаючи обхідну дорогу. Але її не було.

— Їдьмо назад! — сказав Остап, який враз став серйозним.

І тут шахраї почули далекий комариний спів моторів. Очевидно, наближалися машини справжнього автопробігу. Рушати назад не можна було, і антилопівці кинулись вперед.

Козлевич, насупившись, швидким ходом підвів машину до самісінької колоди. Громадяни, що стовпились навколо, злякано відбігли урізнобіч, чекаючи катастрофи. Але Козлевич несподівано применшив хід і спокійно перевалив через колоду. Коли "Антилопа" проїздила через містечко, мешканці з тротуарів проводжали її пасажирів лайкою, але Остап навіть не відповідав їм.

До Гряжського шосе "Антилопа" знову підійшла під звуки ще не видимих автомобілів переслідувачів. Лише встигли звернути з проклятої магістралі, і, користуючись темнотою, що наступала, сховати машину за пагорок, як почулися стрілянина і вибухи моторів, і в стовпах світла з'явилася головна машина. Шахраї, причаївшись у траві, понад дорогою, раптом втратили своє звичне зухвальство, мовчки дивились на колону, що проходила.

Полотнища сліпучого світла майоріли на дорозі. Машини м'яко поскрипували, пробігаючи повз пригнічених антилопівців. З-під коліс летів прах. Протяжно завивали клаксони. Над машинами здіймався вітер. За хвилину все пощезло, і лише в темряві ще довго підстрибував рубіновий ліхтарик останньої машини.

Справжнє життя пролетіло мимо, радісно трублячи і виблискуючи лаковими крилами.

Шукачам пригод лишився тільки бензиновий хвіст. Вони ще довго сиділи в траві, чихаючи і струшуючи з себе пил.

— Та-ак, — сказав Остап, — тепер я й сам бачу, що автомобіль не розкіш, а засіб пересування. Вас не беруть завидки, Балаганов? А мене беруть.

Розділ VIII

КРИЗА ЖАНРУ

Близько четвертої години зацькована "Антилопа" спинилася над кручею. Внизу на тарілочці лежало незнайоме місто. Воно було акуратно нарізане, наче торт. Різнокольорова пара витала над ним. Антилопівцям, що спішилися, здалося, ніби вони чують ледь вловиме потріскування і легенький посвист. Очевидно, це хропіли громадяни. Зубчастий ліс підходив до міста. Дорога вервечкою спадала з кручі.

— Райська долина, — сказав Остап. — Такі міста приємно грабувати рано-вранці, коли ще не пече сонце. Не так стомлюєшся.

— Зараз якраз такий ранок, — зауважив Паніковський, улесливо зазираючи у вічі командорові.

— Мовчати, золота рота! — викрикнув Остап. — Ну й балакучий дідуган! Не розуміє жартів.

— Що робити з "Антилопою"? — запитав Козлевич.

— Так, — сказав Остап, — до міста на цій зеленій таратайці тепер не в'їдеш. Заарештують. Доведеться скористатись з досвіду найпередовіших країн. В Ріо-де-Жанейро, наприклад, крадені автомобілі перефарбовують в інший колір. Робиться це з цілком гуманних міркувань: щоб колишній господар не вболівав, бачачи, як у його машині роз'їжджає стороння людина. "Антилопа" здобула собі кислу славу, її треба перехрестити.

Вирішили увійти до міста пішки і роздобути фарби, а для машини підшукати надійне сховище за межами міста.

Остап швидко пішов дорогою вздовж кручі і за якусь хвилину побачив скособочену дерев'яну хатину, маленькі віконця якої виблискували річковою синявою. Позаду хатини стояв сарай, який був цілком придатним місцем для схову "Антилопи".

— Поки великий комбінатор розмірковував над тим, що саме вигадати для того, щоб ввійти в хатину і заприятелювати з її мешканцями, двері відчинилися і на ґанок вибіг солідний панок у солдатських підштанках з чорними бляшаними ґудзиками. На його блідих парафінових щоках знайшли собі притулок пристойні сиві бакенбарди. Така фізіономія наприкінці минулого сторіччя не вважалась би за оригінальну. Більшість мужчин в ті часи вирощувало на обличчі ось такі казенні, вірнопіддані волосяні прикраси. Але зараз, коли під бакенбардами не було ні синього віцмундира, ні штатського орденка з муаровою стрічкою, ні петлиць з золотими зірками таємного радника, це обличчя здавалось ненатуральним.

— О господи, — зашамкотів мешканець дерев'яної хатини, простягаючи руки на схід сонця. — Боже, боже! Все ті ж сни! Ті ж самісінькі сни...

Вимовивши цю скаргу, старий заплакав і, човгаючи ногами, побіг доріжкою навколо хатини. Звичайний півень, який збирався в цю хвилину проспівати утретє, — він саме задля цього вийшов на середину подвір'я, — кинувся геть; зопалу він зробив кілька занадто поспішних кроків і навіть загубив перо, але одразу ж отямився, видерся на тин і вже з цієї безпечної позиції повідомив світ про настання ранку. Та в його голосі почувалося хвилювання, викликане непристойною поведінкою господаря хатини.

— Сняться, прокляті, — знову почув Остап голос старого. Бендер зацікавлено розглядав дивну людину з бакенбардами, які можна тепер побачити хіба що на міністерському обличчі швейцара консерваторії.

А в цей час незвичайний панок закінчив своє бігання і знову з'явився біля ґанку. Тут він трохи притишив ходу і з словами:

"Піду, спробую ще раз", — зник за дверима.

— Люблю стариків, — прошепотів Остап, — з ними ніколи не занудьгуєш. Доведеться почекати результатів таємничої проби.

Чекати Остапові довелося недовго. Незабаром в хатині почувся чи то плач, чи то виття і, задкуючи, як Борис Годунов в останньому акті опери Мусоргського, на ґанок вивалився старий.

— Цур мене, цур! — вигукував він з шаляпінськими інтонаціями в голосі. — Все той же сон! А-а-а!

Він обернувся і, перечіплюючись за свої ж ноги, посунув прямісінько на Остапа... Вирішивши, що настав час дії, великий комбінатор вийшов з-за дерева і підхопив бакенбардиста у свої могутні обійми.

— Що? Хто? Що таке? — акричав неспокійний старий. — Що?

Остап обережно послабив обійми, хопив старого за руку і щиросерде її потряс.

— Я вам співчуваю! — вигукнув він.

— Правда? — запитав господар хатини, припавши до Бендерового плеча.

— Звичайно, правда, — відповів Остап. — Мені самому часто сняться сни.

— А що вам сниться?

— Всяке.

— А яке все ж таки? — наполягав старий.

— Ну, різне. Суміш. Те, що в газеті називають "Звідусіль і про все" або "Світовий екран". Позавчора мені, наприклад, снились похорони мікадо, а вчора — ювілей Сущевської пожежної частини.

— Боже! — промовив старий. — Боже! Яка ви щаслива людина! Яка щаслива! Скажіть, а вам ніколи не снився який-небудь генерал-губернатор... Або навіть міністр. Бендер вирішив не сперечатися.

— Снився, — весело сказав він. — Як же. Генерал-губернатор. Минулої п'ятниці. Всю ніч снився. І, пригадую, поруч з ним ще стояв і поліцмейстер, у взірчастих шароварах.

— Ох, як чудово! — сказав старий. — А чи не снився вам приїзд государя-імператора до Костроми?

— До Костроми? Був і такий сон. Дозвольте, коли ж це... Ага, третього лютого цього року. Государ-імператор, а поряд з ним, пригадую, ще й граф Фредерікс стояв, такий, знаєте, міністр двора.

— Ах ти ж господи! — захвилювався старий. — Чого ж ми тут стоїмо? Ласкаво прошу до мене. Пробачте, ви не соціаліст? Не партієць?

— Ну що ви! — добродушно сказав Остап. — Який же я партієць? Я безпартійний монархіст. Слуга царю, батько солдатам... Взагалі, злетіть, соколи, орлами, годі хилити голови!

— Чайку, чайку, може, бажаєте? — мурмотів старий, підштовхуючи Бендера до дверей.

У хатині була одна кімната і сіни. На стінах висіли портрети різних панків у формених сюртуках. Судячи по петлицях, ці панки служили у свій час по лінії міністерства народної освіти. Постіль мала неприбраний вигляд, що свідчило про те, що господар проводив на ній дуже неспокійні години свого життя.

— І давно ви живете ось таким анахоретом? — запитав Остап.

— З весни, — відповів старий. — Моє прізвище Хворобйов. Тут, гадав я, почнеться нове життя. А що вийшло? Ви тільки зрозумійте...

Федір Микитович Хворобйов був монархістом і ненавидів Радянську владу. Ця влада була йому огидна. Він, колишній попечитель учбового округу, змушений був служити завідувачим методологічно-педагогічним сектором місцевого Пролеткульту. Це викликало в ньому огиду.

До самого кінця своєї служби він не знав, як розшифрувати слово "Пролеткульт", що викликало в ньому ще більшу зневагу до цього слова. Він аж тремтів од відрази, коли бачив членів місцевому, співробітників і відвідувачів методологічно-педагогічного сектора. Він ненавидів слово "сектор". О, цей сектор! Ніколи Федір Микитович, який високо цінував усе витончене, зокрема й геометрію, не уявляв собі, що це чудове математичне поняття, яке визначає частину площини криволінійної фігури, буде так опошлене.

На службі Хворобйова все дратувало: засідання, стінгазети, позики. Та й удома він не знаходив заспокоєння своїй гордій душі. Вдома теж були стінгазети, позики, засідання. Знайомі говорили виключно про хамські, на думку Хворобйова, речі: про жалування, яке вони називали зарплатою, про місячник допомоги дітям і про соціальну значимість п'єси "Бронепоезд".

Нікуди було тікати від радянського ладу. Коли ображений Хворобйов самотньо прогулювався вулицями міста, то навіть тут з натовпу гуляючих до нього долітали такі остогидлі речення:

— ... тоді ми прийняли постанову вивести його зі складу правління...

— ... а я так і сказав: на ваше РКК[13] є примкамера!! Примкамера!

І, тоскно позираючи на плакати, які закликали громадян виконати п'ятирічку за чотири роки, Хворобйов роздратовано повторював:

— Вивести! Зі складу! Примкамера! У чотири роки! Хамська влада!

Коли методологічно-педагогічний сектор перейшов на безперервний тиждень і замість чистої неділі днями відпочинку стали якісь фіолетові п'яті числа, Хворобйов з огидою виклопотав собі пенсію і оселився далеко за містом. Він зробив це для того, щоб піти подалі від нової влади, яка поневолила його життя і позбавила спокою.

Цілими днями монархіст-одинак просиджував над кручею і, дивлячись на місто, намагався думати про щось приємне: про молебні з приводу тезоіменитства якої-небудь височайшої особи, про гімназичні іспити і про родичів, які служили у тому ж таки міністерстві народної освіти. Але, на диво, думки ці перескакували на радянське, неприємне.

"Що тепер діється в тому проклятому Пролеткульті?" — думав він.

Після Пролеткульту йому згадувалися вже зовсім обурливі епізоди: демонстрації, Першотравневі і жовтневі, клубні родинні вечори з лекціями і пивом, піврічний кошторис методологічного сектора.

"Все забрала у мене Радянська влада, — думав колишній попечитель учбового округу, — чини, ордени, пошану і гроші в банку. Вона навіть підмінила мої думки. Але є така сфера, в яку більшовики не проникнуть, — це сни, даровані людині богом. Ніч принесе мені заспокоєння. У своїх снах я побачу те, що мені буде приємно побачити".

Після цього першої ж ночі бог послав Федору Микитовичу жахливий сон. Приснилось йому, що він сидить у коридорі якоїсь установи, освітленої гасовою лампою. Сидить і знає, що його з хвилини на хвилину мають вивести зі складу правління. Раптом відчиняються залізні двері і

звідтіль вибігають службовці з криком: "Хворобйова треба навантажити!" Він хоче тікати—і не може.

Федір Микитович проснувся серед ночі. Він помолився богу, зауваживши йому, що, очевидно, виникла прикра неув'язка, і сон, призначений для відповідального, може, навіть партійного товариша, потрапив не за своєю адресою. йому, Хворобйову, хотілося для початку побачити царський вихід з Успенського собору.

Заспокоєний, він знову заснув, але замість обличчя обожнюваного монарха одразу ж побачив голову місцевкому товариша Суржикова.

І ось вже яку ніч Федір Микитович з незбагненною методичністю бачить одні й ті ж витримані радянські сни. Його переслідували членські внески, стінгазети, радгосп "Гігант", урочисте відкриття першої фабрики-кухні, голова товариства друзів кремації і великі радянські перельоти. Монархіст ревів уві сні. йому не хотілося бачити друзів кремації. йому хотілося побачити крайнього правого депутата Державної думи Пуришкевича, патріарха Тихона, ялтинського градоначальника Думбадзе або ж хоч якого-небудь простенького інспектора народних училищ. Але нічого цього не було. Радянський лад вірвався навіть у сни монархіста.

— Все ті ж сни, — закінчив Хворобйов плаксиво. — Прокляті сни!

— Погані ваші справи, — співчутливо сказав Остап, — як кажуть, буття визначає свідомість. Раз ви живете в Радянській країні, то й сни у вас мають бути радянськими.

— Ні хвилини відпочинку, — скаржився Хворобйов. — Хоч би що-небудь. Я вже на все згоден. Хай не Пуришкевич. Хай хоч Мілюков. Все ж таки людина з вищою освітою і монархіст в душі. Так ні ж! Всі ці радянські антихристи.

— Я вам допоможу, — сказав Остап. — Мені доводилося лікувати друзів і знайомих по Фрейду. Сон — це дрібниці. Головне — усунути причину сну. Основною причиною є саме існування Радянської влади. Але в даний момент усунути її я не можу. У мене просто немає часу. Я, бачте, турист-спортсмен, зараз мені потрібно трохи полагодити свій автомобіль, отож дозвольте закотити його у ваш сарай. А щодо причини — ви не хвилюйтесь: я її усуну, тільки-но повернусь. Дайте лише закінчити пробіг.

Очманілий від тяжких снів монархіст охоче дозволив милій і чуйній молодій людині скористатись сараєм. Він накинув поверх сорочки пальто, взув на босу ногу калоші і вийшов услід за Бендером на подвір'я.

— То, кажете, можна надіятись? — запитував він, дрібочучи за своїм ранковим гостем.

— Не майте сумніву, — зневажливо відповів командор. — Як тільки Радянської влади не стане, вам одразу буде якось легше. Ось побачите!

За півгодини "Антилопа" була схована у Хворобйова. Сторожити її лишилися Козлевич і Паніковський. Бендер у супроводі Балаганова пішов до міста по фарби.

Молочні брати йшли назустріч сонцю, пробиваючись до центру міста. По карнизах будинків прогулювалися сірі голуби. Побризкані водою дерев'яні тротуари були чисті й прохолодні.

Людині з необтяженою совістю приємно ось таким ранком вийти з дому, постояти хвилинку біля воріт, вийняти з кишені коробку сірників, на яких зображено літак з дулею замість пропелера і з написом: "Відповідь Керзону", помилуватися ще не початою пачкою цигарок і закурити, наполохавши кадильним димом бджолу з золотими позументами на животику. Бендер і Балаганов відчували вплив ранку, охайних вулиць і безсребреників-голубів. На якийсь час їм здалося, що

совість їхня нічим не обтяжена, що всі їх люблять, що вони женихи, які йдуть на побачення з нареченими.

Раптом дорогу їм перегородив чоловік зі складним мольбертом і полірованим ящиком для фарб, який він тримав в руках. Чоловік мав такий збуджений вигляд, наче щойно вискочив з палаючого будинку, встигнувши урятувати лише цей мольберт і ящик.

— Пробачте, — дзвінко промовив художник. — Тут зараз мав пройти товариш Плотський-Поцілуєв, ви його не зустрічали? Він тут не проходив?

— Ми таких ніколи не зустрічаємо, — грубо сказав Балаганов.

Художник штовхнув Бендера в груди, сказав "пардон" і попрямував далі.

— Плотський-Поцілуєв? — бурмотів великий комбінатор, який ще не снідав. — У мене в самого була знайома акушерка на прізвище Медуза-Горгонер, і я не робив з цього події, не бігав вулицями і не кричав: "Чи не бачили ви часом громадянки Медузи-Горгонер? Вона, — мовляв, —десь тут гуляє". Велике щастя! Плотський-Поцілуєв!

Не встиг Бендер закінчити свою тираду, як просто на нього налетіли двоє з чорними мольбертами і полірованими етюдниками. Це були зовсім різні люди. Один з них, як видно, дотримувався того погляду, що художник обов'язково має бути волосатим, і за кількістю рослинності на обличчі був прямим заступником Генріха Наварського в СРСР. Вуса, кучері і борідка дуже пожвавлювали його плоске лице. Другий був зовсім лисий, і голову мав слизьку і гладеньку, як скляний абажур.

— Товариша Плотського... — сказав заступник Генріха Наварського, важко дихаючи.

— Поцілуєва, — додав абажур.

— Не бачили? — прокричав Наварський.

— Він тут має прогулюватися, — пояснив абажур. Бендер відсторонив Балаганова, який розкрив рота, щоб вилаятись, і ображено-ввічливо сказав:

— Товариша Плотського ми не бачили, але якщо названий товариш вас справді цікавить, то поспішайте, його шукає якийсь трудящий, на вигляд художник-гарматник.

Чіпляючись мольбертами і штовхаючи один одного, художники побігли далі. В цей час з-за рогу з'явився екіпаж візника. В ньому сидів товстун, у якого під складками синьої толстовки вгадувалося спітніле черево.

Загальний вигляд пасажира нагадував-старовинну рекламу патентованої мазі, яка починалася словами: "Голе тіло, вкрите волоссям, викликає відворотне враження". Розібратися в професії товстуна було неважко. Він підтримував рукою великий стаціонарний мольберт. Під ногами візника лежав полірований ящик, в якому, без сумніву, були фарби.

— Алло! — крикнув Остап. — Ви шукаєте Поцілуєва?

— Саме так, — підтвердив товстун-художник, жадібно дивлячись на Остапа,

— Поспішайте! Поспішайте! Поспішайте! — закричав Остап. — Вас обігнали вже троє художників. В чому справа? Що тут сталося?

Але кінь, грюкаючи підковами на дикій бруківці, вже встиг винести звідсіль четвертого представника образотворчого мистецтва.

— Яке культурне місто! — сказав Остап. — Ви, Балаганов, очевидно, помітили, що з чотирьох громадян, яких ми зустріли, четверо виявилися художниками. Цікаво.

Коли молочні брати спинились перед москательною крамницею, Балаганов пошепки сказав Остапові:

— Вам не соромно?

— А то чому? — спитав Остап.

— А тому, що ви маєте намір платити за фарбу живими грішми?

— А, ви ось про що, — сказав Остап. — Признаюсь, трохи соромно. Становище, звичайно, дурне. Та що вдієш? Не бігти ж у виконком і просити там фарби на проведення "Дня жайворонків". Ось вони і дадуть, але ми втратимо цілісний день.

Сухі фарби в банках, скляних циліндрах, мішках, діжках і подертих паперових пакетах вабили манливими цирковими кольорами і надавали москательній крамниці святкового вигляду.

Командор і борт-механік причепливо почали вибирати фарби.

— Чорний колір — це траурний колір, — говорив Остап. — Зелений теж не підійде: це колір втраченої надії. Ліловий — ні. Хай у ліловій машині їздить начальник карного розшуку. Рожевий — пошло; голубий — банально, червоний — дуже вже вірно-піддано. Доведеться пофарбувати "Антилопу" в жовтий колір. Трохи буде яскраво, але гарно.

— А ви хто будете? Художники? — запитав продавець, підборіддя його було припорошене кіновар'ю.

— Художники, — відповів Бендер, — баталісти і мариністи.

— Тоді вам треба не сюди, — сказав продавець, забираючи з прилавка пакети й банки.

— Як не сюди? — викрикнув Остап. — А куди ж?

— Навпроти.

Прикажчик підвів друзів до дверей і вказав рукою через вулицю на вивіску. На вивісці було зображено коричневу конячу голову і чорними літерами на блакитному фоні виведено: "Овес і сіно".

— Воно-то так, — сказав Остап, — твердий і м'який корм для худоби. Але ж до чого тут наш брат — художник? Не бачу ніякого зв'язку.

Але зв'язок був — і дуже істотний. Остап знайшов його вже на початку пояснень прикажчика.

Місто завжди любило живопис, і чотири художники, що жили тут здавна, організували групу "Діалектичний станковист". Вони малювали портрети відповідальних працівників і збували їх у місцевий музей живопису. З часом кількість незамальованих відповідальних працівників дуже зменшилася, що позначилося і на заробітках діалектичних станковистів. Та це ще було півбіди. Роки страждань почалися відтоді, як до міста прибув новий художник Феофан Мухін.

Перша ж його робота викликала у місті великий шум. Це був портрет завідуючого готельним трестом. Феофан Мухін лишив станковистів далеко позаду. Завідуючого готельним трестом було зображено не олійними фарбами, не аквареллю, не вугіллям, не темперою, не пастеллю, не гуашшю і не свинцевим олівцем. Його змайстрували... з вівса. І коли художник Мухін перевозив візником картину до музею, кобила неспокійно озиралася і іржала.

З часом Мухін почав використовувати й інші злаки. Громовий успіх мали портрети з проса, пшениці й маку, сміливі етюди, виконані кукурудзою і ядром-гречкою, пейзажі з рису і натюрморти з пшона.

Зараз він працював над груповим портретом. Величезне полотно зображало засідання окрплану. Цю картину Феофан готував з квасолі і гороху. Та в глибині душі він віддавав; перевагу вівсу, на якому зробив свою кар'єру, і збив з позицій діалектичних станковистів.

— Вівсом, воно, звичайно, похватніше, — викрикнув Остап. — А Рубенс з Рафаелем, йолопи, олією трудились. Ми теж дурні, на зразок Леонардо да Вінчі. Дайте нам жовтої емалевої фарби.

Заплативши гроші балакучому продавцеві, Остап запитав:

— До речі, хто такий Плотський-Поцілуєв? Ми не тутешні, не в курсі справи.

— Товариш Поцілуєв — відомий працівник центру, а сам з нашого міста. Приїхав з Москви у відпустку.

— Все ясно, — сказав Остап. — Дякую за інформацію. До побачення.

На вулиці молочні брати знову побачили діалектичних станковистів. Всі четверо, з сумними й млосними, як у циганів, обличчями, стояли на роздоріжжі. Поруч з ними стирчали мольберти, поставлені як гвинтівки, у піраміду.

— Що, служиві, кепсько? — запитав Остап. — Проґавили Плотського-Поцілуєва?

— Проґавили, — простогнали художники. — Вислизнув із рук.

— Феофан перехопив? — запитав Остап, виявляючи неабияку обізнаність з об'єктом розмови.

— Вже пише, халтурник, — відповів заступник Генріха Наварського.
— Вівсом. На стару манеру, каже, переходжу. Скаржиться, лабазник, на кризу жанру.

— А де ательє цього діляги? — поцікавився Остап. — Хочеться кинути оком.

Художники, в яких було чимало вільного часу, охоче повели Остапа і Балаганова до Феофана Мухіна. Феофан працював у себе в садку, на повітрі. Перед ним на табуретці сидів товариш Плотський, чоловік, як видно, полохливий, боязкий. Він, затамувавши подих, дивився на художника, який, як сіяч, з кредитки у три червінці, хапав жменями із козуба овес і розкидав його по полотну. Мухін хмурився. Йому заважали горобці. Вони нахабно підлітали до картини і викльовували з неї окремі деталі.

— Скільки ви одержите за цю картину? — соромливо запитав Плотський.

Феофан припинив сівбу, критично глянув на свій твір і мрійно відповів:

— Що ж! Карбованців двісті п'ятдесят музей за неї дасть.

— Дорога ціна.

— А овес тепер почім? — наче проспівав Мухін. — Не до купишся. Дорогий тепер овес!

— Ну, як яровий клин? — запитав Остап, просовуючи у садочок крізь тин голову. — Посівна кампанія, бачу, проходить добре. На сто процентів! Але все це ніщо проти того, що я бачив у Москві. Там якийсь художник

зробив картину з волосся. Велику картину з багатьма фігурами, і, зважте, ідеологічно витриману, хоч художник і користався волоссям безпартійних — був такий гріх. Але з погляду ідеології, картина, повторюю, була витримана. Звалась вона "Дід Пахом і трактор на ночівлі". Це була така норовиста картина, що не знали, що з нею робити. Іноді волосся на ній ставало дибом. А якогось погожого дня вона зовсім посивіла і від діда Пахома і трактора не лишилося й сліду. Та художник встиг урвати півтори тисячі за вигадку. Отож ви не дуже тіште себе мріями, товаришу Мухін. Раптом овес проросте, ваші картини заколосяться, і вам уже більше ніколи не доведеться знімати врожай.

Діалектичні станковисти співчутливо засміялися. Але Феофан не засмутився.

— Це звучить як парадокс, — зауважив він, знову починаючи посівні маніпуляції.

— Гаразд, — сказав Остап на прощання, — сійте розумне, добре, вічне, а там побачимо. Бувайте здорові і ви, служиві. Киньте свої олійні фарби. Переходьте на мозаїку з гайок, милиць і гвинтів. Портрет з гайок! Це ж ідея!

Цілий день антилопівці фарбували свою машину... Надвечір її вже не можна було впізнати. Вона виблискувала всіма півтонами яєчного жовтка.

На світанку наступного дня відновлена "Антилопа" залишила гостинний сарай і взяла курс на південь.

— Шкода, не довелося попрощатися з господарем. Але він так солодко спав, що не хотілося його будити. Можливо, йому зараз нарешті приснився сон, якого він так довго чекав: митрополит Двулогій благословляє чинів міністерства народної освіти в день трьохсотріччя дому Романових.

І тієї ж хвилини позаду, з рубленої хатини, почувся знайомий уже Остапові плач і рев.

— Все той же сон! — волав старий Хворобйов. — Боже, боже!

— Я помилився, — зауважив Остап. — йому, мабуть, приснився не митрополит Двулогій, а поширений пленум літературної групи "Кузня і садиба". А втім, хай йому грець! Справи кличуть нас до Чорноморська!

Розділ IX

ЗНОВУ КРИЗА ЖАНРУ

Чим тільки не займаються люди!

Паралельно з великим світом, в якому живуть великі люди і великі речі, існує світ маленький, з людьми дрібненькими і з дрібними речами. У великому світі винайдено дизель-мотор, написано "Мертві душі", збудовано Дніпровську гідроелектростанцію і здійснено переліт навколо земної кулі. Маленький світ винайшов пиццарию, яка закликає "Іди — Іди", тут написано пісеньку "Кирпичики" і знайдено штани фасону "повперед". У великому світі, людей рухає прагнення зробити щось добре для людства. Маленький світ далекий від таких високих матерій. його мешканці мають одне прагнення — як-небудь прожити, не відчуваючи голоду.

Маленькі, дрібні люди тягнуться за великими. Вони розуміють, що мусять бути співзвучні добі і тільки тоді їхній товариш матиме попит. За радянських часів, коли у великому світі було створено ідеологічні твердині, у маленькому світі помічається поштовх. Під усі дрібні винаходи мурашиного світу почали підводити гранітну базу "комуністичної" ідеології. На пиццарках "Іди—Іди" малюють Чемберлена, дуже схожого на того, що друкують в "Известиях". У популярній пісні розумний слюсар, щоб домогтися любові комсомолки, у три рефрени виконує і навіть перевиконує промфінплан. І поки у великому світі

точиться пристрасна дискусія про оформлення нового побуту, у маленькому світі вже все готово: є галстук "Мрія ударника", толстовка-гладковка, гіпсова статуетка "Колгоспниця на купанні" і дамські коркові підпахівники "Любов бджіл трудових".

У галузі ребусів, шарад, шарадоїдів, логогрифів і картинок. "загадок" з'явилися нові віяння. На все пішла нова мода. Секретарі газетних і журнальних відділів "На дозвіллі" або "Поміzkуй" вирішили не брати товар без ідеології. І поки велика країна гомоніла, поки будувалися тракторні заводи і створювалися грандіозні фабрики зерна, дідусь Синицький, ребусник за професією, сидів у своїй кімнаті і, втупившись скляними очима в пустелю, вимучував шараду на модне слово "індустріалізація".

Синицький мав вигляд гнома. Таких гномів часто малювали на вивісках магазинів, які торгують парасольками. Гноми на вивісках стоять у червоних ковпаках і по-дружньому підморгують перехожим, ніби запрошуючи їх якомога швидше купити шовкову парасольку чи палицю з срібним набалдашником у вигляді собачої голови. Довга, жовтувата борода Синицького спускалася під стіл, аж до кошика для паперів.

— Індустріалізація, — тужно шепотів він, ворущачи блідими, як сирі котлети, старечими губами.

І він досвідченим оком розподілив це слово на шарадні частини.

— Индус. Трі. Алі. За.

Все було чудово. Синицький уже уявляв собі розкішну шараду, значну за змістом, легку в читанні й важку для відгадування. Сумнів викликала остання частка — "ція".

— Що це за така "ція"? — напружував мозок старий. — От як би "акція"! Тоді б вийшло пречудове індустріалізація".

Промучившись півгодини і не вигадавши, як бути з капризним закінченням, Синицький вирішив, що кінець прийде сам по собі і приступив до роботи. Він почав писати свою поему на видертому з бухгалтерської книги аркушику з написом "дебет".

Крізь білі скляні двері балкона видно було акації в цвіті, латані дахи будинків і густу синю смугу морського обрію. Чорноморський полудень заливав місто киселевою спекою.

Старий подумав і написав на папері перші рядки:

Мій перший склад сидить в чалмі

На Сході бути він зобов'язаний.

— На Сході бути він зобов'язаний, — з задоволенням промовив старий. Йому сподобалося це, що він створив: важко лише було знайти рими до слів "зобов'язаний" і "чалма". Ребусник походив по кімнаті і помацав руками бороду. Раптом йому сяйнуло;

А склад другий мені відомий:

З числом він ніби зв'язаний.

З "Алі" і "За" теж пощастило:

В чалмі сидить і третій склад

Живе він теж на Сході,

Четвертий склад — допоможе бог

Дізнатися, що це — прийменник.

Стомлений останнім напруженням Синицький відкинувся на спинку стільця і заплющив очі. Йому було вже сімдесят років. З них п'ятдесят він вигадував ребуси, шаради, картини-загадки і шарадоїди. Але ніколи поважному ребусникові ще не було так важко працювати, як зараз. Він відстав від життя, був політичне неграмотний, і молоді конкуренти його легко обганяли. Вони приносили до редакції задачі з таким чудовим ідеологічним спрямуванням, що старий, читаючи їх, плакав від заздрощів. Чи можна було йому змагатися, наприклад, з такою задачею:

ЗАДАЧА — АРИФМОМОЇД.

Три станції: Воробйово, Грачово і Дроздово мали однакову кількість службовців. На станції Дроздово комсомольців було в шість разів менше, ніж на двох інших станціях, узятих разом. А на станції Воробйово партійців було на 12 чоловік більше, ніж на станції Грачово. Але на цій останній безпартійних було на 6 чоловік більше, ніж на перших двох. Скільки службовців було на кожній станції і який був тям партійний і комсомольський прошарок?

Трохи відійшовши від своїх безрадісних думань, старий знову схилювся над аркушиком з написом "дебет", але в цей час до кімнати увійшла дівчина з мокрим, стриженням волоссям і з чорним купальником через плече.

Вона мовчки пішла на балкон, розвісила на облуплених поручнях мокрий купальник і глянула вниз. Дівчина побачила бідне подвір'я, яке бачила вже багато років, — убоге подвір'я, де валялися розбиті ящики, блукали брудні, в сажі, коти і бляхар гучно лагодив відро.

На нижньому поверсі домгосподарки розмовляли про своє тяжке життя. І розмови ці дівчина чула вже не вперше, і котів вона знала всіх на ймення, і бляхар, як їй здалося, лагодив те самісіньке відро, яке лагодив багато років. Зося Синицька повернулася до кімнати.

— Ідеологія заїла, — почула вона дідове бубоніння. — А яка у ребусному ділі може бути ідеологія? Ребус же... Зося зазирнула в дідові каракулі й вигукнула:

— Що ти тут написав? Що, що таке? "Четвертий склад, допоможе бог дізнатися, що то — прийменник". Чому бог? Адже ти сам казав, що редакції тепер не беруть шаради з церковними словами.

Синицький зойкнув. Вигукуючи: "Де бог? Де? Там немає бога!", він тремтячими руками насадив на ніс окуляри в білій оправі й ухопив аркушик.

— Бог є, — промовив він жалібно. — Таки вліз... Знову дав маху... Ех, шкода. І рима гине хороша.

— А ти замість "бог" постав "рок", — порадила Зося. Але наляканий Синицький відмовився й від "року".

— Це теж містика. Я знаю. Ой, дав маху... Що ж тепер буде, Зосенько?

Зося байдуже глянула на діда й порадила вигадувати нову шарadu.

— Все одно, — сказала вона, — слово з закінченням "ція" у тебе не виходить. Пригадуєш, як ти мучився зі словом "теплофікація?"

— Аякже, — пожвавився старий, — я ще третім складом поставив "кац" й написав так: "А третій склад легкий, ей, ей! Читай — і скажеш: це єврей". Цю шарadu не взяли. Сказали:

"Слабенько, не підходить". Маху дав!

І старий, сівши за стіл, почав розробляти великий, ідеологічно витриманий ребус. Спочатку він накреслив олівцем контури гуски, яка тримає у дзьобі літеру "Г", велику, важку, як шибениця. Робота йшла успішно.

Зося почала готувати до обіду. Вона переходила від буфета з дзеркальними ілюмінаторами до столу й ставила посуд. З'явилася порцелянова супниця з одбитими ручками, тарілки з квітками й без квіток, пожевклі виделки і навіть компотниця, хоч в обідньому меню ніякого компоту сьогодні не було.

Взагалі справи Синицьких були кепські. Ребуси й шаради приносили в дім більше хвилювань, аніж грошей. З домашніми обідами, які старий ребусник давав знайомим громадянам, що було основною статтею сімейних прибутків, теж було не гаразд. Підвисоцький і Бомзе виїхали у відпустку, Стульян одружився з гречанкою і почав обідати вдома, а Поберухіна вичистили з установи по другій категорії, від хвилювань він втратив апетит і відмовився від обідів. Тепер він ходив по місту, спинав знайомих і вимовляв одні й ті ж сповнені таємничого сарказму слова: "Чули новину? Мене вичистили по другій категорії".

І деякі знайомі співчутливо відповідали: "Ну й наробили ділов ці Маркс і Енгельс"! А дехто не відповідав нічого, дивились на Поберухіна зизом і обминали, потрушуючи портфелями. Зрештою, з усіх столовників лишився один, та й той не платив уже цілий тиждень, скаржачись на затримку зарплати. Невдоволено стеновши плечима, Зося пішла на кухню, а коли повернулася, за обіднім столом сидів останній столовник — Олександр Іванович Корейко.

Поза службою Олександр Іванович не був таким уже полохливим і приниженим. Проте настороженість ні на мить не сходила з його обличчя. Зараз він уважно розглядав новий ребус Синицького. Серед інших загадкових рисунків там було намальовано лантух, з якого сипалися літери "Т", ялинка, із-за якої сходило сонце, і горобець, що сидів на рядку нот. Ребус закінчувався комою догори низом.

— Цей ребус нелегко буде розгадати, — казав Синицький, тупцюючи навколо столовника. — Доведеться попосидіти над ним!

— Доведеться, доведеться, — відповів Корейко, посміхаючись, — ось тільки гуска мене збиває... Навіщо тут гуска? О-о-о... Є! Готово! "В боротьбі ти здобудеш право своє"?

— Так, — розчаровано промовив, розтягуючи слова, старий, — як це ви так швидко розгадали? Здібності у вас великі. Одразу видно рахівника першого розряду.

— Другого, — зробив поправку Корейко. — А нащо ви готували цей ребус? Для друку?

— Для друку.

— І зовсім даремно, — сказав Корейко, з зацікавленням поглядаючи на борщ, в якому плавали золоті медалі жиру. Було в цьому борщі щось заслужене, щось унтер-офіцерське. — В боротьбі ти здобудеш право своє — це есерівське гасло. Для друкування не годиться.

— Боже ти мій! — простогнав старий. — Царице небесна! Знову маху дав. Чуєш, Зосенько? Маху дав. Що ж тепер робити?

Старого заспокоювали. Сяк-так пообідавши, він одразу ж підвівся, зібрав вигадані за тиждень загадки, одяг кінський солом'яний бриль і сказав:

— Ну, Зосенько, піду в "Молодіжні відомості". Трохи непокоїть мене алгебрід, але, гадаю, гроші я там дістану.

У комсомольському журналі "Молодіжні відомості" старого часто бракували, картали його за відсталість, та все ж таки не кривдили, і цей журнал був єдиним місцем, звідкіль до старого плив тонесенький

грошовий струмочок. Синицький узяв з собою шараду, яка починалася словами: "Мій перший склад — на дні морському", — два колгоспних логогрифа, і один алгеброїд, в якому шляхом складного множення і ділення доводилася перевага_ Радянської влади перед усіма іншими владами.

Коли ребусник пішов, Олександр Іванович почав похмуро розглядати Зосю. Олександр Іванович столувався в Синицьких спочатку тому, що там були дешеві й смачні обіди. Та ще він не забував своє основне правило про те, що він — дрібний службовець. Він любляв поговорити про труднощі існування у великому місті на мізерну зарплату.

Але з деякого часу ціна й смак обідів втратили для нього те показове і абстрактне значення, яке він їм надавав. Якби з нього вимагали і він міг би це зробити, не ховаючись, то платив би за обід не шістьдесят копійок, як це робить зараз, а три, навіть п'ять тисяч карбованців.

Олександр Іванович, подвижник, який свідомо виснажував себе фінансовими веригами, заборонивши собі навіть торкатися до всього, що дорожче за полтиник, і водночас роздратований тим, що він не може відверто витратити сто карбованців, аби не згубити мільйони, закохався з усією рішучістю, на яку здатна людина сильна, сувора й озлоблена безконечним чеканням.

Сьогодні, нарешті, він вирішив освідчитись Зосі у своїх почуттях і запропонувати свою руку, де бився пульс, маленький і злий, як ховрашок, і своє серце, сковане казковими обручами.

— Так, — сказав він. — Отакі-то діла, Зосю Вікторівно.

Зробивши це повідомлення, громадянин Корейко схопив зі столу попільницю, на якій було написано дореволюційний заклик: "Чоловік, не гніви свою дружину", і почав уважно в неї вдивлятись.

Тут конче потрібно пояснити, що на світі немає такої дівчини, яка б не знала принаймні за тиждень про вилив почуттів, що назрівають. Саме через те Зося Вікторівна стурбовано зітхнула, спинившись перед дзеркалом. Вона мала той спортивний вигляд, який за останні роки набули собі всі гарні дівчата. Перевіривши цю свою якість, вона сіла навпроти Олександра Івановича й приготувалася його слухати.

Але Олександр Іванович нічого не сказав. Він знав лише дві ролі: службовця й підпільного мільйонера. Третьої він не знав.

— Ви чули новину? — запитала Зося. — Поберухіна вичистили.

— У нас теж почалася чистка, — відповів Корейко, — багато полетить. Наприклад, Лапідус-молодший. Та й Лапідус-старший теж добрий...

Тут Корейко помітив, що він іде стежкою злиденного службовця. Свинцева замріяність знову опанувала ним.

— Так, так, — сказав він, — живеш самотнім, не знаючи насолод.

— Що, що не знаючи? — пожвавилася Зося.

— Не знаючи жіночої ласки, — зауважив Корейко здушеним голосом.

Не бачачи з боку Зосі ніякої підтримки, він почав розвивати свою думку.

Він уже старий. Тобто не те, щоб і старий, але й не молодий. І навіть не те, щоб не молодий, а просто час іде, роки минають. І саме цей плин часу й навіває на нього різні думки. Наприклад, про шлюб. Хай не думають, що він якийсь собі ось такий... Він, взагалі, славний. Зовсім сумирна людина. Його треба жаліти. І йому здається, що його можна й

любити. Він не хвалько, як інші, і не любить кидати слова на вітер. Чому б одній дівчині не вийти за нього заміж?

Висловивши свої почуття ось в такій несміливій формі, Олександр Іванович сердито глянув на Зося.

— А Лапідуса-молодшого справді можуть вичистити? — запитала ребусникова онука.

І, не чекаючи відповіді, заговорила по суті справи. Вона прекрасно розуміє. Час справді лине страшенно швидко. Ще недавно їй було дев'ятнадцять, а зараз уже двадцять. А ще через рік буде двадцять один. Вона ніколи не думала, що Олександр Іванович якийсь там такий. Навпаки, вона завжди була певна, що він славний. Кращий від багатьох. І, звичайно, вартий усього — Але в неї саме зараз якісь пошуки чогось, чого — вона ще й сама не знає. Взагалі вона зараз вийти заміж не може. Та й яке у них може скластися життя? У неї—пошуки. А в нього, якщо казати чесно й одверто, всього-на-всього сорок шість карбованців на місяць. І потім вона його ще не любить, що, взагалі кажучи, теж дуже важливо.

— Які там сорок шість карбованців! — страшним голосом сказав раптом Олександр Іванович, підводячись на весь зріст. — У мене... У мене...

Більше він не сказав нічого. Він злякався. Починалась роль мільйонера, і це могло закінчитися фатально. Його поймав такий страх, що він навіть почав мурмотіти про те, що не в грошах щастя. Але в цю мить за дверима почулося чиєсь сопіння. Зося вибігла в коридор.

Там стояв дід у своєму білому брилі, що виблискував солом'яними кристалами. Він не зважався ввійти. Від горя його борода висіла віником.

— Чому так швидко? — вигукнула Зося. — Що сталося?

Старий звів на неї очі, у сльозах.

Злякана Зося підхопила старого за гострі плечі й швидко потягла до кімнати.

Після довгих прохань дід нарешті почав розповідати.

Все йшло чудово. До редакції "Молодіжних відомостей" він добрів без будь-яких пригод. Завідуючий відділом "Розумові вправи" зустрів ребусника напрочуд ввічливо.

— Руку подав, Зосенько, — зітхнув старий. — Сідайте, каже, товаришу Синицький. І тут мене й приголомшив. — А наш відділ, каже, закривають. Прибув новий редактор і заявив, що наші читачі не потребують розумових вправ, що їм, Зосенько, потрібен спеціальний відділ шашкової гри. Що ж буде? — запитую. — Та нічого, каже завідуючий, не піде лише ваш матеріал — і тільки. А шараду мою дуже хвалив. Ну, чисто тобі пушкінські рядки, особливо це місце: "Мій перший склад на дні морському, на дні морському другий мій склад".

Старий ребусник ще довго совгався на дивані й скаржився на засилля радянської ідеології.

— Знову драма! — вигукнула Зося. Вона одягла капелюшок і пішла до дверей. Олександр Іванович рушив і собі за нею, хоч розумів, що йти не слід було б. На вулиці Зося взяла Корейка попід руку.

— Все ж таки ми будемо дружити, правда?

— Було б краще, коли б ви вийшли за мене заміж, — одверто буркнув Корейко.

У розчинених навстіж буфетах штучних мінеральних вод юрилися молоді люди без капелюхів, в білих сорочках з засуканими вище ліктя

рукавами. Сині сифони з металевими кранами стояли на полицях. Довгі скляні циліндри з сиропом на вертушці мерехтіли аптекарським світлом. Іранці з сумними обличчями підсмажували на жаровнях горіхи і чадний дим закликав сюди гуляючих.

— В кіно хочеться, — примхливо сказала Зося. — Горіхів хочеться, зельтерської з сиропом.

Корейко був готовий для Зосі на все. Він вирішив навіть трохи порушити свою конспірацію, витратити карбованців п'ять на гульню. Зараз в його кишені у плоскій бляшаній коробці від цигарок "Кавказ" лежало десять тисяч карбованців кредитками по двадцять п'ять червінців кожна. Але коли б він навіть втратив розум і вирішив вийняти хоч одну таку купюру, її все одно не розміняли б у жодному кінематографі.

— Зарплату затримують, — сказав він у цілковитому відчаї. — Платять дуже неакуратно.

В цю хвилину з натовпу виринув молодик у чудових сандаліях на босу ногу. Він салютував Зосі підняттям руки.

— Привіт, привіт, — сказав він, — маю дві контромарки в кіно. Хочете? Тільки зараз.

І молодик в чудових сандаліях підхопив Зося і повів її під тьмяну вивіску кіно "Камо грядеши", колишній "Кво вадіс".

Цієї ночі конторник-мільйонер не спав вдома. До самісінького ранку блукав у місті, бездумно переглядаючи фотокартки голих немовлят у скляних вітринах фотографів, підкидав ногами гравій на бульварі і вдивлявся в темну безодню порту. Там вели розмову невидимі пароплави, чулися міліцейські свистки і крутився червоний вогник маяка.

— Проклята країна! — бурмотів Корейко. — Країна, в якій мільйонер не може повести свою наречену в кіно. Зараз Зося здавалася йому нареченою.

Над ранок блідий від безсоння Олександр Іванович забрів на околицю міста. Коли він проходив Бесарабською вулицею, йому почулися звуки "матчиша". Здивований, він спинився.

Назустріч йому спускався жовтий автомобіль. За рулем, зігнувшись, сидів стомлений шофер у хромовій тужурці. Поруч з ним куняв широкоплечий хлоп'яга у стетсоновському капелюсі з дірочками, схиливши голову набік. На задньому сидінні розвалилося ще двоє пасажирів: пожежник у повній вихідній формі і мужчина-атлет у морському картузі з білим верхом.

— Привіт першому чорноморцю! — викрикнув Остап, коли машина, гуркочучи, як трактор, промчала повз Корейка. — Теплі морські ванни ще працюють? Міський театр не закрився? Чорноморськ вже оголошено вільним містом?

Та Остап не почув відповіді. Козлевич увімкнув глушник, і "Антилопа" потопила першого чорноморця у хмарах блакитного диму.

— Ну, — сказав Остап Балаганову, який прокинувся, — засідання продовжується. Подавайте сюди вашого підпільного Рокфеллера. Зараз я почну його роздягати. Ой, вже мені ці принци і жебраки.

Частина друга

ДВОЄ КОМБІНАТОРІВ

Розділ X

ТЕЛЕГРАМА ВІД БРАТІВ КАРАМАЗОВИХ

З деякого часу підпільний мільйонер почав відчувати на собі чиюсь невсипущу увагу. Спочатку нічого певного не було. Лише зникло звичне і спокійне почуття самотності. Потім почали з'являтися ознаки, що насторожували.

Якось, коли Корейко звичними, розміреними кроками йшов на службу, біля самого "Геркулеса" його зупинив нахабний жебрак з золотим зубом. Наступаючи на зав'язки від підштаників, які волочилися за ним по землі, жебрак схопив Олександра Івановича за руку і скоромовкою забелькотав:

— Дай мільйон, дай мільйон, дай мільйон!

Потім жебрак висолопив товстого, брудного язика і почав верзти вже зовсім не зрозумілі дурниці. Це був звичайний жебрак, напівдіот, які так часто зустрічаються в південних містах, і все ж Корейко прийшов у свій фінобліковий зал із засмученою душею.

Саме з цієї зустрічі і почалося чортovinня.

О третій годині ночі Олександра Івановича розбудили. Принесли телеграму. Цокаючи зубами од ранкової прохолоди, мільйонер розірвав бандероль і прочитав:

"Графиня сполотнілим лицем біжить ставка".

— Яка графиня? — очманіло прошепотів Корейко, стоячи босоніж у коридорі.

Та йому ніхто не відповів. Листоноша пішов. У дворі, в садочку пристрасно мукали голуби. Мешканці спали. Олександр Іванович покрутив у руках сірий бланк. Адреса вірна. Прізвище теж.

"Мала Касательна 16 Олександрю Корейку графиня сполотнілим лицем біжить ставка".

Олександр Іванович нічого не второпав, але так схвилювався; що спалив телеграму на свічці.

О сімнадцятій годині тридцять п'ять хвилин того ж дня прибула нова депеша:

"Засідання триває кома мільйон поцілунків".

Олександр Іванович сполотнів від люті і пошматував телеграму. Та тієї ж ночі принесли ще дві телеграми-блискавки.

Перша:

"Вантажте апельсини бочках брати Карамазови".

І Друга:

"Лід рушив крпк командувати парадом буду я".

Після цього з Олександром Івановичем на службі стався образливий казус. Перемножуючи усно на прохання Чеважевської дев'ятсот вісімдесят п'ять на тридцять, він помилився і дав помилковий результат, чого з ним ніколи в житті не траплялось. Але зараз йому було не до арифметичних вправ. Божевільні телеграми не виходили з голови.

"Бочках, — шепотів він, втупившись у старого Кукушкінда. — "Брати Карамазови... Якесь свинство".

Він намагався заспокоїти себе думкою, що це були жарти якихось друзів, але цю версію одразу ж довелося відкинути. Друзів у нього не

було. Що ж стосується співробітників, то це були люди серйозні і жартували лише раз на рік — першого квітня. Та і в цей день веселих вигадок і радісних містифікацій вони оперували лише одним не зовсім веселим жартом — фабрикували на друкарській машинці фальшивий наказ про звільнення Кукушкінда і клали цей наказ йому на стіл. І щоразу протягом семи років старий хапався за серце, що Дуже всіх тішило. До того ж не такі вже це були багаті, щоб витратитися на депеші.

— Після телеграми, в якій невідомий громадянин повідомляв, що командувати парадом буде саме він, а не хтось інший, настало заспокоєння. Олександра Івановича не турбували три дні. Він почав вже звикати до думки, що все це його обходить, аж раптом прийшла, грубезна рекомендована бандероль. У ній містилась книга під назвою "Капіталістичні акули" з підзаголовком: "Біографія американських мільйонерів".

Іншим разом Корейко і сам би купив таку цікаву книгу, але зараз він навіть скривився від жаху. Перше речення було обкреслене синім олівцем. Корейко читав:

"Всі величезні сучасні багатства нажито найбезчеснішим засобом". Про всяк випадок Олександр Іванович вирішив поки що не навідуватись на вокзалі до заповітного чемоданчика, його опанувала тривога.

— Найголовніше, — казав Остап, прогулюючись по просторому номеру готелю "Карлсбад", — це посіяти розгубленість, паніку в таборі ворога. Він мусить втратити душевну рівновагу. Досягти цього не так вже й важко. Зрештою, людей більш усього лякає незрозуміле, загадкове. Я сам колись був містиком-одинаком і дійшов до такого стану, що мене можна було злякати звичайнісіньким фінським ножом. Так, так. Якогога більше незрозумілого. Я переконаний, що моя остання телеграма "в думках ми разом" приголомшила нашого контрагента. Все це — суперфосфат, добрива. Хай похвилюється. Клієнта треба привчити до

думки, що йому доведеться віддати гроші. Його треба роззброїти морально, притлумити в ньому реакційні власницькі інстинкти.

Виголосивши цю промову, Бендер суворо поглянув на своїх підлеглих. Балаганов, Паніковський і Козлевич смиренно сиділи в червоних плюшевих кріслах з бахромою й китицями. Вони ніяковіли. їх бентежив спосіб життя командора, бентежили золочені ламбрекени, килими, які сяяли яскравими хімічними кольорами, і гравюра "Явлення Христа народу". Самі вони разом з "Антилопою" мешкали на заїжджому дворі й приходили до готелю тільки одержувати інструкції.

— Паніковський, — сказав Остап, — вам доручалось зустрітися сьогодні з нашим підзахисним і вдруге попросити у нього мільйон, супроводжуючи це прохання ідіотським сміхом?

— Тільки-но він мене побачив, перейшов на протилежний тротуар, — самовдоволено відповів Паніковський.

— Так. Все йде гаразд. Клієнт починає нервувати. Зараз він переходить від притупленого подиву до безпричинного страху. Я не маю сумнівів, що він підстрибує вночі в постелі і жалібно белькоче: "Мамо, мамо..." Ще трохи, якась дещиця, останній удар пензля — і він остаточно дійде. Він з плачем полізе до буфета і вийме звідтіля тарілочку з блакитною каймою...

Остап підморгнув Балаганову. Балаганов підморгнув Паніковському, Паніковський підморгнув Козлевичу, і хоч чесний Козлевич абсолютно нічого не зрозумів, він і собі почав кліпати обома очима.

І довго ще в номері готелю "Карлсбад" тривало дружнє переморгування, супроводжуване смішками, прицмокуванням язиком і навіть підстрибуванням з червоних плюшевих крісел.

— Годі веселитися, — сказав Остап. — Поки що тарілочка з грішми в руках Корейка, якщо тільки вона взагалі існує, ця чарівна тарілочка.

Опісля цього Бендер одіслав Паніковського і Козлевича на заїжджий двір, наказавши тримати "Антилопу" напохваті.

— Ну, Шуро, — сказав він, залишившись удвох з Балагановим, — телеграм більше не треба. Підготовчу роботу можна вважати закінченою. Починається активна боротьба. Зараз ми підемо дивитись на дорогоцінне теля під час виконання ним службових обов'язків.

Тримаючись прозорого затінку акацій, молочні брати перейшли міський сад, де товстий струмінь фонтана танув як свічка, проминули кілька дзеркальних пивних барів і зупинились на розі вулиці Мерінга. Квіткарки з червоними матроськими обличчями купали свій ніжний товар в емальованих мисках. Нагрітий сонцем асфальт шипів під ногами. З блакитної кахляної молочної виходили громадяни і витирали, ідучи, замащені кефіром губи. Привабливо відсвічували грубі макаронні літери дерев'яного золота, з яких укладалося слово "Геркулес". Сонце раз по раз підстрибувало у великих шибках дверей-вертушки. Остап і Балаганов увійшли до вестибюля і розтанули в натовпі ділових людей.

Розділ XI

ГЕРКУЛЕСІВЦІ

Як не намагалися начальники "Геркулеса", які часто мінялися, вигнати з своєї установи готельний дух, їм так і не пощастило цього досягти. Як не замазували завгоспи старі написи, вони все ж таки випирали звідусіль. То раптом у торговому відділі вистрибне слово "Кабінети", то зовсім несподівано на матових скляних дверях машбюро знову виникнуть водяні знаки: "Чергова покоївка", то виступали на стінах намальовані золоті руки, що вказували на місця "Для дам" (французькою мовою). Всюди випирав готель.

Дрібні службовці сиділи на четвертому поверсі в номерах, що коштували по карбованцю. Тут свого часу зупинялися сільські попи, що приїжджали на єпархіальні з'їзди, або ж дрібненькі комівояжери з варшавськими вусиками. Там ще пахло підпаховим потом і стояли рожеві залізні умивальники. В номерах, котрі чистіше, куди заїздили королі більярда і провінціальні драматичні актори, розташувалися завідувачі секціями, їх помічники і завгосп. Тут уже було пристойніше: стояли шифоньєри і підлога була обшита рудим лінолеумом. В розкішних номерах з ванними і альковами гніздилося начальство. В білих ванних валялися справи, а в напівтемних альковах висіли діаграми і схеми, що наочно розповідали про структуру "Геркулеса", а також про його зв'язок з периферією. Тут збереглися чудернацькі золочені канапки, килими і нічні столики з мармуровими дошками. В деяких альковах навіть стояли панцирні нікельовані ліжка з блискучими кульками. На них також лежали справи і всіяка необхідна переписка. Це було дуже зручно: адже кожний папірець завжди був під рукою.

В одному з таких номерів, а саме, в п'ятому номері, 1911 року зупинився славнозвісний письменник Леонід Андрєєв. Всі геркулесівці про це знали, і за п'ятим номером ходила в установі лиха слава.

З усіма відповідальними працівниками, що влаштовували тут свій кабінет, обов'язково мала скоїтись якась біда. Не встигав п'ятий номер як слід увійти в курс справ, як його вже звільняли і кидали на іншу роботу. Добре, коли без догани. А то, бувало, ще й з доганою, навіть з опублікуванням у пресі. Траплялося й гірше, про що навіть згадувати неприємно.

— Гаспидський номер, — в один голос стверджували потерпілі. — Ніхто й гадки не мав!

І на голову письменника, автора страшної "Розповіді про сімох повішених", падали найтяжчі обвинувачення, нібито саме він був винен у тому, що т. Лапшин взяв на роботу шість братів-богатирів, що т. Справченко, заготовляючи деревну кору, поклався на самоплив, чим і

провалив заготівлю, і що т. Індокитайський програв у польський банчок 7384 карбованці 03 копійки казенних грошей. Як Індокитайський не викручувався, як не доводив у відповідних інстанціях, що 03 копійки він витратив на користь держави і що він може пред'явити на вказану суму виправдальні документи, нічого не допомогло. Тінь письменника-небіжчика була невблаганна, і одного осіннього вечора Індокитайського посадили. Справді, лихим був цей п'ятий номер.

Начальник усього "Геркулеса" т. Полихаєв містився в колишньому зимовому саду; його секретарка Серна Михайлівна раз по раз миготіла серед вцілілих пальм і сикомор. Там же стояв довгий, як вокзальний перон, стіл, засланий малиновим сукном, за яким відбувалися часті й довгі засідання правління. А нещодавно в кімнаті № 262, де колись містився малий буфет, засіла комісія по чистці, в складі восьми зовні непримітних товаришів з сіренькими очима. Приходили вони акуратно щодня і перечитували якусь службову паперацію.

Коли Остап і Балаганов піднімалися сходами, залунав тривожний дзвінок, і одразу ж з усіх кімнат висипали службовці. Навальність цього маневру нагадувала корабельний аврал. Проте це був не аврал, а перерва на сніданок. Дехто з службовців поспішав до буфету, щоб встигнути захопити бутерброди з червоною ікрою, інші ж робили в коридорах променад, закусуючи нашвидкуруч.

З планового відділу вийшов службовець з дуже благородною зовнішністю. Молода кругла борідка виросла на його блідому, ласкавому обличчі. В руці він тримав холодну котлету, яку весь час підносив до рота, щоразу уважно її оглядаючи. Цим вправам службовця трохи не зашкодив Балаганов, що забажав дізнатися, на якому поверху міститься фінансово-обліковий відділ.

— Хіба ви не бачите, що я їм? — сказав службовець, з обуренням відвернувшись от Балаганова.

І, не звертаючи більше уваги на молочних братів, він поринув у споглядання останнього шматочка котлети. Пильно оглянувши його з усіх боків і навіть понюхавши на прощання, службовець вкинув його в рот, випнув груди, змів з піджака крихти і неквапливо підійшов до другого службовця, який стояв біля дверей свого відділу.

— Ну, що, — запитав він, озирнувшись, — як самопочуття?

— І не питайте, товаришу Бомзе, — відповів той і, теж озирнувшись, додав — Хіба це життя? Немає ніякого простору індивідуальності. Все одне й те ж, п'ятирічка за чотири роки, п'ятирічка за три роки.

— Так, так, — зашепотів Бомзе, — якийсь жах! Я з вами згоден. Саме так: ніякого простору для індивідуальності, ніяких стимулів, ніяких особистих перспектив. Дружина, самі розумієте, хатня господарка, і та говорить, що немає стимулів, немає особистих перспектив.

Зітхнувши, Бомзе рушив назустріч іншому службовцеві.

— Ну, що, — запитав він, заздалегідь сумно посміхаючись, — як самопочуття?

— Та ось, — сказав співбесідник, — сьогодні вранці з відрядження. Пощастило побачити радгосп. Грандіозно. Фабрика зерна! Ви собі не уявляєте, що таке п'ятирічка, голубчику, що таке воля колективу!

— Ну, це ж буквально те, що я говорив щойно! — з запалом вигукнув Бомзе. — Саме так, воля колективу! П'ятирічка за чотири роки, навіть за три — ось стимул, який... Та візьмемо, зрештою, мою дружину. Хатня господарка — і та віддає належне індустріалізації. Хай йому біс, на очах зростає нове. життя!

Одійшовши вбік, він радісно похитав головою. За хвилину він уже тримав за рукав тихого Борисохлебського і казав:

— Ви маєте рацію, я теж такої думки. Навіщо будувати Магнітогорськи, радгоспи, всякі комбайни, коли немає особистого життя, коли придушується індивідуальність.

А ще через хвилину його глухуватий голос уже булькав на площадці сходів:

— Ну, це ж самісіньке я щойно казав Борисохлебському. Чого оплакувати індивідуальність, особисте життя, коли на наших очах зростають фабрики зерна, Магнітогорськи, всякі комбайни, бетономішалки, коли колектив...

У перерві Бомзе, який полюбляв духовне спілкування, встигав побазікати з десятком співробітників. Сюжет кожної бесіди можна було зрозуміти з його обличчя, на якому вираз болю з приводу затиску індивідуальності одразу ж переходив у світлу посмішку ентузіаста. Та які почуття не опановували б Бомзе, його обличчя не втрачало виразу природженого благородства. І всі, починаючи з витриманих товаришів з місцевому і кінчаючи політичне незрілим Кукушкіндом, вважали Бомзе за чесну і, головне, принципову людину. А втім, він і сам був такої ж думки про себе.

Новий дзвінок, що повідомляв про закінчення авралу, повернув службовців у номери. Робота відновилась.

Власне кажучи, слова "робота відновилась" безпосередньо не стосувалися діяльності "Геркулеса", яка складалася, за статутом, з різних торговельних операцій в галузі лісо— і пиломатеріалів. За останній рік геркулесівці, відкинувши геть усякі думки про нудні колоди, фанерні листи, експортні кедрові та інші нецікаві речі, захопились дуже цікавим заняттям: вони боролися за помешкання, за свій улюблений готель.

Все почалося з невеличкого папірця, що його приніс у брезентовій розносній книзі ледачий скороход з комунвідділу. "По одержанні цього,

— зазначалося в папірці, — пропонуємо вам протягом тижня звільнити приміщення колиш. готелю "Каїр" і передати з усім колиш. готельним інвентарем у розпорядження готельового тресту. Вам надається приміщення колиш. акц. т-ва "Бекон і бляха". Підстава: Ухвала міськради від 12/ 1928 р."

На кінець дня цей папірець поклали на стіл перед товаришем Полихаєвим, який сидів в електричному затінку пальм і сикомор.

— Які—нервово вигукнув начальник "Геркулеса", — вони пишуть мені "пропонуємо"! Мені, безпосередньо підпорядкованому центрові! Та вони що, збожеволіли? Га?

— Вони б ще написали "наказуємо", — піддала жару Серна Михайлівна. — Мужлаї!

— Це просто анекдот, — сказав Полихаєв, похмуро посміхаючись.

Негайно було продиктовано відповідь найрішучішого змісту. Начальник "Геркулеса" категорично відмовлявся звільнити приміщення.

— Вдруге знатимуть, що я їм не нічний сторож і ніяких "пропонуємо" мені писати не можна, — бурмотів товариш Полихаєв, виймаючи з кишені гумову печатку із своїм факсиміле і, хвилюючись, тиснув підпис догори ногами.

І знову ледачий скороход, цього разу геркулесівський, поплентався сонячними вулицями міста, спиняючись біля яток, які торгували квасом, втручаючись у всі вуличні скандали і відчайдушно розмахуючи розносною книжкою.

Цілий тиждень по тому геркулесівці обмірковували становище, яке склалось. Службовці сходилися на тому, що Полихаєв не стерпить такого підриву свого авторитету.

— Ви ще не знаєте нашого Полихаєва, — казали молодики з фінобліку, — він третій-перетертый! Його голими постановами не вхопиш!

Незабаром після того товариш Бомзе вийшов з кабінету начальника, тримаючи в руках списочок вибраних співробітників. Він крокував від відділу до відділу, схилявся над зазначеною у списку особою і таємниче шепотів:

— Невеличка вечірка... По три карбованці з душі... Проводжаємо Полихаєва.

— Як? — лякалися співробітники. — Хіба Полихаєв від нас іде? Його знімають?

— Та ні. їде на тиждень до центру клопотати відносно приміщення. Глядіть не запізнюйтесь. Рівно о восьмій у мене.

Проводи пройшли дуже весело. Співробітники віддано дивилися на Полихаєва, який сидів з лафітничком в руці, ритмічно плескали у долоні і виспівували:

— Пий до дна, пий до дна, пийдодна, пий до дна, пий до дна, пийдодна!

Виспівували доти, поки улюблений начальник не вихилив добрий десяток лафітничків, а з ними і кілька високих севастопольських чарок, після чого якимсь непевним голосом і сам почав пісню: "По старій Калузькій дорозі, на сорок дев'ятей версті". Проте нікому не довелося довідатись, що ж сталося на цій версті, бо Полихаєв несподівано для всіх почав іншу пісню:

Йшов трамвай дев'ятий номер,

На площадці хтось там помер,

Тягнуть, тягнуть вже мерця,

Ламця-дриця, ла-ця-ця!

Після від'їзду Полихаєва продуктивність праці в "Геркулесі" дещо знизилась, було б смішно робити на повну силу, не знаючи, чи ти лишишся в цьому приміщенні, чи тобі доведеться з усім канцприладдям теліпатися в "Бекон і бляху". Та ще смішніше було б працювати на повну силу після того, як Полихаєв повернувся. А повернувся він, як висловився Бомзе, "на щиті"; приміщення лишилося "Геркулесу", і співробітники весь робочий час віддавали на висміювання комунвідділу.

Переможена установа просила віддати хоча б умивальники і панцирні ліжка, але збуджений успіхом Полихаєв навіть не відповів. Тоді сутичка набула ще більшої гостроти. У центр летіли скарга за скаргою. Спростовувати їх виїжджав Полихаєв особисто. Все частіше на квартирі Бомзе лунали переможні "пийдодна", і все ширше коло співробітників залучалося до боротьби за приміщення. Поступово зовсім забулися лісо— і пиломатеріали. Коли Полихаєв раптом знаходив у себе на столі папірець, де писалося щось про експортні кедрі чи фанерні листи, він дивувався і просто не міг збагнути, що від нього хочуть. Зараз він був захоплений надзвичайно важливим завданням — переманював до себе на більшу зарплатню двох особливо небезпечних комунвідділівців.

— Вам пощастило, — казав Остап своєму супутникові. — Ви стаєте свідком кумедної події: Остап Бендер іде по свіжому сліду. Вчіться! Якась злочинна дрібнота, на зразок Паніковського, написала б Корейку листа: "Покладіть у дворі під ящиком для сміття шістсот карбованців, інакше вам буде зле" — і знизу ще намалювала б хреста, череп і свічку. Соня Золота Ручка, здібності якої я аж ніяк не збираюсь применшувати, зрештою застосувала б тут звичайний хіпес, що дало б їй тисячі півтори. Сказано, жінка... Візьмімо, нарешті, корнета Савіна. Аферист вищого

гатунку. Як кажуть, ніде пробу поставити. А що б зробив він? Приїхав би до Корейка під виглядом болгарського царя, наскандалив би в будуправлінні і зіпсував би все діло. Я ж, як бачте, не поспішаю.

Ми сидимо в Чорноморську вже тиждень, а я лише сьогодні йду на перше побачення... Ага, ось і фінобліковий зал! Ну, бортмеханіку, покажіть мені хворого. Адже ви спеціаліст щодо Корейка.

Вони увійшли у гомінкий, переповнений відвідувачами зал, і Балаганов повів Бендера в куток, де за жовтою перегородкою сиділи Чеважевська, Корейко, Кукушкінд і Дрейфує. Балаганов уже зробив рух рукою, щоб вказати на мільйонера, як Остап сердито прошепотів:

— Може б, ви ще крикнули на все горло: "Ось він, багач! Хапайте його!" Спокійно. Я вгадаю сам. Котрий же з чотирьох?

Остап вмовстився на холодному мармуровому підвіконні і по-дитячому дриґаючи ногами, почав міркувати:

— Дівчину не братимемо до уваги, залишаються троє: червономордий підлабузник з білими очима, старичок-боровичок в залізних окулярах і товстун-барбос з серйозним виглядом. Старичка-боровичка я з обуренням відкидаю. Окрім вати, якою заткнуто його волохаті вуха, ніяких цінностей у нього нема. Лишаються двоє: барбос і білоокий підлабузник. Хто ж із них Корейко? Треба подумати.

Остап витяг шию і почав порівнювати кандидатів. Він так швидко крутив головою, наче стежив за грою в теніс, супроводжуючи очима кожний м'яч.

— Знаєте, бортмеханіку, — сказав він нарешті, — товстун-барбос більше підходить на роль підпільного мільйонера, ніж білоокий підлабузник. Ви зверніть увагу на тривожний блиск очей барбоса. Він не може всидіти на місці, йому не терпиться, йому так і хочеться швидше

побігти додому, устроїти свої лапи в пакети з червінцями. Безсумнівно, збирач каратів і доларів це він. Хіба ви не бачите, що ця товста пика є не що інше, як демократична комбінація з облич Шейлока, Скупого рицаря і Гарпагона? А той, білоокий, просто ніщо, радянське мишеня. Звичайно, і в нього є капітал, дванадцять карбованців в ощадкасі. Межа його нічних мрій — купівля волохатого пальта з телячим комірцем. Це — не Корейко. Це миша, яка...

Але тут блискучу промову великого комбінатора обірвав мужній вигук, який пролунав у глибині фіноблікового залу і, без сумніву, належав співробітникові, який мав право так кричати:

— Товаришу Корейко! Де ж цифрові дані про заборгованість комунвідділу? Товариш Полихаєв терміново вимагає...

Остап торкнув Балаганова ногою. Але барбос спокійно продовжував скрипіти пером. його обличчя, яке мало всі найхарактерніші риси Шейлока, Гарпагона і Скупого рицаря, не змінилося. Зате червономордий блондин з білими очима, ця нікчема, це радянське мишеня, пойнятий мрією про пальто з телячим комірцем, раптом надзвичайно пожвавився. Він метушливо загрюкав шухлядами столу, вхопив якийсь папірець і швидко побіг на виклик.

Великий комбінатор лише кркнув і запитливо поглянув на Балаганова. Шура засміявся.

— Та-ак, — сказав Остап після паузи. — Цей гроші на тарілочки не принесе. Хіба що я вже дуже його попрошу. Об'єкт вартий поваги. Тепер — мерщій на повітря. В моїй голові народилася цікава комбінація. Сьогодні ввечері ми з божою допомогою вперше помацаємо пана Корейка за вим'я. Мацати будете ви, Шура.

ГОМЕР, МІЛЬТОН І ПАНІКОВСЬКИЙ

Інструкція була звичайнісінька:

1. Випадково зустрітися з громадянином Корейком на вулиці.
2. Не бити його ні в якому разі і взагалі не застосовувати ніяких фізичних методів.
3. Одібрати все, що буде знайдено в кишені вищеназваного громадянина.
4. Про виконання доповісти.

Незважаючи на виняткову простоту і ясність вказівок, зроблених великим комбінатором, поміж Балагановим і Паніковським виникла палка суперечка. Лейтенантові сини сиділи на зеленій лавочці міського саду, багатозначно позираючи на під'їзд "Геркулеса". Сперечаючись, вони навіть не помітили, що вітер, згинаючи пожежний струмінь фонтана, сипле на них водяний пил. Вони лише тіпали головами, здивовано позираючи на безхмарне небо, і продовжували сперечатись.

Паніковський, який, зважаючи на спеку, змінив куртку пожежника-сокірника на ситцеву сорочку з відкритим коміром, тримав себе гордовито. Він дуже пишався наданим йому дорученням.

— Тільки крадіжка, — сказав він.

— Ні, грабунок, — заперечував Балаганов, який теж пишався довір'ям командора.

— Ви нікчемна, жалюгідна людина, — заявив Паніковський, з огидою дивлячись на співбесідника.

— А ви каліка, — зауважив Балаганов. — Начальник зараз я!

— Хто начальник?

— Я начальник. Мені доручено.

— Вам?

— Мені.

— Тобі?

— А кому ж іще? Чи не тобі часом?

І розмова вийшла з рамок одержаної інструкції. Шахраї так розпалилися, що навіть почали легенько відштовхувати один одного долонями і наперебій вигукувати: "А ти хто такий?" Такі вигуки здебільшого передують генеральній бійці, в якій супутники кидають шапки на землю, закликають перехожих бути свідками і розмазують на своїх неголених мордах дитячі сльози.

Та бійка не відбулась. Коли виник зручний момент, щоб дати першого ляпаса, Паніковський раптом прибрав руки і погодився вважати Балаганова за свого безпосереднього начальника.

Очевидно, він згадав, що його часто били як окремі особи, так і цілі колективи, і йому бувало дуже боляче. Захопивши владу в свої руки, Балаганов одразу подобрішав.

— Чому й не пограбувати? — сказав він уже не так наполегливо, — хіба це важко? Корейко ввечері йде вулицею. Темно. Я підходжу зліва. Ви підходите справа. Я штовхаю його в лівий бік, ви штовхаєте в правий. Цей дурень спиняється і каже: "Хуліган!" — мені. "Хто хуліган?" — питаю. І ви

теж питаєте, хто хуліган, і натискаєте справа. Тут я даю йому по морді... Ні, бити не можна!

— У тім-то і річ, що бити не можна! — лицемірно зітхнув Паніковський.

— Бендер не дозволяє.

— Я й сам знаю... Отже, я хапаю його за руки, а ви дивитесь, чи немає в кишенях чогось зайвого. Він, як ведеться, кричить: "Міліція", — і тут я його... Тьху, хай йому біс! Не можна бити. Зрештою, ми йдемо додому. Ну, як план?

Та Паніковський ухилявся від прямої відповіді. Він узяв з рук Балаганова різьблену курортну паличку з рогаткою замість набалдашника і, накресливши пряму лінію на піску, сказав:

— Дивіться. По-перше, чекати до вечора. По-друге... І Паніковський повів від правого кінця прямої вгору хвилястий перпендикуляр.

— По-друге, він може сьогодні ввечері просто не вийти на вулицю, а якщо навіть і вийде, то...

Тут Паніковський з'єднав обидві лінії третьою, отож на піску з'явилося щось подібне до трикутника, і закінчив:

— Хто його знає? Можливо, він прогулюватиметься у великому гурті? Як це вам тоді?

Балаганов з повагою подивився на трикутник. Докази Паніковського здалися йому не зовсім переконливими, але в трикутнику відчувалася така правдива безнадійність, що Балаганов завагався.

Помітивши це, Паніковський не став гаятись.

— Їдьте до Києва! — сказав він несподівано. — І тоді ви зрозумієте, що моя правда. Обов'язково їдьте до Києва.

— Який там Київ! — пробурмотів Шура. — Навіщо?

— Їдьте до Києва і спитайте там, що робив Паніковський до революції. Обов'язково спитайте!

— Чого ви чіпляєтесь? — похмуро сказав Балаганов.

— Ні, ви запитайте! — вимагав Паніковський. — Поїдьте і запитайте! І вам скажуть, що до революції Паніковський був сліпим. Коли б не революція, чи пішов би я в діти лейтенанта Шмідта? Як ви гадаєте? Адже я був багатою людиною. Я мав сім'ю і на столі вигравав нікельований самовар. А що мене годувало? Сині окуляри і ціпок.

Він витягнув з кишені картонний футляр, обклеєний чорним папером, поцяцькований тьмяними срібними зірочками, і показав сині окуляри.

— Цими окулярами, — сказав він, зітхнувши, — я годувався багато років. Я виходив в окулярах і з ціпком на Хрещатик і просив якого-небудь пристойно одягненого панка допомогти бідному сліпому перейти вулицю. Панок брав мене попід руку і вів. На протилежному тротуарі він позбувався годинника, якщо у нього був годинник, або гаманця — дехто носив з собою і гаманець.

— Чому ж ви кинули це діло? — жваво запитав Балаганов.

— Революція, — відповів колишній сліпий. — Раніше я платив городовому на розі Хрещатика і Прорізної п'ять карбованців щомісяця, і мене ніхто не чіпав. Городовий навіть стежив, щоб мене не кривдили. Путня була людина! Прізвище в нього було Небаба, Семен Васильович. Я його недавно зустрів. Він тепер музичний критик. А зараз? Хіба можна зв'язуватися з міліцією? Не бачив гіршого люду. Вони стали якісь ідейні,

якісь культуртрегери. Ось Балаганову на схилі віку довелося стати аферистом. Та для такого екстреного діла можна пустити в хід мої старі окуляри. Це куди вірніше, ніж пограбування.

За п'ять хвилин з громадської вбиральні, обсадженої пахучим тютюнцем і м'ятою, вийшов сліпий в синіх окулярах. Задержавшись підборіддя в небо і дрібно постукуючи поперед себе курортним ціпком, він прямував до виходу із саду. Слідом за ним пішов Балаганов. Паніковського не можна було впізнати. Відкинувши плечі назад і обережно ставлячи ноги на тротуар, він підходив впритул до будинків, вистукував ціпком по вітринних поручнях, наражався на перехожих і, дивлячись крізь окуляри, ішов далі. Він все це робив так сумлінно, що навіть зім'яв чималу чергу, початок якої впирався в стовп з написом: "Зупинка автобуса". Балаганов просто захоплювався, дивлячись на спритного сліпого.

Паніковський лиходіяв доти, доки з геркулесівського під'їзду не вийшов Корейко. Балаганов заметушився. Спочатку він прискочив занадто вже близько до міста дії, потім відбіг занадто далеко. І лише після всього цього обрав зручну для спостережень позицію біля фруктового кіоска. Він відчув у роті гидкий присмак, наче він півгодини ссав мідну ручку від дверей. Але глянувши на еволюції Паніковського, угамувався.

Балаганов побачив, що сліпий обернувся всім фронтом до мільйонера, зачепив його ціпком за ногу і вдарив плечем. Після цього вони, мабуть, сказали один одному кілька слів. Потім Корейко посміхнувся, взяв сліпого попід руку і допоміг йому зійти на бруківку. Для більшої правдоподібності Паніковський щосили вистукував ціпком по камінцях і задирав голову так, ніби його загнуждали. А далі дії сліпого позначилися такою чіткістю і вишуканістю, що Балаганов навіть позаздрив йому. Паніковський обняв свого супутника за талію. Його рука вже слизнула по лівому боці Корейка і на якусь мить затрималася над парусиною кишенею мільйонера-конторника.

— Ну-ну, — шепотів Балаганов. — Давай, старий, давай! І в ту ж мить блиснуло скло, тривожно загула груша, задвигтіла земля, і великий білий автобус, ледь утримавшись на колесах, рвучко загальмував посеред бруківки. Водночас залунало два вигуки.

— Ідіот! Автобуса не бачиш? — вищав Паніковський, вистрибуючи з-під колеса і погрожуючи своєму поводитиреві зірваними з носа окулярами.

— Він не сліпий! — здивовано вигукнув Корейко. — Злодюга!

Все оповив синій дим; автобус покотив далі і, коли бензинова завіса розідралася, Балаганов побачив Паніковського в оточенні натовпу. Навколо "сліпого" почалась якась метушня. Балаганов підбіг ближче. На обличчі Паніковського блукала потворна посмішка. Здавалось, він був на диво байдужий до всього, що тут діялося, хоч одне його вухо було таким рубіновим, що, мабуть, світилося б у темряві і при його світлі можна було б проявляти фотографічні негативи.

Розштовхуючи громадян, які збігалися звідусіль, Балаганов кинувся до готелю "Карлсбад".

Великий комбінатор сидів біля бамбукового столика і писав.

— Паніковського б'ють! — закричав Балаганов, картинно з'явившись у дверях.

— Вже? — діловито запитав Бендер. — Щось дуже швидко.

— Паніковського б'ють! — з відчаєм повторив рудий Шура. — Біля "Геркулеса".

— Що ви кричите, як білий ведмідь у теплу погоду? — суворо сказав Остап. — Давно б'ють?

— Хвилин п'ять.

— Так би одразу й казав. Ну й дурний старий! Ну, ходімо, помилуємось. По дорозі розкажете.

Коли великий комбінатор прибув на місце пригоди, Корейка вже не було, але навколо Паніковського гойдався величезний натовп, який перегородив вулицю. Автомобілі нетерпляче крякали, впершись у людський масив. З вікон амбулаторії визирали санітарки в білих халатах. Бігали собаки з вигнутими, як шабля, хвостами. У міському саду замовк фонтан.

Рішуче зітхнувши, Бендер протиснувся в натовп.

— Пардон, — говорив він, — іще пардон! Пробачте, мадам, це не ви загубили на розі талон на повідло? Біжіть швидше, він ще там лежить. Пропустіть експерта, ви, мужчини! Тобі кажуть, посунься, позбавленець!

Застосовуючи таким чином політику батога і пряника, Остап продерся до центру, де приймав муки Паніковський. Зараз уже можна було виконувати будь-які фотографічні роботи і при світлі другого вуха порушника конвенції.

Побачивши командора, Паніковський жалібно зіщулився.

— Цей? — сухо спитав Остап, штовхаючи Паніковського у спину.

— Цей самісінький, — радісно підтвердили численні правдолюбці. — На власні очі бачили.

Остап закликав громадян до упокою, вийняв з кишені записну книжечку і, глянувши на Паніковського, владно промовив:

— Попрошу свідків вказати прізвище і адреси. Свідки, записуйтесь.

Здавалось би, громадяни, що виявили таку активність у затримці Паніковського, негайно ж допоможуть викрити злочинця своїми свідченнями. Насправді ж, почувши слово "свідки", всі правдолюбці враз посмутніли, безглуздо засуєтилися і почали відходити. І в натовпі виникли лисини. Натовп танув на очах.

— Де ж свідки? — повторив Остап.

Почалася паніка. Працюючи ліктями, свідки вибиралися. геть з натовпу, і за хвилину вулиця набула свого звичного вигляду. Автомобілі зірвалися з місць, вікна в амбулаторії зачинилися, собаки пчали уважно оглядати тротуарні тумби, і в міському саду з нарзанним виском знову здійснювся вгору фонтанний струмінь.

Переконавшись, що вулицю очищено і що Паніковському вже не загрожує небезпека, великий комбінатор невдоволено сказав:

— Стара нездара! Позбавлений будь-якого таланту божевільний. Знайшовся ще один великий сліпий — Паніковський! Гомер, Мільтон і Паніковський! Тепла компанія! А Балаганов? Теж — матрос з розбитого корабля. Паніковського б'ють, Паніковського б'ють! А сам... Ходімо до міського саду. Я вам влаштую сцену біля фонтана.

Біля фонтана Балаганов одразу ж звернув усе на Паніковського. Оскандалений сліпий посилався на свої нерви, що розхиталися за роки лихоліття, і, до речі, заявив, що у всьому винен Балаганов, — особа, як відомо, нікчемна, жалюгідна. Брати одразу ж почали одпихати один одного долонями. Вже почулися одноманітні вигуки: "А ти хто такий?", вже зірвалася з очей Паніковського велика сльоза, передвісник генеральної битви, коли великий комбінатор сказав "брек"— розвів супротивників, як суддя на рингу.

— Робити вправи з боксу будете у вихідні дні, — промовив він. — Чудова пара: Балаганов — вага півня і Паніковський — вага курки! Проте, панове чемпіони, робітнички з вас — як з собачого хвоста сито. Це закінчиться кепсько. Я вас звільню, до того ж ви не становите собою ніякої соціальної цінності.

Паніковський і Балаганов, забувши про особисті чвари, почали божитися і запевняти, що сьогодні увечері вони будь-що-будь обшукають Корейка. Бендер лише посміхнувся.

— Ось побачите, — горіжився Балаганов. — Напад на вулиці під прикриттям нічної темряви... Чи не так, Михайле Самуїловичу?

— Благородне слово честі, — підтримав Паніковський. — Ми з Шурою... Не турбуйтеся! Ви маєте справу з Паніковським.

— Саме це мене й засмучує, — сказав Бендер. — А втім, прошу. Як ви кажете? Прикриваючись нічною темрявою? Гаразд! Думка, скажу вам, убога. Та й оформлення, напевне, буде таке ж...

Після кількох годин вартування на вулиці, нарешті, виявилися всі необхідні дані: прикриття нічної темряви і сам пацієнт, який вийшов з дівчиною з будинку, де мешкав старий ребусник. Дівчина у план не вкладалася. Поки що довелося піти слідом за гуляючими, що подалися до моря.

Розжарений уламок місяця низько висів понад берегом, що вичахав після денної спеки. На скелях сиділи чорні базальтові пари, завмерши навек в обіймах. Море шепотіло про кохання до згину, про вічне щастя, про муки серця й інші неактуальні дрібниці. Зоря з зорею розмовляли азбукою Морзе, то засвічуючись, то згасаючи. Світловий тунель прожектора з'єднував береги затоки. Коли він зникав, на його місці ще довго стояв чорний стовп.

— Я стомився, — канючив Паніковський, плентаючись по скелях і урвищах за Олександром Івановичем та його кралею. — Я старий. Мені важко. Він спотикався об ховрашкові нори і падав, хапаючись руками за висохлі коров'яки. Йому так хотілося на заїжджий двір, до домовитого Козлевича, з яким так приємно попитувати чай і погомоніти про всяку всячину.

І тієї ж хвилини, коли Паніковський уже напевно вирішив повертатись додому, запропонувавши Балаганову кінчати розпочату операцію самому, спереду почулося:

— Як тепло! Ви не купаетесь вночі, Олександр Івановичу? Ну, тоді почекайте мене тут. Я тільки раз пірну — і назад.

Почувся шурхіт камінців, що посипалися з обриву; біле плаття зникло, і Корейко лишився сам.

— Швидше! — прошепотів Балаганов, сіпаючи Паніковського за руку.
— Отже, я заходжу з лівого боку, а ви — з правого. Тільки швидше!

— Я — з лівого, — боязко сказав порушник конвенції.

— Гаразд, гаразд, ви з лівого. Я штовхаю його в лівий бік, ні, в правий, а ви тиснете з лівого.

— Чому з лівого?

— Ну, от іще! Ну, з правого. Він каже: "Хуліган", а ви відповідаєте: "Хто хуліган?"

— Ні, ви перший відповідаєте.

— Гаразд. Все розкажу Бендеру. Ходімо, ходімо. Отже, ви з лівого...

І доблесні сини лейтенанта, тремтячи, наблизилися до Олександра Івановича.

План був порушений з самого початку. Замість того щоб, згідно диспозиції, зайти з правого боку і штовхнути мільйонера в правий бік, Балаганов потоптався на місці й несподівано сказав:

— Дозвольте прикурити.

— Я не курю, — холодно відповів Корейко.

— Так, — вже зовсім дурнувато промовив Шура, озираючись на Паніковського.

— А котра година, ви не знаєте?

— Годин дванадцять.

— Дванадцять, — повторив Балаганов. — Гм... І хто б міг подумати...

— Теплий вечір, — запобігливо сказав Паніковський. Запала мовчанка; чулося, як шаленіли цвіркуни. Місяць побілів, і при його світлі можна було побачити добре розвинуті плечі Олександра Івановича. Паніковський не витримав напруження, зайшов за спину Корейка і верескливо викрикнув:

— Руки вгору!

— Що? — здивувався Корейко.

— Руки вгору! — повторив Паніковський ослабим голосом. В ту ж мить він дістав раптовий і дуже болісний удар у плече й упав на землю.

Коли він підвівся, Корейко вже зчепився з Балагановим. Обидва тяжко дихали, наче пересували рояль. Знизу линув сміх русалки і плескіт води.

— За що ж ви мене б'єте? — канючив Балаганов. — Я ж тільки запитав, котра година!..

— Я тобі покажу, котра година! — шипів Корейко, вкладаючи у свої удари одвічну ненависть багача до грабіжника.

Паніковський рачки підповз до місця битви і ззаду запустив руки до кишені геркулесівця. Корейко хвицьнув його ногою, та вже було пізно. Бляшана коробочка з-під цигарок "Кавказ" перекочувала з лівої кишені до руки Паніковського.

З другої кишені на землю посипалися папірці і членські книжечки.

— Тікаймо! — крикнув Паніковський звідкілясь з темряви.

Останній удар Балаганов дістав у спину.

За кілька хвилин зім'ятий і схвильований Олександр Іванович побачив високо над собою дві освітлені місяцем голубі фігури. Вони бігли горою, прямуючи до міста.

Свіжа, пахнучи йодом, Зося застала Олександра Івановича за дивним заняттям. Він стояв навколішки і, витираючи тремтячими пальцями сірники, підбирав розкидані по траві папірці.

Та перш, аніж Зося запитала, що то він робить, Корейко вже знайшов квитанцію на чемоданчик, що спокійно лежав у камері схову ручного багажу, поміж рогозовим кошиком з черешнями і байковим портпледом.

— Випала з кишені, — сказав він, роблено посміхаючись і старанно ховаючи квитанцію.

Про цигаркову коробку "Кавказ" з десятима тисячами, які він не встиг перекласти в чемодан, згадав лише, коли входив до міста.

Поки на морському березі відбувалася титанічна боротьба, Остап Бендер вирішив, що перебування в готелі на очах усього міста виходить затримки задуманого діла і надає йому непотрібну офіційність. Прочитавши в чорноморській вечірці оголошення:

"Зд. чуд. кімн. з ус. вигод. і вид. на м. од. ін. хол". І враз збагнувши, що це означає: "Здається чудова кімната з усіма вигодами і видом на море одинаку, інтелігентному холостякові", Остап подумав: "Здається, зараз я холостий. Нещодавно старгородський загс надіслав мені повідомлення про те, що мій шлюб з громадянкою Грицацуєвою припинено згідно заяви з її боку і що мені присвоюється дошлюбне прізвище О. Бендер. Що ж, доведеться жити дошлюбним життям... Я холостяк, одинак інтелігент. Кімната, безумовно, буде моєю".

І, одягнувши білі прохолодні штани, великий комбінатор попрямував за зазначеною адресою.

Розділ XIII

ВАСИСУАЛІЙ ЛОХАНКІН І ЙОГО РОЛЬ У РОСІЙСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Рівно о шістнадцятій годині сорок хвилин Васисуалій Лоханкін оголосив голодовку.

Він лежав на цератовій канапі, відвернувшись від усього світу, обличчям до опуклої спинки. Лежав він у підтяжках і в зелених шкарпетках, які в Чорноморську називають також карпетками.

Поголодувавши в такій позі хвилин двадцять, Лоханкін застогнав, перевернувся на другий бік і подивився на дружину.

При цьому зелені карпетки описали в повітрі невеличку криву. Дружина вкидала в дорожній фарбований мішок своє добро: фігурні флакони, гумовий валик для масажу, дві сукні з хвостами і одну стару без хвоста, фетровий ківер із скляним півмісяцем, мідні патрони з губною помадою і трикотажні рейтузи.

— Варваро! — сказав Лоханкін в ніс. Дружина мовчала, гучно дихаючи.

— Варваро! — повторив він. — Невже ти справді ідеш від мене до Птибурдукова?

— Так, — сказала дружина. — Я іду. Так треба.

— Але ж чому? Чому? — сказав Лоханікін з коров'ячою пристрасстю.

Його і так великі ніздрі у розпачі роздулися. Затремтіла фараонська борідка.

— Бо я його кохаю.

— А як же я?

— Васисуалію! Я ще вчора тебе повідомила. Я тебе більше не люблю.

— Але я! Я ж тебе люблю, Варваро!

— Це твоя приватна справа, Васисуалію. Я іду до Птибурдукова. Так треба.

— Ні! — вигукнув Лоханкін. — Так не треба! Не може одна людина піти, якщо друга її любить!

— Може, — роздратовано сказала Варвара, видивляючись у кишенькове люстерко. — І взагалі кинь дурущі, Васисуалію.

— В такому разі, я продовжую голодовку! — викрикнув бідолашний чоловік. — Я голодуватиму доти, доки ти не повернешся. День. Тиждень. Рік голодуватиму.

Лоханкін знову повернувся на другий бік і уткнув товстий ніс у слизьку холодну церату.

— Ось так і лежатиму в підтяжках, — почувлося з канапи, — доки не помру. І у всьому будеш винна ти разом з інженером Птибурдуковим.

Дружина подумала, одягла на недопечене біле плече бретельку сорочки, що сповзла, і раптом заголосила:

— Ти не смієш так говорити про Птибурдукова! Він вище тебе!

Лоханкін не чекав такої образи. Він сіпнувся, немов його крізь усю довжину, від підтяжок до зелених шкарпеток, пронизав електричний заряд.

— Ти самка, Варваро, — протяжне заскиглив він. — Ти повія!

— Васисуалій, ти дурень! — спокійно відповіла дружина.

— Вовчиця ти, — продовжував Лоханкін тим же протяжним тоном, — тебе я зневажаю. До коханця ти ідеш од мене. До Птибурдукова ти ідеш. До нікчемного Птибурдукова зараз ти, мерзенна, йдеш від мене. Так от

до кого ти ідеш від мене! Ти похоті віддатись хочеш з ним. Вовчиця ти стара і підла вся до того ж!

П'яніючи від свого горя, Лоханкін навіть не помічав, що говорить п'ятистопним ямбом, хоч ніколи не писав вірші і не любив їх читати.

— Васисуалій! Годі блазнювати, — сказала вовчиця, застебуючи мішок. — Глянь, на кого ти схожий! Хоч би вмився. Я іду. Прощай, Васисуалію! Твою хлібну картку я лишаю на столі.

І Варвара, вхопивши мішок, пішла до дверей. Побачивши, що заклинання не діють, Лоханкін швидко скочив з канапи, підбіг до столу і з криком: "Рятуйте!" — пошматував картку. Варвара злякалася. В її уяві враз постав чоловік, висхлий од голоду, з завмерлим пульсом, з охололими руками й ногами.

— Що ти зробив? — сказала вона. — Ти не смієш голодувати!

— Буду! — вперто заявив Лоханкін.

— Це по-дурному, Васисуалію. Це бунт індивідуальності.

— І я пишаюсь цим, — відповів Лоханкін тоном, що був близьким до ямба. — Ти недооцінюєш значення індивідуальності й узагалі інтелігенції.

— Але ж громадськість тебе осудить.

— Хай осудить! — рішуче сказав Васисуалій і знову впав на канапу.

Варвара мовчки кинула мішок на підлогу, поспіхом зірвала з голови солом'яний капор і, бормочучи: "скажений sameць", "тиран", "власник", швидко зробила бутерброд з баклажанною ікрою.

— Їж! — сказала вона, підносячи їжу до яскраво-червоних губ чоловіка: — Чуєш, Лоханкін? їж! Зараз же! Ну?

— Облиш мене, — сказав він, відводячи руку дружини. Скориставшись з того, що рот голодуючого на мить розтулився, Варвара вправно ввіпхнула бутерброд в отвір, що виник поміж фараонівською борідкою і підстриженими московськими вусиками. Але голодуючий сильним рухом язика виштовхнув їжу з рота.

— Їж, негіднику! — у нестямі крикнула Варвара, тикаючи бутербродом. — Інтелігент!

Та Лоханкін одвертав обличчя і заперечливо мукав. Через кілька хвилин розпалена, вимазана зеленою ікрою Варвара відступила. Вона сіла на свій мішок і заплакала крижаними сльозами.

Лоханкін струсив з бороди крихти хліба, які заплутались у волоссі, зиркнув на дружину насторожено, скося і притих на своїй канапі. йому дуже не хотілося розлучатися з Варварою. Поряд з багатьма недоліками, Варвара мала свої істотні досягнення: великі білі груди і поставу. Сам Васисуалій ніколи і ніде не служив. Праця заважала б йому думати про значення російської інтелігенції,—до соціального прошарку якої він зарахував і себе. Таким чином, багаторічні думання Лоханкіна зводилися до приємної і близької йому теми: "Васисуалій Лоханкін і його значення", "Лоханкін і трагедія російського лібералізму", "Лоханкін і його роль в російській революції". Про все це можна було легко і спокійно думати, розгулюючи по кімнаті у фетрових чобітках, куплених за Варварині гроші, і поглядаючи на улюблену шафу, де поблискували церковним золотом корінці брокгаузівського енциклопедичного словника. Васисуалій годинами вистоював перед шафою, переводячи погляд з корінця на корінець. Там стояли по ранжиру як на параді дивовижні зразки палітурного мистецтва: Велика медична енциклопедія, "Життя тварин", пудовий том "Мужчина і жінка", а також "Земля і люди" Елізе Реклю.

"Поряд з цією скарбницею мислі, — неквапливо думав Васисуалій, — стаєш чистішим, якось зростаєш духовно".

Прийшовши до такого висновку, він радісно зітхав, витягав з-під шафи "Родину" за 1899 рік у палітурках кольору морської хвилі з піною і з бризками, розглядав картинки англо-бурської війни, оголошення невідомої дами під назвою: "Ось як я збільшила свій бюст на шість дюймів" — і інший цікавий дріб'язок.

Коли б Варвара пішла, зникла б і матеріальна база, на якій ґрунтувалося благополуччя достойного представника мислячого людства.

Увечері прийшов Птибурдуков. Він довго не наважувався увійти до кімнати Лоханкіних і тинявся на кухні серед довгополум'яних примусів і натягнутих хрест-навхрест вірьовок, на яких висіла суха гіпсова білизна, смугаста від синьки. Квартира враз ожила. Грюкали двері, миготіли тіні, іскрились очі мешканців і десь пристрасно зітхали: прийшов мужчина.

Птибурдуков скинув картуза, сіпнув себе за інженерський вус і нарешті зважився.

— Варю, — благально сказав він, увійшовши до кімнати, — ми ж домовились.

— Помилуйся, Сашук! — закричала Варвара, хапаючи його за руку і штовхаючи до канапи. — Ось він! Лежить! Самець! Підлий власник! Розумієш, цей кріпосник оголосив голодовку через те, що я хочу від нього піти.

Побачивши Птибурдукова, голодуючий одразу ж перейшов на п'ятистопний ямб.

— Птибурдуков, тебе я зневажаю, — заскиглив він, — дружини моєї ти не смій торкатись. Ти хам, Птибурдуков, мерзотник! Куди дружину ти ведеш від мене?

— Товаришу Лоханкін, — промовив приголомшений Птибурдуков, хапаючись за вуса.

— Йди геть, йди геть! Тебе ненавиджу! — продовжував Васисуалій, похитуючись, як старий єврей на молитві, — ти гнида підла і мерзенна ще до того ж. Не інженер ти — хам, мерзотник, наволоч, повзуча гадина і сутенер до того ж!

— Як вам не соромно, Васисуалію Андрійовичу, — сказав вже нудьгуючи Птибурдуков, — це навіть просто безглуздо. Ну, самі подумайте, що ви робите? У другому році п'ятирічки.

— Він мені насмівся сказати, що це безглуздо! Він, він, що дружину мою викрав! Йди геть, Птибурдуков, а ні, то я тобі по шиї, тобто по зашийку вам надаю!

— Хвора людина, — сказав Птибурдуков, намагаючись не виходити з рамок пристойності.

Але для Варвари ці рамки були тісні. Вона вхопила з столу вже засохлий зелений бутерброд і посунула на голодуючого. Лоханкін захищався так запекло, ніби його мали каструвати. Птибурдуков відвернувся й дивився у вікно кінський каштан, що цвів білими свічками. Позад себе він чув огидне мукання Лоханкіна і викрики Варвари:

— Їж, підла людино! Їж, кріпоснику! Наступного дня Варвара, схвильована несподіваною перешкодою, не пішла на роботу. Стан голодуючого погіршав.

— От вже і різачка почалась у шлунку, — з задоволенням повідомляв він, — а там і цинга прийде на ґрунті недоїдання, почнуть випадати зуби і волосся.

Птибурдуков привів брата — військового лікаря. Птибурдуков-другий довго прикладав вухо до тулуба Лоханкіна. і прислухався до функцій його організму з таким напруженням, з яким кішка прислухається до руху миші, що залізла в цукорницю. Під час огляду Васисуалій дивився на свої груди, мохнаті, як демисезонне пальто, очима, на яких бриніли сльози. Йому було жалко себе. Птибурдуков-другий подивився на Птибурдукова-першого і повідомив, що хворому дієта не потрібна. Можна їсти все. Наприклад, суп, котлети, компот. Можна їсти також хліб, овочі, фрукти. Навіть і рибу. Курити можна, але вміру. Пити не радить, проте для апетиту непогано було вводити до організму чарку доброго портвейну. Взагалі, лікар не зміг розібратися як слід в душевній драмі Лоханкіних. Сановито відсапуючись і постукуючи чобітьми, він пішов, заявивши на прощання, що хворому не забороняється також купатись в морі і їздити велосипедом.

Але хворий не збирався вводити до організму ні компоту, ні риби, ні котлет, ні інших ласощів. Він не пішов до моря купатись, а продовжував лежати на канапі, посилаючи на адресу присутніх лайливі ямби. Варвара відчула до нього жалість. "Через мене голодує, — міркувала вона з гордістю, — які все ж таки пристрасті! Чи здатний Сашук на таке високе почуття?" І вона занепокоєно поглядала на вгодованого Сашука, вигляд якого доводив, що любовні переживання не заважатимуть йому регулярно вводити до організму обіди й вечері. Коли Птибурдуков вийшов на хвилину з кімнати, вона навіть назвала Васисуалія "бідненьким". При цьому біля рота голодуючого знову з'явився бутерброд, але хворий знову не прийняв його. "Ще трохи витримки, — подумав Лоханкін, — і Птибурдукову не бачити моєї Варвари".

Він з задоволенням прислухався до голосів у сусідній кімнаті.

— Він помре без мене, — казала Варвара, — нам доведеться зачекати. Ти ж бачиш, що я зараз не можу піти.

Вночі Варвара бачила страшний сон. Зсохлий від високого почуття Васисуалій гриз білі остроги на чоботях військового лікаря. Це було щось жахливе. На обличчі лікаря був покірний вираз, як у корови, яку доїть сільський злодій. Остроги брязкали, зуби клацали. Від страху Варвара прокинулася.

Жовте японське сонце світило просто в вікна, витрачаючи всю свою силу на те, аби освітити такий дріб'язок, як гранчастий корок від пляшечки одеколону "Турандот". На цератовій канапі не було нікого. Варвара повела очима і побачила Васисуалія. Він стояв біля відчинених дверцят буфета, спиною до ліжка, і смачно плямкав. Від нетерпіння і жадібності він аж нахилився, притупцював ногою у зеленій шкарпетці і, шморгаючи, посвистував носом. Спорожнивши високу банку консервів, він обережно зняв кришку з каструлі і заліз просто руками в холодний борщ, виловлюючи звідтіль шматки м'яса. Коли б Варвара спіймала чоловіка за таким ділом навіть у кращі дні їхнього шлюбного життя, то й тоді Васисуалію було б не з медом. Тепер же його долю було вирішено.

— Лоханкін! — сказала вона страшним голосом. З переляку голодуючий виронив з рук м'ясо, яке ляснуло знову у каструлю, здійнявши цілий фонтан з капусти і моркв'яних зірок. Жадібно завивши, Васисуалій кинувся на канапу, Варвара мовчки і швидко одягалася.

— Варваро! — сказав він в ніс. — Невже ти справді ідеш від мене до Птибурдуков а? Відповіді не було.

— Вовчиця ти, — якимсь непевно проголосив Лоханкін, — тебе я зневажаю... До Птибурдукова ти йдеш від мене...

Та вже було пізно. Даремно Васисуалій канючив про любов і голодну смерть. Варвара пішла назавжди, волочачи за собою дорожний мішок з

кольоровими рейтузами, фетровим капелюшком, фігурними флаконами і іншими предметами дамського вжитку.

І в житті Васисуалія Андрійовича настав період болісних дум і моральних страждань. Є люди, які не вміють страждати, якось у них це не виходить. А якщо вже вони й страждають, то намагаються зробити це якомога швидше і непомітно для сторонніх. Лоханкін же страждав відверто, велично, він хлебтав своє горе чайними склянками, він ніби насолоджувався ним. Велика туга давала йому можливість зайвий раз подумати про значення російської інтелігенції, а так само і про трагедію російського лібералізму.

"А може, так і треба? — міркував він. — Може, це спокутування і я вийду з нього очищеним? Чи не така доля всіх людей з тонкою конституцією, що стояли вище загалу? Галілей, Мілюков, А. Ф. Коні. Так, так, Варвара права, так треба!"

Душевна депресія не перешкодила йому, проте, дати в газету об'яву про здачу внайми однієї кімнати.

"Це все ж таки матеріально підтримає мене на якийсь час", — вирішив Васисуалій. І знову заглибився у туманні міркування про страждання плоті і значення душі як джерела прекрасного.

Від цих занять його не могли відірвати навіть рішучі вимоги сусідів гасити після себе світло у вбиральні. Через розлад почуттів Лоханкін щоразу забував це робити, що й викликало обурення економних пожителів.

А треба сказати, що мешканці великої комунальної квартири номер три, в якій проживав Лоханкін, вважались людьми примхливими і набули собі слави на весь дім частими скандалами і великими чварами. Квартиру номер три прозвали навіть "Воронячою слобідкою". Тривале сумісне життя загартувало цих людей, і вони не знали страху. Квартирна

рівновага підтримувалася блокуванням поміж окремими мешканцями. Іноді пожильці "Воронячої слобідки" об'єднувалися всі проти якогось одного квартиранта. Такому квартирантові було непереливки! Навальна сила сутяжництва підхоплювала його, затиала до канцелярій юрисконсультів, вихором проносила через прокурені судові коридори і штовхала в камери товариських і народних судів. І довго ще поневірявся непокірний квартирант у пошуках правди, добираючись аж до самого всесоюзного старости товариша Калініна. До самісінької смерті такий квартирант сипатиме всілякими юридичними слівцями, яких набрався в різних "присутствених" місцях, говоритиме не "карається", а "наказуються", "не вчинок", а "деяніє". Себе називатиме не "товариш Жуков", як йому належить називатися з дня народження, а "потерпіла сторона". Та найчастіше за все і з особливою насолодою він вимовлятиме вислів "подати позов". І життя його, яке і раніш не текло молоком і медом, стане вже зовсім паскудним.

Ще задовго до сімейної драми Лоханкіних, льотчик Севрюгов, який, на своє нещастя, жив у квартирі номер три, вилетів за терміновим відрядженням Тсоавіохіму за Полярне коло. Весь світ, хвилюючись, стежив за польотом Севрюгова. Пропала безвісти якась іноземна експедиція, що йшла до полюса, і Севрюгов мав її відшукати. Світ жив надією на успішні дії льотчика. Перегукувались радіостанції всіх материків, метеорологи застерігали відважного Севрюгіна від магнітних бур, короткохвильовики заповнювали ефір свистом, і польська газета "Кур'єр Поранни", близька до міністерства закордонних справ, уже вимагала розширення Польщі до кордонів 1772 року. Цілий місяць Севрюгов літав над крижаною пустелею, і рев його моторів було чути в усьому світі.

Нарешті Севрюгов зробив те, що зовсім збило з пантелику газету, близьку до польського міністерства закордонних справ. Він знайшов загублену серед торосів експедицію, встиг повідомити про місце її перебування, але після цього раптом зник сам.

Це повідомлення схвилювало всю земну кулю. Ім'я Севрюгова вимовлялося на триста двадцяти мовах і наріччях, зокрема, чорношкірих індіців; портрети Севрюгова у звіриних шкурах з'являлися на кожному вільному аркуші паперу. В розмові з представниками преси Габріель д'Аннунціо заявив, що він щойно закінчив новий роман і негайно вилітає на розшуки відважного росіянина.

З'явився чарльстон "Мені тепло з моєю крихіткою на полюсі".

І старі московські халтурники Услишкін-Вертер, Леонід Трепетовський і Борис Аміаков, які давно практикували літературний демпінг і викидали на ринок свою продукцію за заниженими цінами, вже писали ревію під назвою: "А вам не холодно?" Одне слово, наша планета переживала велику сенсацію.

Але ще більшу сенсацію викликало це повідомлення в квартирі номер три будинку номер вісім на Лимонному перевулку, відомій всім як "Вороняча слобідка".

— Пропав наш квартирант! — радісно казав відставний двірник Микита Пряхін, просушуючи над примусом валянок. — Пропав, сердешний. Ото не літай, не літай! Людина ходити мусить, а не літати. Ходити мусить, ходити.

І він перевертав валянок над стогнучим вогнем.

— Долітався, жовтоокий, — бурмотіла бабуса, імені-прізвища якої ніхто не знав. Жила вона на антресолях, над кухнею, і хоч вся квартира освітлювалася електрикою, бабуса палила у себе нагорі газову лампу з рефлектором. Електриці вона не довіряла. — Ось і кімната звільнилася, площа!

Бабуса першою вимовила слово, яке давно вже гнітило серця мешканців "Воронячої слобідки". Про кімнату загиблого льотчика

заговорили всі: і колишній гірський князь, а тепер трудящий Сходу громадянин Гігієнішвілі, і Дуня, яка арендувала койку в кімнаті тітоньки Паші, і сама тітонька Паша — торговка і гірка п'яниця, і Олександр Дмитрович Суховейко, в минулому камергер двора його імператорської величності, якого в квартирі звали просто Митрич, і вся інша квартирна дрібнота на чолі з відповідальною квартиронаймачкою Люцією Францівною Пферд.

— Що ж, — сказав Митрич, поправляючи золоті окуляри, коли кухню заповнили пожильці, — раз товариш зник, треба ділити. Я, наприклад, давно маю право на додаткову площу.

— Це чому ж чоловічій площу? — заперечила коїчниця Дуня. — Треба жінчині. Та в мене, може, за все життя такого випадку не буде, щоб чоловічина раптом пропадав!

І вона ще довго штовхалася поміж сусідів, доводячи своє право на площу і часто вимовляючи слово "чоловічина".

В усякому разі, пожильці сходилися на тому, що кімнату треба негайно забирати.

Того ж дня світ сколихнула нова сенсація. Сміливий Севрюгов знайшовся: Нижній Новгород, Квебек і Рейк'явік почули позивні Севрюгова. Він сидів з пом'ятим шасі на вісімдесят четвертій

Паралелі. Ефір вирував від повідомлень: "Сміливий росіянин почуває себе чудово", "Севрюгов шле рапорт президії Тсоавіохіму!", "Чарль Лімдберг вважає Севрюгова кращим льотчиком світу", "Сім криголамів вийшли на допомогу Севрюгову і знайденої ним експедиції". У проміжках між цими повідомленнями газети друкували лише фотографії якихось криг і морських берегів. Без упину чути було слова: "Севрюгов, Нордкап, паралель, Севрюгов, Земля Франца-Йосифа, Шпіцберген, Кінгсбей, піми,

пальне, Севрюгов". На зміну смутку, який викликало це повідомлення у "Воронячій слобідці", швидко прийшла спокійна впевненість.

Криголам просувався дуже поволі, ледве розбиваючи крижані поля.

— Одібрати кімнату—і годі,—говорив Микита Пряхін, — йому там добре сидіти на льоду, а тут, наприклад, Дуня, має всі права. До того ж згідно закону, мешканець не має права бути відсутнім більше двох місяців.

— Як вам не соромно, громадянине Пряхін! — заперечувала Варвара, тоді ще Лоханкіна, розмахуючи "Известиями". Це ж герой. Адже він зараз на вісімдесят четвертій паралелі!

— А що це за така паралель, — сердито озвався Митрич. — А може, ніякої такої паралелі й зовсім нема. Цього ми не знаємо. В гімназіях не вчили.

Митрич сказав чистісіньку правду. В гімназії він не вчився. Він закінчив Пажеський корпус.

— Та ви зрозумійте, — гарячувала Варвара, тикаючи під ніс камергерові газету. — Ось стаття. Бачите? "Серед торосів і айсбергів".

— Айсберги! — кепкував Митрич. — Це ми не можемо зрозуміти. Десять років немає життя. Все Айсберги, Вайсберги, Айзенберги, всякі там Рабіновичі. Правду каже Пряхіи. Одібрати — і годі. Та й ще ось і Люція Францівна стверджує, що за законом...

— А речі на сходи викинути, до бісової матері, — викрикнув басовито колишній князь, а нині трудящий Сходу, громадянин Гігієнішвілі.

Варвару швидко заклауали, і вона побігла скаржитись чоловікові.

— А може, так і треба, — відповів чоловік, піднімаючи фараонівську бороду, — може, вустами простого мужика Митрича говорить велика сірячна правда. Вдумайся тільки в роль російської інтелігенції, в її значення.

Того знаменного дня, коли криголами, нарешті, дійшли до намету Севрюгова, громадянин Гігієнішвілі зламав замок на севрюговських дверях і викинув у коридор усе майно героя, навіть і червоний пропелер, який висів на стіні. У кімнату вселилася Дуня, що негайно ж впустила до себе за платню шестеро коїчників. На завойованій площі цілу ніч справляли пир. Микита Пряхін грав на гармонії, і камергер Митрич танцював "російську" разом з п'яною тіткою Пашею.

Мав би Севрюгов славу хоч трохи меншу, ніж та всесвітня, яку він здобув своїми виключними польотами над Арктикою, не бачити йому ніколи своєї кімнати, засмоктала б його навальна сила сутяжництва і до самісінької смерті називав би він себе не "відважним Севрюговим", не "льодовим героєм", а "потерпілою стороною". Але цього разу "Воронячу слобідку" присадили як слід. Кімнату повернули Севрюгову (незабаром він переїхав у новий дім), а бравий Гігієнішвілі за самоправство відсидів у тюрмі чотири місяці і повернувся звідтіль злий як чорт.

Саме він зробив осиротілому Лоханкіну перше попередження гасити регулярно після себе світло в убиральні. Очі його в цю мить були диявольські, рішучі. Розгублений Лоханкін недооцінив важливості демаршу громадянина Гігієнішвілі і таким чином проґавив початок конфлікту, який став причиною страшної, нечуваної навіть в житловій практиці події.

От як це все обернулося. Васисуалій Андрійович, як і раніш, забував гасити світло в місцях загального користування. Та й чи міг він пам'ятати про такі дрібниці побуту, коли від нього пішла дружина, коли він залишився без копійки, коли ще не було з'ясовано багатообразне значення російської інтелігенції? Чи міг він думати, що жалюгідне світлечко восьмисвічної лампи викличе у сусідів такі великі почуття?

Спочатку його попереджали по кілька разів на день. Потім надіслали листа, складеного Митричем і підписаного всіма мешканцями квартири. І, нарешті, перестали попереджати і вже не слали листів. Лоханкін ще не міг збагнути важливості всього, що діялося, але йому все ж таки марилося, що навколо нього має зімкнутися якесь кільце.

У вівторок увечері прибігла дівчина тітоньки Паші і враз випалила:

— Вони востаннє попереджають, щоб гасили. Але якось так сталося, що Васисуалій Андрійович знову забув, і лампочка злочинно випромінювала світло крізь бруд і павутину. Квартира зітхнула. За хвилину у дверях лоханкінської кімнати з'явився громадянин Гігієнішвілі. Він був у блакитних полотняних чоботях і в плоскій шапці з рудого ягняти.

— Ходімо, — сказав він, закликаючи Васисуалія пальцем. Він щосили схопив його за руку і повів темним коридором, де Васисуалій раптом чогось занудьгував, і він навіть почав борюкатися. Але ударом у спину виштовхнув його на середину кухні. Вчепившись за вірьовки для білизни, Лоханкін ще тримав рівновагу й злякано озирнувся. Тут зібралася вся квартира. В грізному мовчанні стояла Люція Францівна Пферд. Фіолетові хімічні зморшки лежали на владному обличчі відповідальної квартиронаймачки. Поруч з нею на плиті сиділа зажурена і п'яна тітонька Паша. Посміхаючись, поглядав на зляканого Лоханкіна босий Микита Пряхін. З антресолей перекинула голову нічийна бабуса. Дуня подавала якісь знаки Митричу. Колишній камергер двора посміхався, ховаючи щось за спиною.

— Що? Будуть загальні збори? — запитав Васисуалій Андрійович тоненьким голосочком.

— Будуть, будуть, — сказав Микита Пряхін, наближаючись до Лоханкіна, — все тобі буде. Кава тобі буде, какава! Лягай! — викрикнув він раптом, дихнувши на Лоханкіна чи то горілкою, чи то скипидаром.

— Тобто як це — лягай? — перепитав Васисуалій Андрійович, починаючи тремтіти.

— А що з ним розмовляти, з недоброю людиною! — сказав громадянин Гігієнішвілі. І, присівши навпочіпки, почав мацати талію Лоханкіна, відстебуючи підтяжки.

— Рятуйте! — неголосно промовив Васисуалій, кинувши божевільний погляд на Люцію Францівну.

— Світло треба було гасити, — суворо відповіла громадянка Пферд.

— Ми не буржуї, щоб електричну енергію даремно палити, — додав камергер Митрич, вмочивши щось у відрі з водою.

— Я не винен! — пискнув Лоханкін, намагаючись вирватись з рук колишнього князя, а нині трудящого Сходу.

— Всі не винні, — бурмотів Микита Пряхін, тримаючи мешканця, який тремтів.

— Я ж нічого такого не зробив.

— Всі нічого такого не зробили.

— У мене душевна депресія.

— У всіх душевна.

— Ви не смієте мене чіпати. Я малокровний.

— Всі, всі малокровні.

— Від мене пішла дружина! — надригався Васисуалій.

— У всіх дружина пішла, — відповідав Микита Пряхін.

— Давай, давай, Микито! — діловито промовив камергер Митрич, подаючи мокрі блискучі різки. — За розмовами до ранку не вправимось.

Васисуалія Андрійовича поклали черевом на підлогу. Ноги його молочно засвітилися. Гігієнішвілі розмахнувся що було сили, і різка тонко завищала у повітрі.

— Мамочко! — зойкнув Васисуалій.

— У всіх мамочка! — повчально сказав Микита, притискуючи Лоханкіна коліном.

І тут Васисуалій раптом замовк.

"А може, так і треба, — подумав він, тіпаючись від ударів і розглядаючи темні, панцирні нігті на нозі Микити. — Може, саме в цьому спокута, очищення, велика жертва..."

І поки його лупцювали, поки Дуня сором'язливо сміялася, а бабуся з антресолей покрикувала: "Так його, хворенького, так його, рідненького", — Васисуалій зосереджено думав про значення російської інтелігенції і про те, що Галілей теж потерпів за правду.

Останнім взяв різки Митрич.

— Дай-но я спробую, — сказав він, підіймаючи руку. — Надаю йому лозиною по філейним частинам.

Та Лоханкіну не довелося скуштувати камергерської лозини. У двері чорного ходу постукали. Дуня побігла відчинити. (Парадний хід "Воронячої слобідки" був давно забитий з тієї причини, що мешканці ніяк не могли вирішити, хто першим повинен мити сходи. З цієї ж причини була наглухо забита і ванна кімната).

— Васисуалію Андрійовичу, до вас незнайомий мужчина, — сказала Дуня, наче нічого й не сталося.

І всі справді побачили незнайомого мужчину у білих джентльменських штанах.

Васисуалій Андрійович жваво підвівся, поправив свій туалет і з непотрібною посмішкою повернув обличчя до Бендера, який щойно увійшов.

— Я вам не перешкодив? — ввічливо запитав великий комбінатор, примружившись.

— Так, так, — пробелькотав Лоханкін, човгаючи ногою, — бачте, я тут був, як би вам сказати, трохи зайнятий... Але... здається, я вже звільнився?

І він запобігливо озирнувся на всі боки. Та в кухні вже нікого не було, окрім тітоньки Паші, яка під час екзекуції заснула на плиті. На дощатій підлозі валялися окремі різки і білий полотняний ґудзик з двома дірочками.

— Прошу до мене, — запросив Васисуалій.

— А може, я все ж таки перешкодив? — запитав Остап, опинившись в першій кімнаті Лоханкіна. — Ні? Ну, гаразд. Так це і є ваша "Зд. чуд. кім. з ус. виг. — вид. н. м. од. ін. хол." А вона, справді, "чуд." і має "в. вигод".

— Абсолютно вірно, — пожвавився Васисуалій, — чудова кімната, з усіма вигодами. І візьму недорого. П'ятдесят карбованців за місяць.

— Торгуватись я не буду, — ввічливо сказав Остап, — але... сусіди... Як вони?

— Чудові люди, — відповів Васисуалій, — і взагалі, всі вигоди... І ціна дешева.

— Але ж вони, здається, ввели тут тілесні покарання?

— Ет, — сказав Лоханкін щиросердно, — адже, врешті-решт, хто знає? Може, саме так і треба. Може, в цьому і є велика сірячна правда?

— Сірячна? — задумливо повторив Бендер. — Вона ж сермяжна, посконна, домоткана, кондова, старожитня? Так, так. Взагалі, скажіть, з якого класу гімназії вас витурили за неуспішність? З шостого?

— З п'ятого, — відповів Лоханкін.

— Золотий клас. Отже, до фізики Краєвича ви не дійшли? І з тих пір жили виключно інтелектуальним життям? А втім, мені це однаково. Живіть, як хочете. Завтра я переїжджаю до вас.

— А завдаток? — запитав колишній гімназист.

— Ви не в церкві, вас не обманять, — вагомо промовив великий комбінатор. — Буде і завдаток. З часом.

Розділ XIV

ПЕРШЕ ПОБАЧЕННЯ

Коли Остап повернувся до готелю "Карлсбад" і, відбившись незліченну кількість разів у вестибюльних і коридорних дзеркалах, якими так люблять прикрашатись установи такого типу, увійшов у свій номер, його збентежив хаос, який він тут побачив. Червоне плюшеве крісло лежало кучими ногами догори, показуючи свій не зовсім привабливий джутовий спід. Оксамитова скатертина з позументами з'їхала зі столу. Навіть картина "Явлення Христа народу" і та висіла боком, втративши значну частину повчальності, яку вклав у неї художник. З балкона віяв свіжий пароплавний вітер, пересовуючи розкидані по ліжку гроші. Поміж них валялася бляшана коробка від цигарок "Кавказ". На килимі, вчепившись один в одного, мовчки борсалися Паніковський і Балаганов.

Великий комбінатор з огидою переступив через них і вийшов на балкон. Внизу, на бульварі, щебетала публіка, хрускотів під ногами гравій, над чорними кленами линуло злите дихання симфонічного оркестру. В темній глибині порту хизувався вогнями і гуркав залізом холодильник, який ще будували. За брекватером гув і чогось вимагав невидимий пароплав, очевидно, просився в гавань.

Повернувшись у номер, Остап побачив, що молочні брати вже сидять один проти одного на підлозі і, стомлено відштовхуючись ліктями, бурмочуть:

"А ти хто такий?"

— Не поділили щось? — запитав Бендер, запинаючи порт'єру. Паніковський і Балаганов хутко підвелися на ноги і почали розповідати. Кожний з них приписував увесь успіх собі і чорнив дії другого. Образливі для обох подробиці вони, не змовляючись, пропускали, наводячи замість них велику кількість деталей, що змальовували їхнє завзяття і спритність у вигідному освітленні.

— Ну, досить! — промовив Остап. — Не бийтеся лисинами об паркет. Картина битви мені зрозуміла. То ви говорите, з ним була дівчина? Це

добре. Отже, дрібненький службовець носить собі в кишені... Ви, здається, полічили? Скільки там! Ого! Десять тисяч! Заробітна платня пана Корейка за двадцять років бездоганної служби. Видовище для богів, як пишуть дуже розумні передовики. Я вам часом не перешкодив? Ви щось тут робили, на підлозі. Ви ділили гроші? Продовжуйте, продовжуйте, я подивлюсь.

— Я хотів чесно, — сказав Балаганов, збираючи гроші з ліжка, — справедливо. Усім порівно, по дві з половиною тисячі.

І, розклавши гроші на чотири купки, він скромно відійшов убік, сказавши:

— Вам, мені, йому і Козлевичу.

— Дуже добре, — зауважив Остап. — А тепер хай ділить Паніковський, у нього, як видно, є свої міркування.

Паніковський, який мав свої міркування, взявся за справу з великим запалом. Нахилившись над ліжком, він ворушив товстими губами, слюнив пальці й без упину пересовував кредитки з місця на місце, наче розкладав великий королівський пасьянс. Після всіх мудрувань на ковдрі стояло три купки: одна, велика, з чистих, новеньких купюр, друга, така ж, але з купюр уже забруднених, і третя, маленька, і зовсім брудна.

— Нам з вами по чотири тисячі, — сказав він Бендеру, — а Балаганову дві. Він і на дві не зробив.

— А Козлевичу? — запитав Балаганов, од люті затуляючи очі.

— А за що ж Козлевичу? — вискнув Паніковський. — Це грабунок! Хто такий Козлевич, щоб з ним ділитися? Я не знаю ніякого Козлевича.

— Все? — запитав великий комбінатор.

— Все, — відповів Паніковський, не відводячи погляду від купи з чистими купюрами. — Який може бути в даний момент Козлевич?

— А тепер ділитиму я, — по-хазяйськи сказав Остап. Він неквапливо згорнув усі купки в одну, склав гроші у бляшану коробку й засунув її в кишеню білих штанів.

— Всі ці гроші, — резюмував він, — буде зараз же повернено потерпілому, тобто громадянину Корейку. Вам подобається такий спосіб розподілу?

— Ні, не подобається, — вирвалось у Паніковського.

— Киньте жарти, Бендер, — невдоволено сказав Балаганов. — Треба поділити справедливо.

— Цього не буде, — стримано промовив Остап. — І взагалі в цей пізній час я жартувати з вами не збираюсь.

Паніковський сплеснув старечими посинілими долонями. Він з жахом глянув на великого комбінатора, відійшов в куток і принишк. Звідтіл тільки раз по раз поблискував золотий зуб порушника конвенції.

Обличчя Балаганова зробилося враз мокре, наче яйце, що зварилося на сонці.

— Навіщо ми трудилися? — сказав він, відхекуючись. Так не можна. Це... поясніть.

— Вам, — ввічливо сказав Остап, — улюбленому сину лейтенанта, я можу повторити лише, те що я казав в Арбатові. Я поважаю карний кодекс. Я не нальотник, а ідейний борець за грошові знаки. До моїх чотирьохсот чесних засобів вилучення грошей пограбування не входить.

Якось не вкладається і до того ж ми прибули сюди не за десятьма тисячами. Цих тисяч мені особисто потрібно принаймні п'ятсот.

— Навіщо ж ви посилали нас? — запитав Балаганов, трохи охоловши.
— Ми старалися...

— Іншими словами, ви хочете запитати, чи відомо високоповажному командору, з якою метою він провів останню операцію? На це відповідаю — так, відомо. Справа в тім...

В цю мить в кутку згас золотий зуб. Паніковський розвернувся, нахилив голову і з криком: "А ти хто такий?" — нестямно кинувся на Остапа. Не змінивши пози, навіть не повернувши голови, великий комбінатор ударом каучукового каблука повернув оскаженілого порушника конвенції на його місце і продовжував:

— Справа в тім, Шуро, що це була перевірка. У службовця з зарплатнею сорок карбованців виявились в кишені десять тисяч карбованців, що трохи дивно і дає нам великі шанси, дозволяє, як кажуть марафони і бігові жуки, сподіватися на куш. П'ятсот тисяч це, безумовно, куш. І дістанемо ми його так. Я поверну Корейку десять тисяч, і він їх візьме. Хотів би я бачити людину, яка б не взяла назад свої гроші. І ось тут і буде йому кінець. його доконає скнарість. І як тільки він признається у своєму багатстві, я візьму його голими руками. Людина не дурна, він зрозуміє, що частина менше, ніж ціле, і віддасть мені цю частину, щоб не втратити все. І тут, Шурочко, з'явиться ота тарілочка з голубим обвідком...

— Згода! — вигукнув Балаганов. В кутку плакав Паніковський:

— Віддайте мені мої гроші! — шепелявив він. — Я зовсім бідний. Я рік не ходив до лазні. Я старий. Мене не люблять дівчата.

— Зверніться до Всесвітньої ліги сексуальних реформ, — сказав Бендер. — Може, там допоможуть.

— Мене ніхто не любить, — продовжував, тіпаючись, Паніковський.

— А за що вас любити? Таких як ви, дівчата не люблять. Вони люблять молодих, довгоногих, політично грамотних. А ви скоро помрете. І ніхто не напише про вас у газеті: "Ще один згорів на роботі". І на могилі не сидітиме прекрасна вдова з перськими очима. І заплакані діти не питатимуть: "Тату, тату, чи ги чуєш нас?"

— Не кажіть так! — закричав переляканий Паніковський. — Я переживу всіх вас. Ви не знаєте Паніковського. Паніковський вас всіх ще продасть і купить. Віддайте мої гроші.

— Ви краще скажіть, будете служити у мене чи ні? Останній раз запитую.

— Буду, — відповів Паніковський, витираючи поспіхом старечі сльози.

Ніч, ніч, ніч огорнула всю країну.

В чорноморському порту легко поверталися крани, в глибокі трюми іноземців спускалися сталеві стропи і знову оберталися, щоб обережно, з котячою любов'ю опустити на причал соснові ящики з обладнанням для Тракторобуду. Рожевий кометний вогонь виривався з високих димарів силікатних заводів. Палали сузір'я Дніпробуду, Магнітогорська і Сталінграда. На півночі зійшла Червонопутилівська зоря, а за нею засвітилося безліч зірок першої величини. Були тут фабрики, комбінати, електростанції, новобудови. Світилася вся п'ятирічка, затьмарюючи блиском старе, набридле ще єгиптянам небо.

І молодий чоловік, що засидівся з коханою в робітничому клубі, похапливо запаливав електрофіковану карту п'ятирічки і шепотів:

— Поглянь, он червоний вогник. Там буде Сибкомбайн. Ми поїдемо туди, хочеш?

І кохана тихо сміялася, звільняючи руки.

Ніч, ніч, ніч, як уже було сказано, огорнула всю країну. Стогнав уві сні монархіст Хворобйов, якому привидився величезний профспільчанський квиток. У поїзді, на верхній полиці хропів інженер Талмудовський — він мчав з Харкова до Ростова, куди його манила краща платня. Гойдалися на широкій атлантичній хвилі американські джентльмени, вивозячи на батьківщину рецепт чудового пшеничного самогону. Крутився на своїй канапі Васисуалій Лоханкін, потираючи рукою потерпілі місця. Старий ребусник Синицький марно палив електрику, вимучуючи для журналу "Водопровідна справа" картинку-згадку: "Де голова цих загальних зборів робітників і службовців, що зібралися на вибори місцевому насосної станції?" Він намагався робити це тихо, аби не розбудити Зосю. Полихаєв лежав у постелі з Серною Михайлівною. Інші геркулесівці спали тривожним сном у різних кінцях міста. Олександр Іванович Корейко не міг заснути, змучений думками про своє багатство. Якби цього багатства не було, він би спав спокійно. Що робили Бендер, Балаганов і Паніковський — вже відомо. І тільки про Козлевича, водія і власника "Антилопи-Гну" зараз нічого не буде сказано, хоч з ним уже й скоїлося нещастя надзвичайного політичного характеру.

Раннім ранком Бендер розкрив свій акушерський саквояж, вийняв звідти міліцейський кашкет з гербом міста Києва і, поклавши його в кишеню, попрямував до Олександра Івановича Корейка. По дорозі він зачіпав молочниць, бо вже настала година цих спритних жінок, а година службовців ще не починалась, і мурмотів слова романса "И радость первого свидания мне не волнует больше кровь". Великий комбінатор трохи кривив душею. Перше побачення з мільйонером-конторником збуджувало його. Увійшовши в будинок номер 16 на Малій Касательній вулиці, він натягнув на себе офіційний кашкет і, насупивши брови, постукав у двері.

Посеред кімнати стояв Олександр Іванович. Він був у сітці-безрукавці і вже встиг одягти штани дрібного службовця. Кімнату було обладнано із зразковою бідністю, притаманною сирітським притулкам і таким іншим організаціям дореволюційних часів, що перебували під покровительством імператриці Марії Федорівни. Тут було всього лише три предмети: залізне лазаретне ліжко, кухонний стіл з дверцятами, що мали дерев'яну заціпку, якою зачиняють дачні нужники, і облізлий віденський стілець. В кутку лежали гантелі й серед них дві великі гирі, втіха важкоатлета.

Побачивши міліціонера, Олександр Іванович важко ступив наперед.

— Громадянин. Корейко? — запитав Остап, променисто посміхаючись.

— Я, — відповів Олександр Іванович, теж намагаючись показати на обличчі радість з приводу зустрічі з представником влади.

— Олександр Іванович? — поцікавився далі Остап, посміхаючись ще більш променисто.

— Так, так, — ствердив Корейко, — підігріваючи скільки можна і свою радість.

Після цього великому комбінатору залишалося сісти на віденський стілець і зробити на своєму обличчі надприродну посмішку. Проробивши все це, він подивився на Олександра Івановича. Та мільйонер-конторник теж спромігся відобразити на обличчі якесь казна-що: і розчулення, і захоплення, і замилювання, і навіть обожнювання. І все це з приводу щасливої зустрічі з представником влади. Це взаємне зростання почуттів і посмішок нагадувало рукопис композитора Франца Ліста, де на першій сторінці зазначено грати "швидко", на другій—"дуже швидко", на третій — "ще швидше", на четвертій — "швидко, як тільки можна" і на п'ятій — знову — "ще швидше".

Побачивши, що Корейко дійшов уже п'ятої сторінки, і подальше змагання неможливе, Остап приступив до справи.

— А я до вас з дорученням, — сказав він, роблячись серйозним.

— Будь ласка, будь ласка, — зауважив Олександр Іванович, також спохмурнівши.

— Хочемо вас порадувати.

— Цікаво знати, чим.

І з безмірним сумом Бендер поліз до кишені. Корейко стежив за його рухами вже з зовсім похоронним обличчям. На світ з'явилася бляшана коробка від цигарок "Кавказ". Отже, викрику подиву, якого чекав Остап, не було. Підпільний мільйонер дивився на коробку з цілковитою байдужістю. Остап вийняв гроші, старанно їх перелічив і, підсунувши пачку до Олександра Івановича, сказав:

— Рівно десять тисяч. Зробіть ласку написати розписку, що ви їх одержали.

— Ви помилились, товаришу, — сказав Корейко дуже тихо. — Які десять тисяч? Яка розписка?

— Як це — яка? Вас вчора пограбували?

— Мене ніхто не грабував.

— Як не грабували? — захвилювався Остап. — Вчора, біля моря. І забрали десять тисяч. Грабіжників заарештовано. Пишіть розписку.

— Та їй же богу, мене ніхто не грабував, — сказав Корейко, на обличчі якого промайнув світляний зайчик. — Тут справді помилка.

Ще не збагнувши всієї глибини своєї поразки, великий комбінатор припустився непристойної метушливості, про що потім завжди згадував з соромом. Він наполягав, гнівався, совав гроші Олександру Івановичу і взагалі, як кажуть китайці, "втратив лице". Корейко лише стенав плечима, люб'язно посміхався, але грошей не брав.

— Отже, вас не грабували?

— Ніхто мене не грабував.

— І десять тисяч у вас не брали?

— Звичайно, не брали. Ну, як ви гадаєте, звідки у мене можуть бути такі гроші?

— Правда, правда, — сказав Остап, трохи заспокоюючись. — Звідки у дрібного службовця така сила грошей. Отже, у вас все гаразд?

— Все! — відповів мільйонер з чарівною посмішкою.

— І з шлунком все у вас до ладу? — запитав Остап, посміхаючись ще чарівніше.

— Цілком. Ви знаєте, я зовсім здорова людина.

— І тяжкі сни вас не мучать?

— Ні, не мучать.

Щодо посмішок, то далі пішло все так, як у Ліста — швидко, дуже швидко, ще швидше, швидко, як тільки можна, і навіть ще швидше. Прощались нові знайомі так, ніби не могли один без одного жити.

— Кашкетик міліцейський не забудьте, — говорив Олександр Іванович. — Він на столі лишився.

— Не їжте на ніч сирих помідорів, — порадив Остап, — щоб не заподіяти шкоди шлункові.

— На все добре, — говорив Корейко, радісно вклоняючись і шаркаючи ніжкою.

— До побачення, до побачення, — відповідав Остап. — Ви цікава людина! Все у вас гаразд. Дивно, з таким щастям — і на волі.

І все ще не знімаючи з обличчя вже непотрібну посмішку, великий комбінатор вилетів на вулицю. Кілька кварталів він йшов дуже швидко, забувши про те, що у нього на голові стирчить офіційний кашкет з гербом міста Києва, зовсім недоречний у місті Чорноморську. І лише опинившись у натовпі поважних старих людей, що гомоніли навпроти критої веранди їдальні нархарчу № 68, він отямився і почав спокійно зважувати шанси.

Поки він віддавався цим роздумам, неухважно швендяючи взад і вперед, поважні старі люди продовжували займатись своїми щоденними справами.

Це були дивні і смішні для нашого часу люди. Майже всі вони були в білих пікейних жилетках і в солом'яних капелюхах канотьє. Деякі носили навіть капелюхи з потемнілої панамської соломи. І, звичайно, всі були в пожовклих накрохмалених комірцях, з яких стирчали волохаті курячі шиї. Тут, в їдальні № 68, де раніш містилося славнозвісне кафе "Флоріда", збиралися уламки довоєнного комерційного Чорноморська: маклери, що

лишилися без своїх контор, комісіонери, що зів'яли без комісійних справ, хлібні агенти, напівбожевільні бухгалтери і інша потлоч. Колись вони тут збиралися, щоб проводити всілякі операції. Зараз їх сюди, на сонячний куточок, тягла багаторічна звичка й потреба побазікати. Вони щодня прочитували московську "Правду"— місцеву пресу вони не поважали, — і все, щоб не скоїлося в світі, вони розглядали як прелюдію до оголошення Чорноморська вільним містом. Колись-то, років сто тому, Чорноморськ, ісправді був вільним містом і це було так весело і прибутково, що легенда про "порто-франко" досі ще осявала золотим промінням світлий ріг біля кафе "Флоріда".

— Читали про конференцію в справі роззброєння? — зверталася одна пікейна жилетка до другої пікейної жилетки, — виступ графа Бернсторфа?

— Бернсторф — це голова! — відповідала жилетка, яку запитали, таким тоном, ніби вона переконалася в цьому, будучи багато років знайома з тим графом. — А ви читали, яку промову виголосив Сноуден на зборах виборців у Бірмінгамі, цій цитаделі консерваторів?

— Ну, про що говорити... Сноуден — це голова. Слухайте, Валіадіс, — зверталася вона до третього дідугана у панамі. — Що ви скажете про Сноудена?

— Я скажу вам одверто, — відповідала панама, — Сноудену пальця в рот не клади. Я особисто свого пальця не поклав би.

І анітрохи не засмутившись тим, що Сноуден нізащо на світі не дозволив би Валіадісу лізти пальцем у свій рот, продовжував:

— Та щоб ви не говорили, я вам скажу одверто: Чемберлен все-таки теж голова.

Пікейні жилетки здвигали плечима. Вони не заперечували, що Чемберлен теж голова. Але більше всього їх тішив Бріан.

— Бріан! — казали вони з запалом. — Оце голова! Він зі своїм проектом пан-Європи.

— Скажу вам одверто, мосьє Фунт, — шепотів Валиадіс, — все гаразд. Бенеш уже дав згоду на пан-Європу, але знаєте, на яких умовах?

Пікейні жилетки зійшлися до гурту й повитягали курячі шиї.

— З умовою, що Чорноморськ буде оголошено вільним містом. Бенеш — це голова. Адже їм потрібно збувати кому-небудь свої сільськогосподарські машини. От ми їх і купуватимемо.

Під час цього повідомлення очі у дідків загорілися їм уже багато років хотілося купувати і продавати.

— Бріан — це голова! — сказали вони, зітхаючи, — Бенеш — теж голова.

Коли Остап отямився від своїх думок, він побачив, що його міцно тримає за лацкан піджака незнайомий дідуган у розчавленому солом'яному капелюсі з замусоленою чорною стрічкою. Його галстук з'їхав набік і просто на Остапа дивилася мідна запонка.

— А я вам кажу, — викрикував старий над самим вухом великого комбінатора, — що Макдональд на цю вудочку не піде. Він не клює на цю вудочку! Чуєте?

Остап відсторонив рукою розгаряченого дідка й видерся з натовпу.

— Гувер — це голова! — летіло йому навздогін. — І Гінденбург — це голова.

В цей час Остап уже розробив план дії. Він перебрав у голові всі чотириста чесних засобів вилучення грошей, і, хоч серед них були такі перли, як організація акціонерного товариства в справі підняття затонулого під час Кримської війни корабля з золотом, чи велика гулянка на масляну на користь в'язнів капіталу, чи концесія на зняття магазинних вивісок, — жоден з них для даної ситуації не годився. І Остап винайшов чотириста перший засіб.

"Взяти фортецю несподіваною атакою не пощастило, — думав. він, — доведеться почати справжню облогу. Головне з'ясовано. Гроші у підзахисного є. І, судячи з того, як він, не моргнувши оком, відмовився від десяти тисяч, — гроші величезні. Отже, в зв'язку з недовомленістю сторін, засідання продовжується".

Він повернувся додому, купивши по дорозі тверду жовту папку з шнурками для черевиків.

— Ну? — запитали в один голос змучені бажаннями Балаганов і Паніковський.

Остап мовчки пішов до бамбукового столика, поклав перед собою папку і великими літерами вивів напис: "Справа Олександра Івановича Корейка. Розпочато 25 червня 1930 року. Закінчено.... го дня 193... р."

Через плече Бендера на папку дивилися молочні брати.

— Що там всередині? — запитав допитливий Паніковський.

— О! — сказав Остап. — Там всередині є все: пальми, дівчата, голубі експреси, синє море, білий пароплав, майже новісінький смокінг, лакей-японець, власний більярд, платинові зуби, не штопані шкарпетки, обіди

на чистому вершковому маслі і, головне, мої маленькі друзі, слава і влада, яку дають гроші.

І він розкрив перед враженими антилопівцями порожню папку.

Розділ XV

РОГИ І КОПИТА

Жив на світі бідний приватник. Це був досить багатий чоловік; володар галантерейного магазину, розташованого навпростець від кіно "Капітолій". Він безтурботно торгував білизною, мереживними прошвами, галстуками, ґудзиками й іншим дрібним, але прибутковим крамом. Якось увечері пін повернувся додому з перекривленим обличчям. Мовчки поліз у буфет, дістав звідти ще не почату холодну курку і, ходячи по кімнаті, з'їв її всю. Зробивши це, він знову відчинив буфет, вийняв ціле кільце краківської ковбаси вагою з півкіла, сів на стілець, і, втупивши в стіну осклянілі очі в одне місце, поволеньки зжував всі півкіла. Коли вія націлівся ще й на круті яйця, що лежали на столі, дружина злякано запитала:

— Що сталося, Борю?

— Нещастя! — відповів він, запихаючи в рот тверде гумове яйце. — Мене жахливо обклали податком. Ти навіть не можеш собі уявити.

— Чого ж ти так багато їси?

— Мені треба розважитись, — відповів приватник. — Мені страшно.

І цілісіньку ніч приватник ходив по своїх кімнатах, де самих шифоньєрів було аж вісім, і їв. Він з'їв усе, що було в домі. Йому було страшно.

Наступного дня він здав півмагазину під торгівлю канцелярським приладдям. Тепер в одній вітрині містилися галстуки і підтяжки, а в другій висів на двох мотузках величезний жовтий олівець.

Потім настали часи ще важчі. У магазині з'явився третій співвласник. Це був годинниковий майстер, що потіснив олівець убік і заставив піввікна бронзовим годинником з фігурою Психеї, але без стрілки, яка показує хвилини. І навпроти бідного галантерейника, який ще й зараз не переставав посміхатись, але вже іронічно сидів, крім остогидлого канцприладника, ще й годинникар з чорною лупою в оці.

Горе-злощастя навідалося до галантерейника ще двічі. У магазині з'явився водопровідний майстер, що одразу ж запалив паяльний примус, і вже зовсім дивовижний купець, який вирішив, що саме 1930 року від різдва Христового населення Чорноморська накинеться на його крам — накрохмалені комірці.

І колись горда, спокійна вивіска галантерейника набула просто мерзенного вигляду.

торгівля

ГАЛАНТЕРЕЙНИМИ ТОВАРАМИ

галантпром

Б. КУЛЬТУРТРИГЕР

лагодження

РІЗНИХ ГОДИННИКІВ

Б. ПАВЕЛ БУРЕ

Глазиус-Шенкер

Канцап.

ВСЕ ДЛЯ ХУДОЖНИКА

і радслужбовця.

Лев СОКОЛОВСЬКИЙ

ремонт

труб, раковин і унітазів

М. Н. ФАНАТЮК

спеціальність

НАКРОХМАЛЕНИХ КОМІРЦІВ

З Ленінграда

КАРЛ ПАВІАЙНЕН

Покупці і замовники з острахом входили до магазину, який колись був просто благоуханним. Годинникар Глазиус-Шенкер в оточенні пенсне, пружин і коліщат сидів над годинниками, з яких один був величезний, знятий з башти. У магазині часто і гучно дзвонили будильники. В глибині помешкання юрмилися школярі, цікавлячись дефіцитними зошитами, Карл Павіайнен стриг свої комірці ножицями, нудьгуючи в чеканні замовників. І ввічливий культуртригер не встигав ще запитати жінку-покупця: "Що ви хочте?", як водопровідник Фанатюк що

було сили гупав молотком по іржавій трубі і сажа з паяльної лампи сідала на ніжний галантерейний крам.

Зрештою, дивовижний комбінат приватників розвалився, і Карл Павіайнен виїхав візком в імлу, вивозячи свій не співзвучний добі крам. За ним пішли в небуття Галантпром і Канцпап., за якими гналися кінні фінінспектори. Фанатюк спився. Глазиус-Шенкер пішов у годинниковий колектив "Новий час". Гофровані залізні штори з гуркотом впали. Зникла і кумедна вивіска.

Проте незабаром залізні штори знову піднялися і над колишнім ковчегом приватників з'явилась невеличка охайна табличка;

Чорноморська філія

Арбатовської контори

ПО ЗАГОТІВЛІ РОГІВ І КОПИТ

Чорноморець, блукаючи на дозвіллі, міг зазирнути в магазин і помітити, що полиці й прилавки зникли, підлогу чисто вимито, на ній стояли жовтояєчні канцелярські столи, а на стінах висіли звичайні плакати, які висять в установах, — про години прийому і шкідливість рукотискань. В новоявленій установочні вже стояв бар'єр, що відгороджував від відвідувачів, яких, проте, тут ще не було. Біля невеличкого столика, на якому жовтий самовар пускав пару й тоненько скаржився на свою самоварну долю, сидів кур'єр з золотим зубом. Перетираючи чайні кухлі, роздратовано наспівував:

Що за часи тепер настали,

Що за часи тепер настали,—

У бога вірить перестали,

У бога вірить перестали.

За бар'єром вештався рудий козакуватий молодик. Вряди-годи він спинявся перед друкарською машинкою, стукотів товстим пальцем, який не згинався, по клавішу і заливався сміхом. В глибині контори, під табличкою "Начальник філії", у сяйві штепсельної лампи сидів великий комбінатор.

Готель "Карлсбад" антилопівці давно залишили. Вони всі, за винятком Козлевича, оселилися у "Воронячій слобідці" у Васисуалія Лоханкіна, який був цим дуже скандалізований. Він навіть намагався протестувати, аргументуючи свій протест тим, що він здав кімнату не трьом, а одному — інтелігентному холостяку-одинакові. "Мон дьє, Васисуалію Андрійовичу, — відповідав безтурботно Остап, — не мучте себе. Адже з усіх трьох інтелігентний я один? Отже, умову не порушено". На всі подальші ремствування господаря Бендер глибокодумно мовив: "Майн гот, дорогий Васисуалію! А може, саме в цьому велика сірячна правда". І Лоханкін враз заспокоївся, випросивши у Остапа двадцять карбованців. Паніковський і Балаганов у "Воронячій слобідці" почували себе чудово. Їх голоси упевнено зазвучали в загальному квартирному хорі. Паніковського вже встигли навіть запідозрити в тому, що він вночі відливає гас із чужих примусів. Митрич теж спробував зробити в адресу Остапа якесь уїдливе зауваження, за що великий комбінатор мовчки штовхнув його в груди.

Контору по заготівлі рогів і копит було відкрито з багатьох причин.

— Слідство у справі Корейка, — казав Остап, — може забрати багато часу. Скільки — знає один бог. А оскільки бога нема, то не знає ніхто. Становище жахливе. Можливо, рік, а можливо, місяць. В усякому разі, нам потрібна легальність. Треба розчинитися у бадьорій масі службовців. Все це нам дасть контора. Мене давно приваблює адміністративна діяльність. В душі я бюрократ і нехлюй. Ми будемо заготовляти щось смішне, наприклад, чайні ложки, номери для собак або шмуклерський товар. Або роги й копита. Чудово! Роги й копита для потреб мундштучної

і гребінцевої промисловості. Чим не установа? До того ж у моїм чемодані є чудові, бланки на всі випадки життя і кругла, так звана мастична печатка.

Гроші, від яких Корейко відмовився і які педантичний Остап вирішив записати на баланс, було покладено в банк на біжучий рахунок нової установи. Паніковський знову бунтував і вимагав поділу, за що був покараний тим, що дістав найменш оплачувану посаду кур'єра, а це принижувало його волелюбну натуру. Балаганову дісталася відповідальна посада уповноваженого в справі копит з платнею дев'яносто два карбованці. На базарі купили стару друкарську машинку "Адлер" з російським шрифтом, в якій не вистачало літери "е" і її довелося замінити літерою "э". Саме через те перший папірець, надісланий Остапом до магазину канцприладдя, звучав так:

Отпуститэ податэлю сэго курьэру т. Паниковскому для
Чэрноморского отдэлэнія на 150 рублэй (сто пятьдэсят)
канцпринадлэжностэй в крэдит за счэт Правлэнія в городэ Арбатовэ.

Приложзніэ: Бэз приложэний.

— Ну й послав бог уповноваженого в справі копит! — сердився Остап.
— Нічого не можна доручити. Купити машинку з турецьким акцентом! То це я начальник "отдэлэнія"? Свиня ви, Шуро, після цього!

Та навіть машинка з дивовижним прононсом не могла затьмарити світлу радість великого комбінатора. Йому дуже сподобалася нова нива діяльності. Щогодини він прибігав до контори з новими покупками. Він приносив таке складне канцелярське приладдя, що кур'єр і уповноважений лише охали. Тут були діркопробивачі, копіювальні преси, гвинтова табуретка і коштовна бронзова чорнильниця у вигляді кількох будиночків для різнокольорового чорнила. Називався цей витвір "Обличчям до села" і коштував півтораєста карбованців. Та найбільшим шедевром був чавунний залізничний компостер, що його привезли з

пасажирської станції на вимогу Остапа. Нарешті Бендер припер сюди гіллясті оленячі роги. Паніковський, покректуючи і скаржачись на свою низьку ставку, прибив роги над столом начальника. Все йшло добре, навіть дуже добре. На планомірній роботі позначалася лише незрозуміла відсутність автомобіля і його славного водія — Адама Козлевича.

На третій день існування контори з'явився перший відвідувач. На диво всім, це був листоноша. Він приніс вісім пакетів і, погмонівши з кур'єром Паніковським про те, про се, пішов. В пакетах виявились три повістки, які терміново викликали представника контори на засідання і наради. До того ж у всіх трьох повістках зазначалося, що "явка обов'язкова". Решта папірців — це були вимоги незнайомих, але, очевидно, метких установ подати безліч усяких відомостей і кошторисів у багатьох примірниках, і все це теж терміново і в обов'язковому порядку.

— Це що таке? — кричав Остап. — Ще три дні тому я був вільний орел-стерв'ятник, лопотів крильми, де хотів, а тепер маєш: явка обов'язкова! Виявляється, у цьому місті є багато людей, яким Остап Бендер конче потрібен. І хто ж вестиме всю цю переписку з друзями? Доведеться збільшити витрати і переглянути штати. Потрібна знаюча конторниця. Хай сидить над справами.

Через дві години зчинилося нове лихо. Прийшов дядько з важким мішком.

— Хто приймає роги? — запитав він, скидаючи мішок на підлогу.

Великий комбінатор скося зирнув на відвідувача і на його добро. Це були маленькі криві й брудні роги, на які Остап поглядав з огидою.

— А товар добрий? — обережно спитав начальник філії.

— А ти подивися, які ріжки! — запально сказав дядько, підносячи жовтий ріг до обличчя великого комбінатора. — Ріжки — перший сорт! Згідно з кондицією.

Кондиційний товар довелося купити. Дядько опісля ще довго пив з Паніковським чай, розповідаючи про селянське життя, що викликало в Остапа природне роздратування людини, якій довелося марно викинути п'ятнадцять карбованців.

— Якщо Паніковський впустить сюди ще одного рогоносця, — сказав Остап, коли відвідувач пішов, — не служити більше Паніковському. Звільню без виплати вихідних грошей. І взагалі, з нас досить державної діяльності. Час займатися ділом.

Повісивши на скляні двері табличку "перерва на обід", начальник філії вийняв з шафи папку, в якій нібито знаходилося синє море і білий пароплав, і, ляснувши по ній долонею, сказав:

— Ось над чим працюватиме наша контора. Зараз удій "справі" ще немає жодного аркуша, та ми знайдемо кінці, хоч би для цього довелося відрядити Паніковського і Балаганова по слідчі матеріали в каракумські піски чи кудись у Кременчук.

В цю хвилину ручка на дверях контори засіпалася. За склом тупцював старий у заштопаній білими нитками панамі і в широкому чесучевому піджаку, з-під якого виднілася пікейна жилетка. Старий витягував курячу шию і прикладав до скла величезне вухо.

— Зачинено, зачинено, — поспіхом викрикнув Остап. — Заготівлю копит тимчасово припинено.

Та старий продовжував робити руками якісь знаки. Коли б Остап не впустив старого біложилетника, то, можливо, магістральна лінія роману пішла б в іншому напрямку й ніколи не сталися б ті дивовижні події, в

яких довелося брати участь і великому комбінатору, і його дратівливому кур'єрові, і безтурботному уповноваженому в справі заготівлі копит, і ще багатьом людям, зокрема і одному східному мудрецеві, внучці старого ребусника, знаменитому громадському діячеві, начальникові "Геркулеса", а також великій кількості радянських і іноземних громадян.

Але Остап відчинив двері. Старий, жалібно посміхаючись, пішов за бар'єр і сів на стілець. Він заплющив очі і мовчки просидів на стільці хвилин п'ять. Чути було лише висвисти, які час від часу подавав його блідий ніс.

Коли співробітники контори вирішили, що відвідувач вже ніколи не заговорить і стали радитись, як зручніше винести його тіло на вулицю, старий розплющив коричневі повіки і ледь чутно сказав:

— Моє прізвище — Фунт. Фунт.

— І це, на ваш погляд, досить для того, щоб вриватися в установу, зачинену на обід? — весело сказав Бендер.

— От ви смієтесь, — відповів старий, — а моє прізвище — Фунт. Мені дев'яносто років.

— Що ж вам потрібно? — запитав Остап, починаючи втрачати терпіння.

Але тут громадянин Фунт знову змовк і мовчав досить-таки довго.

— У вас контора, — сказав він нарешті.

— Так, так, контора, — підбадьорив його Остап. — Далі, далі. Але старий лише погладжував себе рукою по коліну. — Ви бачите на мені ці штани? — промовив він після тривалого мовчання. — Це великодні штани. Раніш я їх одягав тільки на паску, а тепер ношу їх щодня.

І незважаючи на те, що Паніковський ляснув його по спині, щоб слова вилітали, не затримуючись, Фунт знову затих. Слова він вимовляв швидко, але поміж реченнями робив паузи, які тривали часом до трьох хвилин. Для людей, що не звикли до цієї особливості Фунта, розмова з ним була нестерпна. Остап уже збирався взяти Фунта за накрохмалений нашійник і показати йому путь-дорогу, коли старий знову розтулив рота. Подальша розмова стала такою цікавою, що Остапові довелося примиритися з манерою Фунта розмовляти.

— Вам не потрібний голова? — запитав Фунт.

— Який голова? — вигукнув Бендер.

— Офіціальний. Одне слово, головний в установі.

— Я сам тут головний.

— Отже, ви маєте намір відсиджувати самі? Так би й сказали одразу. Навіщо ж морочити мені голову цілих дві години.

Старий у великодніх штанях розсердився, але паузи між реченнями не зменшувалися.

— Я — Фунт, — повторив він з особливим почуттям, — мені дев'яносто років. Я все життя відсиджував за когось. Такий мій фах — страждати за інших.

— А-а... То ви підставна особа?

— Так, — сказав старий, похитуючи з почуттям власної гідності головою. — Я зіцголова. Я завжди сидів. Я сидів за часів Олександра Другого "Освободителя", сидів за Олександра Третього "Миротворця", і за Миколи Другого "кривавого".

І старий поволі загинав пальці, перераховуючи царів.

— І в часи Керенського я теж сидів. За воєнного комунізму я, правда, не сидів зовсім. Зникла чиста комерція, не було роботи. Та зате як я сидів за непу! Як я сидів за непу! Це були кращі роки мого життя! За чотири роки я був на волі не більше трьох місяців. Я віддав заміж онучку, Голконду Овсїївну, і дав за неї концертне фортепіано, срібну пташку і вісімдесят карбованців золотими десятками. Де це все? Де приватний капітал? Де перше товариство взаємного кредиту? Де, я вас питаю, друге товариство взаємного кредиту? Де товариство на віру? Де акціонерні компанії зі змішаним капіталом? Де це все? Неподобство!

Ця коротка промова продовжувалась порівняно недовго — півгодини. Слухаючи Фунта, Паніковський розчулився. Він одвів Балаганова вбік і з повагою зашепотів:

— Одразу видно людину з колишніх часів. Таких тепер вже немає і скоро зовсім не буде.

І він люб'язно подав старому кухоль солодкого чаю. Остап перетяг зіцголову до свого начальницького столу, наказав зачинити контору і почав терпляче розпитувати одвічного в'язня, який віддавав своє життя "за друзі своя". Зіцголова говорив з насолодою. Коли б він не перепочивав так довго між своїми реченнями, можна було навіть сказати, що вія базікає безугавно.

— Ви не знаєте такого — Корейка Олександра Івановича? — запитав Остап, глянувши на папку з шнурками від черевиків.

— Не знаю, — відповів старий. — Такого не знаю.

— Аз "Геркулесом" ви мали справи?

При слові "Геркулес" зіцголова ледь помітно засовався. його легенького руху Остап навіть не помітив, але, коли б на його місці була перша-ліпша жилетка з кафе "Флоріда", яка знала Фунта з давніх-давен, наприклад, Валіадіс, то вона б подумала:

"Фунт страшенно розлютований, він просто в нестямі".

Як Фунту не знати "Геркулеса", коли останні чотири відсидки було пов'язано саме з цією установою! Біля "Геркулеса" годувалося кілька приватних акціонерних товариств. Було, наприклад, товариство "Інтенсивник". Головувати в ньому запросили Фунта. "Інтенсивник" дістав від "Геркулеса" солідний аванс на заготівлю чогось лісового — зіцголові не обов'язково було знати, чого саме. І одразу ж лопнув. Хтось згріб грошву, а Фунт сів на півроку. Після "Інтенсивника" виникло товариство на віру "Трудовий кедр", — зрозуміла річ, під головуванням благообразного Фунта. Зрозуміла річ, аванс у "Геркулесі" на поставку мореного кедра. Зрозуміла річ, несподіваний крах, хтось розбагатів, а Фунт відробляє платню голови, — сидить. Потім "Пилодопомога" — "Геркулес" — аванс — крах, — хтось щось згріб — відсидка. І знову: аванс — "Геркулес" — "Південний лісорубник" — для Фунта відсидка — комусь добрий куш.

— Кому ж? — допитувався Остап, походяючи навколо старого. — Хто фактично керував?

Старий мовчки посмоктував з кухля чай і ледь підіймав важкі повіки.

— А хто його знає? — сказав він розпачливо. — Від Фунта все приховували. Я мусив лише сидіти, це ж мій фах. Я сидів за часів Олександра Другого, і за часів Третього, і за Миколи Олександровича Романова, і за Олександра Федоровича Корейського" з часи непу, до чаду непу, в розпалі чаду і після чаду. А зараз я без роботи і змушений носити великодні штани.

Остап ще довго виціджував з старого слівця. Він діяв як золотошукач, що без упину промиває тонни піску і бруду, аби знайти на дні кілька золотих крупинок. Він штовхав Фунта плечем, будив його, навіть лоскотав. Після всіх цих хитромудростей йому пощастило дізнатись, що, на думку Фунта, за всіма товариствами, які лопнули, без сумніву, приховується якась одна особа. Що ж до "Геркулеса", то з нього виділили не одну сотню тисяч.

— У всякому разі,—додав зіцголова, — у всякому разі, цей невідомий суб'єкт — голова. Ви знаєте Валіадіса? Валіадіс цій людині пальця в рот не поклав би.

— А Бріан? — спитав Остап з посмішкою, згадавши пікейні жилетки біля колишнього кафе "Флоріда". — Поклав би Валіадіс пальця в рот Бріану? Як ви гадаєте?

— Нізачо! — відповів Фунт. — Бріан — це голова.

Три хвилини він беззвучно ворухив губами, а потім додав:

— Гувер — це голова. І Гінденбург — голова. Гувер і Гінденбург — це дві голови.

Остапові стало лячно. Найстаріша з пікейних жилеток загрузла в трясовині високої політики. З хвилини на хвилину вона могла заговорити про пакт Келлога або ж про іспанського диктатора Прімо-де-Рівера, і тоді ніякі сили не могли б відвернути її увагу від цього поважного заняття. Вже в очах старого з'явився ідіотський блиск, вже над жовтуватим накрохмаленим комірцем заходив кадик, провіщаючи народження нового речення, коли Бендер викрутив електричну лампочку і кинув її на підлогу. Лампочка розилася з холодним тріском рушничного пострілу. І лише ця подія відвернула увагу зіцголови від міжнародних справ. Остап одразу ж скористався з цього.

— Але з ким-небудь із "Геркулеса" ви все ж таки бачились? — запитав він. — У справі авансів?

— Зі мною мав справу лише геркулесівський бухгалтер Берлага. Він був у них на жалуванні. А я нічого не знаю. Від мене все приховували. Я потрібен людям тільки для відсидки. Я сидів за царату, і в часи соціалізму, і за гетьмана, і за французької окупації. Бріан — це голова.

З старого не можна було нічого більше видушити. Але й те, що було сказано, давало можливість розпочати розшуки.

"Тут відчутна лапа Корейка", — подумав Остап.

Начальник Чорноморської філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит сів до столу й переніс промову зіцголови Фунта на папір. Його роздуми про взаємини Валіадіса й Бріана він не записав.

Перший аркуш підпільного слідства про підпільного мільйонера було занумеровано, проколено в належних місцях і підшито до справи.

— Ну то як, будете брати голову? — запитав старий, одягаючи заштопану панаму. — Я бачу, що вашій конторі потрібен голова. Я беру недорого: сто двадцять карбованців щомісяця на волі і двісті сорок — у тюрмі. Сто процентів прибавки на шкідливість.

— А що ж, візьмемо, — сказав Остап. — Подайте заяву уповноваженому в оправі копит.

Розділ XVI

ЯРБУХ ФЮР ПСИХОАНАЛІТИК

Робочий день у фінансово-обліковому відділі "Геркулеса" почався, як завжди, рівно о дев'ятій.

Вже Кукушкінд підняв полу піджака, щоб протерти нею скельця своїх окулярів, а заодно повідомити співробітникам про те, що робити в банкірській конторі "Сікоморський і Цесаревич" було. куди спокійніше, ніж у геркулесівському содомі: вже Тезоіменитський перекрутився на своїй гвинтовій табуретці до стіни і простяг руку, щоб зірвати листок календаря, вже Лапідус-молодший роззявив рота на шматок хліба, намазаний форшмаком з оселедця, коли двері розчинились і на порозі з'явився ніхто інший, як бухгалтер Берлага.

Це несподіване антре викликало у фінобліковому залі збентеженість. Тезоіменитський послизнувся на своїй гвинтовій тарілочці, і календарний листок, може, вперше за три роки, залишився не зірваним. Лапідус-молодший забув вкусити бутерброд і рухав порожніми щелепами. Дрейфус, Чеважевська і Сахарков безмірно здивувались. Корейко підвів голову і одразу ж схилив. А старий Кукушкінд мерщій одягнув окуляри, навіть не протерши їх, чого за тридцять років службової діяльності з ним не бувало ніколи. Берлага, ніби нічого й не сталося, сів за свій стіл і, не відповідаючи на ледь помітну посмішку Лапідуса-молодшого, розкрив свої книги.

— Як здоров'я? — нарешті-таки запитав Лапідус. — П'яточний нерв?

— Все минулося, — відповів Берлага, не підводячи голови. — Я навіть не вірю, що такий нерв у людини є.

До обідньої перерви весь фіноблік не міг всидіти на своїх табуретках і подушечках; всіх мучила цікавість. І коли залунав авральний дзвінок, верхівка рахівничого світу оточила Берлагу. Але втікач майже не відповідав на запитання. Він відвів убік чотирьох найвірніших, переконавшись, що поблизу немає нікого стороннього, розповів їм про свої незвичайні пригоди у божевільні. Свою розповідь бухгалтер-втікач

супроводив великою кількістю мудрованих висловів і різноманітних вигуків, які тут не наводяться з метою збереження складності розповіді.

РОЗПОВІДЬ БУХГАЛТЕРА БЕРЛАГИ, ЩО ЯК ВЕЛИКУ ТАЄМНИЦЮ РОЗКАЗАВ БОРИСОХЛЄБСЬКОМУ, ДРЕЙФУСУ, САХАРКОВУ І ЛАПІДУСУ-МОЛОДШОМУ ПРО ТЕ, ЩО СТАЛОСЯ З НИМ У БОЖЕВІЛЬНІ

Як вже повідомлялось, бухгалтер Берлага втік до божевільні, побоюючись чистки. В цьому лікувальному закладі він мав намір пересидіти тривожний час і повернутися до "Геркулеса". коли грім затишне і вісім товаришів з сіренькими очима перекочують до сусідньої установи.

Все це діло облагодив йому шуряк. Він дістав книжку про звички і поведження душевнохворих і після довгих сперечань, яку саме обрати манію, вирішили спинитися на манії величі.

— Тобі нічого не доведеться робити, — токмачив йому шуряк, — ти лише мусиш усім і кожному кричати на вухо: "Я Наполеон!", або: "Я Еміль Золя!", чи "Магомет!", якщо хочеш.

— А віце-короля Індії можна? — довірливо запитав Берлага.

— Можна, можна. Божевільному все можна. Отже — віце-король Індії?

Шуряк говорив так авторитетно, ніби він принаймні був молодшим ординатором психолікарні. Насправді ж це був скромний агент, що розповсюджував розкішні підписні видання Держвидаву, і від колишньої комерційної величі в його скриньці зберігся лише віденський капелюх-"котелок" на білій шовковій підкладці.

Шуряк побіг до телефону викликати карету, а новий віце-король Індії скинув толстовку, порвав на собі мадеполамову сорочку і про всяк випадок вилив на голову пляшечку кращого копірувального залізо-

галусового чорнила першого сорту. Потім ліг животом на підлогу і, не чекаючи приходу санітарів, почав викрикувати:

— Я всього-на-всього віце-король Індії. Де мої вірні наїби, магараджі, мої абреки, мої кунаки, мої слони?

Слухаючи це марення величі, шуряк скрушно похитував головою. На його думку, абреки й кунаки для індійського короля не годилися. Та санітари лише витерли мокрою хусткою обличчя бухгалтера, вимашчене першосортним чорнилом, і гуртом посадовили його в карету. Лягнули лаковані дверцята, залунав тривожний медичний гудок, і автомобіль відвіз віце-короля Бер-лагу в його нові володіння.

По дорозі хворий розмахував руками і щось белькотав, думаючи з острахом про першу зустріч зі справжніми божевільними. Він уже побоювався, що вони його кривдитимуть, а може, навіть уб'ють.

Лікарня була зовсім не такою, як уявляв її собі Берлага. У просторому, світлому помешканні сиділи на канапах, лежачи в ліжках чи просто прогулювалися люди а голубуватих халатах. Бухгалтер помітив, що божевільні один з одним майже не розмовляють. їм ніколи розмовляти. Вони думають. Вони завжди думають. У них безліч думок, треба щось пригадати, пригадати найважливіше, від чого залежатиме їхнє щастя. А думки розвалюються, і, що найприкріше, блимнуть — і зникають. І знову треба думати, треба нарешті зрозуміти, що ж сталося, чому все зараз погано, коли раніш все було добре.

Повз Берлагу вже кілька разів пройшов божевільний, нещасний, скуйовджений. Стиснувши пальцями підборіддя, він робив кроки по одній лінії — від вікна до дверей і від дверей до вікна і знову від вікна до дверей. В його бідній голові буяло стільки думок, що він підтримував лоб другою рукою і прискорював ходу.

— Я віце-король Індії! — крикнув Берлага, озирнувшись на санітара.

Божевільний навіть не глянув у бік бухгалтера. Болісно мружачись, він знову почав збирати свої думки, що порозбігалися від дикого викрику Берлага. Зате до віце-короля підійшов низькорослий ідіот і, довірливо обнявши його за стан, сказав кілька слів пташиною мовою.

— Що? — запобігливо перепитав зляканий Берлага.

— Ене, бене, раба, квінтер, фінтер, жаба, — виразно промовив новий знайомий.

Сказавши "ой", Берлага відійшов якомога далі від ідіота. Зробивши цю еволюцію, він наблизився до людини з лимонною лисиною. Той одразу ж відвернувся до стіни і підозріливо глянув на бухгалтера.

— Де мої магараджі? — запитав його Берлага, відчуваючи необхідність підтримати репутацію божевільного.

Але в цю мить хворий, який сидів на ліжку в глибині палати, підвівся на тоненькі і жовті, як церковні свічки, ноги і мученицьким голосом закричав:

— На волю! На волю! В пампаси!

Як пізніше бухгалтер довідався, в пампаси просився старий учитель географії, за підручником якого юний Берлага знайомився свого часу з вулканами, мисами і перешийками. Географ збожеволів зовсім несподівано: якось він глянув на карту обох півкуль і не знайшов на ній Берінгової протоки. Цілісінький день старий учитель вдивлявся в карту. Все було на місці: і Ньюфаундленд, і Суецький канал, і Мадагаскар, і Сандвічеві острови з головним містом Гонолулу, і навіть вулкан Попокатепетль, а Берінгової протоки не було. І тут же, біля карти, старий збожеволів.[14]

Це був добрий божевільний, який не робив нічого злого, та Берлага злякався. Ці викрики розривали його душу.

— На волю! — продовжував кричати географ. — В пампаси! Він краще за всіх на світі знав, що таке воля. Він був географ, і йому були відомі такі простори, про які звичайні, заклопотані своїми нудними справами люди навіть не мають уяви. Йому хотілося на волю, хотілося мчати на спітнілому мустангу крізь зарості.

До палати увійшла молода лікарка з сумними блакитними очима і одразу до Берлага.

— Ну, як ви себе почуваєте, голубчику? — запитала вона, торкаючись теплою рукою пульсу бухгалтера. Адже вам краще, правда?

— Я віце-король Індії! — відрапортував він, червоніючи. — Віддайте мені улюбленого слона!

— Це у вас марення, — лагідно сказала лікарка, — ви в лікарні, ми вас вилікуємо.

— О-о-о! Мій слон! — з викликом крикнув Берлага.

— Та ви зрозумійте, — ще лагідніше промовила лікарка, — ви не віце-король, все це марення, розумієте, марення!

— Ні, не марення, — заперечив Берлага, який знав, що перш за все треба ні з чим не погоджуватись.

— Ні, марення.

— Ні, не марення!

— Марення!

— Не марення!

Бухгалтер, бачачи, що залізо гаряче, почав його кувати. Він штовхнув люб'язну лікарку й так завив, що перелякав усіх хворих, особливо низькорослого ідіота, що сів на підлогу і, пускаючи слину, сказав:

— Ен, ден, труакатр, мадмазель Журоватр. І Берлага з задоволенням почув за своєю спиною голос лікарки, яка зверталася до санітара:

— Треба буде перевести його до тих трьох, а то він нам всю палату перелякає.

Двоє терпеливих санітари відвели буйного віце-короля в невелику палату для хворих з ненормальною поведінкою, де сумирно лежали троє мужчин. Лише тут бухгалтер збагнув, що таке справжні божевільні. Побачивши відвідувачів, хворі виявили надзвичайну активність. Товстун скотився з ліжка, швидко став рачки і, високо піднявши обтягнутий як мандоліна зад, почав гавкати й розгрібати паркет задніми лапами у лікарняних туфлях. Другий обгорнувся ковдрою і почав викрикувати: "І ти, Брут, продався більшовикам!" Ця людина, без сумніву, уявляла себе Кайєм Юлієм Цезарем. А втім, іноді в його збаламученій голові заскакував якийсь важель, і він, плутаючись, кричав: "Я Генріх Юлій Ціммерман!"

— Вийдіть! Я гола! — кричав третій. — Не дивіться на мене. Мені соромно. Я гола жінка.

Насправді ж був одягнений і був мужчиною з вусами.

Санітари пішли. Віце-короля Індії охопив такий страх, що він вже й не думав вимагати повернення улюбленого слона, магарадж, вірних наїбів, а також загадкових абреків і кунаків.

"Ці враз придушать", — думав він, похоловши. І він уже пошкодував, що наскандалив у тихій палаті. Як хороше було б зараз сидіти біля ніг доброго вчителя географії і слухати ніжне белькотання маленького ідіота: "Ене, бене, раба, квінтер, фінтер, жаба". Проте нічого страшного не сталося. Людина-собака гавкнув ще кілька разів, щось бурмочучи, заліз на своє ліжко. Кай Юлій скинув з себе ковдру, відчайдушно позіхнув і потягся всім тілом. Жінка з вусами запалив люльку, і солодкий запах тютюну "Наш кепстен" заспокоїв збентежену душу Берлаги.

— Я віце-король Індії, — заявив він, осмілівши.

— Мовчи, наволоч! — ліниво відповів на це Кай Юлій. І з відвертістю римлянина додав — Уб'ю! Душу вийму!

Це зауваження найхоробрішого з імператорів і воїнів враз бухгалтера протверезило. Він сховався під ковдру і, тяжко думаючи про своє сповнене тривою життя, задрімав.

Вранці Берлага крізь сон почув дивні слова:

— Посадили психа на нашу голову. Так було добре втрюх — і раптом... Май тепер клопіт з ним! Чого доброго, цей проклятий віце-король усіх нас перекусає.

По голосу Берлага зрозумів, що слова ці вимовив Кай Юлій Цезар. За якусь хвилину, розплющивши очі, він побачив, що на нього з надзвичайним зацікавленням дивиться людина-собака.

"Кінець, — подумав віце-король, — зараз вкусить!"

Але людина-собака несподівано сплеснув руками і запитав людським голосом:

— Скажіть, ви не син Хоми Берлаги?

— Син, — відповів бухгалтер і, схаменувшись, одразу ж заволав — Віддайте нещасному віце-королю його вірного слона!

— Погляньте на мене, — запросила людина-дворняга. — Невже ви мене не пізнаєте?

— Михайле Олександровичу! — викрикнув бухгалтер, який ураз прозрів. — Оце так зустріч!

І віце-король щиросердо розцілювався з людиною-собакою. При цьому вони обидва з розмаху вдарилися лобами. Почувся стук, як в більярді. На очах Михайла Олександровича були сльози.

— То ви не божевільний? — запитав Берлага. — Чого ж ви дурня корчите?

— А ти чого дурня корчиш? Теж! Слонів йому подавай! І потім, мушу вам сказати, друже Берлага, віце-король для доброго божевільного — це слабувато, слабувато, слабувато.

— А мені шуряк сказав, що можна, — запечалився Берлага.

— Візьміть, наприклад, мене, — сказав Михайло Олександрович, — тонка гра. Людина-собака Шизофренічне марення, ускладнене Маніакально-депресивним психозом і до того ж майте на увазі, Берлаго, похмурий стан душі. Ви гадаєте, це мені легко далось? Я працював над першоджерелами. Ви читали книгу професора Блейлера "Аутистичне мислення"?

— Н-ні, — признався Берлага голосом віце-короля, з якого зірвали орден Підв'язки і розжалували у денщики.

— Панове! — закричав Михайло Олександрович. — Він не читав книги Блейлера! Та не бійтесь, ідіть сюди. Він такий же король, як ви — Цезар.

Двоє інших мешканців невеличкої палати для осіб з неправильним поведженням наблизилися.

— Ви не читали Блейлера? — запитав Кай Юлій здивовано. — Дозвольте, по яких же матеріалах ви готувалися?

— Він напевне випишував німецький журнал "Ярбух фюр психоаналітик унд психопаталогік", — висловив свої міркування неповноцінний вусач.

Берлага стояв як обпльований. А знавці так і сипали хитромудрими висловами з теорії і практики психоаналізу. Всі зійшлися на тому, що Берлазі буде недобре і що головний лікар Титанушкін, повернення якого з відрядження чекали з дня на день, викриє його за п'ять хвилин. Про те, що повернення Титанушкіна наганяло і на них сум, вони не вважали за потрібне говорити.

— Може, мені треба знайти іншу манію? — лякливо запитав Берлага. — А що, коли я стану Емілем Золя чи Магометом?

— Пізно, — сказав Кай Юлій. — В історії хвороби вже записано, що ви — віце-король. А божевільний не може міняти свої манії, як шкарпетки. Тепер ви все своє життя будете в ідіотському становищі короля. Ми сидимо тут уже тиждень і знаємо порядки.

За годину Берлага вже знав з усіма подробицями невігадані історії хвороб своїх сусідів по палаті.

Поява Михайла Олександровича в божевільному домі пояснювалася ділами досить простими, житейськими. Він був відомим непманом, який випадково не доплатив сорок три тисячі прибуткового податку. Це загрожувало йому вимушеною поїздкою на північ, а справи настирливо вимагали присутності Михайла Олександровича тут, в Чорноморську. Дуванов, — так звали мужчину, який вдавав з себе жінку, був, як видно,

дрібним шкідником, який не без підстав побоювався арешту. Але зовсім не схожим на них був Кай Юлій Цезар, який у паспорті значився колишнім присяжним повіреним І. М. Старохамським.

Кай Юлій Старохамський пішов до божевільного дому з високих ідейних міркувань.

— В Радянській Росії, — казав він, задрапувавшись у ковдру, як у тогу, — божевільний дім — це єдине місце, де може жити нормальна людина. Все останнє — це надбедлам. Ні, з більшовиками я жити не можу. Вже краще я поживу тут, поруч зі звичайними божевільними. В усякому разі, ці хоч не будують соціалізм. Потім, тут же годують. А там, в їхньому бедламі, треба працювати. Але я на їхній соціалізм працювати не буду. Нарешті, тут у мене є особиста свобода. Свобода совісті. Свобода слова...

Побачивши санітара, що проходив мимо, Кай Юлій Старо-хамський верескливо закричав:

— Хай живуть Установчі збори! Усі на форум! І ти, Брут, продався відповідальним працівникам! — І обернувшись до Берлагі, додав — Бачили? Що хочу, те й кричу. А спробуйте на вулиці!

Весь день і майже усю ніч четверо хворих з неправильною поведінкою різалися в "шістдесят шість" без двадцяти і сорока, гру хитру, яка вимагала самовладання, кмітливості, чистоти духу і ясності мислення.

Вранці повернувся з відрядження професор Титанушкін. Він швидко оглянув усіх чотирьох і одразу ж наказав вигнати їх з лікарні. Не допомогли ані книга Блейлера, ані похмурий стан душі, ускладнений маніакально-депресивним психозом, ані "Ярбух фюр психоаналітик унд психопаталогік". Професор Титанушкін не поважав симулянтів.

І вони побігли вулицею, розштовхуючи перехожих ліктями. Попереду біг Кай Юлій. За ним поспішали жінка-мужчина і людина-собака. Позад усіх плентався розвінчаний віце-король, проклинаючи шуряка і з жахом думаючи, що тепер буде?

Закінчивши цю повчальну історію, бухгалтер Берлага журно глянув спочатку на Борисохлебського, потім на Дрейфуса, потім на Сахаркова і, нарешті, на Лапідуса-молодшого, голови яких, як йому здалося, співчутливо похитувалися у півтемряві коридора.

— Ось бачте, що ви наробили своїми фантазіями, — промовив жорстокосердий Лапідус-молодший. — Ви хотіли уникнути однієї чистки, а потрапили в іншу. Тепер вам буде зле. Якщо вас вичистили з дому божевільних, то з "Геркулеса" вичистять і поготів.

Борисохлебський, Дрейфус і Сахарков не сказали нічого. І, нічого не сказавши, стали потроху танути в темряві.

— Друзі! — неголосно викрикнув бухгалтер. — Куди ж ви?

Але друзі вже тікали на всі заставки, і їхні сирітські штани, блимнувши в останній раз на сходах, зовсім зникли.

— Погано, Берлага, — холодно сказав Лапідус, — даремно ви мене вплутуєте у свою брудну антирадянську плутню. Адьє!

І віце-король Індії залишився сам.

Що ж ти наробив, бухгалтер Берлага? Де були твої очі, бухгалтере? І що сказав би твій батько Хома, коли б дізнався, що син його у таких літах подався у віце-королі? Ось куди завели тебе, бухгалтере, твої підозрілі зв'язки з паном фунтом, головою багатьох акціонерних товариств зі змішаним і нечистим капіталом. Навіть страшно подумати, що сказав би — старий Хома про витівки свого улюбленого сина. Та

давно вже лежить Хома на другому християнському кладовищі, під кам'яним серафимом з одбитим крилом, і тільки хлопчак, що забігають сюди красти бузок, кидають іноді байдужий погляд на надгробний напис:

"Твій путь закінчено. Спи, бідолахо, любий усіма Х. Берлага". А може б; і нічого не сказав старий. Ну, звичайно, нічого б не сказав, бо й сам вів життя не дуже вже й праведно. Просто порадив би поводити себе обережніше і в серйозних справах не звірятися на шуряка. Так! Чортзна-що ти наробив, бухгалтере Берлага!

Тяжкий роздум, який охопив екс-намісника Георга П'ятого в Індії був порушений криками, що линули зі сходів:

— Берлага! Де він? Його хтось питає. Ага, ось він стоїть! Пройдіть, громадянине!

У коридорі з'явився уповноважений по копитах. По-гвардійському розмахуючи руками-лопатами, Балаганов підійшов до Берлаги і вручив йому повідомлення:

"Тов. Бэрлагэ. С получэніем сэго прэдлагаэтся нэмэдлэнно явиться для выяснэнія нэкотрых обстоятэльств".

Папірець мав штамп Чорноморської філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит і стверджувався круглою печаткою, зміст якої розібрати було б важко, коли б навіть Берлазі і спало таке на думку. Та бідний бухгалтер був настільки пригнічений своїми бідами, що лише запитав:

— Додому подзвонити можна?

— Чого там дзвонити, — похмуро сказав завідуючий копитами.

Через дві години натовп, що стояв біля кіно "Капітолій", чекаючи першого сеансу і від байдикування лупаючи навколо очима, помітив, що з дверей контори по заготівлі рогів вийшла людина, і, тримаючись за серце, пішла геть. Це був бухгалтер Берлага. Спочатку він ледь-ледь пересував ноги, потім почав прискорювати ходу. Звернувши за ріг, бухгалтер непомітно перехрестився і побіг що було сили. Незабаром він уже сидів за своїм столом у фінобліковому залі й ошаленіло дивився у "головну книгу". Цифри зливалися і танцювали йому в очах.

Великий комбінатор захлопнув папку зі "справою Корейка", подивився на Фунта, що сидів під новою табличкою: "Голова правління" — і сказав:

— Коли я був дуже молодий, дуже бідний і жив з того, що показував на Херсонській ярмарці товстого, грудастого ченця, видаючи його за жінку з бородою — незрозумілий феномен природи, — то і тоді я не опускався до таких моральних низин, як оцей пошляк Берлага.

— Мізерна, дрібна людина, — підтвердив Паніковський, розносячи по столиках чай: йому приємно було знати, що на світі є люди, ще дрібніші, ніж він сам.

— Берлага — це не голова, — заявив зіцголова з притаманною йому неквапливістю. — Макдональд — це голова. Його ідея класового миру в промисловості...

— Досить, досить, — сказав Бендер. — Ми призначимо спеціальне засідання, щоб з'ясувати ваші погляди на Макдональда та інших буржуазних діячів. Мені зараз ніколи. Берлага — це, справді, не голова, але він нам дещо повідомив про життя і діяльність самозгоряючих акціонерних товариств.

Раптом великому комбінаторові стало весело. Все йшло відмінно. Смердючих рогів більше ніхто не приносив. Роботу Чорноморської філії

можна було вважати задовільною, хоча з черговою поштою в контору знов надійшла ціла купа нових паперів, циркулярів і вимог, і Паніковський уже двічі бігав на біржу праці по конторницю.

— Ага! — раптом викрикнув Остап. — Де Козлевич? Де "Антилопа"? Що це за установа без автомобіля? Мені треба їхати

на засідання. Всі запрошують, без мене жити не можуть. Де Козлевич?

Паніковський відвів очі вбік і, зітхнувши, сказав:

— З Козлевичем погано.

— Як це — погано? П'яний він, чи що?

— Гірше, — відповів Паніковський, — ми вже боялися вам казати. Його охмурили ксьондзи.

При цьому кур'єр подивився на уповноваженого в справі копит і вони обоє з сумом похитали головами.

Розділ XVII

БЛУДНИЙ СИН ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДОДОМУ

Великий комбінатор не любив ксьондзів. Так само він ставився і до рабинів, далай-ламів, попів, муедзинів, шаманів і інших служителів культу.

— Я й сам маю нахил до шантажу і обману, — говорив він, — зараз, наприклад, я займаюся виманюванням солідної суми в одного впертого громадянина. Та я не супроводжую свої сумнівні діяння ні тужними

співами, ні ревом органів, ні дурними заклинаннями латинською чи церковнослов'янською мовою. І взагалі я люблю працювати без ладану і астральних дзвоників.

І поки Балаганоа і Паніковський, перебиваючи один одного, розповідали про злу долю, яка спіткала водія "Антилопи", мужнє серце Остапа сповнювалося гнівом і прикрістю.

Ксьондзи спіймали душу Козлевича на заїжджому дворі, де серед парокінних німецьких фургонів і молдаванських фруктових возів у гнойовій каші стояла "Антилопа". Ксьондз Кушаковський частенько заходив на заїжджий двір для моральних бесід з католиками-колоністами. Помітивши "Антилопу", служитель культу обійшов її з усіх боків і помацав пальцем шину. Він порозмовляв з Козлевичем, і дізнався, що Адам Казимирович належить до римсько-католицької церкви, але не сповідався вже років двадцять. Сказавши "недобре, недобре, пане Козлевич", ксьондз Кушаковський пішов, притримуючи обома руками чорну. спідницю і перестрибуючи через піняві пивні калюжі.

Другого дня, ні світ, ні зоря, коли фургонщики вивозили на базар до містечка Кошари збуджених дрібних спекулянтів, всадивши їх по п'ятнадцять чоловік на один фургон, ксьондз Кушаковський з'явився знову. Цього разу його супроводив ще один ксьондз Алоїзій Морошек.

Поки Кушаковський здоровкався з Адамом Казимировичем, ксьондз Морошек уважно оглянув автомобіль, і не лише доторкнувся пальцем до шини, а навіть натис на грушу, видавивши звуки матчишу. Після того ксьондзи презирнулися, підійшли до Козлевича з обох боків і почали його охмуряти. Охмуряли вони його весь день. Як тільки замовкав Кушаковський, починав Морошек. І не встигав він зупинитись, щоб витерти піт, як за Адама знову брався Кушаковський. Іноді Кушаковський здіймав до неба жовтий вказівний палець, а Морошек в цей час перебирав чотки. Іноді ж чотки перебирав Кушаковський, а на небо вказував Морошек. Кілька разів ксьондзи починали тихо співати по-

латинському, і вже надвечір першого дня Адам Казимирович почав їм підтягувати. При цьому обидва патери діловито поглядали на машину.

Через якийсь час Паніковський помітив, що хазяїн "Антилопи" якось змінився. Адам Казимирович промовляв якісь смутні слова про царство небесне. Це стверджував і Балаганов. Потім Козлевич почав надовго зникати і нарешті зовсім виїхав з заїжджого двору.

— Чому ж ви мені не доповіли? — обурився великий комбінатор.

Вони хотіли доповісти, але вони боялися гніву командора. Вони сподівалися, що Козлевич опам'ятається і повернеться сам. Але тепер надії втрачено. Ксьондзи охмурили його остаточно. Не далі як учора кур'єр і уповноважений в справі копит випадково зустріли Козлевича, Він сидів у машині біля паперті костьолу

Вони не встигли до нього підійти. З костьолу вийшов ксьондз Алоїзій Морошек з хлопчиком у мереживах.

— Розумієте, Бендер, — сказав Шура, — все кодро всілося в нашу "Антилопу", бідолашний Козлевич зняв шапку, хлопчина подзвонив у дзвіночок і вони поїхали. Просто болісно дивитися на нашого Адама. Не бачити нам більше "Антилопи".

Великий комбінатор мовчки одяг свій капітанський картуз з лакованим козирком і попрямував до виходу.

— Фунт, — сказав він, — ви лишаєтесь в конторі! Рогів і копит не приймати ні в якому разі. Якщо буде пошта, скидайте в корзину. Конторниця потім дасть лад. Зрозуміло?

Коли зіцголова розтулив рота для відповіді (це сталося рівно через п'ять хвилин), осиротілі антилопівці були вже далеко. Процесію очолював, роблячи гігантські кроки, командор. Він коли-не-коли повертав голову

назад і бурмотів: "Не зберегли ніжного Козлевича, меланхоліки! Всіх дезавуїрую! Ох вже мені це біле і чорне духовенство!" Бортмеханік йшов мовчки, вдаючи, що ці докори адресуються не йому. Паніковський підстрибував, як мавпа, підігриваючи почуття помсти до викрадачів Козлевича, хоч на душі у нього лежала велика холодна жаба. Він боявся чорних ксьондзів, гадаючи, що в них є безліч всілякого чародійства.

У такому порядку весь підвідділ в справі заготівлі рогів і копит прибув до підніжжя костьолу. Перед залізними ґратами, сплеченими з хрестів і спіралей, стояла порожня "Антилопа". Костьол був величезний. Він врізався в небо, колючий і гострий, як кістка риби. Він застрявав у горлі. Полірована червона цегла, черепичні схили даху, бляшані прапорці, глухі контрфорси і красиві кам'яні ідоли, що поховалися від дощу в нішах, — вся ця виструнчена солдатська готика враз навалилася на антилопівців. Вони відчули себе маленькими. Остап заліз в автомобіль, потяг носом повітря і з огидою сказав:

— Яка гидота! Наша "Антилопа" вже смердить свічками, карнавками на побудову храму і ксьондзівськими чобітьми. Звичайно, роз'їжджати з требами автомобілем приємніше, ніж візником. До того ж на дурничку. Та ні, дорогі батюшки, наші треби куди важливіші!

З цими словами Бендер ввійшов у церковний двір і, проминувши дітей, що грали в "класи" на розмальованому крейдою асфальті, піднявся гранітними банківськими сходами до дверей храму. На товстих дверях, оббитих обручним залізом, барельєфні святі, розсаджені у квадратики, посиляли один одному повітряні поцілунки, або показували руками в різні боки, або ж розважалися читанням товстеньких книжок, на яких сумлінний різьбяр повирізав навіть латинські літери. Великий комбінатор сіпнув за двері, та вони не піддалися його силі. Зсередини линули сумирні звуки фісгармонії.

— Охмуряють! — вигукнув Остап, сходячи вниз. — Зараз саме йде охмур! Під солодкий бренькіт мандоліни.

— Може, підемо? — запитав Паніковський, мнучи в руках капелюх. — Все ж таки храм божий Незручно.

Та Остап, не звертаючи на нього уваги, підійшов до "Антилопи" і почав нетерпляче тиснути на грушу. Він грав матчиш доти, поки за товстими дверима не почувся брязкіт ключів. Антилопівці задерли голови. Двері розчинилися на дві половини, і веселі святі у своїх дубових квадратиках тихо від'їхали в глибіню костюлу. З темряви порталу вийшов на світлу високу паперть Адам Казимирович. Він був блідий. Його кондукторські вуса відсиріли і жалібно звисали з-під ніздрів. В руках він тримав молитовник. З обох боків його підтримували ксьондзи. Ліворуч — ксьондз Кушаковський, праворуч — ксьондз Алоїзій Моршек. Очі патерів були єлейні.

— Алло, Козлевич! — крикнув Остап знизу. — Вам ще не набридло?

— Здрастуйте, Адаме Казимировичу, — розв'язно сказав Паніковський, ховаючись все ж таки за спину командора.

Балаганов підняв руку на знак привіту і скорчив пику, що, як видно, значило; "Адаме, киньте ваші штучки!"

Тіло водія "Антилопи" зробило крок вперед, але душа, яку підстебували з обох боків убивчими поглядами Кушаковський і Морошек, рвонулась назад.

Козлевич тоскно подивився на друзів і похнюпився.

І почалася велика боротьба за безсмертну душу шофера.

— Гей, ви, херувими і серафими! — сказав Остап, викликаючи ворогів на диспут — Бога нема!

— Ні, є, — заперечив ксьондз Алоїзій Морошек, закриваючи своїм тілом Козлевича.

— Це просто хуліганство, — забурмотів ксьондз Кушаковський.

— Нема, нема, — продовжував великий комбінатор, — і ніколи не було. Це медичний факт.

— Я вважаю цю розмову недоречною, — сердито заявив Кушаковський.

— А машину забирати — це доречно? — закричав нетактовний Балаганов. — Адаме! Вони просто хочуть забрати "Антилопу".

Почувши це, шофер підвів голову і запитливо поглянув на ксьондзів.

Ксьондзи заметушилися і, посвистуючи шовковими сутанами, спробували відвести Козлевича назад. Але він вперся.

— Все ж таки, як буде з богом? — наполягав великий комбінатор.

Ксьондзам довелося почати дискусію. Діти припинили своє скакання на одній ніжці і підійшли поближче.

— Як же ви стверджуєте, що бога немає, — почав Алоїзій Морошек задушевеним голосом, — коли все живе сотворене ним!..

— Знаю, знаю, — сказав Остап. — Я сам старий католик і латиніст. Пуер, соцер, веспер, генер, лібер, мізер, аспер, тенер.

Ці латинські винятки з правил, зазубрені Остапом ще в третьому класі приватної гімназії Іліади, що й досі по-дурному застряли в його голові, справили на Козлевича магнетичну дію. Душа його з'єдналася з

тілом, і в результаті цього з'єднання шофер несміливо зробив крок вперед.

— Сину мій, — сказав Кушаковський, дивлячись з ненавистю на Остапа, — ви помиляєтесь, сину мій. Чудеса господні свідчать...

— Ксьондзе! Годі теревенити! — суворо сказав великий комбінатор. — Я сам творив чудеса. Не далі, як чотири роки тому мені в одному містечку довелося кілька днів бути Ісусом Христом. І все було до ладу. Я навіть нагодував п'ятьма хлібами кілька тисяч віруючих. Нагодувати їх я таки нагодував, але яка була тиснява!

Диспут продовжувався у такому ж трохи дивному плані. Непереконливі, зате веселі докази Остапа впливали на Козлевича, як живляча вода. Щоби шофера вже зарожевіли, і його вуса поступово почали підійматися вгору.

— Давай, давай! — почувися підбадьорливі вигуки з-за хрестів і спиралей костьольних ґрат, де вже зібрався чималий натовп. — Ти їм про римського папу скажи, про хрестовий похід!

Остап сказав і про папу. Він затаврував Олександра Борджія за погану поведінку, згадав ні з того ні з сього Серафима Саровського і особливо натиснув на інквізицію, яка переслідувала Галілея. Він так захопився, що у всіх бідах великого вченого звинуватив безпосередньо Кушаковського і Морошека. Це була остання крапля. Почувши про страшну долю Галілея, Адам Казимирович враз поклав молитовник на приступку і впав, як у широкі ворота, в обійми Балаганова. Паніковський терся тут же, погладжуючи блудного сина по жорстких щоках. У повітрі повисли щасливі поцілунки.

— Пане Козлевичу! — застогнали ксьондзи. — Доконд пан іде? Опаментайсе, пан!

Але герої автопробігу вже сідали в машину.

— Ось бачте, — крикнув Остап засмученим ксьондзам, зайнявши своє командорське місце, — я ж казав вам, що бога нема. Науковий факт, прощайте, ксьондзи! До побачення, патери!

Під схвальні вигуки натовпу "Антилопа" від'їхала, і за якусь хвилину бляшані прапорці і черепичні скати костюлу зникли з очей. На radoшах антилопівці спинилися біля пивного рундука.

— От спасибі, братці, — говорив Козлевич, тримаючи в руках важкий кухоль. — Був би зовсім загинув. Охмурили мене ксьондзи. Особливо Кушаковський. Ох і хитрий же, чорт! Вірите, постити заставляв. Інакше, каже, не потраплю на небо.

— Небо! — сказав Остап. — Небо тепер запустило. Не та доба, Не той відрізок часу. Ангелам тепер хочеться на землю. На землі добре, там комунальні послуги, там є планетарій, можна подивитись на зорі у супроводі антирелігійної лекції.

Після восьмого кухля Козлевич зажадав налити ще й дев'ятий, високо підняв його над головою і, пососавши свій кондукторський вус, захоплено запитав:

— Немає бога?

— Немає, — відповів Остап.

— Значить, немає? Ну, будьмо здорові. Так він по тому завжди пив, примовляючи перед кожним новим кухлем:

— Бог є? Немає? Ну, будьмо здорові. Паніковський пив нарівно з усіма, але про бога не висловлювався. Він не хотів вплутуватися в це спірне діло.

Після повернення блудного сина і "Антилопи" Чорноморська філія Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит набула блиску, якого їй бракувало. Біля дверей колишнього комбінату п'яти приватників тепер постійно вартувала машина. Звичайно, їй далеко було до блакитних "б'юїків" і довготелесих "Лінкольнів", далеко було їй і до фордівських кареток, та все ж це була машина, автомобіль, екіпаж, котрий, як казав Остап, при всіх своїх недоліках, одначе, може іноді рухатись вулицями без допомоги коней.

Остап працював з захопленням. Коли б він скерував свою енергію на справжню заготівлю рогів чи копит, то, треба думати, мундштучне і гребінцеве виробництво було б забезпечене сировиною не менше як до кінця поточного бюджетного сторіччя. Та начальник контори займався зовсім іншим ділом.

Відірвавшись від Фунта і Берлагі, повідомлення яких були дуже цікаві, але безпосередньо до Корейка ще не вели, Остап вирішив, в інтересах справи, здружитися з Зосею Синицькою і між двома ввічливими поцілунками у затінку нічної акації провентилювати питання щодо Олександра Івановича, і не стільки щодо нього, скільки щодо його грошових справ. Але тривалі спостереження, проведені уповноваженим в справі копит, показали, що поміж Зосею і Корейком немає ніякої любові і що той, за висловом Шури, даремно стежку топче.

— Де немає кохання, — зітхнувши, коментував Остап, — там про гроші не говорять. Дівчину скинемо з балансу.

І в той час, коли Корейко з посмішкою згадував шахрая у міліцейському кашкеті, який робив жалюгідну спробу третьосортного шантажу, начальник філії ганяв по місту в жовтому автомобілі і знаходив людей і людців, про яких конторник-мільйонер вже давно забув, але які добре пам'ятали його. Декілька разів Остап розмовляв з Москвою, викликаючи до телефону знайомого приватника, відомого доку в справі комерційних таємниць. Тепер до контори надходили листи і телеграми, які Остап негайно ж забирав з загальної пошти, — в ній, як і раніш,

переважали повістки, що запрошували на наради, замовлення на роги, і догани з приводу недостатньої енергійної заготівлі копит. Дещо з цих листів і телеграм попало до папки з шнурками від черевиків.

Наприкінці липня Остап зібрався у відрядження на Кавказ. Справа вимагала особистої присутності великого комбінатора у невеличкій виноградній республіці.

У день від'їзду начальника в конторі сталася скандальна подія. Паніковський, якого послали з тридцятьма карбованцями на пристань по квиток, повернувся за півгодини п'яний, без квитка і без грошей. Він нічого не міг сказати у своє виправдання, лише вивертав кишені, що висіли в нього як більярдні лузи, і безупинно реготав. Все його смішило: і гнів командора, і докірливий погляд Балаганова, і довірений йому самовар, і Фунт з насунутою на ніс панамом, який дрімав за своїм столом. Коли ж Паніковський глянув на оленячі роги, гордість і прикрасу контори, його охопив такий сміх, що він впав на підлогу і швидко заснув, радісно посміхаючись фіолетовим ротом.

— Тепер у нас справжня установа, — сказав Остап, — є власний розтратник, він же швейцар-п'яниця. Обидва ці типи роблять реальними всі наші починання.

Коли Остапа в конторі не було, під її вікнами кілька разів з'являлися Алоїзій Моршек і Кушаковський. Забачивши ксьондзів, Козлевич ховався у найдальший закуток установи. Ксьондзи відчиняли двері, зазирали в контору і тихо кликали:

— Пане Козлевич! Пане Козлевич! Чи чуєш глос ойца небесного? Опаментайсе, пан!

При цих словах ксьондз Кушаковський підіймав палець до неба, а ксьондз Алоїзій Моршек перебирав чотки. Тоді назустріч служителям

культу виходив Балаганов і мовчки показував їм огнистий кулак. І ксьондзи відступали, похмуро позираючи на "Антилопу".

Остап повернувся за два тижні. Його зустрічала вся установа. З високої чорної стіни пришвартованого пароплава великий комбінатор поглянув на своїх підлеглих дружелюбно і лагідно. Від нього пахло молодим баранцем й імеретинським вином.

В Чорноморській філії, крім конторниці, найнятій ще Остапом, сиділи двоє молодиків в чоботях. Це були студенти, прислані з тваринницького технікуму для стажування.

— От і добре, — сказав Остап кисло. — Зміна йде. Але у мене, дорогі товариші, доведеться попрацювати. Ви, звичайно, знаєте, що роги, тобто вирости, вкриті шерстю або ж твердим роговим нашаруванням, є ніщо інше, як придатки до черепа і зустрічаються, переважно, у ссавців?

— Це ми знаємо, — рішуче сказали студенти, — нам би пройти практику.

Щоб позбутися студентів, довелося застосувати складний і досить дорогий засіб. Великий комбінатор відрядив їх у калмицькі степи для організації заготівельних пунктів. Це коштувало конторі шістсот карбованців, та іншого виходу не було: студенти заважали б закінчити справу, яка посувалася досить вдало.

Коли Паніковський дізнався, скільки коштували їм студенти, він відвів Балаганова вбік і роздратовано прошепотів:

— А мене у відрядження не посилають. І відпустки не дають. Мені треба їхати в Єсентуки на лікування. І вихідних днів я не маю, і спецодягу не дають. Ні, Шуро, мені ці умови не підходять. І взагалі я дізнався, що в "Геркулесі" ставки вищі. Піду до них за кур'єра. Ось тобі чесне, благородне слово — піду!

Увечері Остап знову викликав до себе Берлагу.

— На коліна! — викрикнув він голосом Миколи Першого, як тільки побачив бухгалтера.

І все ж їхня розмова мала дружній характер і тривала дві години. Після цього Остап наказав подати наступного ранку "Антилопу" до під'їзду "Геркулеса".

Розділ XVIII

НА СУХОДОЛІ І НА МОРІ

Товариш Скумбрієвич з'явився на пляж, тримаючи в руках іменний портфель. До портфеля було прикуто срібну візитну картку з загнутим кутом і довжелезним курсивом, з якого можна було дізнатися, що Єгор Скумбрієвич вже встиг відсвяткувати п'ятирічний ювілей служби в "Геркулесі".

Обличчя в нього було чисте, пряме, мужнє, як в англійця, що голиться на рекламному плакаті. Скумбрієвич постояв біля дошки, на якій сповіщали крейдою про температуру води, і, важко пересуваючи ноги по гарячому піску, пішов вибирати зручне місце.

Табір купальників був багатолюдний. Легенькі бараки цього табору виникали зранку, і з заходом сонця зникали, лишаючи на піску брудні відходи міста — зів'яле лушпиння динь, шкаралупу від яєць і шматки газет, які потім на спорожнілому березі всю ніч ведуть таємниче життя, про щось шепочуться, шарудять і літають під скелями.

Скумбрієвич продерся поміж курінцями з вафельних рушників, зонтиків і простирадел, напнутих на кілки. Під ними ховалися дівчата в купальних спідничках. Мужчини теж були в костюмах, але не всі. Дехто обмежувався лише фіговими листочками, та й ті листочки прикривали

якраз не біблейські місця, а носи чорноморських джентльменів. Робилося це для того, щоб з носів не лізла шкіра. Ось так прилаштувавшись, мужчини лежали у найвільніших позах. Вряди-годи, прикривши рукою біблейське місце, вони входили у воду, поринали і одразу ж поверталися на свої влечані, продавлені в піску місця, щоб не втратити жодного кубічного сантиметра цілющої сонячної ванни.

Цілковитою протилежністю скупості одягу цих громадян був джентльмен зовсім іншого вигляду. Він був у хромових черевиках на ґудзиках, у візитних штанях, у піджаку, застебнутому на всі ґудзики, з якого звисав годинниковий ланцюжок, при комірці і в фетровому капелюсі. Товсті вуса і віконна вата у вухах доповнювали його зовнішність. Поруч з ним стирчала, заткнута перпендикулярно в пісок, палиця з скляним набалдашником.

— Спека мучила його. Комірець аж набряк від поту. Під пахвами у джентльмена було гаряче, як у домні, там можна було плавити руду, та він продовжував нерухомо лежати.

На кожному пляжі світу можна зустріти одну ось таку людину. Хто вона така, чому прийшла сюди, чому лежить у всій амуніції — нічого невідомо. Але такі люди є по одному на кожний пляж. Можливо, це члени якоїсь таємничої ліги дурнів, чи рештки колись могутнього ордену розенкрейцерів, чи з'їхавші з глузду холостяки — хтозна...

Єгор Скумбрієвич розташувався поруч з членом ліги дурнів і швидко роздягся. Голий Скумбрієвич був зовсім не схожий на Скумбрієвича одягненого. Сухувата голова англійця сиділа на білому дамському тілі з плогими плечима і дуже широким тазом. Єгор підійшов до води, попробував її ногою і завищав. Потім всунув у воду другу ногу і теж завищав. Потім він зробив кілька кроків вперед, заткнув вуха великими пальцями, а вказівними закрив очі, середнім здавив ніздрі, і з несамовитим криком пірнув чотири рази. І лише після цього всього він поплив вперед навимашки, відвертаючи голову при кожному помаху руки. І дрібна хвиля прийняла на себе Єгора Скумбрієвича — зразкового

геркулесівця і видатного громадського працівника... Через п'ять хвилин, коли стомлений громадський діяч перевернувся на спину і його кругле глобусне пузо загойдалося на поверхні моря, з кручі над пляжем почувся антилопівський матчиш.

З машини вийшли Остап Бендер, Балаганов і бухгалтер Бер-лага, на обличчі якого відбивалося цілковите підкорення долі. Всі троє зійшли вниз, і, безцеремонно розглядаючи обличчя пляжників, заходилися когось розшукувати.

— Це його штани, — нарешті сказав Берлага, спиняючись над одягом Скумбрієвича, котрий нічого не підозрівав. — Він, напевно, далеко заплив.

— Досить! — вигукує великий комбінатор. — Більше чекати я не маю наміру! Доводиться діяти не лише на суходолі, а й на морі.

Він скинув костюм і сорочку, під якою виявилися купальні труси і, розмахуючи руками, поліз у воду. На грудях великого комбінатора був витатуїрований синім порохом Наполеон у трикутному капелюсі і з пивним кухлем у короткій руці.

— Балаганов! — крикнув Остап уже з води. — Роздягніть і приготуйте Берлагу. Можливо, він буде потрібний.

І великий комбінатор поплив боком, розсуваючи води мідним плечем і тримаючи курс на північ і на північний схід, де поблискував перламутровий живіт Єгора Скумбрієвича.

Перш ніж погрузнути у морську пучину, Остапові довелося багато попрацювати на континенті. Магістральний слід завів великого комбінатора під золоті літери "Геркулеса", і він багато часу проводив у цій установі. Його вже не дивували кімнати з альковами й

умивальниками, статуї і швейцар у картузі з золотим зигзагом, який любив погомоніти про вогняні похорони.

З сумбурних пояснень одчайдушного Берлаги впливла напіввідповідальна фігура товариша Скумбрієвича. Він займав великий номер на два вікна, в якому колись спинялися закордонні капітани, приборкувачі левів, або ж багаті студенти з Києва.

В кімнаті часто й дразливо дзеленчали телефони, іноді окремо, іноді обидва разом. Та ніхто не брав трубок. Ще частіше розчинялися двері, стрижена голова службовця, просунувшись у кімнату, розгублено поводила очима і зникала, щоб поступитись місцем іншій голові, але вже не стриженій, а оброслій довгими патлами, або ж просто голій, ліловій, як цибуля. Але й цибульний череп ненадовго застрявав у дверній щілині. В кімнаті нікого не було.

Коли двері відчинилися, мабуть, уже в п'ятдесятий раз у цей день, до кімнати зазирнув Бендер. Він, як і всі, покрутив головою зліва направо і справа наліво, і, як усі, переконався в тому, що товариша Скумбрієвича в кімнаті немає. Зухвало виявляючи своє невдоволення, великий комбінатор поплентався по окремих відділах, секціях, секторах і кабінетах, запитуючи, чи не бачив хто товариша Скумбрієвича. І в усіх цих місцях він чув одну й ту ж відповідь: "Скумбрієвич щойно тут був"— або ж: "Скумбрієвич хвилину тому вийшов".

Напіввідповідальний Єгор належав до численних екземплярів службовців, які або ж "щойно тут були", або ж "хвилину тому вийшли". Деякі з них протягом всього службового дня і не можуть навіть добратися до свого кабінету. Рівно о дев'ятій годині така людина входить у вестибюль установи і, сповнена добрих намірів, заносить ніжку на першу приступку сходів. Її чекають великі діла. Вона призначила у своєму кабінеті вісім важливих рандеву, двоє поширених засідань і одне вузьке. На письмовому столі лежать стоси паперів, які вимагають негайної відповіді. Взагалі, справ велике множество, не вистачить доби. І напіввідповідальний чи відповідальний громадянин бадьоро заносить

ніжку на мармурову приступку. Та поставити її не так уже й легко. "Товаришу Парусинов, на одну хвилину, — чути воркуючий голос. — Якраз я хотів проробити з вами одне питаннячко". Парусинова ніжно беруть під руку і відводять у затишний куточок вестибюля. І з цього моменту відповідальний чи напіввідповідальний працівник пропав для країни — він пішов по руках. Не встигне він проробити питаннячко і пробігти три приступки, як його знову підхоплюють, відводять до вікна чи в темний коридор, чи в якийсь пустуючий закапелок, куди нечепура завгосп накидав порожніх ящиків, і щось йому втовкмачують, чогось домагаються, на чомусь наполягають і просять щось повернути в терміновому порядку. До третьої години дня він все ж таки добирається до першої площадки сходів. До п'ятої години йому навіть щастить пробитися на площадку другого поверху. Але через те, що його кабінет на третьому поверсі, а службовий день уже закінчився, він швидко біжить вниз і залишає установу, щоб встигнути на термінову міжвідомчу нараду. А в цей час у кабінеті дзеленчать телефони, зриваються призначені рандеву, листування залишається без відповіді, а члени двох поширених засідань і одного вузького безтурботно п'ють чай і теревенять про трамвайні порядки.

У Єгора Скумбрієвича всі ці особливості були надзвичайно ускладнені громадською працею, якій він віддавався з зайвою гарячковістю. Він уміло й вигідно використовував взаємний і всебічний обман, який непомітно якось прижився в "Геркулесі" і чомусь мав назву "громадське навантаження".

Геркулесівці сиділи на зборах по три години підряд, слухаючи ганебну балаканину Скумбрієвича. їм усім дуже хотілося вхопити Єгора за товстенькі ляжки і викинути у вікно з чималої висоти. Інколи їм навіть здавалося, що ніякої громадської діяльності взагалі не існує і ніколи не існувало, хоч вони й знали, що за стінами "Геркулеса" є якесь-то друге, правильне громадське життя. "Ну й скотина, — думали вони, тоскно покручуючи в руках олівці й чайні ложечки, — симулянт проклятий!" Та придертись до Скумбрієвича, викрити його було не під силу. Єгор виголошував правильні промови про радянську громадськість, про

культроботу, профнавчання і про гуртки самодіяльності. Але за всіма цими запальними словами нічого не було. П'ятнадцять гуртків, політичних і музично-драматичних, ось уже два роки складали свої перспективні плани; осередки добровільних товариств, які своєю метою ставили сприяння розвитку авіації, хімічних знань, автомобілізму, кінного спорту, дорожньої справи, а також найшвидшому знищенню великодержавного шовінізму, існували лише в гарячковій уяві членів місцевкому. А школа профнавчання, створення якої Скумбрієвич вважав своєю особливою заслугою, весь час перебудовувалась, що, як відомо, свідчить про цілковиту бездіяльність. Коли б Скумбрієвич був чесною людиною, він, очевидно, сам би сказав, що вся ця робота провадиться "в порядку міражу". Але в місцевкомі цей міраж перевтілювався у звіти, і у вищестоящій профінстанції існування музично-політичних гуртків уже не викликало жодних сумнівів. Школа ж профнавчання вимальовувалась там у вигляді великого кам'яного будинку, в якому стоять парти, і меткий вчитель виводить крейдою на дошці криву зросту безробітних у Сполучених Штатах, а вусаті учні політично зростають прямо на очах. З усього вулканічного кільця громадської діяльності, яким Скумбрієвич охопив "Геркулес", діяли лише дві вогнедишні точки: стінна газета "Голос голови", яка виходила раз на місяць і робилася в службовий час Скумбрієвичем і Бомзе, і фанерна дошка з написом: "Ті, що перестали пити і закликають інших", під якою не було зазначено жодного прізвища.

Гонитва за Скумбрієвичем по всіх поверхах "Геркулеса" насточортіла Бендерові. Великий комбінатор ніяк не міг наздогнати славнозвісного громадського діяча. Він вислизав з рук. Ось тут, у місцевкомі, він щойно говорив по телефону, ще була гаряча мембрана і з чорного лаку телефонної трубки ще не зійшов туман його дихання. Ось тут, на підвіконні, ще сиділа людина, з якою він хвилину тому розмовляв. Одного разу Остап навіть побачив відбиток Скумбрієвича у дзеркалі на сходах. Він кинувся вперед, але дзеркало вже очистилося і відбивало лише вікно з далекою хмаринкою.

— Матінко-заступнице, міліціє троєручнице! — вигукнув Остап, важко дихаючи. — Що за банальний, огидний всім бюрократизм! В нашій

Чорноморській філії теж є свої слабкі сторони, мовляв, самі в гріхах, як свиня в реп'яхах, але такого, як у "Геркулесі"... Чи не так, Шуро?

Уповноважений у справі копит зітхнув важким насосним зітханням. Вони знову опинилися в прохолодному коридорі другого поверху, де встигли побувати за цей день разів п'ятнадцять. І знову, в п'ятнадцятий раз, вони пройшли повз дерев'яну канапу, що стояла у полихаєвському кабінеті. На канапі зранку сидів виписаний з Німеччини за великі гроші німець-спеціаліст, інженер Генріх Марія Заузе. Він був у звичайному європейському костюмі, і лише українська сорочечка, розшита запорозьким візерунком, свідчила про те, що інженер пробув у Росії тижнів зо три і вже встиг побувати в магазині кустарних виробів. Він сидів нерухомо, відкинувши голову на дерев'яну спинку канапи і примруживши очі, як людина, яку мають голити. На перший погляд могло здатися, що він дрімає. Та молочні брати, що не раз пробігали повз нього у пошуках Скумбрієвича, встигли помітити, що кольори на нерухомому обличчі заморського гостя весь час міняються. На початок службового дня, коли інженер зайняв позицію біля дверей Полихаєва, обличчя його було нормально рум'яним. З кожною годиною воно все більше розгорялося і до перерви на сніданок уже набуло кольору поштового сургуча. Очевидно, товариш Полихаєв до цього часу дійшов лише до другого поверху. Після перерви зміна кольорів пішла в зворотному порядку. Сургучевий колір змінився якимись скарлатиновими плямами. Потім Генріх Марія почав полотніти і до середини дня, коли начальникові "Геркулеса", очевидно, пощастило прорватися на другу площадку сходів, обличчя іноземного спеціаліста стало крохмально-білим.

— Що робиться з цією людиною? — шепнув Остап Балаганову. — Яка гама переживань!

Тільки він встиг промовити ці слова, як Генріх Марія Заузе підскочив на канапі і люто подивився на полихаєвські двері, за якими лунали холості телефонні дзвоники. ""Wolokita"! — вискнув він дискантом і, кинувшись до великого комбінатора, почав з усіх сил трясти його за плечі.

— Геносе Полихаєв! — кричав він, підстрибуючи перед Остапом. — Геносе Полихаєв!

Він витягав годинника, тикав його під ніс Балаганову, стенав плечима і знову накидався на Бендера.

— Вас махен зі? — ошелешено запитав Остап, показуючи деяке знайомство з німецькою мовою. — Вас волен зі від бідного відвідувача?

Але Генріх Марія Заузе не відставав, продовжуючи тримати ліву руку на Бендеровому плечі, правою рукою він притяг поближче до себе Балаганова і виголосив перед ними велику пристрасну промову, під час якої Остап нетерпеливо поглядав на всі боки, в надії впіймати Скумбрієвича, а уповноважений у справі копит неголосно ікав, поважно затуляючи рота рукою і бездумно дивлячись на черевики іноземця.

Інженер Генріх Марія Заузе підписав контракт на рік роботи в СРСР або, як визначав сам Генріх, який любив точність, в "концерні "Геркулес". "Глядіть, пане Заузе, — застерігав його знайомий доктор математики Бернгард Гернгросс, — за свої гроші більшовики заставлять вас попрацювати". Але Заузе пояснив, що роботи не боїться і давно вже шукає широкого поля для застосування своїх знань в галузі механізації лісового господарства.

Коли Скумбрієвич доповів Полихаєву про приїзд іноземного спеціаліста, начальник "Геркулеса" заметушився під своїми пальцями.

— Він потрібен нам до зарізу! Куди ви його поділи?

— Поки що в готель. Хай відпочине з дороги.

— Який там може бути відпочинок! — викрикнув Полихаєв. — Стільки грошей за нього заплачено, валюти! Завтра ж, рівно о десятій, він мусить бути тут.

Без п'ять хвилин десять Генріх Марія Заузе, виблискуючи штаньми кольору кави, усміхнений, мріючи про широке поле діяльності, увійшов до полихаєвського кабінету. Начальника ще не було. Не було його також і через годину, і через дві. Генріх почав нудитись. Розважав його лише Скумбрієвич, який час від часу з'являвся і з невинною посмішкою запитував:

— Що, хіба геносе Полихаєв ще не приходив? Дивно. Ще через дві години Скумбрієвич спинив у коридорі снідаючого Бомзе і почав з ним перешіптуватися.

— Просто не знаю, що робити. Полихаєв призначив німцеві на десять годин ранку, а сам виїхав до Москви клопотатись за приміщення. Повернеться не раніш як за тиждень. Виручайте, Адольфе Миколайовичу! У мене громадське навантаження, профнавчання ось ніяк перебудувати не можемо. Посидьте з німцем, розважте його. Адже за нього заплачено гроші, валюта.

Бомзе востаннє понюхав свою щоденну котлетку, проковтнув її, і, струсивши крихти, пішов знайомитися з гостем.

Протягом тижня інженер Заузе під керівництвом люб'язного Адольфа Миколайовича встиг оглянути три музеї, побувати на балеті "Спляча красуня" і просидіти годин десять на урочистому засіданні, влаштованому на честь його приїзду. Після засідання відбулася неофіціальна частина, під час якої геркулесівські обранці дуже веселилися, потрясали лафітничками, севастопольськими стопками і, звертаючись до Заузе, кричали: "Пий до дна!"

"Дорога Тілі, — писав інженер своїй нареченій в Аахен, — ось уже десять днів я живу в Чорноморську, але до роботи в концерні "Геркулес" ще не приступив. Боюсь, що за ці дні мені вирахують з договірних сум".

Одначе п'ятнадцятого числа артільник-касир вручив Заузе півмісячну зарплатню.

— Чи не здається вам, — сказав Генріх своєму новому другові Бомзе, — що гроші мені виплатили даремно? Я не виконую ніякої роботи. —

— Облиште, колего, ці похмурі думки! — вигукнув Адольф Миколайович. — А втім, якщо хочете, можемо поставити вам спеціальний стіл у моєму кабінеті.

Після цього Заузе, сидячи за спеціальним особистим столом, писав своїй нареченій:

"Мила крихітко! Я живу дивним і незвичним життям. Я нічого не роблю, але одержую гроші пунктуально, у терміни, визначені угодою. Все це мене дивує. Розкажи про це нашому другові, доктору Бернгарду Гернгроссу. Це його зацікавить".

Полихаєв, приїхавши з Москви і дізнавшись, що Заузе вже має стіл, зрадів:

— Ну, от і добре! — сказав він. — Хай Скумбрієвич введе німця в курс справи.

Та Скумбрієвич, який з запалом віддався організації великого гуртка гармоністів-баяністів, перекинув німця Адольфу Миколайовичу. Бомзе це не сподобалося. Німець заважав йому закушувати і взагалі ліз не в свої справи, і Бомзе здав його в експлуатаційний відділ. Але через те, що цей відділ в той час перебудовував свою роботу, що позначалося у безкінечному пересовуванні столів з місця на місце, Генріха Марію сплавив у фінобліковий зал. Тут Арников, Дрейфус, Сахарков, Корейко і Борисохлебський, які не знали (німецької мови, вирішили, що Заузе іноземний турист з Аргентини і цілими днями роз'яснювали йому

геркулесівську систему бухгалтерії. При цьому вони користувалися азбукою для глухонімих.

Через місяць дуже збуджений Заузе спіймав Скумбрієвича в буфеті і почав кричати:

— Я не хочу одержувати гроші дарім! Дайте мені роботу! Якщо так буде й далі, я скаржитимусь вашому патрону!

Кінець промови іноземного спеціаліста не сподобався Скумбрієвичу. Він викликав до себе Бомзе.

— Що з німцем? — запитав він. — Чого він казиться?

— Знаєте що, — сказав Бомзе, — по-моєму, він просто склочник. Їй-богу. Сидить людина за столом, нічого не робить, дістає тьму грошей, ще й скаржиться.

— Дійсно, склочник, — погодився Скумбрієвич. — А ще й німець. До нього треба застосувати репресії. Я скажу при нагоді Полихаєву. Той враз зігне його в баранячий ріг!

Однак Генріх Марія вирішив пробитися до Полихаєва сам. Але в зв'язку з тим, що начальник "Геркулеса" був гідним представником працівників, які "хвилину тому вийшли" чи "щойно були тут", спроба ця привела його лише до сидіння на дерев'яній канапі і до вибуху, жертвою якого стали невинні діти лейтенанта Шмідта.

— Бюрократизмус! — кричав німець, в нестямі переходячи на російську мову.

Остап мовчки взяв європейського гостя за руку, підвів його до скриньки для скарг, яка висіла на стіні, і сказав, як глухому:

— Сюди! Розумієте? В скриньку. Шрайбен, шріб, гешрібен. Писати. Розумієте? Я пишу, ти пишеш, він пише, вона, воно пише. Розумієте? Ми, ви, вони пишуть скарги і кладуть у цей ящик. Класти! Дієслово "класти". Ми, ви, вони кладуть скарги... І ніхто їх не виймає. Виймати! Я не виймаю, ти не виймаєш...

Та в цю мить комбінатор побачив у кінці коридора широкі стегна Скумбрієвича і, не закінчивши урок граматики, побіг за невловимим громадським діячем.

— Тримайся, Німеччино! — підбадьорливо крикнув німцеві Балаганов, наздоганяючи командора.

Та як Остапові не було прикро, Скумбрієвич знову зник, ніби раптом дематеріалізувався.

— Це вже містика, — сказав Бендер, покручуючи головою. — Щойно була людина — й нема її.

Молочні брати в нестямі почали відчиняти всі двері підряд. Але вже з третьої кімнати Балаганов вискочив як з ополонки. Лице його невралгічно скособочилось.

— Ва-ва, — сказав уповноважений у справі копит, притиснувшись до стіни. — Ва-ва-ва...

— Що з вами, дитино моя? — запитав Бендер. — Вас хтось образив?

— Там, — пробурмотів Балаганов, простягаючи тремтячу руку.

Остап відчинив двері й побачив чорну труну. Труна стояла посеред кімнати на канцелярському столі з тумбами. Остап зняв свій капітанський картуз і навшпиньки підійшов до труни. Балаганов з

острахом стежив за його діями. За хвилину Остап пальцем покликав Балаганова і вказав йому на великий білий напис на чорних схилах труни:

— Ви бачите, Шуро, що тут написано? — сказав він. — "Смерть бюрократизму!" Тепер ви заспокоїлись!

Так, це була чудова агітаційна труна, яку у великі свята геркулесівці виволікали на вулицю і з піснями носили по всьому місту. Як правило, труну підтримували плечима Скумбрієвич, Бомзе, Берлага і сам Полихаєв, який був людиною демократичною і не соромився показуватися на людях разом із своїми підлеглими на різних демонстраціях і політкарнавалах. Скумбрієвич дуже поважав цю труну і надавав їй великого значення. Іноді, підв'язавшись фартухом, Єгор власноручно перефарбовував труну і поновлював антибюрократичні заклики — в ті години, коли в його кабінеті хрипли і захлиналися телефони і найрізноманітніші голови, просовуючись у двері, тоскно водили очима.

Єгор так і не знайшовся. Швейцар у картузі з зигзагом повідомив Бендера, що товариш Скумбрієвич Хвилину тому був тут і щойно поїхав купатися на Комендантський пляж, що, як він сам казав, давало йому зарядку бадьорості.

Прихопивши на всякий випадок Берлагу і розбудивши поштовхами Козлевича, що дрімав за кермом, антилопівці рушили за місто.

Чи треба дивуватися тому, що роз'ятрений усім попереднім, Остап, не чекаючи й хвилини, поліз за Скумбрієвичем у воду, і трохи не засмучуючись тим, що важливу розмову про нечисті акціонерні справи доведеться вести в Чорному морі.

Балаганов точно виконав наказ командора. Він роздяг покірного Берлагу, підвів до води і, притримуючи його обома руками за стан, терпляче чекав. У морі, як видно, відбувалася важка розмова. Остап кричав, як морський цар. Слів не можна було розібрати. Видно тільки

було, що Скумбрієвич спробував узяти курс на берег, та Остап відрізав йому дорогу і погнав у відкрите море. Потім голоси стали різкішими; почулися окремі слова:

"Інтенсивник!", "А хто брав?", "Папа римський брав?", "При чому тут я..."

Берлага давно вже переступав з ноги на ногу, вичавлюючи босими п'ятками на піску індійські сліди. Нарешті з моря почувся крик:

— Можна пускати!

Балаганов спутив у море бухгалтера, який поплив з незвичайною швидкістю, по-собачому, б'ючи по воді руками й ногами. Побачивши Берлагу, Єгор Скумбрієвич зі страху пірнув з головою.

А уповноважений у справі копит у цей час розлігся на пісочку і запалив цигарку. Ждати йому довелося хвилин двадцять. Першим повернувся Берлага. Він присів навпочіпки, вийняв з кишені штанів носовик і, витираючи обличчя, сказав:

— Признався наш Скумбрієвич. Очної ставки не витримав.

— Виказав, гадюка? — доброзичливо запитав Шура. І, скинувши з губи великим і вказівним пальцями недокурок, прицмокнув язиком. При цьому з його рота вилетів плювок, стрімкий і довгий, як торпеда.

Підстрибуючи на одній нозі і націлюючись другою ногою в холошу, Берлага туманно пояснював:

— Я це зробив не в інтересах істини, а в інтересах правди.

Другим прибув великий комбінатор. Він з розмаху ліг на живіт і, припавши щокою до нагрітого піску, довго і багатозначно дивився на посинілого Скумбрієвича, що вилізав з води. Потім він узяв з рук Балаганова папку і, змочуючи олівець язиком, почав вписувати в справу добути важкою працею нові відомості.

Дивна метаморфоза сталася з Єгором Скумбрієвичем. Ще півгодини тому хвиля прийняла на себе найактивнішого громадського діяча, людину, про яку навіть голова місцевому товариш Нидерландюк казав: "Хто-хто, а Скумбрієвич не підкача". А Скумбрієвич підкачав. Та ще й як підкачав! Дрібна літня хвиля прибила до берега вже не дивовижне жіноче тіло з головою англійця, що голиться, а якийсь безформений бурдюк, напханий гірчицею і хріном.

В той час, коли великий комбінатор піратствував у морі, Генріх Марія Заузе, який усе ж таки підстеріг Полихаєва і мав з ним відверту розмову, виходив з кабінету, нічого не розуміючи. Дивно посміхаючись, він пішов на поштамт і там, стоячи за конторкою, покритою скляною дошкою, написав листа нареченій в місто Аахен.

"Дорога дівчинко, спішу поділитися з тобою радісною новиною. Нарешті мій патрон Полихаєв посилає мене на виробництво. Та ось мене вражає, дорога Тілі, — в концерні "Геркулес" це називають "зігнути в баранячий ріг" ("Signut w baranjatshy rih"). Мій новий друг Бомзе сказав: те, що мене посилають на виробництво, це є покарання. Чи ти можеш собі це уявити? І чи зможе це коли-небудь збагнути наш добрий математик Бернгард Гернгросс?"

Розділ XIX

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ШТЕМПЕЛЬ

До дванадцятої години наступного дня по "Геркулесу" поповзла чутка про те, що начальник зачинився з якимсь відвідувачем у своєму

пальмовому залі і ось уже три години не озивається ні на стукання Серни Михайлівни, ні на дзвінки внутрішнього телефону. Геркулесівці губилися в здогадах. Вони звикли до того, що Полихаєва весь день водять під ручку по коридорах, садовлять на підвіконня чи затягають попід сходи, де й вирішуються всі справи. Виникло навіть припущення: чи не відійшов начальник від категорії працівників, які "тільки що вийшли" і чи не приєднався до досить впливової групи "затворників", які, як правило, пробираються до своїх кабінетів рано-вранці, зачиняються там, знімають трубки з телефонів і, відгородившись таким чином від усього світу, творять найрізноманітніші доповіді. А між тим робота йшла, папери вимагали підписів, відповідей і резолюцій. Серна Михайлівна невдоволено підходила до полихаєвських дверей і прислухалася. При цьому в її великих вухах погойдувалися легенькі кульки-перли.

— Безпрецедентний факт! — глибокодумно сказала секретарка.

— Та хто ж там у нього? — запитував Бомзе, від якого несло змішаним запахом одеколону і котлет. — Може, хтось з інспекції?

— Та ні, кажу ж вам, — звичайний відвідувач.

— І Полихаєв сидить з ним уже три години?

— Безпрецедентний факт! — повторила Серна Михайлівна.

— Де ж вихід з цього безвиходу? — захвилювався Бомзе. — Мені терміново потрібна резолюція Полихаєва. У мене розширена доповідь про непридатність колишнього приміщення "Бляха й бекон" до умов роботи "Геркулеса". Я не можу без резолюції.

Серну Михайлівну з усіх боків узяли в облогу співробітники. Всі вони тримали в руках великі і малі папери. Прождавши ще годину, протягом якої шум за дверима не затихав, Серна Михайлівна всілася за свій стіл і лагідно сказала:

— Гаразд, товариші. Підходьте з вашими паперами.

Вона вийняла з шафи довгу дерев'яну полицку, на якій похитувалися тридцять шість штемпелів з товстенькими лаковими головками, і, вправно виймаючи з гнізд потрібні печатки, почала тискати їх на термінових паперах.

Начальник "Геркулеса" вже давно не підписував папери вручну. В разі потреби він виймав з кишені жилетки печатку, любовно дмухав на неї і видавлював проти свого титулу фіолетове факсиміле. Цей трудовий процес йому дуже подобався. Він наштотхнув його навіть на думку, що деякі резолюції, які найбільш вживаються, не погано було б теж перевести на гуму.

Ось так з'явилися на світ перші каучукові афоризми:

"Не заперечую. Полихаєв".

"Згоден. Полихаєв".

"Чудова думка. Полихаєв".

"Втілити в життя. Полихаєв".

Перевіривши новий прилад на практиці, начальник "Геркулеса" прийшов до висновку, що він у значній мірі раціоналізує його трудові процеси, отже, потребує подальшого розвитку й заохочення. Незабаром було запущено в роботу нову партію гуми. Цього разу резолюції були багатослівніші:

"Оголосити догану в наказі. Полихаєв".

"Зауважити. Полихаєв".

"Кинути на периферію. Полихаєв".

"Звільнити без вихідної допомоги. Полихаєв".

Боротьба, яку вів начальник "Геркулеса" з комунвідділом за приміщення, надихала його на нові стандартні тексти:

"Комунвідділові не підлягаю. Полихаєв".

"Що вони там, побожеволіли? Полихаєв".

"Не заважайте працювати. Полихаєв".

"Я вам не нічний сторож. Полихаєв".

"Готель належить нам — і крапка. Полихаєв".

"Знаю я ваші витівки. Полихаєв".

"Ні ліжок не дам, ні умивальників. Полихаєв".

Цієї серії замовили три комплекти. Боротьба передбачалася затяжна, і далекоглядний начальник не без підстав побоювався, що одного комплекту не вистачить.

Потім було замовлено комплект резолюцій для внутрішніх геркулесівських потреб.

"Запитайте Серну Михайлівну. Полихаєв".

"Не морочте мені голову. Полихаєв".

"Тихіше їдеш — далі будеш. Полихаєв".

"Ану вас всіх! Полихаєв".

Творча думка начальника не обмежилася, звичайно, виключно адміністративною стороною справи. Як людина широких поглядів, він не міг пройти осторонь питань біжучої політики. І він замовив чудовий універсальний штамп, над текстом якого трудився кілька днів. Це була дивовижна гумова думка, яку Полихаєв міг пристоувати до будь-якого випадку життя. Окрім того, що вона давала можливість негайно відукнутися на події, вона також звільняла його від необхідності щоразу болісно думати. Штамп був побудований так зручно, що досить було заповнити залишені в ньому порожні місця, щоб вийшла злободенна резолюція.

У відповідь на..... ми, геркулесівці, всі, як один, відповімо:

- а) підвищенням якості службової переписки;
- б) збільшенням продуктивності праці;
- в) посиленням боротьби з бюрократизмом, тяганиною, кумівством і підлабузництвом;
- г) знищенням прогулів і іменин;
- д) зменшенням накладних витрат на календарі і портрети;
- е) загальним зростом профспілчанської активності;
- ж) відмовленням від святкування різдва, паски, трійці, благовіщення, водохреща, курбан-байрама, йом-кіпура, рамазана, пуріма й інших релігійних свят;

з) нещадною боротьбою з головатяпством, хуліганством, п'янством, знеосібкою, безхребетністю і переверзевщиною;

і) поголовним вступом до лав товариства "Геть рутину з оперних підмостків";

к) суцільним переходом на сою;

л) суцільним переводом діловодства на латинський алфавіт. а також усім, що може знадобитись у майбутньому.

Пунктирні місця Полихаєв заповнював особисто в силу необхідності, пристосовуючись до вимог біжучого моменту.

Поступово Полихаєв, пізнавши смак штампу, все більше й більше давав ходу своїй універсальній резолюції. Дійшов до того, що він відповідав нею на підступні вихватки, підлі вилазки, бешкети і неподобства співробітників.

Наприклад: "У відповідь на зухвале неподобство, вчинене бухгалтером Кукушкіндом, який насмівся вимагати сплати йому надурочних, ми відповімо..." Або: "У відповідь на мерзенні підступи і підлі вихватки співробітника Борисохлебського, який просив позачергову відпустку, відповімо..." — і так далі.

І на все це треба було негайно відповісти підвищенням, збільшенням, посиленням, знищенням, зменшенням, загальним зростом, відмовленням від, нещадною боротьбою, поголовним переходом, поголовним переводом, а також усім, що може знадобитись у майбутньому.

І, лише відчитавши таким чином Кукушкінда і Борисохлебського, начальник пускав у діло коротеньку гумову резолюцію:

"Зауважити. Полихаєв", — або: "Кинути на периферію. Полихаєв".

При першому знайомстві з гумовою резолюцією дехто з геркулесівців засумував. Їх лякала велика кількість пунктів. Особливо бентежив пункт про латинський алфавіт і поголовний вступ до товариства "Геть рутину з оперних підмостків". Одначе все закінчилося мирно. Скумбрієвич, правда, розмахнувся і організував, крім згаданого товариства, ще й гурток "Геть Хованщину", але цим усе і обмежалося.

І поки за полихаєвськими дверима чувся вентиляторний шум голосів, Серна Михайлівна жваво працювала. Поличка з штемпелями, розставленими за ростом — від найменшого: "Не заперечую. Полихаєв", — до найбільшого — універсального, нагадувала хитромудрий цирковий інструмент, на якому білий клоун з сонцем нижче спини грає паличками серенаду Брага. Секретарка вибирала приблизно відповідний до змісту штампель і таврувала ним папери. Більш усього вона налягала на обережну гумку: "Тихіше їдеш — далі будеш", пам'ятаючи, що це була найулюбленіша резолюція начальника.

Робота йшла без затримки. Гума прекрасно замінила людину. Гумовий Полихаєв анітрохи не поступався перед Полихаєвим живим.

Вже спорожнів "Геркулес" і босоногі прибиральниці ходили по коридору з брудними відрами, вже пішла остання друкарка, яка затрималася на годину, щоб передрукувати особисто для себе рядки Єсеніна: "Влача стихов злаченные рогожи, мне хочется вам нежное сказать", вже Серна Михайлівна, якій набридло чекати, підвелася і, перед тим як вийти на вулицю, почала масирувати повіки холодними пальцями, — коли двері полихаєвського кабінету затремтіли, відчинилися, і звідтіль ліниво вийшов Остап Бендер. Він сонно подивився на Серну Михайлівну і пішов собі, розмахуючи жовтою папкою з шнурками від черевиків. Услід за ним з-під живлющої тіні пальм і сикомор виринув Полихаєв. Серна глянула на свого високого друга і як зацікавлена опустилася на квадратний матрасик, який пом'якшував жорсткість її стільця. Як добре, що співробітники вже розійшлися і в Цю хвилину не могли бачити свого начальника! На його вусах, як пташка на гілці, сиділа алмазна сльоза. Полихаєв на диво швидко моргав очима і так енергійно

тер руки, ніби хотів цим тертям добути вогонь засобом дикунів Океанії. Він побіг услід за Остапом, жалюгідно посміхаючись і вигинаючи стан.

— Що ж буде? — бурмотів він, забігаючи то з одного боку, то з другого. — Я не загину? Ну, скажіть же, золотий мій, срібний, я не загину? Я можу бути спокійний?

Йому хотілося додати, що в нього дружина, діти, Серна, діти від Серни і ще однієї жінки, яка живе в Ростові-на-Дону, але в горлі щось само по собі писнуло, і він промовчав.

Скиглячи і підвиваючи, він супроводив Остапа до самісінького вестибюля. У спорожнілому залі вони зустріли лише двох людей. В кінці коридора стояв Єгор Скумбрієвич. Побачивши великого комбінатора, він вхопився за щелепу і відступив у нішу. Внизу, на сходах, з-за мармурової дівчини з електричним факелом виглядав бухгалтер Берлага. Він раболіпно вклонився Остапові і навіть промовив: "Здрастуйте!", але Остап не відповів на вітання віце-короля.

Біля виходу Полихаєв вхопив Остапа за рукав і пробулькотів:

— Я нічого не приховав. Слово честі! Я можу бути спокійний? Правда?

— Цілковитий спокій людині може дати лише страховий поліс, — відповів Остап, не притишуючи ходи. — Так вам скаже перший-ліпший агент по страхуванню життя. Мені особисто ви більше не потрібні. А держава, вона, напевне, незабаром вами зацікавиться.

Розділ XX

КОМАНДОР ТАНЦЮЄ ТАНГО

У маленькому буфеті штучних мінеральних вод, на вивісці якого було намальовано сині сифони, за білим столиком сиділи Балаганов і

Паніковський. Уповноважений у справі копит жував тістечко-трубочку, стежачи за тим, щоб крем не виліз з протилежного боку. Цей харч богів він запивав зельтерською водою з зеленим сиропом "Свіже сіно". Кур'єр пив цілющий кефір. Перед ним стояли вже шість порожніх пляшечок. З сьомої Паніковський дбайливо витрушував у склянку густу рідину. Сьогодні з конторі нова дівчина-діловод видавала зарплатню по відомості, підписаній Бендером, і друзі насолоджувалися прохолодою, яка йшла від італійських кам'яних плит буфета, від вогнетривкої шафи-холодильника, де зберігалася мокра бринза, від потемнілих циліндричних балонів з шипучою водою і від мармурового прилавка. Шматок льоду вислизнув з шафи і лежав на підлозі, стікаючи водою. На нього приємно було глянути після втомливої вулиці з кучими тінями і пригніченими спекою перехожими, з очманілими від спраги псами.

— Чудове місто Чорноморські— сказав Паніковський, облизуючись. — Кефір допомагає від серця.

Це повідомлення чомусь розсмішило Балаганова. Він необережно придавив своє тістечко-трубочку і з нього вичавилася товста ковбаска крему, яку уповноважений ледь встиг підхопити на льоту.

— Знаєте, Шуро, — продовжував Паніковський, — я чомусь перестав довіряти Бендерові. Він щось не те робить.

— Ну, ну! — погрозово сказав Балаганов. — Тебе не спиталися.

— Ні, серйозно. Я дуже поважаю Остапа Ібрагімовича: це така людина!.. Навіть Фунт, — ви знаєте, як я поважаю Фунта, — сказав про Бендера, що це голова. Та я вам скажу, Шуро:

Фунт — віслюк! їй-богу, це такий дурень. Жалюгідна, мізерна особа! А проти Бендера я не заперечую. Але мені дещо не подобається. Вам, Шуро, я все розкажу, як рідному.

З часів останньої бесіди з субінспектором карного розшуку до Балаганова ніхто не звертався як до рідного, через те він з таким задоволенням вислухав слова кур'єра і, злегковаживши, дозволив йому продовжувати.

— Ви знаєте, Шуро, — зашепотів Паніковський, — я дуже поважаю Бендера, та я вам мушу сказати: Бендер віслюк! Їй-богу, жалюгідна, мізерна особа!

— Ну, ну! — застерігаючи, сказав Балаганов.

— До чого тут — ну, ну? Ви лише подумайте, на що він витрачає наші гроші? Ви лише пригадайте! Навіщо нам ця дурна контора? Скільки витрат! Одному Фунтові ми платимо сто двадцять. А конторниця. Тепер ще якихось двох прислали, я бачив, вони одержували по відомості зарплатню. Бронепідлітки! Навіщо це все? Він каже — для легальності. Плював я на легальність, якщо вона коштує такі гроші! А оленячі роги за шістдесят п'ять карбованців! А чорнильниця! А всі ці діркозшивачі!

Паніковський розстебнув піджак, і дешева копійчана манишка, пристебнута до шиї порушника конвенції, здійнялася вгору, скрутившись як сувій пергаменту. Але Паніковський так розпалився, що не звернув на це уваги.

— Так, Шуро. Ми з вами одержуємо мізерні оклади, а він купається в розкошах. І навіщо, я вас питаю, їздив він на Кавказ? Він каже — відрядження. Не вірю! Паніковський не зобов'язаний усьому вірити! І ще я бігав для нього на пристань по квиток. Зважте, по квиток першого класу. Цей невський франт не може, бачте, їздити другим! Ось куди йдуть наші десять тисяч! Він розмовляє по міжнародному телефону, розсилає по всьому світу телеграми-блискавки. Ви знаєте, скільки коштує блискавка? Сорок копійок слово. А я змушений відмовляти собі навіть у кефірі, який потрібен мені для здоров'я. Я стара, хвора людина. Скажу вам одверто: Бендер — це не голова.

— Ви все-таки не дуже, — зауважив Балаганов, відчуючи, що його віра в Бендера похитується. — Адже Бендер зробив з вас людину. Згадайте, як у Арбатові ви тікали з гускою. А тепер ви на службі, маєте ставку, ви член суспільства.

— Я не хочу бути членом суспільства! — раптом заявив Паніковський і, притишивши голос, додав — Ваш Бендер — ідіот. Затіяв ці дурні розшуки, коли гроші можна взяти сьогодні голими руками.

Тут уповноважений у справі копит, не роздумуючи більше про улюбленого начальника, присунувся до Паніковського. І той, весь час відгинаючи вниз непокірну манишку, розповів йому про дуже серйозний дослід, який він проробив на свій страх і ризик.

Того дня, коли великий комбінатор і Балаганов ганялися за Скумбрієвичем, Паніковський самовільно залишив контору на старого Фунта, потай пробрався до кімнати Корейка і, користуючись відсутністю господаря, провів там старанний огляд. Звичайно, ніяких грошей він у кімнаті не знайшов, але виявив дещо краще — гирі, дуже великі, чорні гирі, пудів з півтора кожна.

— Вам, Шуро, я скажу як рідному. Я розкрив секрет цих гир.

Паніковський нарешті впіймав живий хлястик своєї манишки, пристебнув її до ґудзика, на штанях і урочисто глянув на Балаганова.

— Який же може бути секрет? — розчаровано промовив уповноважений у справі копит. — Звичайні гирі для гімнастики.

— Ви знаєте, Шуро, як я вас поважаю, — загарячкував Паніковський, — але ви віслюк. Це золоті гирі! Розумієте? Гирі з чистого золота! Кожна гиря по півтора пуди. Три пуди чистого золота! Це я одразу збагнув, мене прямо як ударило! Я став перед цими гирями і скажено реготав. Яка ж падлюка цей Корейко! Відлив собі золоті гирі, замалював їх чорною

фарбою і думає, що ніхто не визнає! Вам, Шуро, я скажу як рідному, — невже я розказав би вам цей секрет, якби міг винести гирі сам? Але я стара, хвора людина, а гирі важкі. І я вас запрошуюю як рідного. Я не Бендер. Я чесний!

— А раптом вони не золоті? — запитав улюблений син лейтенанта, якому дуже хотілося, щоб Паніковський якомога швидше розвіяв його сумніви.

— А які ж вони, по-вашому? — іронічно запитав порушник конвенції.

— Так, — сказав Балаганов, моргаючи рудими віями, — тепер все ясно. Ти диви, старий — і все розкрив! А Бендер справді робить щось не те: пише папірці, їздить... Ми все ж таки дамо йому частину, по справедливості, га? — З якої речі? — заперечив Паніковський. — Все нам! Тепер ми почнемо чудове життя, Шуро! Я вставляю собі золоті зуби і одружусь, їй-богу, одружусь! Чесне, благородне слово!

Цінні гирі вирішили вилучити негайно.

— Заплатіть за кефір, Шуро, — сказав Паніковський, — потім розрахуємось.

Змовники вийшли з буфету і, засліплені сонцем, почали кружляти по місту. Їх мучило нетерпіння. Вони довго простоювали на міських мостах і, налягаючи животами на парапети, байдуже дивилися вниз, на дахи будинків, на вулиці, що спускалися до гавані, по яких обережно, мов коні, з'їжджали вантажні машини. Жирні портові горобці довбали клювами бруківку, в той час як з усіх підворіть за ними стежили брудні коти. За іржавими дахами, за вікнами-ліхтарями горищ і за антенами виднілася просинь води, невеличкий катер, що мчав щодуху, і жовта труба пароплава з великою червоною літерою.

Час від часу Паніковський підводив голову і починав рахувати. Він переводив пуди у кілограми, кілограми — у старозавітні золотники і щоразу у нього виходила така манлива цифра, що порушник конвенції навіть тихенько повискував.

Об одинадцятій годині вечора молочні брати, згинаючись від двох важких гир, йшли у напрямку контори у справі заготівлі рогів і копит. Паніковський ніс свою пайку обома руками, випинаючи живіт і радісно пихкаючи. Він часто спинявся, ставив гирю на тротуар і бурмотів: "Одружусь! Чесне, благородне слово, одружусь!" Здоровань Балаганов тримав гирю на плечах. Іноді Паніковський ніяк не міг звернути за ріг вулиці, бо гиря по інерції продовжувала тягти його вперед. Тоді Балаганов вільною рукою притримував Паніковського за комір і надавав його тілу потрібного напрямку. Біля дверей контори вони спинилися.

— Зараз ми одпиляємо по шматочку, — діловито сказав Паніковський, — а завтра вранці продамо. Я маю знайомого годинникаря, пана Біберхама. Він дасть справжню ціну. Не те що в Чорноторзі, де справжньої ціни не дадуть.

Але в цю мить змовники помітили, що з-під зелених конторських завісок пробивається світло.

— Хто ж там може бути у таку пору? — здивувався Балаганов, нагинаючись до замкової шпарки.

За письмовим столом, освітлений бічним світлом яскравої штепсельної лампи, сидів Остап Бендер і щось швидко писав.

— Письменник! — сказав Балаганов, заливаючись сміхом, і поступився місцем біля замкової шпарки Паніковському.

— Звичайно, — зауважив Паніковський, надивившись досхочу, — знову пише. їй-богу, ця жалюгідна людина мене смішить. Але ж де ми пилятимемо?

І, пристрасно радячись про необхідність завтра ж уранці продати два шматочки золота годинникареві, молочні брати підняли свої ноші і зникли в темряві.

А в цей час великий комбінатор закінчував життєпис Олександра Івановича Корейка. З усіх п'яти хаток, з яких складалася чорнильниця "Обличчям до села", були зняті бронзові кришечки. Остап вмокав перо, куди потрапить рука, йорзав на стільці і совгав під столом ногами. Обличчя його було зморене, як у картяра, що всю ніч програвав і лише над ранок йому пощастило. Всю ніч не в'язалися банки і не йшла карта. Картяр міняв столи, намагався ошукати долю і найти везуче місце. Але карта вперто не йшла. Він уже почав "видушувати", тобто, глянувши першу карту, повільно висовувати з-за її "сорочки" іншу, він уже клав карту на край стола і дивився на неї знизу, вже складав обидві карти сорочками наверх і розгортав їх, як книгу, — одно слово, проробляв все те, що проробляють люди, коли їм не щастить в дев'ятку. Але це не допомагало. До рук потрапляли здебільшого самі картинки: валети з вірьовочними вусиками, дами, які нюхали паперові квіти, і королі з бородами двірників. Дуже часто приходили чорні й рожеві десятки. Одно слово, йшла та гидота, яку офіційно називають "бакара", а неофіційно — "бак" або "жир". І тільки тоді, коли люстри жовтіють і гаснуть, коли під плакатами "спати заборонено" хропуть і захлинаються на стільцях невдахи у поношених комірцях, настає чудо. Банки раптом починають в'язатися, огидні фігури і десятки зникають, приходять восьмаки й дев'ятки. Картяр уже не метається по залу, не витискує карту, не зазирає на неї знизу. Він відчув свою щасливу талію. І вже марафони товпляться позаду щасливця, сіпають його за плечі й по-підлабузницькому шепочуть: "Дядю Юра, дайте три карбованці". А він, блідий і гордий, зухвало перевертає карти під вигуки: "Звільняється місце за дев'ятим столом!" і "Аматорські, надішліть по полтиннику!"—

потрошить своїх партнерів. І зелений стіл, розграфлений білими лініями і дугами, стає для нього веселим і радісним, як футбольне поле.

Остап уже не мав сумнівів. У грі стався злам. Все неясне стало ясним. Велика кількість людей з вірьовочними вусиками і королівськими бородами, з якими довелося здибатися Остапу і які лишили слід у жовтій папці з шнурками від черевиків, раптом відійшли вбік і на передній план, знищуючи все і вся, висунулося білооке свиняче рило з пшеничними бровами і глибокими єфрейторськими зморшками на щоках.

Остап поставив крапку, промокнув життєпис пресом з срібним ведмедиком замість ручки і почав підшивати документи. Він любив тримати справи в порядку. Востаннє помилювався він добре випрасуваними свідченнями, телеграмами і різними довідками. У папці були навіть фотографії і виписки з бухгалтерських книг. Все життя Олександра Івановича Корейка лежало у папці, а разом з ним там були пальми, дівчата, синє море, білий пароплав, голубі експреси, дзеркальний автомобіль і Ріо-де-Жанейро, чарівне місто в глибині бухти, де живуть добрі мулати і де переважна більшість громадян ходить у білих штанях. Нарешті великий комбінатор натрапив на того індивідуума, про якого мріяв усе життя.

— І навіть нікому оцінити мій титанічний труд, — тоскно сказав Остап, підводячись і зашнуровуючи товсту папку. — Балаганов дуже милий, але дурень. Паніковський — просто сварливий дід. А Козлевич — ангел безкрилий. Він зараз не має сумнівів у тому, що ми заготовляємо роги для потреб мундштучної промисловості. Де ж мої друзі, мої дружини, мої діти? Одна надія, що шановний Олександр Іванович оцінить мій великий труд і видасть мені на бідність тисяч п'ятсот. А втім, ні! Менше мільйона тепер не візьму, інакше добрі мулати просто не будуть мене поважати.

Остап вийшов з-за столу, взяв свою завітну папку і почав замрійливо походити у порожній конторі, обходячи машинку з турецьким акцентом, залізничний компостер і майже торкаючись головою оленячих рогів. Білий шрам на горлі Остапа порожевів. Поступово рухи великого

комбінатора уповільнювались, і його ноги у червоних черевиках, придбаних випадково в грецького матроса, почали безшумно пливти по підлозі. Не помітив, як і сам почав рухатись боком. Правою рукою він ніжно, як дівчину, притис до грудей папку, а ліву витяг вперед. Над містом досить виразно залунало каніфольне скрипіння колеса Фортуни. Це був тонкий музикальний звук, який раптом перейшов в легенький скрипичний унісон... І давно забута мелодія, що брала за серце, примусила звучати всі предмети, які були зараз у Чорноморській філії Арбатовської контори в справі заготівлі рогів і копит.

Першим почав самовар. З нього несподівано випала на тацю охоплена полум'ям вуглина. І самовар заспівав:

Под знойным небом Аргентины,

Где небо южное так сине...

Великий комбінатор танцював танго. Його медальне обличчя було повернуте в профілі. Він ставав на одно коліно, швидко підводився, обертався і, легенько переступаючи ногами, знову плив вперед. Невидимі пари у фраках розліталися фалдами при несподіваних поворотах.

А мелодію вже перехопила друкарська машинка з турецьким акцентом.

... Гдэ нэбо южноэ так синэ,

Гдэ жэнщины, как на картинэ...

І незграбний, бувалий в бувальцях чавунний компостер приглушено зітхав, згадуючи часи, яким уже нема вороття:

... Где женщины, как на картине,

Танцюють все танго.

Остап танцював класичне провінціальне танго, яке виконували в театрах мініатюр двадцять років тому, коли бухгалтер Берлага носив свій перший котелок, Скумбрієвич служив у канцелярії градоначальника, Полихаєв складав іспит на перший чин табеля про ранги, а зіцголова Фунт був ще бадьорою сімдесятирічною людиною і разом з іншими пікейними жилетками сидів у кафе "Флоріда", обмірковуючи жахливий факт закриття Дарданелл у зв'язку з італо-турецькою війною. І пікейні жилетки, на ті часи ще рум'яні й гладенькі, перебирали по кісточках політичних діячів тієї доби. "Енвербей — це голова, Юан-Ши-кай — це голова, Пуришкевич — все-таки теж голова!" — говорили вони. І вони вже тоді стверджували, що Бріан — це голова, тому що він і тоді був міністром.

Остап танцював. Над його головою поскрипували пальми і пролітали райдужні пташки. Океанські пароплави терлись бортами об причали Ріо-де-Жанейро. Кмітливі бразильські купці на очах у всіх займалися кофейним демпінгом і у відкритих ресторанах місцеві молодики розважалися спиртними напоями.

— Командувати парадом буду я! — викрикнув великий комбінатор.

Погасивши світло, він вийшов з кімнати і попрямував найкоротшим шляхом на Малу Касательну вулицю. Бліді циркульні ноги прожекторів розходилися по небу, спускалися вниз, раптом зрізали шматок будинку, відчиняючи балкон чи скляну арнаутську галерею з остовпілою від несподіванки парочкою. З-за рогу назустріч Остапу, похитуючись і стукаючи гусеничними стрічками, виїхали два невеличких танки з круглими грибами-верхівками. Кавалерист, перегнувшись з сідла, розпитував пішохода, як ближче проїхати до старого базару. В одному місті Остапові перегородила шлях артилерія. Він перейшов через дорогу в інтервалі між двома батареями. В іншому місці міліціонери поспіхом прибивали до воріт дошку з чорним написом: "Газосховище". Остап поспішав. Його підганяло аргентінське танго. Не звертаючи уваги на все,

що коїлося навколо нього, він увійшов у дім Корейка і постукав у знайомі двері.

— Хто там? — почувся голос підпільного мільйонера.

— Телеграма! — відповів великий комбінатор, підморгнувши в темряві.

Двері відчинилися, і він увійшов, зачепившись папкою за дверну лутку.

Рано-вранці, далеко за містом, в канаві сиділи уповноважений і кур'єр.

Вони розпилювали гирі. Носи їхні були забруднені чавунним пилом. Поруч з Паніковським на траві лежала манишка. Він її зняв, вона заважала працювати. Передбачливий порушник конвенції простелив під гирі газету, щоб жодна пилинка дорогоцінного металу не пропала даремно. Молочні брати час від часу важко презиралися і знову продовжували пиляти. В ранковій тиші чути було лише посвистування ховрахів і скрегіт перегрітих ножовок.

— Що таке! — сказав раптом Балаганов, припиняючи пиляння. — Три години пиляю, а воно все ще не золоте.

Паніковський не відповів. Він уже все зрозумів і останні півгодини лише водив ножівкою, вдаючи, ніби пиляє.

— Що ж, попиляймо ще, — бадьоро сказав рудоволосий Шура.

— Звичайно, треба пиляти, — зауважив Паніковський, намагаючись відтягти страшну хвилину розплати.

Він затулив обличчя долонею і крізь розчепірені пальці дивився на широку спину Балаганова, яка ритмічно рухалась.

— Нічого не розумію! — сказав Шура, допилявши до кінця і розділивши гирю як яблуко, на дві половини. — Це не золотої

— Пиляйте, пиляйте, — пробелькотав Паніковський. Та Балаганов, тримаючи в кожній руці по чавунній півкулі, загрозливо і поволі посунув на порушника конвенції.

— Не підходьте до мене з цим залізом! — завищав Паніковський, відступаючи вбік. — Я вас зневажаю!

Але Шура розмахнувся і, застогнавши від напруги, метнув в інтригана шматок гирі. Почувши над своєю головою свист снаряда, інтриган ліг на землю.

Бійка уповноваженого і кур'єра не довго тривала. Розлючений Балаганов спочатку з насолодою топтав ногами манишку, потім заходився біля її власника. Завдаючи ударів Паніковському, Шура промовляв:

— Хто вигадав ці гирі? Хто розтратив казенні гроші? Хто лаяв Бендера? — Крім того, первісток лейтенанта згадав порушення сухаревської конвенції, що коштувало Паніковському ще кількох зайвих стусанів.

— За манишку я притягну вас до відповідальності! — люто закричав Паніковський, затуляючи обличчя ліктями. — Майте на увазі, манишку я вам ніколи не пробачу! Тепер таких манишок немає в продажу!

На завершення всього Балаганов відібрав у супротивника старенький гаманець, в якому було тридцять вісім карбованців.

— Це за твій кефір, гадюко! — сказав він при цьому. До міста поверталися невеселі.

Попереду йшов розгніваний Шура, а за ним, накульгуючи на одну ногу і голосно плачучи, плентався Паніковський.

— Я бідна, нещасна стара людина! — схлипнув він. — Я вас притягну до відповідальності за манишку. Поверніть мені мої гроші.

— Я тобі поверну! — говорив Шура, не обертаючись. — Все розкажу Бендерові. Авантюрист!

Розділ XXI

КІНЕЦЬ "ВОРОНЯЧОЇ СЛОБІДКИ"

Варвара Птибурдукова була щаслива. Сидячи за круглим столом, вона оглядала своє господарство. В кімнаті Птибурдукових стояло багато меблів, так що вільного місця майже не було. "Але і тієї площі, яка лишалася, було досить для щастя. Лампа кидала світло на вікно, де тремтіла, як дамська брошка, маленька зелена гілочка. На столі лежали цукерки, печиво і маринований судак у круглій бляшаній коробочці. Штепсельний чайник зібрав у своїй кривій поверхні весь затишок птибурдуківського гнізда: в ньому віддзеркалювалися і ліжко, і білі завіски, і нічна тумбочка. Віддзеркалився і сам Птибурдуков, що сидів навпроти дружини у синій піжамі з шнурками. Він теж був щасливий. Пускаючи крізь вуса цигарковий дим, він випилював лобзиком з фанери іграшковий дачний нужник. Робота була забарна. Треба було випилити стінки, покрити їх навскісним дахом, зробити внутрішнє обладнання, заскрити віконце і приладнати до дверей мікроскопічну защіпку. Птибурдуков працював з запалом; він вважав випилювання по дереву найкращим відпочинком.

Закінчивши роботу, інженер радісно засміявся, поплескав дружину по товстій теплій спині і присунув до себе коробочку з судаком. Та в цю мить настирливо постукали в двері, заблимала лампа, і чайник зсунувся з дротяної підставки.

— Хто б це так пізно? — промовив Птибурдуков, відчиняючи двері.

На сходах стояв Васисуалій Лоханкін. Він по саму бороду був закутаний у білу марселеву ковдру, з-під якої видніли волохаті ноги. До грудей він притискував книгу "Мужчина і женщина", товсту і роззолочену, як ікона. Очі Васисуалія бігали сюди-туди.

— Ласкаво просимо, — сказав ошелешений інженер, ступивши крок назад. — Варваро, що це?

— Я прийшов до вас навіки оселитися, — відповів Лоханкін гробовим ямбом, — сподіваюсь тут знайти у вас притулок.

— Який притулок? — сказав Птибурдуков, червоніючи. — Що вам треба, Васисуалію Андрійовичу? На сходи вибігла Варвара.

— Сашук! Поглянь, він голий! — закричала вона. — Що сталося? Васисуалію? Та увійди ж, увійдіть.

Лоханкін переступив поріг босими ногами і, бурмочучи "нещастя", "нещастя", почав метатися по кімнаті. Краєм ковдри він враз скинув на підлогу тонку теслярську роботу Птибурдукова. Інженер відійшов у куток, відчуваючи, що добра від цього візиту не чекай.

— Яке нещастя? — допитувалася Варвара. — Чому ти в самій ковдрі?

— Я прийшов до вас навіки оселитись, — повторив Лоханкін коров'ячим голосом.

Його жовта барабанна п'ятка вибивала на чистій восковій підлозі тривожний дріб.

— Що ти мелеш дурниці? — накинулася Варвара на колишнього чоловіка. — Йди додому і проспись. Іди звідсіль! Іди, іди додому!

— Немає вже дому, — сказав Васисуалій, продовжуючи тремтіти. — Згоріло все. Пожежа, так, пожежа мене сюди погнала. Я врятувати встиг лише цю ковдру й книгу, улюблену до того ж. Та як до мене ви такі жорстокосерді, піду я звідсіль геть і прокляну до того ж.

Васисуалій, похитуючись від свого горя, пішов до дверей. Але Варвара і її чоловік затримали його. Вони просили пробачення, говорили, що не збагнули одразу, в чому справа, і взагалі, почали турбуватися. Звідкілясь витягли новий піджачний костюм Птибурдукова, білизну, черевики.

Поки Лоханкін одягався, подружжя в коридорі раділося.

— Куди його прилаштувати? — шепотіла Варвара. — Не може ж він у нас ночувати, у нас одна кімната.

— Ти мене дивуєш, — сказав добрий інженер, — у людини нещастя, а ти думаєш про особисте благополуччя.

Коли подружжя повернулося до кімнати, погорілець вже сидів за столом і вминав маринованого судака просто з коробки. Крім того, з полиці були скинуті два томи "Опору матеріалів" і їхнє місце зайняла роззолочена "Мужчина і женщина".

— Невже весь будинок згорів? — співчуваючи, запитав Птибурдуков. — Який жах!

— А я думаю, що, може, так і треба, — сказав Васисуалій, прикінчуючи хазяйську вечерю, — можливо, я вийду з полум'я оновлений? Га?

Але він не оновився.

Коли про все переговорили, Птибурдукови почали влаштовуватись на ніч. Васисуалію постелили матрацик на тому самому шматочку площі, яка ще годину тому робила їхнє гніздечко щасливим. Вікно зачинили, погасили світло, і до кімнати ввійшла ніч. Хвилин двадцять усі лежали мовчки, час від часу перевертаючись з боку на бік і важко зітхаючи. Потім з підлоги почувся тягучий шепіт Лоханкіна:

— Варваро! Варваро! Слухай, Варваро!

— Чого тобі? — обурено запитала колишня дружина.

— Чого ти від мене пішла, Варваро? Не дочекавшись відповіді на це принципове питання, Васисуалій заканючив:

— Ти самка, Варваро! Ти вовчиця! Вовчиця ти, тебе я зневажаю...

Інженер нерухомо лежав, у постелі, задихаючись від люті і стискуючи кулаки.

"Вороняча слобідка" загорілася о дванадцятій годині вечора, саме в той час, коли Остап Бендер танцював у порожній конторі танго, а молочні брати Балаганов і Паніковський виходили з міста, згинаючись під золотими гирями.

У довгому ланцюгові злочленств, які передували пожежі, в квартирі номер три першим кільцем була нічийна бабуса. Як відомо, вона палила на своїх антресолях гас, бо не довіряла електриці. Після екзекуції над Васисуалієм Андрійовичем у квартирі вже давно не виникало ніяких

цікавих подій, і неспокійна голова камергера Митрича мучилася від вимушеної бездіяльності. Обміркувавши як слід бабині звички, він затривожився.

— Спалить, стара, всю квартиру! — бурмотів він. — їй — що? А в мене рояль коштує, може, дві тисячі.

Прийшовши до такого висновку, Митрич застрахував від вогню все своє рухоме майно. Тепер він міг спокійно і зовсім байдуже дивитися, як баба несла до себе на гору бутиль з гасом, тримаючи його на руках як дитину. Першим про застережливий вчинок Митрича дізнався громадянин Гігієнішвілі й одразу ж витлумачив це по-своєму. Він підступив у коридорі до Митрича, вхопив його за барки і загрозливо промовив:

— Підпалити всю квартиру хочеш? Страховку одержати хочеш? Ти гадаєш, Гігієнішвілі дурень? Гігієнішвілі все розуміє.

І пристрасний квартирант того ж дня застрахувався на велику суму. Все це стало відомо всій "Воронячій слободі". Всіх її мешканців охопив жах. Люція Францівна Пфєрд прибігла на кухню, вицабанивши очі.

— Вони сплять нас, негідники! Ви як хочете, громадяни, а я теж зараз же піду застрахуюсь. Все одно горіти будемо. Хоч страховку одержу. Я через них іти з торбою по світу не хочу.

На другий день застрахувалися всі квартири за винятком Лоханкіна і нічийної бабусі. Лоханкін читав "Родину" і нічого не помічав, а бабуса не вірила в страховку так само, як І в електрику. Микита Пряхін приніс до дому страховий поліс з фіолетовою каймою і довго розглядав проти світла водяні знаки.

— Це, виходить, держава назустріч іде? — сказав він похмуро. —
Допомагає пожильцям? Ну, спасибі. Тепер, значить, як захочемо, так і
зробимо.

І, сховавши поліс під сорочку, Пряхін пішов до своєї кімнати. Його
слова викликали такий жах, що цю ніч у "Воронячій слобідці" ніхто не
заснув. Дуня зв'язувала речі у вузли, а решта коєчників розбрелася
ночувати до знайомих. Вдень всі стежили один за одним і по частинах
виносили майно з будинків.

Все було ясно. Будинок був приречений. Він не міг не згоріти. І дійсно,
о дванадцятій годині ночі він запалав, підпалений одразу з шести кінців.

Останнім з дому, коли він уже задимів самоварним димом з
вогняними прожилками, вискочив Лоханкін, прикриваючись білою
ковдрою. Він що було духу кричав: "Пожежа, пожежа!", хоч нікого не міг
здивувати цією новиною. Всі мешканці "Воронячої слобідки" були в зборі.
П'яний Пряхін сидів на своїй скрині з кованими вуглами. Він бездумно
дивився на вікна, в яких миготіли вогні, примовляючи: "Як захочемо, так і
зробимо". Гігієнішвілі з огидою нюхав свої руки, які смерділи гасом, і
витирав їх об штани. Спіраль вогню вирвалася з квартирки і, розсипаючи
Іскри, розвернулася під дерев'яним карнизом. Тріснуло і з дзвоном
вивалилося перше скло. Нічийна бабуся дико завила.

— Сорок років стояв дім, — солідно пояснив Митрич, походжаючи по
натовпу, — при всіх владах стояв, добрий був дім. А при Радянській
згорів. Такий прикрий факт, громадяни.

Жіноча частина "Воронячої слобідки" стояла окремим гуртом і не
зводила очей з вогню. Гарматне полум'я виривалося вже з усіх вікон.
Іноді вогонь зникав, і тоді чорний будинок, здавалося, відстрибував
назад, як тіло гармати після пострілу. І знову зсередини злітала червоно-
жовта хмаринка, урочисто освітлюючи Лимонний перевулок. Стало
жарко. Біля будинку вже не можна було стояти, і воронянці

перекочували на протилежний тротуар. Лише Микита Пряхін дрімав на скрині посеред вулиці. Раптом він скочив, босий і страшний.

— Православні! — закричав він, шматуючи на собі сорочку. — Громадяни!

Він побіг боком подалі від вогню, врізався в натовп і, викрикуючи незрозумілі слова, показував рукою на палаючий будинок. В натовпі зчинився переполох.

— Дитину забули, — впевнено сказала жінка в солом'яному капелюшку.

Микиту оточили. Він відпихався руками і поривався до будинку.

— У ліжку! — в нестямі кричав Пряхін. — Пустити, кажу! По його обличчю котилися вогненні сльози. Він вдарив по голові Гігієнішвілі, який став йому на дорозі, й кинувся у двір. За хвилину він вибіг звідтіля, тримаючи в руках драбину.

— Спиніть його! — закричала жінка в солом'яному капелюшку. — Він згорить!

— Відійди, кажу! — волав Микита Пряхін, приставляючи драбину до стінки і відштовхуючи молодиків з натовпу, які хапали його за ноги. — Не дам їй пропасти. Душа горить.

Він відбивався ногами і ліз вгору, до палаючого вікна другого поверху.

— Назад! — гукали з натовпу. — Чого поліз? Згориш!

— У ліжку! — продовжував викрикувати Микита. — Ціла гуска лежить і кварта горілки. Не пропадати ж їй, православні громадяни?

З несподіваною спритністю Пряхін захопився за бляху, прибиту до підвіконня від дощу, і враз зник, втягнутий у палаючий будинок повітряною течією. Його останні слова були: "Як захочемо, так і зробимо..." В перевулку запала тиша, яку порушили лише дзвони і трубні сигнали пожежної команди. У двір вбігли пожежники-сокирники в брезентових костюмах, які ніщо не могло зігнути, з широкими синіми поясами.

Через хвилину після того, як Микита Пряхін зробив єдиний в своєму житті героїчний вчинок, з будинку випала і вдарилась об землю палаюча колода. Дах затріщав, розсунувся і впав всередину будинку. В небо здійснювався сяйчий стовп, наче з будинку випустили на місяць ядро.

Так загинула квартира номер три, відома більше під назвою "Вороняча слобідка".

Раптом у перевулку почувся передзвін копит. В сяйві пожежі промчався візником інженер Талмудовський. На його колінах лежав обклеєний ярликами чемодан. Підстрибуючи на сидінні, інженер нахилився до візника і кричав:

— Ноги моєї тут не буде при такій платні! Нумо, швидше! І в ту ж мить його жирна, освітлена пожежними смолоскипами спина зникла за поворотом.

Розділ XXII

КОМАНДУВАТИ ПАРАДОМ БУДУ Я

— Я помираю з нудьги, — сказав Остап, — ми з вами розмовляємо лише дві години, а ви вже набридли мені так, ніби я знав вас усе життя. З

таким норовистим характером добре бути мільйонером в Америці. У нас мільйонер мусить бути більш лагідним.

— Ви божевільні! — відповів Олександр Іванович.

— Не ображайте мене, — смиренно зауважив Бендер, — я син турецького підданця і, зрозуміло, потомок яничарів. Я вам не дам пощади, якщо ви будете мене кривдити. Яничари не знають жалю ні до жінок, ні до дітей, ні до підпільних радянських мільйонерів.

— Ідіть, громадянине! — сказав Корейко голосом геркулесівського бюрократа. — Вже третя година ночі, я хочу спати, мені рано на службу йти.

— То правда, я й забув! — вигукнув Остап. — Вам не можна запізнюватись на службу. Можуть звільнити без вихідної допомоги. Все ж таки двотижневий оклад — двадцять три карбованці! Така економна людина, як ви, може прожити півроку.

— Не ваше діло... Дайте мені спокій. Чуєте? Ідіть геть!

— Але ця економія вас погубить. Вам, звичайно, небезпечно показувати свої мільйони. Одначе ви занадто вже стараєтесь. Ви подумали над тим, що з вами станеться, якщо ви нарешті зможете тратити гроші? Постування — річ небезпечна. Моя знайома, вчителька французької мови Ернестина Йосипівна Пуанкаре, ніколи в житті не пила вина. І що ж? На якійсь вечірці її пригостили чаркою коньяку. Це їй так сподобалося, що вона випила цілу пляшку і тут же, на вечірці, збожеволіла. І на світі стало менше на одну вчительку французької мови. Таке може статися з вами,

— Чого ви, хай вам чорт, хочете від мене?

— Того, чого хотів друг мого дитинства Коля Остеп-Бакен від подружки мого ж таки дитинства, польської красуні Інги Зайонц, — любові. Я теж хочу любові. Я хочу, щоб мене полюбили ви, громадянине Корейко, і, як вияв цієї любові, видали мені один мільйон карбованців.

— Геть! — неголосно сказав Корейко.

— Ну от, ви знову забули, що я потомок яничарів. З цими словами Остап підвівся з свого місця. Тепер співбесідники стояли один проти одного. У Корейка було штормове обличчя, в очах виблискували білі баранці. Великий комбінатор щиро посміхався, показуючи білі кукурудзяні зуби. Вороги підійшли ближче до настільної лампочки, і на стіні пролягли їхні велетенські тіні.

— Я вам тисячу разів повторюю, — промовив, стримуючись, Корейко, — що ніяких мільйонів у мене немає і не було. Зрозуміли? Зрозуміли? Ну й забирайтесь! Я на вас скаржитимусь.

— Скаржитись на мене ви ніколи не будете, — багатозначно сказав Остап, — а піти я можу, але не встигну я ще вийти на вашу Малу Касательну вулицю, як ви з плачем побіжите за мною і лизатимете мої яничарські п'ятки, бажаючи, щоб я повернувся.

— Чого це я буду вас благодіти?

— Будете. Так треба, як любив висловлюватися мій друг Васисуалій Лоханкін, саме в цьому сірячна правда. Ось вона!

Великий комбінатор поклав на стіл папку, і, неквапно розв'язуючи її черевичні шнурки, продовжував:

— Але давайте домовимося: ніяких ексцесів! Ви не будете мене душити, не будете викидатися з вікна і, найголовніше, не вмирайте від удару. Якщо ви надумаетесь враз нагло сконати, то поставите мене цим

у дурне становище. Загине плід тривалої добросовісної праці. Взагалі, давайте побесідуємо. Вже не секрет, що ви мене не любите. Ніколи я не доб'юся того, чого Коля Остен-Бакен добився в Інги Зайонц, подруги мого дитинства. Тому я не почну марно зітхати, не хapatиму вас за талію. Вважайте, що серенаду закінчено. Замовкли балалайки, гуслі і позолочені арфи. Я прийшов до вас, як юридична особа до юридичної особи. Ось папка вагою в три-чотири кіло. Вона продається і коштує мільйон, який ви через свою скупість не хочете мені подарувати. Купіть!

Корейко нахилився над столом і прочитав на папці: "Справа Олександра Івановича Корейка. Почато 25 червня 1930 р. Закінчено 10 серпня 1930 р."

— Яка дурниця! — сказав він, розводячи руками. — Що це за нещастя на мою голову! То ви приходили до мене з якимись грішми, тепер вигадали якусь справу. Просто смішно.

— Ну то як, торг відбудеться? — наполягав великий комбінатор. — Ціна невелика. За кіло дуже цікавих відомостей з галузі підземної комерції беру всього-на-всього по триста тисяч.

— Які ще там відомості? — грубо запитав Корейко, простягаючи руки до папки.

— Дуже цікаві, — відповів Остап, ввічливо відводячи його руку. — Відомості про ваше друге і головне життя, яке зовсім несхоже на ваше перше, сорокашестикарбовочне, геркулесівське. Перше ваше життя всім відоме. Від десяти до чотирьох ви за Радянську владу. А от про ваше друге життя, від чотирьох до десяти, знаю лише я. Ви оцінили ситуацію?

Корейко не відповів. Тінь лягла на єфрейторські складки його обличчя.

— Ні, — рішуче сказав великий комбінатор, — ви походите не від мавпи, як всі громадяни, а від корови. Ви тугодум, як всі парнокопитні ссавці. Це я вам кажу як спеціаліст по рогах і копитах. Отже, ще раз. У вас, за моїми відомостями, мільйонів сім-вісім. Папка продається за мільйон. Якщо ви її не купите, я зараз же віднесу її в інше місце. Там за неї мені не дадуть ні копійки. Але ви загинете. Це я вам кажу як юридична особа юридичній особі. Я залишусь таким же бідним поетом і багатоженцем, як і був, та до самої смерті мене тішитиме думка про те, що я допоміг громадськості позбутись великої скареди.

— Покажіть справу, — сказав Корейко, замислившись.

— Не метушіться, — зауважив Остап, розкриваючи папку, — командувати парадом буду я. Свого часу вас повідомили про це телеграфом. Так ось парад почався, і, як ви бачите, ним команду я.

Олександр Іванович глянув на першу сторінку справи, і, побачивши наклеєну на ній власну фотокартку, неприємно посміхнувся, і сказав:

— Щось я ніяк не збагну, що ви од мене хочете. Гляну лише заради цікавості.

— Я теж заради цікавості, — заявив великий комбінатор. — Ну що ж, давайте почнемо задовольняти це наше, зрештою, невинне почуття. Панове присяжні засідателі, Олександр Іванович Корейко народився... А втім, щасливе дитинство можна не чіпати. В той голубий час Саша ще не займався комерційним грабунком. Далі йдуть рожеві хлоп'ячі роки. Перегорнемо й цю сторінку. А от і юність, початок життя. Тут уже можна зупинитись. Заради цікавості. Шоста сторінка.

Остап перегорнув шосту сторінку і розповів зміст сторінок сьомої, восьмої і далі, аж до дванадцятої включно.

— І от, панове присяжні засідателі, перед вами пройшли перші значні дільця мого підзахисного, це: торгівля казенними медикаментами під час голоду і тифу, а також праця по постачанню, в результаті якої зник залізничний ешелон з продуктами, який йшов маршрутом для голодаючих Поволжя. Всі ці факти, панове присяжні засідателі, я згадую з точки зору звичайнісінької цікавості.

Остап говорив у поганій манері дореволюційного присяжного повіреного, який, вхопившись за якесь слівце, вже не випускає його з зубів і тягне за собою протягом усіх десяти днів великого процесу.

— Не позбавлена також деякого інтересу поява мого підзахисного у Москві 1922 року...

Обличчя Олександра Івановича ще намагалось тримати нейтральність, та руки його вже безцільно йорзали по столу, як у сліпого.

— Дозвольте, панове присяжні засідателі, подати вам одне питання. Звичайно, теж заради цікавості. Який прибуток можуть дати людині дві звичайні бочки, наляті водопровідною водою? Двадцять карбованців? Три карбованці? Вісім копійок? Ні, панове присяжні засідателі! Олександру Івановичу Корейку вони принесли чотириста тисяч золотих карбованців ноль-ноль копійок. Правда, ці бочки мали багатозначну назву: "Промислова артіль хімічних продуктів "Реванш". Одначе підемо далі.

Сторінки сорок друга — п'ятдесят третя. Місце дії — маленька довірлива республіка. Синє небо, верблюди, оазиси і піжони в золотих тюбетейках. Мій підзахисний допомагає будувати електростанцію. Підкреслюю — допомагає. Погляньте на його обличчя, панове присяжні засідателі!..

Захопившись, Остап повернувся до Олександра Івановича і вказав на нього пальцем. Та зробити ефектно рукою повільну криву, як це роблять

присяжні повірені, йому не пощастило. Підзахисний несподівано ухопив його руку на льоту і мовчки почав її викручувати. В той же час підзахисний другою рукою надумався вчепитися панові присяжному повіреному в горло. З півхвилини супротивники ламали один одного і тремтіли від напруги. Сорочка в Остапа розстебнулася, блиснула татуїровка. Наполеон все так само тримав пивний кухоль, але зараз був такий червоний, ніби вже встиг добре нализатися.

— Не давіть на мою психіку! — сказав Остап, відірвавши від себе Корейка. Він важко дихав. — Так працювати не можна!

— Негідник! Негідник! — шепотів Олександр Іванович. — Ну й негідник же!

Він сів на підлогу, кривлячись від болю, якого завдав йому потіток яничарів.

— Засідання продовжується! — промовив — Остап, наче нічого не сталося. — І, як ви бачите, панове присяжні засідателі, лід рушив! Підзахисний намагався мене вбити. Звичайно, заради дитячої цікавості. Він хотів дізнатись, що у мене всередині. Поспішаю задовольнити його цікавість. Там, всередині,—благородне й дуже здорове серце, чудові легені й печінка ще без каміння. Прошу занести цей факт до протоколу. А тепер продовжимо нашу гру, як казав редактор гумористичного журналу, розпочинаючи чергове засідання і суворо поглядаючи на своїх співробітників.

Гра дуже не сподобалася Олександру Івановичу. Відрядження, з якого повернувся Остап, дихаючи вином і бараниною, лишило в справі відчутні сліди. Тут була копія заочного вироку, зняті на кальку плани благодійного комбінату, виписка з "Рахунку прибутків і видатків", а також фотографії електричної ущелини і кінокоролів.

— І нарешті, панове присяжні засідателі, третій етап діяльності мого неспокійного підзахисного — скромна конторська робота в "Геркулесі" — для суспільства і посилена торгово-підземна діяльність — для душі. Просто заради цікавості зазначимо спекуляцію валютою, хутром, камінцями й іншими компактними предметами першої необхідності. І нарешті спинимось на серії самовибухаючих акціонерних товариств, під яскравими нахабно-кооперативними назвами: "Інтенсивник", "Трудовий кедр", "Пилодопомога" і "Південний лісоруб". І всім цим заправляв не пан Фунт, в'язень приватного капіталу, а мій підзахисний друг.

При цьому великий комбінатор знову вказав рукою на Корейка і таки зробив нею давно задуману криву.

Потім Остап пишномовними висловами попросив уявленого суду дозволу поставити підсудному кілька запитань, і, зробивши потрібну в таких випадках паузу, почав:

— Чи не мав. підсудний яких позаслужбових справ з геркулесівцем Берлагою? Не мав. Правильно! А з геркулесівцем Скумбрієвичем? Теж ні. Чудово! А з геркулесівцем Полихаєвим?

Мільйонер-конторник мовчав.

— Запитань більше не маю. Ху! Я стомився і хочу їсти. Скажіть, Олександрє Івановичу, чи немає у вас холодної котлети за пазухою? Нема? Дивовижна бідність, особливо коли взяти до уваги ті суми, які ви за допомогою Полихаєва викачали з доброго "Геркулеса". Ось власноручне пояснення Полихаєва, єдиного геркулесівця, який знав, хто приховується за маскою сорокашестикарбованцевого конторника. Та й він по-справжньому не розуміє, хто ви такий. Зате це знаю я... Так, панове присяжні засідателі, мій підзахисний грішний. Це доведено. Та все ж таки я дозволю собі просити полегшити ваш вирок, звичайно, при умові, що підзахисний купить у мене папку. Я закінчив.

Наприкінці промови великого комбінатора Олександр Іванович заспокоївся. Заклавши руки в кишені легеньких штанів, він підійшов до вікна. Молодий день шумів по місту трамвайними бубонцями. За палісадником йшли тсоавіохімівці, тримаючи в руках косо-криво гвинтівки, наче сапи. На цинковому карнизі гуляли голуби, постукуючи червоними вербовими ніжками. Вони весь час зривалися з карниза. Олександр Іванович, привчивши себе до економії, погасив настільну лампу і сказав:

— То це ви послали мені оті дурні телеграми?

— Я, — відповів Остап. — "Вантажте апельсини в бочках брати Карамазови". Хіба погано?

— Недотепно.

— А жебрак-напівідіот? — запитав Остап, відчуваючи, що парад пройшов добре. — Погано?

— Хлопчача вигадка! І книга про мільйонерів — теж. А коли ви прийшли під виглядом київського міліціонера, я одразу подумав, що ви дрібний шахрай. На жаль, помилився. Інакше б чорта пухлого ви мене знайшли.

— Так, ви помилилися. Кінь на чотирьох ногах, та й то спотикається, як сказала польська красуня Інга. Зайонц через місяць після весілля з другом мого дитинства Колею Остен-Бакеном.

— Ну, пограбування — це ще зрозуміло, але гирі! Нащо ви викрали в мене гирі?

— Які гирі? Ніяких гир я не крав.

— Вам просто соромно признатися. І взагалі ви наробили безліч дурниць.

— Можливо, — погодився Остап. — Я не ангел. У мене є недоліки. Однак я з вами заговорився. На мене чекають мулати. Накажете одержати гроші?

— Так, так, гроші! — сказав Корейко. — З грішми почекайте. Папка непогана, що й казати, купити можна, але, підраховуючи мої прибутки, ви не врахували мої витрати і прямі збитки. Мільйон — цифра нереальна.

— До побачення, — холодно промовив Остап, — і, прошу вас, побудьте вдома півгодини. По вас приїдуть в чудовій кареті з ґратами.

— Так діло не роблять, — сказав Корейко, посміхаючись купецькою посмішкою.

— Можливо, — зітхнув Остап, — але я, знаєте, не фінансист. Я — вільний художник і холодний філософ.

— За що ж ви хочете одержати гроші? Я їх заробив, а ви...

— Я не лише трудився. Я навіть постраждав. Після розмови з Берлагою, Скумбрієвичем і Полихаєвим я втратив віру в людство. Хіба віра в людство не варта мільйона карбованців.

— Варта, варта, — заспокоїв Олександр Іванович.

— То що, підемо до засіка? — запитав Остап. — До речі, де ви тримаєте свою готівку? Я так думаю, не в ощадкасі?

— Ходімо! — відповів Корейко. — Там побачите.

— Може, далеко? — заметушився Остап. — Я можу гукнути машину.

Та мільйонер від машини відмовився і заявив, що йти недалеко і що взагалі не потрібно ніякого зайвого шику. Він чемно пропустив Бендера вперед і вийшов, прихопивши з собою невеличкий пакуночок, загорнутий в газету.

Спускаючись зі сходів, Остап наспівував: "Под небом знойной Аргентини..."

Розділ XXIII

СЕРЦЕ ШОФЕРА

На вулиці Остап взяв Олександра Івановича під руку, і обидва комбінатори швидко пішли в напрямку до вокзалу.

— А ви кращий, ніж я думав, — дружелюбно сказав Бендер. — І правильно. З грішми треба розставатися легко, без стогонів.

— Для хорошої людини і мільйона не жалко, — відповів конторник, навіщось прислухаючись.

Коли вони повернули на вулицю Мерінга, над містом пролунало виття сирени. Виття було тривале, хвилясте і тоскне. Від таких звуків морякам у туманну ніч стає якось моторошно, хочеться чомусь просити надбавки до зарплатні з причин небезпечної служби. Сирена продовжувала надирватися. До неї приєдналися суходольні гудки заводів й інші сирени, більш далека і ще більш сумні. Перехожі раптом заметушилися, ніби їх погнала злива. При цьому всі посміхалися і поглядали на небо. Опасисті бабусі-перекупки, що торгували насінням, бігли, гойдаючи своїми животами, і в їхніх очеретяних кошиках серед сипучого краму підскакували склянки. Через вулицю навскіс пробіг Адольф Миколайович Бомзе. Він благополучно встиг ускочити в скляні двері-вертушку

"Геркулеса". Промчав галопом на різномасних конях підрозділ кінного резерву міліції. Блимнув автомобіль з червоним хрестом. Вулиця враз спорожніла. Остап помітив, що далеко попереду біля колишнього кафе "Флоріда" гайнув табунчик пікейних жилеток. Розмахуючи газетами, канотьє і панамськими капелюхами, дідки затрусили по бруківці. Та не встигли вони добігти до рогу, як залунав приголомшуючий тріскучий гарматний постріл, пікейні жилетки пригнули голови, спинилися і одразу ж побігли назад. Поли їх чесучевих піджаків роздувалися.

Поведінка пікейних жилеток розсмішила Остапа. Поки він милувався їхніми дивовижними рухами і стрибками, Олександр Іванович встиг розгорнути взятий з дому пакуночок.

— Скабрезні старики! Опереткові коміки! — сказав Остап, обертаючись до Корейка.

Та Корейка не було. Замість нього ба великого комбінатора дивилася огидна пика з скляними водолазними очима й гумовим хоботом, в кінці якого теліпався бляшаний циліндр кольору хакі. Остап так здивувався, що навіть підстрибнув.

— Це що за жарти? — грізно викрикнув він, простягаючи руки до протигаза. — Громадянин підзахисний! Закликаю вас до порядку.

Цієї ж миті набігла група людей в таких самісіньких протигазах і серед десятків однакових гумових пик вже не можна було знайти Корейка. Притримуючи свою папку, Остап одразу ж почав дивитися на ноги чудовиськ, та як тільки йому здалося, що він побачив вдовині штани Олександра Івановича, як його схопили під руки і молодечий голос сказав:

— Товаришу! Ви отруєні!

— Хто отруєний? — закричав Остап, вириваючись. — Пустіть!

— Товаришу, ви отруєні газом! — радісно повторив санітар. — Ви потрапили в отруєну зону. Бачите — газова бомба.

На бруківці справді лежав ящикок, з якого швидко виходив густий дим. Вдовині штани були вже далеко. Востаннє вони блиснули поміж двох клубів диму і зникли. Остап мовчки і люто борюкався: його вже тримали шість масок.

— До того ж, товаришу, вас поранено осколком в руку. Не гнівайтесь, товаришу! Будьте свідомі. Ви ж знаєте, що йдуть маневри. Зараз ми вас перев'яжемо і віднесемо до газосховища.

Великий комбінатор ніяк не міг збагнути, що чинити опір безнадійно.

Картяр, що вранці захопив свою щасливу талію і дивувався весь стіл, несподівано за десять хвилин спустив все якомусь молодикові, що випадково сюди забрів. І вже не сидить він блідий від перемоги, торжествуючий, і вже не товпляться навколо нього марафони, виклянчуючи копійки на щастя. Додому він піде пішки...

До Остапа підбігла комсомолка з червоним хрестом на фартушку. Вона витягла з брезентової сумки бинти і вату і, хмурячи брови, щоб не засміятися, обмотала руку великого комбінатора поверх рукава. Закінчивши акт милосердя, дівчина засміялася і побігла до другого пораненого, який покірно віддав їй свою ногу. Остапа поволокли до нош.

Там виникла нова сутичка, під час якої гойдалися хоботи, а перший санітар-розпорядник голосно, лекторським тоном продовжував закликати Остапа до свідомості й до іншої громадської доблесті.

— Братці! — бурмотів великий комбінатор, в той час, коли його пристебували до нош пасками, — повідомте, братці, мого померлого батька, турецького підданця, що улюблений син його, колишній спеціаліст по рогах і копитах, загинув смертю хоробрих на полі битви.

Останні слова потерпілого на полі битви були:

— Спіть, орли бойові! Соловей, соловей, пташечка...

Після цього Остапа понесли, і він замовк, дивлячись в небо, в якому творилось бозна-що. Котилися густі, як серця, клуби диму. На значній височині нерівним кутом летіли прозорі целулоїдні літаки. Від них йшло дзвінке тремтіння, ніби всі вони були зв'язані поміж собою залізними нитками. В коротких паузах поміж орудійними ударами продовжували завивати сирени.

Остапові довелося витримати ще одне приниження. його несли повз "Геркулес". З вікон чотирьох поверхів лісоустанови визирали службовці. Весь фіноблік стояв на підвіконні. Лапідус-молодший лякав Кукушкінда, вдаючи, ніби хоче штовхнути його вниз. Берлага зробив великі очі і вклонився ношам. У вікні другого поверху на фоні пальм стояли, обнявшись, Полихаєв і Скумбрієвич. Помітивши зв'язаного Остапа, вони зашепотілися і швидко зачинили вікно.

Перед вивіскою "Газосховище № 32" ноші спинилися, Остапові допомогли підвестись, а через те, що він знову спробував вирватись на волю, санітарові-розпоряднику довелося знову закликати його до свідомості.

Газосховище розташувалося в будинковому клубі. Це був довгий і світлий напівпідвал з ребристою стелею, до якої на дротах було підвішено моделі військових і поштових літаків. В глибині клубу містилася невеличка сцена, на заднику якої було намальовано два синіх вікна з місяцем і зорями і коричневі двері. Під стіною з написом: "Війни не хочемо, але до опору готові", — тинялися пікейні жилетки, яких загнали сюди всім табуном. По сцені походжав лектор у зеленому френчі і, невдоволено позираючи на двері, які з шумом пропускали нові групи отруєних, з військовою чіткістю говорив:

— За характером дії бойові отруйні речовини поділяються на: задушливі, сльозоточиві, загальноотруйні, наливні, роздратовуючі і таке інше. В числі сльозоточивих отруйних речовин можемо відзначити хлор-пікрін, бромистий бензол, бром-ацетон, хлор-ацетофенон...

Остап перевів похмурий погляд з лектора на слухачів. Молоді люди дивилися оратору в рот або ж записували лекцію в книжечку, або ж марудилися біля щита з гвинтівочними частинами. У другому ряді самотньо сиділа дівчина спортивного вигляду, мрійно дивлячись на театральний місяць.

"Хороша дівчина, — вирішив Остап, — шкода, немає часу. Про що вона думає? Напевне ж, не про бромистий бензол. Ай-яй-яй! Ще сьогодні вранці я міг пробитися ось з такою дівчиною кудись в Океанію, на Фіджі, чи ще на якийсь острів Житлотовариства, або і в Ріо-де-Жанейро".

Згадавши втрачене Ріо, Остап заметався по газосховищу.

Пікейні жилетки — їх було тут понад сорок — вже отямилися від струсу, підкрутили свої накрохмалені комірці і запально сперечалися про пан-Європу, морську конференцію трьох держав і про гандизм.

— Чули? — говорила одна жилетка другій. — Ганді приїхав У Данді.

— Ганді—це голова! — зітхнув той. — І Данді—це голова. Почалась суперечка. Одні жилетки стверджували, що Данді—це місто, і головою бути не може, інші з божевільною впертістю доводили протилежне. Зрештою всі зійшлися на тому, що Чорноморськ буде оголошено вільним містом у найближчі ж дні.

Лектор знову зморщився, бо двері відчинились і в приміщення прибули з шумом нові пожильці — Балаганов і Паніковський. Газова атака спіткала їх після повернення з нічної експедиції. Після роботи з

гирями вигляд у них був такий брудний, як у шкідливих котів. Побачивши командора, молочні брати похнюпилися.

— Ви що, на іменинах в архієрея були? — похмуро запитав Остап.

Він боявся, що його почнуть розпитувати про хід справи Корейка, і тому сердито насупивши брови, перейшов у наступ.

— Ну, гуси-лебеді, що поробляєте?

— Їй-богу, — сказав Балаганов, прикладаючи руки до грудей. — Це все Паніковський затіяв.

— Паніковський! — суворо сказав командор.

— Благородне слово честі! — викрикнув порушник конвенції.—Ви ж знаєте, Бендер, як я вас поважаю! Це балагановські штучки.

— Шуро! — ще суворіше промовив Остап.

— І ви йому повірили! — з докором сказав уповноважений в справі копит. — Ну, як ви гадаєте, хіба я без вашого дозволу взяв би ці гирі?

— То це ви взяли гирі? — закричав Остап, — Навіщо?

— Паніковський сказав, що вони золоті.

Остап подивився на Паніковського. Тільки зараз він помітив, що під його піджаком вже немає п'ятдесятикопієчної манишки, і він звідтіль світить на світ божий голими грудьми. Не кажучи ні слова, великий комбінатор впав на стілець. Він весь затрусився, хапаючи повітря руками. Потім з його горла вирвався вулканічний гуркіт, з очей побігли сльози, і сміх, в якому відчувалася вся втома ночі, все розчарування у боротьбі з

Корейком, так жалюгідно парадійовано молочними братами, — жахливий сміх залунав у газосховищі.

Пікейні жилетки здригнулися, а лектор ще голосніше і виразніше заговорив про бойові отруйні речовини.

Сміх ще поколював Остапа тисячею нарзаних голок, а він вже почував себе освіженим, помолоділим, як людина, що пройшла всі інстанції в голярні: і дружбу з бритвою, і знайомство з ножицями, і одеколонний дощик, і навіть причісування брів спеціальною щіточкою. Лакова океанська хвиля вже хлюпнула в його серце, і на запитання Балаганова про справи, він відповів, що все йде чудово, якщо не зважати на несподівану втечу мільйонера у невідомому напрямку.

Молочні брати не звернули на Остапові слова належної уваги. Вони раділи, що справа з гирями минулася їм так легко.

— Гляньте, Бендер, — сказав уповноважений в справі копит, — он сидить баришня. Це з нею завжди гуляв Корейко.

— Отже, це і є Зося Синицька? — з натиском промовив Остап. — Це вже справді, "середь шумного бала, случайно"...

Остап протовпився до сцени, ввічливо спинив оратора і, дізнавшись, що газовий полон триватиме ще півтори-дві години, подякував і присів тут же, біля сцени, поруч з Зосею. Минув якийсь час, і дівчина вже не дивилася на розмальоване вікно. Непристойно голосно сміючись, вона видирала свій гребінець з Остапових рук. Що ж до великого комбінатора, то він, судячи по рухові його губ, говорив не зупиняючись.

До газосховища приволокли інженера Талмудовського. Він одбивався двома чемоданами. Його рум'яне чоло було вологе від поту і виблискувало як млинець.

— Нічого не можу вдіяти, товаришу! — говорив розпорядник. — Маневри! Ви попали в отруєну зону.

— Але ж я їхав візником! — гарячкував інженер. — Віз-ни-ком! Я поспішаю на вокзал у службових справах. Вночі я спізнився на поїзд. Що ж, і зараз спізнятись?

— Товаришу, закликаю вас до свідомості!

— Чому ж я мушу бути свідомим, коли я їхав візником? — обурювався Талмудовський.

Він так натискував на цю обставину, начебто їзда візником робила сідока невразливим і позбавляла хлор-пікрин, бром-ацетон і бромистий бензол їхніх згубних отруйних якостей. Невідомо, скільки б часу Талмудовський ще лаявся з тсоавіахімівцями, коли б до газосховища не увійшов ще один отруєний, і, судячи по замотаній марлею голові, ще й поранений громадянин. Побачивши нового гостя, Талмудовський змовк і спритно пірнув у натовп пікейних жилеток. Але людина в марлі зразу ж побачила корпусну постать інженера і попрямувала до нього.

— Нарешті я таки вас впіймав, інженере Талмудовський! — сказав він лиховісне, — На яких підставах ви залишили завод?

Талмудовський забігав на всі боки малісінькими кабанячими очима. Переконавшись, що тікати нікуди, він сів на свої чемодани і запалив цигарку.

— Приїжджаю до нього в готель — кажуть, вибув. Як це, запитую, вибув, якщо він тільки вчора прибув і, згідно контракту, має проробити рік? Вибув, кажуть, з чемоданами до Казані. Вже думав — кінець, знову доведеться нам шукати спеціаліста, аж ось впіймав. Сидить, бачте, покурює... Ви літун, інженере Талмудовський! Ви руйнуєте виробництво!

Інженер підскочив на своїх чемоданах і з криком: "Це ви руйнуєте виробництво!" — вхопив свого викривача за стан, одвів його в куток і задзижчав над ним, як велика муха. З кутка почулися окремі слова: "При такій зарплатні...", "Ідіть, пошукайте", "А командировочні?" Людина в марлі тоскно дивилася на інженера.

Вже лектор закінчив свої повчання, показавши під кінець, як треба користатися протигазом, вже розчинилися двері газосховища і пікейні жилетки, тримаючись один за одним, побігли до "Флориди", вже Талмудовський, відштовхнувши свого переслідувача, вирвався на волю і кликав на все горло візника, а великий комбінатор все ще теревенив з Зосею.

— Яка феміна! — ревниво сказав Паніковський, виходячи з Балагановим на вулицю. — Ех, коли б гирі були золоті! Благородне слово честі, я б на ній женився!

При згадці слова "гирі" Балаганов боляче штовхнув Паніковського ліктем. Це було якраз своєчасно. У дверях газосховища з'явився Остап з феміною попід руку. Він довго прощався з Зосею, млосно дивлячись на неї. Зося востаннє посміхнулась і пішла.

— Про що ви з нею говорили? — підозріло запитав Паніковський.

— Так, ні про що... Теревені, — відповів Остап. — Ну, золота рота, за діло! Треба знайти підзахисного.

Паніковського він послав до "Геркулеса", Балаганова — на квартиру Олександра Івановича. Сам Остап кинувся на вокзали. Та мільйонер-конторник зник. В "Геркулесі" його марка висіла на табельній дошці, її не знімали; на квартиру він не повертався, а за час газової атаки з вокзалів відійшло вісім поїздів далекого слідування. Та Остап і не чекав іншого.

— Зрештою, — сказав він невесело, — нічого страшного нема. — Ось в Китаї розшукати потрібну людину важкувато: там живе понад чотириста мільйонів людей. А в нас це дуже легко: у нас всього лише сто шістдесят мільйонів. Втричі легше, ніж в Китаї. Були б тільки гроші. А вони в нас є.

Одначе з банку Остап вийшов, тримаючи в руках тридцять чотири карбованці.

— Це все, що лишилося від десяти тисяч, — сказав він з невимовною тугою. — А я гадав, що на біжучому рахунку є ще тисяч шість-сім... Як же це вийшло? Все було так весело, ми заготовляли роги й копита, життя було таким чарівним, земна куля крутилася спеціально для нас — і раптом... Розумію! Накладні витрати! Апарат з'їв усі гроші!

І він з докором подивився на молочних братів. Паніковський стелав плечима, ніби кажучи: "Ви знаєте, Бендер, я вас поважаю! Я завжди казав, що ви осел!" Балаганов ошелешено погладив свої кучері і запитав:

— Що ж ми будемо робити?

— Як що! — вигукнув Остап. — А контора по заготівлі рогів і копит? А інвентар? За саму чорнильницю "Обличчям до села" перша-ліпша установа з радістю дасть сто карбованців! А друкарська машинка? А діркопробивач, оленячі роги, столи, бар'єр, самовар? Все це можна продати. Нарешті, у нас в запасі є золотий зуб Паніковського. Звичайно, він менший за гирі, а все ж таки це молекула золота, благородний метал.

Біля контори друзі спинилися. З відчинених дверей чути було молоді голоси студентів тваринницького технікуму, що повернулися з відрядження, сонне бубоніння Фунта і ще якісь незнайомі басы і баритони явно агрономічного тембру.

— Це злочин! — кричали люті, як леви, практиканти. — Ми ще тоді дивувалися. За всю компанію заготовлено лише дванадцять кілограмів низькосортних копит.

— Вас судитимуть! — заgrimіли баси і баритони. — Де начальник філії? Де уповноважений в справі копит? Балаганов затремтів.

— Контора померла, — прошепотів Остап. — І ми тут більше не потрібні. Ми підемо дорогою, заллятою сонцем, а Фунта відведуть в дім з червоної цегли, до вікон якого з дивної примхи архітектора прикручено залізні ґрати.

Екс-начальник відділення не помилився. Не встигли повержені ангели відійти від контори на три квартали, як почули позад себе потріскування екіпажа. В ньому їхав Фунт. Він був би зовсім схожий на доброго дідуся, який після довгих готувань їхав в гості до внука, коли б не міліціонер, який, стоячи на підніжці, притримував старого за колючу спину.

— Фунт завжди сидів, — почули антилопівці низький глухий голос старого, коли візник проїздив мимо. — Фунт сидів за царя Олександра Другого, "освободителя", за Олександра Третього, "миротворця", за Миколи Другого, ". кривавого" і за Олександра Федоровича Керенського...

І, перераховуючи царів і присяжних повірених, Фунт щоразу загинав палець.

— А тепер що ми робитимемо? — запитав Балаганов.

— Прошу не забувати, що ви живете в одній добі з Остапом Бендером, — зітхнувши, сказав великий комбінатор. — Прошу пам'ятати, що в нього є чудодійний саквояж, в якому зберігається все потрібне для добуття дрібних грошей. Ходімо додому, до Лоханкіна.

У Лимонному перевулку їх чекав новий удар.

— Де ж будинок? — викрикнув Остап. — Адже тут ще вчора стояв будинок?

Та будинку не було, не було "Воронячої слобідки". По обгорілих балках лише ходив страховий інспектор. Знайшовши на задньому дворі бідон з-під гасу, він понюхав його і з сумнівом похитав головою.

— Ну, а тепер що? — запитав Балаганов, злякано посміхаючись.

Великий комбінатор не відповів. його вразила втрата саквояжа. Згорів чарівний мішок, в якому була індуська чалма, була афіша "Приїхав жрець", був лікарський халат, стетоскоп. Чого тільки там не було!

— Ну от, — нарешті промовив Остап, — доля грає людиною, а людина грає на трубі.

Вони попленталися вулицями, бліді, розчаровані, приголомшені горем. Їх штовхали перехожі, та вони навіть не огризалися. Паніковський, який підняв плечі ще після невдачі в банку, так і не опускав їх. Балаганов куйовдив свої червоні кучері і засмучено зітхав. Бендер йшов позаду всіх, схиливши голову і мимоволі мугикав: "Кончен, кончен день забав, стреляй мой маленький зуав". У такому стані вони причвалали на заїжджий двір. В глибині, у піддашку, жовтіла "Антилопа". На трактирному ґанку сидів Козлевич. З насолодою віддуючись, він сьорбав з блюдечка гарячий чай. Обличчя його нагадувало червоний горщик. Він блаженствував.

— Адаме! — сказав великий комбінатор, спиняючись перед шофером. — У нас нічого не лишилось. Ми жебраки, Адаме! Прийміть нас! Ми гинемо.

Козлевич підвівся. Командор, принижений і бідний, стояв перед ним без шапки. На світлих польських очах Адама Казимировича блиснули сльози. Він зійшов з ганку і по черзі обняв усіх антилопівців.

— Таксі вільне! — сказав він, ковтаючи сльози співчуття. — Прошу сідати.

— Але ж... можливо, нам доведеться їхати далеко, дуже далеко, — промовив Остап, — можливо, на край землі, а може, ще й далі. Подумайте!

— Куди хоче! — відповів вірний Козлевич. — Таксі вільне! Паніковський плакав, затуливши очі кулачками і шепотів:

— Яке серце! Благородне слово честі! Яке серце!

Розділ XXIV

ПОГОДА СПРИЯЛА КОХАННЮ

Про все, що великий комбінатор зробив у наступні після переселення на заїжджий двір дні, Паніковський відзивався дуже несхвально.

— Бендер божеволіє! — казав він Балаганову. — Він нас зовсім погубить.

Бо й справді, замість того щоб розтягти якомога на довше останні тридцять чотири карбованці, використавши їх винятково на закупку харчів, Остап пішов у квітковий магазин і купив за тридцять п'ять карбованців великий, як клумба, букет троянд, що наче аж ворухився. Карбованця, якого не вистачало, він взяв у Балаганова. Поміж квітами він вклав записку: "Чи ви чуєте, як б'ється моє велике серце?" Балаганову було наказано віднести квіти Зосі Синицькій.

— Що ви робите? — сказав Балаганов, змахнувши букетом. — На біса цей шик?

— Потрібно, Шуро, потрібно, — відповів Остап. — Нічого не вдієш! У мене велике серце. Як у теляти. А потім це все одно не гроші. Важлива ідея.

Потім Остап сів в "Антилопу" і попросив Козлевича вивезти його куди-небудь за місто.

— Мені необхідно, — сказав він, — пофілософствувати на самоті про все, що сталося, і зробити необхідні прогнози на майбутнє.

Весь день вірний Адам катав великого комбінатора білими приморськими дорогами, мимо будинків відпочинку і санаторій, де відпочиваючі шльопали пантофлями, били молотками по крокетних кулях або ж підстрибували біля волейбольних сіток. Телеграфні дроти дзвеніли віолончелями. Дачниці носили в килимних кошиках сині баклажани і дині. Молоді люди з носовичками на мокрому після купання волоссі зухвало зазирали в очі жінкам і кидали в їхній бік люб'язні слова, повний набір яких мав кожний чорноморець віком до Двадцяти п'яти років. Якщо йшли дві дачниці, молоді чорноморці казали їм услід: "Ох, яка гарненька та, що скраю!" При цьому від душі реготали. Їх смішило те, що дачниці ніяк не зможуть з'ясувати, якій з них адресовано комплімент. Коли ж назустріч йшла одна дачниця, то дотепники спинялися, як вражені громом, і довго причмокували губами, виражаючи цим любовну знемогу. Молода дачниця червоніла і перебігала через дорогу, гублячи сині баклажани, що викликало у ловеласів гомеричний сміх.

Остап, напівлежачи на твердих антилопівських подушках, думав.

Вирвати гроші у Полихаєва чи у Скумбрієвського не пощастило — геркулесівці виїхали у відпустку. Божевільного бухгалтера Берлагу брати до уваги не доводилось: з нього не можна було що-небудь видіти. А між

тим плани Остапа і його велике серце вимагали перебування у Чорноморську. Термін цього перебування зараз не міг знати і він сам. Почувши знайомий замогильний голос, Остап глянув на тротуар.

За шпалерою тополь йшла під руку немолода вже пара. Подружжя, очевидно, прямувало до ерега. Позаду плентався Лоханкін. Він ніс у руках жіночу парасольку і кошик, з якого визирав термос і звішувалось купальне простирало.

— Варваро, — канючив він, — слухай, Варваро!

— Чого тобі, горе моє? — запитала Птибурдукова, не обертаючись.

— Я володіть тобою хочу, о Варваро!

— Ну який же мерзотник! — зауважив Птибурдуков, теж не обертаючись.

І дивна сім'я зникла в антилопівській пилюці.

Коли пилюка уляглася на землі, Бендер побачив на фоні моря і квіtkового партера велике скляне ательє.

Гіпсові леви з вимазаними мордами сиділи — біля підніжжя широких сходів. З ательє бив дразливий запах грушевої есенції. Остап понюхав повітря і попросив Козлевича спинитись. Він вийшов з машини і знову почав вдихати ніздрями живлющий аромат есенції.

— І як мені одразу не спало на думку! — пробурмотів він, заметушившись біля під'їзду.

Він встромив свій погляд у вивіску: "1-ша Чорноморська кінофабрика", погладив по теплому загрітку лева на сходах, і, промовивши: "Голконда", швидко повернувся на заїжджий двір.

Усю ніч він сидів біля підвіконня і писав при світлі гасової лампочки. Вітер, що забігав у вікно, перегортав списані аркуші. Перед "сочинителем" одкривався не зовсім привабливий пейзаж. Делікатний місяць освітлював не такі вже й розкішні хорони. Заїжджий двір ворухився, дихав і хрипів уві сні. Невидимі у темних закутках, гарцювали коні. Дрібні спекулянти спали на підводах, підклавши під голови свій жалюгідний товар. У дворі блукала відв'язана коняка, обережно переступаючи через голоблі, волочачи за собою недоуздок, і совала морду в чужі підводи, шукаючи ячменю. Вона підійшла і до вікна "сочинителя", і, поклавши голову на підвіконня, сумно подивилася на Остапа.

— Іди, іди, коняко, — зауважив великий комбінатор. — Це не твоїм розумом робити.

На світанку, коли заїжджий двір почав оживати і між підводами вже вештався хлопчик з відром води, тоненько викрикуючи: "Кому коні напувати?", Остап закінчив свій труд, витяг з справи Корейка чистий аркуш паперу і вивів на ньому назву:

"ШИЯ"

Багатометражний фільм

Сценарій О. Бендера.

На 1-й Чорноморській кінофабриці був шарварок, який бував лише на кінських ярмарках і саме в ту хвилину, коли вся ярмарка ловить кишенькового злодія.

У під'їзді сидів комендант. У всіх, хто входив, він суворо вимагав перепустку, але, якщо йому перепустки не давали, він впускав і так. Люди в синіх беретах наштовхувалися на людей в синіх робочих комбінезонах, розбігалися по численних сходах і негайно цими ж сходами бігли вниз. У вестибюлі вони робили коло, на мить спинялися, остовпіло дивилися поперед себе і знову бігли нагору так прудко, наче їх ззаду підстьобували мокрим ліньком. Стрімголов пробігали асистенти, консультанти, експерти, адміністратори, режисери зі своїми ад'ютантшами, освітлювачі, редактори-монтажери, літні сценаристки, завідувачі комами і хранителі великої чавунної печатки.

Остап почав ходити по фабриці своїми звичайними кроками, але враз помітив, що він чужерідне тіло у цьому метушливому світі. Ніхто не відповідав на його запитання, ніхто не спинявся. Все було в русі.

— Що ж, треба буде пристосуватися до особливостей супротивника,
— сказав Остап.

Він тихенько побіг і одразу ж відчув полегшення. Йому пощастило навіть перекинутися двома словами з якоюсь ад'ютантшею. Тоді великий комбінатор побіг ще з більшою швидкістю і незабаром відчув, що він включився в загальний темп. Тепер він біг ніздря в ніздря з завідувачим літературною частиною.

— Сценарій! — викрикнув Остап.

— Який? — запитав завліт, відбиваючи чітку рись.

— Гарний! — відповів Остап, висуваючись на півкорпуса вперед.

— Я вас запитую, який? Німий чи звуковий?

— Німий.

Легко викидаючи ноги в грубих шкарпетках, завліт перегнав Остапа на повороті і крикнув:

— Не треба!

— Тобто як — не треба? — запитав великий комбінатор, починаючи тяжко переступати.

— А так! Німого кіно вже немає. Звертайтесь до звуковиків. Обидва вони на мить спинилися, остовпіло подивилися один на одного і розбіглися в різні сторони. За п'ять хвилин Бендер розмахуючи рукописом, знову біг у підходящому товаристві між двома рисистими консультантами.

— Сценарій! — повідомив Остап, важко дихаючи. Консультанти, дружно перебираючи важелями, обернулися до Остапа:

— Який сценарій?

— Звуковий.

— Не треба, — відповіли консультанти, наддавши ходи. Великий комбінатор знову збився з ніг і ганебно заскакав.

— Як це — не треба?

— Ось так і не треба. Звукового кіно ще нема. Протягом півгодинної добросовісної рисі Бендер з'ясував для себе трагікомічне становище на 1-й Чорноморській кінофабриці. Вся трагікомічність була в тому, що німе кіно вже не працювало в зв'язку з настанням ери звукового кіно, а звукове кіно ще не працювало з причин організаційних незлагод, пов'язаних з ліквідацією ери німого кіно.

В розпалі робочого дня, коли галоп асистентів, адміністраторів, експертів, режисерів, ад'ютантш, освітлювачів, сценаристів і хранителів великої чавунної печатки досяг швидкості знаменитого в свій час "Крепиша", пішла чутка, що десь в якійсь-то кімнаті сидить людина, яка в терміновому порядку конструює звукове кіно. Остап з усього ходу скочив до великого кабінету і спинився, вражений тишею. За столом сиділа маленька на зріст людина з бедуїнською борідкою, в золотому пенсне з шнурком. Нахилившись, вона намагалася стягти з ноги черевика.

— Здрастуйте, товаришу! — голосно сказав великий комбінатор.

Але людина не відповіла. Вона зняла черевик і почала витрушувати з нього пісок.

— Здрастуйте, — повторив Остап. — Я приніс сценарій. Людина з бедуїнською борідкою не поспішаючи взула черевик і мовчки почала його зашнуровувати. Закінчивши це діло, вона заглибилася у свої папери і, заплющивши одне око, почала виводити бісерні каракулі.

— Що ж ви мовчите? — викрикнув Бендер з такою силою, що на столі кінодіяча задзеленчала телефонна трубка. Тільки тоді кінодіяч підвів голову, глянув на Остапа:

— Будь ласка, говоріть голосніше. Я не чую.

— Пишіть йому записки, — повторив консультант в картатій жилетці, який пробігав мимо, — він глухий.

Остап підсів до столу і написав на клаптику паперу; "Ви звуковик?"

— Так, — відповів глухий

"Приніс звуковий сценарій. Назва "Шия", народна трагедія на шість частин", — швидко написав Остап.

Глухий поглянув на записку крізь золоте пенсне і сказав:

— Чудово! Ми зараз же втягнемо вас в роботу. Нам потрібні свіжі сили.

"Радий допомогти. Як з авансом?" — написав Бендер.

— "Шия" — це якраз те, що нам потрібно! — сказав глухий. — Посидьте тут, я зараз прийду. Тільки нікуди не ходіть. Одну хвилину.

Глухий забрав з собою сценарій багатометражного фільму "Шия" і вислизнув з кімнати.

— Ми вас втягнемо у звукову групу! — крикнув він, зникаючи за дверима. — За хвилину я повернусь.

Після цього Остап просидів в кабінеті півтори години, але глухий не повертався. Лише коли Остап вийшов з кімнати на сходи і включився в темп, він дізнався, що глухий вже давно виїхав на машині і сьогодні не повернеться. І взагалі ніколи більше сюди не повернеться, бо його раптово перекинули в Умань для проведення культроботи серед візників-биндюжників. Та найжахливіше було те, що глухий завіз з собою і сценарій багатометражного фільму "Шия". Великий комбінатор вибрався з кола тих, що бігали, важко сів на лавці, схиливши голову на плече швейцара, що сидів тут же.

— Ось, наприклад, я! — раптом заговорив швейцар, очевидно розвиваючи думку, яка давно мучила його. — Сказав мені помреж Терентьев — відрости бороду. Навуходоносора, каже, гратимеш, або ж Валтасара у фільмі — не пригадую назви. Я й відростив. Глянь, яка борода! Патріарша! А тепер що з нею робити, з бородою? Помреж каже: не буде більше німого фільму, в звуковому, каже, тобі грати не можна, голос у тебе неприємний. От сиджу з бородою, тьху, як цап! Голити шкода, а носити совісно. Так і живу.

— А зйомки у вас бувають? — запитав Бендер, поступово отямлюючись.

— Які можуть бути зйомки? — поважно відповів бородатий швейцар.
— Торік зняли німий фільм з римського життя. Досі розплутатися з судами не можуть. Потому — карна справа...

— А чого вони всі бігають? — поцікавився великий комбінатор, показуючи на сходи.

— У нас не всі бігають, — зауважив швейцар. — Ось товариш Супругов не бігає. Ділова людина. Все збираюся до нього піти, запитати про бороду. Як за бороду платитимуть? По відомості чи окремий ордер...

Почувши слово "ордер", Остап пішов до Супругова. Швейцар не збрехав. Супругов не бігав по поверхах, не носив альпійського берета, не ходив навіть у закордонних приставських штанях-гольфах. На ньому приємно відпочивало око.

Великого комбінатора він зустрів дуже стримано.

— Я зайнятий, — сказав він павичевим голосом. — Вам я можу приділити всього дві хвилини.

— Цього досить, — почав Остап. — Мій сценарій "Шия"...

— Коротше, — сказав Супругов.

— Сценарій "Шия"...

— Ви кажіть ясно, що вам треба?

— "Шия"...

— Коротше. Скільки вам належить?

— Якийсь глухий у мене...

— Товаришу! Якщо ви зараз же не скажете, скільки вам належить, то я попрошу вас вийти! Мені ніколи.

— Дев'ятсот карбованців, — пробурмотів великий комбінатор.

— Триста! — категорично заявив Супругов. — Одержуйте і ідіть. І майте на увазі, ви вкрали в мене зайвих півхвилини.

Супругов розмашистим почерком накатав записку в бухгалтерію, вручив її Остапові і захопився за телефонну трубку. Вийшовши з бухгалтерії, Остап засунув гроші в кишеню і сказав:

— Навуходоносор казав правду. Тут одна ділова людина — і той Супругов.

Між тим бігання по сходах, метушня, вищання і клекіт на 1-й Чорноморській кінофабриці досяг свого апогею. Ад'ютантші шкірили зуби. Помрежі вели чорного цапа, захоплюючись його фотогенічністю. Консультанти, експерти і хранителі чавунної печатки налітали один на одного і хрипло реготали. Промчала якась кур'єрша з помелом. Великому комбінаторові здалось, що якийсь з асистентів-аспірантів у блакитних панталонах злетів над натовпом і, пропливши над люстрою, всівся на карнизі.

І в ту ж хвилину почав бити вестибюльний годинник.

"Бам-м", — ударив годинник.

Зойки і клекіт потрясли скляне ательє. Асистенти, консультанти, експерти і редактори-монтажери котилися вниз по сходах. У вихідних дверях зчинилася бійка.

"Бам-м! Бам-м!" — вибивав годинник.

Тиша виходила із закутків. Зникли хранителі великої печатки, завідуючі комами, адміністратори і ад'ютантші. Востаннє блимнуло помело кур'єрші. З кутків виходила тиша.

"Бам-м!" — вдарив годинник вчетверте.

В ательє вже нікого не було. І тільки в дверях, зачепившись за мідну ручку кишенею піджака, борсався, жалібно повискував і довбав копитцями мармурову підлогу асистент-аспірант у блакитних панталонах.

Службовий день закінчився.

З берега, з рибальського селища, линула півняча пісня.

Коли до каси антилопівців надійшли кіногроші, авторитет командора, який трохи збляк після втечі Корейка, знову зміцнів. Паніковському було видано невелику суму на кефір; до того ж йому пообіцяли золоті щелепи. Балаганову Остап купив піджак і в додачу до нього скрипучий, як сідло, шкіряний гаманець. Хоч гаманець був порожній, Шура часто виймав його — і зазиравав всередину. Козлевичу було видано п'ятдесят карбованців на купівлю бензину.

Антилопівці жили морально-чистим, майже селянським життям. Вони допомагали завідуючому заїжджим двором наводити лад і чистоту, їм довелося взнати ціни на ячмінь і сметану. Паніковський часом виходив у двір, клопітливо рознімав рота якій-небудь коняці, оглядав її зуби і бурмотів: "Добрий жеребець", хоч перед ним стояла добра кобила. Лише

командор блукав десь цілими днями, а коли з'являвся на заїжджому дворі, то мав трохи розгублений, але веселий вигляд. Він підсідав до друзів, які пили чай у брудній скляній галереї, клав на коліно могутню ногу в червоному черевиці і приязно казав:

— Чи справді життя прекрасне, Паніковський, чи мені це лише здається?

— Де це ви шаленієте? — ревниво запитував порушник конвенції.

— Старий! Ця дівчина не для вас, — відповідав Остап.

Слухаючи це, Балаганов співчутливо реготав і зазірав у новий гаманець, а Козлевич посміхався у свої конструкторські вуса. Він уже не раз катав командора і Зосю по приморському шосе.

Погода сприяла коханню. Пікейні жилетки стверджували, що такого серпня ще не було з часів порто-франко. Ніч радувала чистим телескопічним небом, а день котив до міста освіжаючу морську хвилю. Двірники у своїх підворіттях торгували смугастими монастирськими кавунами, і громадяни, надриваючись, стискували ті кавуни з полюсів, припадали до них вухом, щоб почути бажаний тріск. Увечері зі спортивних полів поверталися спітнілі щасливі футболісти. Слідом за ними, здіймаючи пилюку, бігли хлопчак. Вони вказували пальцем на знаменитого голкіпера, а інколи навіть підіймали його на плечі і з повагою несли.

Якось увечері командор попередив екіпаж "Антилопи", — що завтра відбудеться розважальна подорож за місто з роздачею гостинців.

— У зв'язку з тим, що наш дитячий ранок відвідає одна дівчина, — сказав значуще Остап, — я б просив панів добровольців помити обличчя, почиститись, а головне, не вживати лайливих висловів.

Паніковський дуже захвилювався, випросив у командора три карбованці, сховався у лазню і потім усю ніч чистився, шкріб себе, як солдат перед парадом. Він встав раніше за всіх і дуже підганяв Козлевича. Антилопівці дивилися на Паніковського з подивом. Він був чисто виголений і такий напудрений, що скидався на відставного конферансьє. Щохвилини він обсмикував на собі піджак і ледь повертав шию в оскар-уайльдівському комірці. 1

Під час прогулянки Паніковський тримав себе дуже добропристойно. Коли його знайомили з Зосею, він елегантно зігнув стан, але при цьому так засоромився, що на його щоках почервоніла навіть пудра. Сидячи в автомобілі, він підібгав ліву ногу, приховуючи дірявий черевик, з якого вилазив великий палець. Зося була в білій сукні, облямованій червоною ниткою. Антилопівці їй дуже сподобалися. Її звеселяв грубий Шура Балаганов, який усю дорогу причісувався гребінцем "Собінов". Іноді ж він прочищав пальцем ніс, після чого обов'язково виймав носовичок і манірно ним обвіювався. Адам Казимирович учив Зосю правити "Антилопою", чим теж завоював її прихильність.

Трохи бентежив її Паніковський. Вона думала, що він не розмовляє з нею, гордуючи. Та найчастіше вона спиняла свій погляд на медальному обличчі командора.

Перед заходом сонця Остап роздав обіцяні гостинці. Козлевичу дістався брелок у вигляді компаса, який дуже припасувався до його товстого срібного годинника. Балаганову піднесли "Читця-декламатора" у дерматиновій обкладинці, а Паніковському — рожевий галстук з синіми квітками.

— А тепер, друзі мої, — сказав Бендер, коли "Антилопа" повернулася до міста, — ми з Зосею Вікторівною трохи погуляємо, а вам час на заїжджий двір, бай-бай.

Вже заїжджий двір поснув і Балаганов з Козлевичем виводили носами арпеджіо, а Паніковський з новим галстуком на шиї блукав серед підвід, заламуючи руки в німій тузі.

— Яка феміна! — шепотів він. — Я люблю її, як дочку! Остап сидів з Зосею на приступках музею старовини. На площі, викладеній базальтом, прогулювалися, сміючись, молоді пари. За шеренгою платанів світилися вікна міжнародного клубу моряків. Іноземні матроси у м'яких брилях проходили по два й по три, кидаючи один одному незрозумілі зауваження.

— Чому ви мене покохали? — запитала Зося, торкаючись Остапової руки.

— Ви ніжна... Ви дивовижна, — відповів командор, — ви краща за всіх на світі.

Вони довго сиділи мовчки у темному затінку музейних колон, думаючи про своє маленьке щастя. Було тепло і темно, як між долонями.

— Пригадуєте, я вам розповідала про Корейка? — раптом сказала Зося. — Про того, що освідчувався мені.

— Так, — сказав Остап мимохить.

— Це дуже кумедна людина, — продовжувала Зося, — пригадуєте, я вам розповідала, як він несподівано виїхав?

— Так, — сказав Остап, слухаючи вже уважніше, — дуже кумедна.

— Уявіть собі, сьогодні я одержала від нього листа, дуже дивного. |

— Що? — вигукнув закоханий, підводячись з місця.

— Ви ревнуєте? — лукаво запитала Зося.

— Гм... Трохи... Що ж вам пише цей пошляк? і

— Він зовсім не пошляк. Він просто нещасна і бідна людина. Сідайте, Остапе. Чому ви встали? Кажу серйозно, я зовсім його не люблю. Він просить мене приїхати до нього.

— Куди? Куди приїхати? — викрикнув Остап. — Де він?

— Ні-і, я вам не скажу. Ви ревнивий. Ви ще його вб'єте.

— Та що ви, Зосю! — обережно сказав командор. — Просто цікаво знати, де люди влаштовуються.

— О, він далеко, дуже далеко! Пише, що знайшов дуже вигідну службу; тут йому мало платили. Він тепер на будівництві Східної Магістралі.

— Де саме?

— Слово честі, ви занадто ним цікавитесь! Не можна бути таким Отелло!

— Їй-богу, Зосю, ви мене смішите. Хіба я схожий на старого дурнувато мавра? Просто хотілося знати, на якій ділянці Східної Магістралі люди влаштовуються. — Якщо ви так хочете, я скажу. Він працює табельником в Північному укладальному містечку, — лагідно сказала дівчина, — та це лише так зветься — містечко. Насправді це поїзд. Олександр Іванович мені дуже цікаво описав. Цей поїзд укладає рейки. Розумієте? І сам по них їде. А назустріч йому, з півдня, йде друге таке ж "містечко". Скоро вони зустрінуться. Тоді буде урочиста змичка. Все це в пустелі, пише він, верблюди... Правда, цікаво?

— Надзвичайно цікаво, — сказав великий комбінатор, заметушившись під колонами. — Знаєте що, Зосю, вже треба йти. Вже пізно. І холодно. І, взагалі, ходімо!

Він допоміг Зосі підвестись зі сходів, вивів її на площу, і тут знову засмикався.

— Хіба ви не проведете мене додому? — занепокоєно запитала дівчина.

— Що? — сказав Остап. — А-а, додому... Бачте, Зосю, я...

— Гаразд, — сухо промовила Зося, — до побачення. І не приходьте більше до мене. Чуєте?

Та великий комбінатор уже нічого не чув. Лише пробігши квартал, він зупинився.

— Ніжна і дивночарівна! — пробурмотів він. Остап повернувся назад, пішов услід за коханою. Хвилини зо дві він біг за нею під чорними деревами. Потім знову зупинився, зняв капітанський картуз і затупотів на місці.

— Ні, це не Ріо-де-Жанейро! — сказав він нарешті.

Зробив ще два нерішучих кроки, знову спинився, насунув кашкета на лоба і, вже не вагаючись, побіг на заїжджий двір.

Тієї ж ночі з воріт заїжджого двору, тьмяно поблискуючи фарами, виїхала "Антилопа". Заспаний Козлевич, напружуючись, вертів рулевим колесом. Під час коротких зборів Балаганов уже встиг заснути в машині, Паніковський тужно поводив очима, здригаючись від нічної прохолоди. На його обличчі ще виднілися залишки святкової пудри.

— Карнавал скінчився! — викрикнув командор, коли "Антилопа" з гуркотом проїздила під залізничним мостом. — Починаються суворі будні.

А в кімнаті старого ребусника біля букета засохлих троянд плакала ніжна і дивночарівна.

Розділ XXV

ТРИ ДОРОГИ

"Антилопа" почувала себе кепсько. Вона спинялася навіть на невеликих узвозах і поза своєю волею котилася назад. В мо-торі чути було якісь сторонні шуми і хрипіння, наче під жовтим капотом автомобіля когось душили. Машина була перевантажена. Окрім екіпажу, вона несла на собі великий запас пального. В бідонах і бутлях, які заповнювали усі вільні місця, булькав бензин. Козлевич похитував головою, піддавав газу і засмучено дивився на Остапа,

— Адаме, — говорив командор, — ви наш батько, ми ваші діти. Курс на схід! У вас є чудовий навігаційний прилад — компас-брелок. Не збийтесь з дороги!

Антилопівці котили вже третій день, та, окрім Остапа, ніхто не знав кінцевої мети нової мандрівки. Паніковський тужно дивився на лохматі кукурудзяні лани і несміливо шепелявив:

— Чого ми знову їдемо? Навіщо це все? Так добре було в Чорноморську.

І, згадуючи чарівну феміну, він, судомлячись, зітхав. До того ж йому хотілося їсти, а їсти не було чого: гроші скінчились.

— Вперед! — відповів Остап. — Не скигліть, старина. На вас чекають золоті щелепи, товстенька вдова і цілий басейн кефіру. Балаганову я

куплю матроський костюмчик і віддам його до школи першого ступеня. Там він навчиться читати і писати, що в його літа конче необхідно, а Козлевич, наш вірний Адам, матиме нову машину. Яку ви хочете, Адаме Казимировичу? "Студебекер"? "Лінкольн"? "Ройс"? "Іспано-сюїз"?

— "Ізотта-фраскіні", — сказав Козлевич, зашарівшись.

— Гаразд. Ви її матимете. Вона зватиметься "Антилопа Друга" або "Дочка Антилопи". На ваш вибір. А зараз нема чого киснути. Харчами я вас забезпечу. Правда, мій Саквояж згорів, та лишилися вогнетривкі ідеї. Якщо вже зовсім прикрутить, ми спинимося в якомусь щасливому містечку і влаштуємо там севільський бій биків. Паніковський буде пікадордм. Вже це одне викличе хворобливу зацікавленість публіки, а отже, і великі прибутки. і

Машина просувалася широкою дорогою, позначеною слідами тракторних шпорів. Шофер несподівано загальмував.

— Куди їхати? — запитав він. — Три дороги.

Пасажири вилізли з машини і, розминаючи отерплі ноги, трохи пройшли вперед. На роздоріжжі стояв похилений кам'яний стовп, на якому сиділа товста ворона. Приплющене сонце сідало за кукурудзяні патли, вузька тінь Балаганова простяглася до обрію. Землю вже огортали темні фарби, і перша ударна зірка своєчасно сигналізувала настання ночі.

Три дороги лежали перед антилопівцями: асфальтова, шосейна і ґрунтова. Асфальт ще жовтів від сонця, блакитний пар стояв над шосе, ґрунтова була зовсім темна і губилася в полі одразу ж за стовпом. Остап крикнув на ворону, яка дуже злякалася, але не полетіла, поблукав у роздумі на роздоріжжі і сказав:

— Оголошую конференцію російських богатирів відкритою! Сюди прибули: Ілля Муромець — Остап Бендер, Добриня Никитич — Балаганов і Альоша Попович — всіма нами шанований Михайло Паніковський.

Козлевич, скориставшись зупинкою, заліз під "Антилопу" з французьким ключем, отож до числа богатирів не потрапив.

— Дорогий Добриня, — розпорядився Остап, — станьте, будь ласка, праворуч! Мосє Попович, займіть ваше місце з лівого боку! Прикладіть долоні до лобів і дивіться вперед.

— Це що за вигадки? — обурився Альоша Попович. — Я голодний. їдьмо швидше куди-небудь!

— Посоромтесь, Альошенько, — сказав Остап, — станьте, як належить древньому витязеві. І поміркуйте. Подивіться, як поводить себе Добриня. З нього можна хоч зараз писати билину. Отже, богатирі, якою дорогою їхати? На якій з них валяються гроші, необхідні нам для біжучих витрат? Я знаю, Козлевич поїхав би асфальтом, шофери любляють гарні дороги. Адам — чесна людина, він погано знає життя. Витязям асфальт ні до чого. Він приведе нас, напевне, до зернового гіганта. Ми там загубимося в шумі машин. Нас там ще придушить якийсь "ктерпілер" чи комбайн. Вмирати під комбайном — це нудно. Ні, богатирі, не їхати нам асфальтовою дорогою. Тепер — шосе. Козлевич, звичайно, теж від нього не відмовився б. Та повірте Іллі Муромцю, — шосе нам не підходить. Хай закидають, що ми відсталі, але ми не поїдемо цією дорогою. Чуття підказує мені зустріч з нетактовними колгоспниками та іншими зразковими громадянами. Окрім того, їм не до нас. По їхніх усупільнених угіддях зараз мандрують численні літературні і музичні бригади, збираючи матеріали для агропоем і городніх кантат. Лишається ґрунтова, громадяни богатирі! Ось він, древній казковий шлях, по якому рушить "Антилопа". Тут руський дух! Тут Руссю пахне! Тут ще літає догоряюча жар-птиця, і людям нашого фаху перепадає золоте пір'ячко. Тут ще сидить на своїх скринях куркуль Кашей, що сотні років вважав себе безсмертним, а тепер з жахом переконався, що йому настає

кінець. Та нам з вами, богатирі, дещо від нього перепаде, особливо коли ми відрекомендуємося йому як мандрівні ченці. З погляду дорожньої техніки цей казковий шлях огидний. Та для нас іншої дороги немає. Адаме! Ми їдемо! —

Козлевич, зажурившись, вивів на ґрунтовий шлях машину, де вона одразу ж почала виписувати кренделі, давати крен і підкидати вгору пасажирів. Антилопівці хапалися один за одного, нишком лаялися і билися коліньми об тверді бідони.

— Я хочу їсти! — стогнав Паніковський. — Я хочу гуски! Навіщо ми виїхали з Чорноморська?

Машина вищала, виповзаючи з глибокої вибоїни і знову ж провалювалася в неї.

— Тримайтесь, Адаме! — кричав Бендер. — Будь що, тримайтесь! Хай лише "Антилопа" доведе нас до Східної Магістралі — і ми нагородимо її золотими шинами з мечами й бантами.

Козлевич не слухав. Від скаженого підкидання кермо вислизало з його рук. Паніковський продовжував мучитись.

— Бендер, — раптом захрипів він. — Ви знаєте, як я вас поважаю. Але ви нічого не розумієте. Ви не знаєте, що таке гуска! Ох, як я люблю цю птаху! Це дивовижно жирна птах, чесне благородне слово. Гуска! Бендер! Крильце! Шийка! Ніжка! Ви знаєте, Бендер, як я ловлю гуску? Я вбиваю її як тореадор — з одного маху. Коли я йду на гуску — це опера! "Кармен"!

— Знаємо, — сказав командор, — бачили в Арбатові. Вдруге не раджу.

Паніковський змовк, але вже через хвилину, коли новий поштовх кинув його на Бендера, знову стало чути його гарячковий шепіт.

— Бендер! Вона гуляє на дорозі! Гуска! Ця дивна птаха гуляє, а я стою і вдаю, ніби це мене й не цікавить. Вона підходить. Зараз вона зашипить на мене. Ці птахи гадають, що вони дужчі за всіх, і в цьому їхня слабкість. Бендер! В цьому їхня слабкість... — Тепер порушник конвенції вже просто співав — Вона йде на мене і шипить як грамофон. Та я не з лякливих, Бендер. Інший би на моєму місці втік, а я стою й чекаю. Ось вона підходить і простягає білу гусячу шию з жовтим дзьобом. Вона хоче мене вкусити. Зважте, Бендер, моральна перевага на моєму боці. Не я нападаю на неї: вона на мене нападає. І тут, звісна річ, для самозахисту, я хапаю її за...

Та Паніковський не встиг закінчити свою промову. Залунав, жахливий нудотний тріск, і антилопівці вмить опинилися на дорозі в найрізноманітніших позах. Ноги Балаганова стирчали, з канави. На животі великого комбінатора лежав бідон з бензином. Паніковський стогнав, трохи придавлений ресорою. Козлевич підвівся на ноги, похитуючись, зробив кілька кроків. "Антилопи" не було. На дорозі лежала огидна купа уламків: поршні, подушки, ресори. Мідні кишки машини виблискували проти місяця. Розвернутий кузов перекинувся у канаву і лежав поруч з Балагановим, що вже опритомнював. Ланцюг сповзав в колію як гадюка. З тиші, яка раптом запала, долинув тоненький передзвін, і звідкілясь з пагорка прикотилося колесо, мабуть, відкинуте далеко ударом. Колесо зробило дугу і м'яко лягло. біля Козлевичевих ніг. І лише тепер шофер зрозумів, що все скінчилось. "Антилопа" загинула. Адам Казимирович сів на землю і охопив голову руками. За кілька хвилин командор торкнувся його плеча і сказав голосом, якого і сам не міг упізнати:

— Адаме, треба йти.

Козлевич підвівся і одразу ж знову сів на те самісіньке місце.

— Треба йти, — повторив Остап. — "Антилопа" була така машина, що не підводила, але на світі є ще багато машин. Скоро ми зможемо вибрати, яку захочемо. Ходімо, нам треба поспішати. Треба десь переночувати, попоїсти, роздобути грошей на квитки. Їхати доведеться далеко. Ходімо, ходімо, Козлевич! Життя чудове, незважаючи на недоліки. Де Паніковський? Де цей гусокрад? Шуро! Ведіть Адама!

Козлевича потягли під руки. Він почував себе кавалеристом, у якого через його недогляд загинув кінь. Йому здавалося, що тепер з нього сміятимуться всі перехожі.

Після загибелі "Антилопи" життя одразу ж ускладнилось. Ночувати довелося в полі.

Гнівний Остап заснув одразу ж, заснули і Балаганов з Козлевичем, а Паніковський всю ніч сидів біля вогнища і тремтів.

Антилопівці підвелися дуже рано, але дійти до найближчого села змогли лише на четверту годину дня. Всю дорогу Паніковський плентався позаду всіх. Він накульгував. Від голоду його очі виблискували по-котячому, і він усе скаржився на долю і на командора.

В селі Остап наказав екіпажеві чекати на Третій вулиці і нікуди не розходитись, а сам пішов на Першу до сільради. Звідтіль він повернувся дуже швидко.

— Все влаштовано, — сказав він повеселілим голосом, — зараз нас поставлять на квартиру і дадуть пообідати. Після обіду ми матимемо насолоду поніжитись на сіні. Пригадуєте — молоко і сіно. А ввечері ми даємо виставу. Я вже продав її за п'ятнадцять карбованців. Гроші одержав: Шуро! Вам доведеться що-небудь продекламувати з "Читця-декламатора", я показуватиму антирелігійні фокуси на картах, а Паніковський... Де ж Паніковський? Куди він подівся?.

— Він щойно був тут, — сказав Козлевич. Та цієї ж миті за парканом, біля якого стояли антилопівці, почувся гусячий крик і баб'ячий виск; пролетіло біле пір'я, і на вулицю вибіг Паніковський. Очевидно, рука зрадила тореадорові, і він, зрозуміла річ, для самозахисту не зміг поцілити у птаха. За ним гналася хазяйка, розмахуючи поліном.

— Жалюгідна, нікчемна жінка! — кричав Паніковський, тікаючи геть з села.

— Ну й тріпло! — викрикнув Остап, не приховуючи розчарування. — Цей негідник зірвав нам виставу. Тікаймо, поки не відібрали п'ятнадцять карбованців.

А в цей час розлютована хазяйка наздогнала Паніковського, прицілилася і огріла його поліном по хребту. Порушник конвенції упав на землю, але одразу ж підвівся й побіг неприродно швидко. Виконавши цей акт помсти, хазяйка, радіючи, поверталася додому. Ідучи повз антилопівців, вона їм погрозила поліном.

— Тепер наша артистична кар'єра закінчилася, — сказав Остап, чимдуж втікаючи з села. — Обід, відпочинок — все пропало.

Паніковського вони наздогнали лише кілометрів за три. Він лежав біля дороги в канаві і стогнав. Від втоми, страху і болю він зблід, і стареча рум'яність зійшла з його обличчя. Він мав такий жалюгідний вигляд, що командор скасував розправу, яку мав намір над ним учинити.

— Ляснули Альошу Поповича та по могутній спинушці, — сказав Остап, проходячи мимо.

Всі глянули на Паніковського з огидою. І він знову поплентався в кінці колони, канючаючи:

— Почекайте мене, не поспішайте. Я старий, я хворий... Мені недобре... Гуска! Ніжка! Шийка! Феміна!.. Жалюгідні, мізерні люди!..

Та антилопівці звикли до цього старечого скиглення і не звертали на нього уваги. Голод гнав їх уперед. Ніколи ще їм не було так тісно і незатишно на світі. Дорога тяглась безконечно, і Паніковський відставав усе більше й більше. Друзі вже зайшли у невеличкий жовтий вибалок, а порушник конвенції все ще маячив чорною цяткою на пагорку у присмерку зеленуватого неба.

— Старий став неможливий, — сказав голодний Бендер. — Доведеться його звільнити. Ідіть, Шуро, приведіть цього симулянта!

Невдоволений Балаганов пішов виконувати доручення. Поки він вибрався на пагорок, постать Паніковського зникла.

— Щось сталося, — сказав через якусь хвилину Козлевич, дивлячись на пагорок, звідкіль Балаганов семафорив руками.

Шофер і командор пішли і собі на пагорок.

Порушник конвенції лежав посеред дороги нерухомо, як лялька. Рожева стрічка галстука лягла навскіс через його груди. Одна рука була підвернута під спину. Очі з викликом дивилися на небо. Паніковський був мертвий.

— Параліч серця, — сказав Остал, щоб хоч що-небудь сказати. — Можу констатувати і без стетоскопа. Бідний старий!

Він одвернувся. Балаганов не міг відвести погляду від небіжчика.

Раптом він скривився і через силу видавив:

— А я його бив за гирі. І ще раніш бився з ним. Козлевич, згадавши "Антилопу", з жахом глянув на Паніковського і почав співати латинську молитву.

— Киньте, Адаме! — сказав великий комбінатор. — Я знаю все, що ви маєте зробити. Після псалма ви скажете: "Бог дав, бог і взяв", — потім: "Всі під богом ходимо", — а потім щось зовсім незрозуміле, скажімо: "Йому тепер усе ж таки краще, як нам". Нічого цього не потрібно, Адаме Казимировичу. Перед нами просте завдання: тіло треба віддати землі.

Вже зовсім споночіло, коли порушник конвенції знайшов останнє пристановище. Це була звичайна яма, вимита дощами біля підніжжя кам'яної, перпендикулярно поставленої плити. Ця плита, очевидно, стояла давно понад шляхом. Може, колись вона пишалася написом: "Володіння поміщика майора у відставці Георгія Опанасовича Вовк-Лисицького", — а може, це був просто межовий знак з часів Потьомкіна. Та це не так важливо. Паніковського поклали в яму, накопали паліччям землі і засипали. Потім антилопівці налягли плечима на плиту, яка вже хиталася, і скинули її вниз. Тепер могила була готова. При світлі сірників великий комбінатор написав шматком цеглини на плиті епітафію:

Тут лежить

Михайло Самуїлович Паніковський

людина без пашпорта.

Остап скинув свій капітанський картуз і сказав:

— Я часом був несправедливий до небіжчика. Але чи був він морально чистою людиною? Ні, він не був морально чистою людиною. Це був колишній сліпий, самозванець і гусокрад. Усі свої сили він віддав на те, щоб жити за рахунок суспільства. Але суспільство не хотіло, щоб він жив за його рахунок. А примиритися з цими суперечностями у поглядах

Михайло Самуїлович не міг, бо він мав запальний характер. Через те він і помер. Все!

Козлевич і Балаганов були незадоволені Остаповим надгробним словом. Вони вважали, що було куди доречніше сказати про все добре, що зробив небіжчик суспільству, про його допомогу бідним, любов до дітей, згадати чутливу душу небіжчика, взагалі, сказати все те, що говорять про кожного померлого.

Балаганов навіть підійшов до могили, щоб сказати все це самому, але командор уже одяг картуза і швидко відходив.

Коли рештки антилопівської армії перейшли вибалок і перевалили ще через один пагорок, вони одразу ж побачили невеличку залізничну станцію.

— Ну от і цивілізація, — сказав Остап. — Можливо, буфет, їжа. Поспимо на ослонах. Вранці рушимо на схід. Що ви скажете?

Шофер і бортмеханік мовчали.

— Що ж ви мовчите, як наречені?

— Знаєте, Бендер, — нарешті сказав Балаганов, — я не поїду. Ви не ображайтесь, але я вам не вірю. Я не знаю, куди треба їхати. Ми там всі пропадемо. Я лишаюсь.

— Я хотів сказати вам те саме, — підтримав Козлевич.

— Як хочете, — промовив Остап з несподіваною сухістю. Буфету на станції не було. Горіла гасова лампа-блискавка. В пасажирському залі куняли на мішках дві баби. Весь залізничний персонал блукав на дощатому пероні, тривожно вглядаючись в передранкову темряву за семафором.

— Який поїзд? — запитав Остап.

— Літерний, — нервово відповів начальник станції, поправляючи червоний картуз з срібними позументами. — Особливого призначення. Затриманий на дві хвилини. Роз'їзд не дає пропуску.

Загули, затремтіли дроти, з гуркоту вилупилися вовчі очі, і блискучий поїзд у кілька вагонів з розгону влетів на станцію. Засяяло широке скло м'яких вагонів, під самісіньким носом антилопівців промчали букети і пляшки з-під вагона-ресторану, на ходу зіскочили провідники з ліхтарями, і на пероні враз почулися весела російська мова і іноземна. Уздовж вагонів звисали хвойні гірлянди-дуги і гасла: "Привіт героям — будівникам Східної Магістралі!"

Літерний поїзд з гостями йшов на відкриття дороги.

Великий комбінатор зник. Через півхвилини він знову з'явився і зашепотів:

— Я їду! Як їду — не знаю, але їду! Хочете зі мною? Востаннє запитую.

— Ні, — сказав Балаганов.

— Не поїду, — сказав Козлевич, — не можу більше.

— Що ж ви робитимете?

— А що мені робити? — відповів Шура. — Піду в діти лейтенанта Шмідта — і все.

— "Антилопу" думаю зібрати, — жалібно промовив Адам Казимирович, — піду до неї, погляну, дам їй ремонт.

Остап хотів щось сказати, але протяжний свисток не дав йому розкрити рота. Він притиснув до себе Балаганова, погладив його по спині, розцілувався з Козлевичем, махнув рукою і побіг до поїзда, вагони якого вже здригнулися від першого паровозного поштовху. Та вмить повернувся, сунув Козлевичеві в руку п'ятнадцять карбованців, які одержав за продану виставу, і вистрибнув на підніжку поїзда, що вже рушив.

Обернувшись, він побачив у фіалковій імлі дві маленькі постаті, що сходили на залізничний насип. Балаганов повертався в неспокійне коло дітей лейтенанта Шмідта, Козлевич йшов до останків "Антилопи".

Частина третя

ПРИВАТНА ОСОБА

Розділ XXVI

ПАСАЖИР ЛІТЕРНОГО ПОЇЗДА

Біля асфальтового причалу Рязанського вокзалу в Москві стояв куций літерний поїзд. Він мав всього лише шість вагонів:

багажний, де попри всі правила, містився не багаж, а зберігалися на льоду запаси їжі, вагон-ресторан, з якого визирав білий кухар, і урядовий салон. Решта вагонів були пасажирські і на їхніх канапах, покритих суворими смугастими чохлами, мали розміститися делегації робітників-ударників, а також іноземні та радянські кореспонденти. Поїзд готувався вийти на змичку рейок Східної Магістралі. Подорож мала бути тривалою. Ударники запихали у вагонний тамбур дорожні корзини з чорними замочками, що погойдувалися на залізному пруті. Радянська преса метушилася на пероні, вимахуючи лакованими фанерними саквояжами.

Іноземці стежили за носильниками, що переносили їхні товсті шкіряні чемодани, кофри і картонки з кольоровими наклейками туристських бюро і пароплавних компаній.

Пасажири встигли запастися книжкою "Східна Магістраль", на обкладинці якої було намальовано верблюда, що нюхав рейку. Книжку продавали тут же, з багажного візка. Автор книжки журналіст Паламидов вже кілька разів проходив повз візок, ревно поглядаючи на покупців. Його вважали знавцем Магістралі, і він їхав туди вже втретє.

Наближався час від'їзду, але прощальна сцена нічим не нагадувала відхід звичайного пасажирського поїзда. На пероні не було стареньких бабусь, ніхто не висовував з вікна немовлятко, що мало востаннє глянути на свого дідуся. Зрозуміло, не було й дідуся, у вицвілих очах якого завжди відбивається страх перед залізничними протягами. І, ясна річ, ніхто не цілувався. Делегацію робітників-ударників на вокзал привезли профспілчанські діячі, які ще не встигли опрацювати питання про прощальні поцілунки. Московських кореспондентів проводжали редакційні працівники, які в таких випадках намагалися відбутися рукостисканням. Іноземні ж кореспонденти, — їх було понад тридцять чоловік, — їхали на відкриття Магістралі у повному складі, з дружинами і грамофонами, отож проводити їх було нікому.

Учасники експедиції, відповідно до обставин, розмовляли голосніше, ніж завжди, без потреби хапалися за блокноти і картали тих, котрі проводжали, що вони не їдуть разом з ними у таку цікаву подорож. Особливо репетував журналіст Лавуазьян. Він був молодий душею, але в його кучерях, як місяць у джунглях, світилася лисина.

— Огідно на вас дивитися! — кричав він на тих, що проводжали. — Хіба ви не можете зрозуміти, що таке Східна Магістраль!

Коли б у руках запального Лавуазьяна не було друкарської машинки в царатовому кучерському чохлі, то він, можливо, навіть побив би когось

з друзів— стільки було в ньому пристрасі і так він був відданий справі газетної інформації. Йому вже зараз хотілося послати до своєї редакції телеграму-блискавку, але не було про що.

Співробітник профспілчанського органу Ухудшанський, що прибув на вокзал раніше всіх, походжав неквапно вздовж поїзда. Він ніс з собою "Туркестанский край, полное географическое описание нашего отечества, настольная и дорожная книга для русских людей", твір Семенова-Тянь-Шанського, виданий 1903 року. Він спинявся біля груп тих, що від'їжджали, і тих, що проводжали, і з якоюсь сатиричною нотою в голосі казав:

— Виїжджаєте? Ну, ну! Або:

— Залишаєтесь? Ну, ну!

Так він пройшов весь поїзд аж до паровоза, довго, задерши голову, дивився на паровоз і нарешті сказав машиністові:

— Працюєте? Ну, ну!

Аж потім журналіст Ухудшанський зайшов до купе, розгорнув останній номер свого профоргану і заглибився в читання власної статті під назвою: "Поліпшити роботу крамничних комісій" з підзаголовком: "Комісії перебудовуються недостатньо". Стаття являла собою звіт про якесь засідання, отож ставлення автора до описаної ним події можна було визначити одним реченням: "Засідаєте? Ну, ну!" Ухудшанський читав до самого від'їзду.

Один з тих, що проводжали, людина з рожевим плюшевим носом і бархатними бачками на скронях, сказав кілька пророчих слів, які всіх страшенно налякали.

— Я знаю такі поїздки, — заявив він, — сам їздив. Ваше майбутнє мені відоме. Тут вас чоловік сто. їздити ви будете загалом цілий місяць. Двоє з вас відстануть від поїзда на маленькій глухій станції без грошей і документів і наздоженуть вас лише через тиждень, голодні й обірвані. У когось обов'язково украдуть чемодан. Можливо, у Паламидова, або в Лавуазьяна, чи в Навроцького. І потерпілий скиглитиме цілу дорогу і проситиме у сусідів щіточку поголитись. Щіточку він повертатиме непомитою, а мисочку згубить. Один з мандрівників, звичайно, помре, і друзі померлого, замість того щоб їхати на змичку, змушені будуть везти дорогий прах до Москви. Це дуже нудно і огидно — возити прах. Крім того, в дорозі почнуться чвари. Повірте мені! Хто-небудь, хоч би той же Паламидов чи Ухудшанський викине якусь антирадянську вихватку і ви будете довго і нудно його судити, а він з виском і стогонами відмежовуватиметься. Мені все відомо. Ідете ви зараз у капелюхах і кепках, а назад повернетесь у тюбетейках. Найдурніший з вас купить усі атрибути бухарського єврея: бархатну шапку, облямовану шакалом, і товсту ватяну ковдру, зшити як халат. І, без сумніву, всі ви щовечора співатимете у вагоні "Стеньку Разіна", будете несамовито волати:

"И за борт ее бросает в набежавшую волну". Цього ще замало, співатимуть навіть іноземці: "Вниз по матушке по Волге", "сюр нотр мер Вольга, по нашій матері Волзі".

Лавуазьян розлютився і замахнувся на пророка друкарською машинкою.

— Ви нам заздрите! — сказав він. — Ми не співатимемо.

— Заспіваете, голубчики. Це неминуче. Мені все відомо.

— Не будемо співати.

— Будете. І якщо ви чесні люди, то негайно ж напишіть мені про це в листівці.

У цю мить почувся стриманий крик. З даху багажного вагона впав фоторепортер Меншов. Він видерся туди, щоб зазняти моменти від'їзду. Кілька секунд Меншов лежав на пероні, тримаючи під головою апарат. Потім він підвівся, занепокоєно перевірів апарат і знову поліз на дах.

— Падаєте? — запитав Ухудшанський, висовуючись з вікна з газетою в руках.

— Хіба це падіння! — зневажливо сказав фоторепортер. — От коли б ви бачили, як я падав із спірального спуску в Парку культури й відпочинку!

— Ну, ну! — зауважив представник профоргану і зник у вікні.

Видершись на дах і припавши на одне коліно, Меншов продовжував роботу. На нього з виразом виняткового задоволення дивився норвезький письменник, що вже розмістив свої речі в купе і вийшов на перон прогулятись. У письменника було світле дитяче волосся і великий варязький ніс. Норвежець був так захоплений фотомолодецтвом Меншова, що відчув потребу поділитися з кимсь своїми почуттями. Швидкою ходою він підійшов до дідуса ударника з Трьохгорки, приставив свій вказівний палець до його грудей і верескливо вигукнув:

— Ви!!

Потім вказав на власні груди і так само верескливо викрикнув:

— Я!!

Вичерпавши ось так усі відомі йому російські слова, письменник привітно усміхнувся й побіг до свого вагона, оскільки вже пролунав другий дзвінок. Ударник і собі побіг до свого вагона. Меншов зліз на землю. Закивали голови, з'явилися останні усмішки, майнув фейлетоніст у пальті з чорним бархатним коміром. Коли хвіст поїзда вихляв на

вихідній стрільці, з" буфетного залу вискочили два брати-кореспонденти — Лев Рубашкін і Ян Скамейкін. В зубах Скамейкіна застряв шніцель по-віденськи. Брати, плигаючи, як молоді собаки, промчали уздовж перону, зіскочили на землю у нафтових плямах і тільки тут, серед шпал, зрозуміли, що поїзда їм не наздогнати.

А поїзд, вибігаючи з Москви у риштованнях, вже завів свою приголомшливу пісню. Він бив колесами, реготав пекельним реготом під мостами і, лише врізавшись у глибину дачних лісів, трохи заспокоївся і розвинув велику швидкість. Він мав викреслити на глобусі чималу криву, змінити кілька кліматичних провінцій, переміститися з центральної прохолоди у гарячу пустелю, проминути багато великих і малих міст і обігнати московський час на чотири години.

Увечері першого ж дня у вагоні радянських кореспондентів з'явилися двоє вісників капіталістичного світу: представник свободомислячої австрійської газети пан Гейнріх і американець Хірам Бурман. Вони прийшли знайомитися. Пан Гейнріх був невисокого зросту. Містер Хірам прийшов у м'якому капелюху з підкрученими крисами. Обидва говорили по-російськи досить добре і правильно. Якийсь час усі мовчки стояли в коридорі, з зацікавленням розглядаючи один одного. Для розгону заговорили про Художній театр. Гейнріх театр похвалив, а містер Бурман від дискусії ухилився, зауваживши, що його, як сіоніста, більш за все цікавить в СРСР єврейське питання.

— У нас такого питання вже немає,—сказав Паламидов.

— Як може не бути єврейського питання? — здивувався Хірам.

— Нема. Не існує.

Містер Бурман захвилювався. Все життя він писав у своїй газеті статті про єврейське питання, і розставатися з цим питанням йому було б боляче.

— Але ж в Росії є євреї? — сказав він обережно.

— Є, — відповів Паламидов.

— Отже, є й питання.

— Ні. Євреї є, а питання немає.

Електрика, якої у вагонному коридорі стало забагато, трохи розрядилася з появою Ухудшанського. Він ішов до умивальника з рушником на шії.

— Розмовляєте? — сказав він, похитуючись від швидкого руху поїзда.
— Ну, ну!

Коли він повертався назад, чистий і бадьорий, з краплями води на скронях, дискусія охопила вже весь коридор. З купе вийшли раджурналісти, з сусіднього вагона з'явилося кілька ударників, прийшли ще два іноземці — італійський кореспондент з фашистським жетоном, — лікторськими різками і сокирою, і німецький професор-сходознавець, що їхав на свято на запрошення ВКТЗ[15]. Фронт дискусії був досить широкий — від будівництва соціалізму в СРСР до чоловічих беретів, що входили в моду на Заході. І з усіх пунктів питань, які б вони не були, виникали суперечки.

— Сперечаєтесь? Ну, ну! — сказав Ухудшаяський, йдучи у своє купе.

В загальному гаморі можна було почути лише окремі вигуки.

— Якщо так, — говорив пан Гейнріх, хапаючи путіловця Суворова за косоворотку, — то чого ж ви тринадцять років тільки базикаєте? Чому ви не робите світову революцію, про яку стільки говорите? Отже, не можете? Тоді годі базікати.

— А ми й не будемо робити у вас революцій! Самі зробите.

— Я? Ні, я не робитиму революції.

— Ну без вас зроблять, і вас не спитають.

Містер Хірам Бурман стояв, притулившись до тисненого шкіряного простінку і байдуже дивився на сперечальників. Єврейське питання провалилося в якусь дискусійну тріщину на самому початку розмови, а інші теми не викликали в його душі ніяких емоцій. Від групи, в якій німецький професор схвально висловився про переваги радянського шлюбу над церковним, відійшов фейлетоніст-віршувальник, який підписувався псевдонімом Гаргантюа. Він став біля замріяного Хірама і почав йому щось гарячкове пояснювати.

Хірам слухав, та швидко переконався, що не зможе нічого розібрати. Гаргантюа весь час поправляв щось у туалеті Хірама, підв'язував йому галстука або ж знімав з нього пушинку чи застебував і знову розстебував ґудзика; говорив голосно і, як йому" здавалося, навіть виразно. Та в його вимові був якийсь невловимий дефект, що перетворював слова на патолоч. Цю свою біду Гаргантюа збільшував ще й тим, що після кожного речення, замиловуючись розмовою, вимагав від співбесідника згоди чи підтвердження.

— Адже так? — говорив він, похитуючи головою, ніби збирався своїм великим носом клюнути якийсь харч. — Хіба не так?

Лише ці слова й були зрозумілі з усієї розмови Гаргантюа. Все інше злилося в один дивовижний настирливий рокіт. Містер Бурман з чемністю погоджувався і швидко втік. З Гаргантюа погоджувалися всі, і він вважав себе за людину, яка здатна переконати будь у чому кого б то не було.

— Ось бачите, — сказав він Паламидову, — ви не вмієте розмовляти з людьми. А я його переконав. Я щойно йому довів, і він зі мною погодився, що ніякого єврейського питання у нас вже не існує. Адже так? Адже правильно?

Паламидов нічого не розібрав і, кивнувши головою, почав прислухатися до розмови, що відбувалася поміж німецьким сходовознавцем і провідником вагона. Провідник давно поривався втрутитись у розмову і лише зараз знайшов вільного співбесідника, собі рівню. Дізнавшись спочатку про знання опонента, а також запитавши ім'я та прізвище співбесідника, провідник відклав убік віник і поволі почав:

— Ви, мабуть, не чули, громадянине професор, що в Середній Азії є така тварина, зветься верблюд. У нього на спині є дві купини. І був у мене знайомий залізничник, ви, мабуть, чули, товариш Должностюк, багажний роздавальник. Сів на цього верблюда поміж купин і вдарив його лозиною. Верблюд був лютий і почав його отими своїми купинами давити. Трохи на смерть не задавив. Должностюк, проте, встиг зіскочити. Бойовий був паруб'яга, ви, мабуть, чули? Ну, верблюд йому весь кітель обплював, а кітель щойно з пральні...

Вечірня бесіда вже вичерпалася. Зіткнення двох світів закінчилося благополучно. Сварки якось не виникло. Співіснування двох систем — капіталістичної і соціалістичної — в літерному поїзді, хоч-не-хоч, мало продовжуватись щось близько місяця. Ворог світової революції, пан Гейнріх, розповів старий дорожний анекдот, після чого всі пішли до ресторану вечеряти, переходячи з вагона у вагон хисткими залізними щитами і мружачи очі від пронизливого вітру. Та в ресторані населення поїзда розсілося нарізно. Тут же, під час вечері, відбулися оглядини. Закордон, репрезентований кореспондентами найбільших газет і телеграфних агентств усього світу, добропристойно налягав на горілку і з жахом, але ввічливо поглядав на ударників в чоботях і на радянських журналістів, які заявили сюди по-домашньому, в нічних пантофлях і з самими запонками замість галстуків.

Усякі люди сиділи у вагоні-ресторані: і провінціал з Нью-Йорка містер Бурман, і канадська дівчина, що прибула з-за океану лише за годину до відходу літерного поїзда і через те ще як очманіла крутила головою над котлетою в продовгуватій металевій тарілочці, і японський дипломат, і ще один японець, трохи молодший, і пан Гейнріх, жовті очі якого чомусь посміхалися, і молодий англійський дипломат з тонкою тенісною талією, і німець-сходознавець, що терпляче слухав розповідь провідника про існування дивовижної тварини з двома купинами на спині, і американський економіст, і чехословак, і поляк, і четверо американських кореспондентів, — зокрема і пастор, що пише для газети спілки християн-молодиків, і стопроцентна американка з древньої піонерської родини з голландським прізвищем, яка уславилася тим, що минулого року відстала в Мінеральних Водах від поїзда і з метою реклами якийсь час переховувалася у станційному буфеті (ця подія викликала в американській пресі великий переполох. Три дні друкувалися статті під інтригуючими заголовками: "Дівчина з старовинної сім'ї в лабетах кавказьких горців-дикунів" і "Смерть або викуп") і багато інших. Одні ставилися до всього радянського вороже, другі мали надію в найкоротший термін розгадати загадкові душі азіатів, треті ж намагалися добросовісно зрозуміти, що ж, врешті-решт, діється в Країні Рад.

Радянська сторона гомоніла за своїми столиками. Ударники принесли з собою їжу в паперових кульках і налягали на чай у підстаканниках з білого крупнівського металу. Грошовитіші журналісти замовляли шніцелі, а Лавуазьян, якого раптом охопив приступ слов'янїзму, вирішив похизуватися перед іноземцями і замовив нирки-соте. Нирок він не з'їв, бо не любив їх змалку, та все ж поглядав гордо й бундючно на іноземців. І на радянській стороні були різні люди. Був тут сормовський робітник, посланий у цю подорож загальними зборами, і будівник з Сталінградського тракторного заводу, який десять років тому лежав в окопах проти Врангеля на тому ж полі, де зараз стоїть тракторний гігант, і ткач із Серпухова, якого цікавила Східна Магістраль, бо вона мала прискорити доставку бавовни в текстильні райони.

Сиділи тут і металісти з Ленінграда, і шахтарі з Донбасу, і машиніст з України, і керівник делегації у білій російській сорочці з великою бухарською зіркою, одержаною за боротьбу з еміром. Як би здивувався дипломат з тенісною талією, коли б дізнався, що маленький ввічливий віршотворець Гаргантюа вісім разів побував у полоні у різних гайдамацьких отаманів і був навіть розстріляний махновцями, про що він не любив розповідати, бо це викликало дуже неприємні спогади про могилу, з якої йому довелося вибиратися з простріленим плечем.

Можливо, що і представник християн-молодиків схопився б за серце, з'ясувавши, що веселий Паламидов був головою армійського трибуналу, а Лавуазьян заради газетної інформації переодягся жінкою і пробрався на збори баптисток, про що і написав велику антирелігійну кореспонденцію, що жоден з присутніх тут. радянських громадян не хрестив своїх дітей і що серед цього кодла є навіть четверо письменників.

Різні люди сиділи в вагоні-ресторані.

Другого дня збулися слова плюшевого пророка. Коли поїзд, гуркочучи і ухкаючи, переходив Сизранським мостом Волгу, літерні пасажири неприємними міськими голосами затягли пісню про волзького богатиря. Співаючи, вони намагалися не дивитися один одному в вічі. В сусідньому вагоні іноземці, яким не було добре відомо, де і що належить співати, з захопленням виконували: "Ей, полным полна коробочка", прилучивши до неї дивний приспів: "Ей, юхнем". Листівки людині з плюшевим носом ніхто не надіслав, було совісно. Один лише Ухудшанський стримував себе, не співав разом з усіма. Тоді як пісенний розпал охопив увесь поїзд, лише один він мовчав, зціпивши зуби і вдаючи, що читає "Полное географическое описание нашего отечества". Він був суворо покараний. Музичний пароксизм стався з ним вночі, далеко за Самарою. Опівночі, коли цей незвичайний поїзд уже спав, з купе Ухудшанського долинув хиткий голос: "Есть на Волге утес, диким мохом порос". Подорож взяла своє.

А ще пізніше, коли заснув і Ухудшанський, двері на площадці відчинилися, на мить долинув вільний гуркіт коліс, і в порожній розкішний коридор, озираючись, увійшов Остап Бендер, Якусь мить він вагався, а потім сонно зробив помах рукою і відчинив перші ж двері купе. При світлі синьої нічної лампочки спали Гаргантюа, Ухудшанський і фотограф Меншов. Четвертий, верхній диванчик був вільний. Великий комбінатор недовго роздумував. Відчуваючи втому в ногах після тяжких поневірянь, безповоротних втрат і двогодинного стояння на підніжці вагона, він поліз нагору. Звідтіль він уздрів дивовижне видіння: біля вікна на столику, задерши ніжки вгору, як голоблі, лежала білотіла варена курка.

— Я йду непевною стежкою Паніковського, — прошепотів Остап.

Сказавши це, він потяг курку до себе і з'їв її без хліба і солі. Кістки він засунув під твердий полотняний валик. Він заснув щасливий під скрипіння переборок, вдихаючи неповторний залізничний запах фарби.

Розділ XXVII

"ДОЗВОЛЬТЕ УВІЙТИ НАЙМАНЦЕВІ КАПІТАЛУ"

Вночі Остапові наснилося засмучене, як у тумані, обличчя Зосі, а потім привидівся Паніковський. Порушник конвенції був у кучерському капелюсі з пером і, заламуючи руки, казав: "Бендере! Бендере! Ви не знаєте, що таке курка! Це дивовижний жирний птах, курка!" Остап не розумів і сердився: "Яка курка? Адже ваш фах — гуска!" Та Паніковський наполягав на своєму: "Курка, курка, курка!"

Бендер проснувся. Низько над головою він побачив стелю, вигнуту, як вікно бабусиної скрині. Біля самісінького носа великого комбінатора ворушилася багажна сітка. В купе було дуже багато світла. Крізь напівопущене вікно вривалося гаряче повітря Оренбурзького степу.

— Курка! — долинуло знизу. — Куди ж могла подітися моя курка? Окрім нас, у купе нікого нема. Адже правда, немає? Дозвольте, а це чії ноги?

Остап затулив очі рукою і одразу згадав, що так робив і Паніковський, коли йому загрожувала біда. Віднявши руку, великий комбінатор побачив голови, які з'явилися на рівні його полиці.

— Спите? Ну, ну! — сказала перша голова.

— Скажіть, шановний, — доброзичливо промовила друга це ви з'їли мою курку? Адже правда? Хіба не так?

Фоторепортер Меншов сидів унизу, засунувши обидві руки по лікті в чорний фотографічний мішок. Він перезаряджував касети.

— Так, — стримано сказав Остап. — Я з'їв її.

— От спасибі! — несподівано вигукнув Гаргантюа. — А я вже не знав, що мені з нею робити. Адже спека, курка могла зіпсуватися. Добре! Викидати шкода! Хіба не так?

— Звісно, — сказав обережно Остап, — я дуже радий, що міг зробити вам цю невеличку послугу.

— Ви з якої газети? — запитав фоторепортер, продовжуючи з млосною посмішкою шарудіти у мішку. — Ви не в Москві сіли?

— Ви, я бачу, фотограф, — сказав Остап, ухиляючись від прямої відповіді, — я знав одного провінціального фотографа, який навіть консерви відкривав тільки при червоному світлі, боявся, що інакше вони зіпсуються.

Меншов засміявся. Дотеп нового пасажира був йому до смаку. І цього ранку більш ніхто не ставив великому комбінаторові слизьких запитань. Він сплигнув з канапи і, погладивши свої щоки, на яких за три дні виросла розбійницька щетина, допитливо глянув на доброго Гаргантюа. Фейлетоніст-віршувальник розпакував чемодан, вийняв звідтіля приладдя для гоління і, подаючи його Остапові, довго щось пояснював, ключучи невидимий харч і щохвилини вимагаючи підтвердження своїх слів.

Поки Остап голився, мився й чистився, Меншов, оперезаний фотографічними пасками, поширював по всьому вагонові звістку, що в їхньому купе їде новий провінціальний кореспондент, що наздогнав поїзд вночі літаком і з'їв курку Гаргантюа. Розповідь про курку викликала велике пожвавлення. Майже всі кореспонденти прихопили з собою в дорогу домашній харч: коржики, січені котлети, батони і круті яйця. Цей харч ніхто не їв. Кореспонденти віддавали перевагу ресторанові.

І не встиг Бендер закінчити свій туалет, як у купе заявився товстун-письменник у м'якій дитячій курточці. Він поклав перед Остапом дванадцять яєць і сказав:

— З'їжте. Це яйця. Оскільки яйця існують, хтось же мусить їх їсти?

Потім письменник визирнув у вікно, поглянув на бородавчатий степ і з прикрістю сказав:

— Пустеля — це бездарно. Але вона існує. І з цим треба рахуватись.

Він був філософ. Вислухавши подяку Остапа, письменник струснув головою і пішов до свого купе дописувати оповідання.

Як людина пунктуальна, він будь-що вирішив щодня писати оповідання. І це він виконував з старанністю кращого учня. Очевидно,

його надихала думка про те, що, оскільки існує папір, то мусить же хтось на ньому писати.

Приклад філософа наслідували й інші пасажери. Навроцький приніс у банці фарширований перець. Лавуазьян — котлети, на які налипли газетні рядки, Сапегін — оселедця і коржики, а Днестров — склянку яблучного повидла. Приходили й інші, та Остап припинив прийом.

— Не можу, не можу, друзі мої, — казав він, — зроби одному послугу, як уже всі насядуть.

Кореспонденти йому дуже сподобалися. Остап ладен був розчулитися, але відтак наївся, що не мав змоги віддатися ніяким почуттям. Він ледве заліз на свою полицю і проспав майже цілий день.

Минала третя доба подорожі. Чекаючи подій, літерний поїзд нудився. До Магістралі було ще далеко, нічого вартого уваги не сталося, і все ж таки московські кореспонденти, змучені бездіяльністю, скося поглядали один на одного.

"А що, коли хто-небудь щось знає і послав про це блискавку до своєї редакції?"

Нарешті Лавуазьян не витримав і послав телеграфне повідомлення: "Проїхали Оренбург крпк труби паровоза валить дим крпк настрій бадьорий кома делегатських вагонах розмови лише Східну Магістраль крпк шліть інструкції блискавкою Аральське море Лавуазьян".

Таємницю швидко було розкрито, і на наступній же станції біля телеграфного віконця стала черга. Всі послали стислі повідомлення про бадьорий настрій і про паровозну трубу, з якої валує дим.

Для іноземців широке поле діяльності відкрилося одразу ж за Оренбургом, коли вони побачили першого верблюда, першу юрту і

першого казаха у гостроверхій хутровій шапці і з батогом у руці. На полустанку, де випадково зупинився поїзд, принаймні двадцять фотоапаратів націлилися на верблюжу морду. Почалася екзотика, кораблі пустелі, волелюбні сині степів та інше романтичне тягло.

Американка з старовинної сім'ї в круглих окулярах з темними скельцями вийшла з вагона. Від сонячного світла її захищав також зелений зонтик. У цьому вигляді її довго знімав ручною кінокамерою "Аймо" сивий американець. Спочатку вона стояла поряд з верблюдом, потім попереду нього і нарешті на ньому, примостившись поміж купинами, про які так зворушливо розповідав провідник. Маленький і злий Гейнріх вештався у натовпі й усім казав:

— Ви за нею стежите, а то вона випадково застрягне на станції і знову в американській пресі буде сенсація: "Відважна кореспондентка в лабетах оскаженілого верблюда".

Японський дипломат стояв за два кроки від казаха. Обидва мовчки дивилися один на одного. У них були зовсім однакові сплюснуті обличчя, жорсткі вуса, жовта лакована шкіра і припухлі, вузькі очі. Їх би вважали за близнят, коли б казах був не в баранячому кожусі, підперезаному ситцевим очкурором, а японець — в сірому костюмі з Лондона, коли б казах не почав читати лише минулого року, а японець не скінчив двадцять років тому два університети — в Токіо і в Парижі. Дипломат відійшов на крок, прихилив голову до дзеркальця і клацнув фотокамерою. Казах засміявся, сів на свого кошлатого коника і рушив у степ.

Та вже на наступній станції в романтичну повість увійшли нові елементи. За станційним приміщенням лежали червоні циліндричні бочки — залізна тара для пального, жовтів новий дерев'яний будинок і перед ним, важко вгрузаючи в землю гусеницями, тяглася тракторна шеренга: на стосі шпал, укладених як ґрати, стояла дівчина-трактористка в чорних робочих штанах і у валянках. Тут радянські кореспонденти взяли

реванш. Три-маючи фотоапарати на рівні очей, вони пішли в атаку на дівчину. Попереду всіх підкрався Меншов.

В зубах він тримав алюмінієву касету і своїми рухами нагадував стрільця, що робить перебіжку в цепу. Та, якщо верблюд фотографувався, розуміючи своє незаперечне право на славу, то трактористка виявилася значно скромнішою. Знімків п'ять вона трималася спокійно, а потім почервоніла і пішла. Фотографи переключилися на трактори. До речі, на обрії, позаду машин, з'явився ланцюжок верблюдів. Все це — трактори і верблюди — чудово вкладалося в рамки кадру під назвою "Старе і нове", або ж "Хто кого?"

Остап проснувся перед заходом сонця. Поїзд продовжував бігти пустелею. Коридором блукав Лавуазьян, підбиваючи товаришів на видання спеціальної поїзної газети. Він навіть вже придумав назву: "На всіх парах".

— Хіба це назва? — сказав Остап. — Ось я бачив стінгазету в одній пожежній команді. Вона звалася "З вогню та в полум'я". Це була назва!

— Ви — професіонал пера! — закричав Лавуазьян. — Признайтесь, що ви просто лінуєтесь писати для рупора поїзної громадськості.

Великий комбінатор не заперечував, що він — професіонал пера. В разі потреби він міг, не моргнувши й оком, пояснити, що він репрезентує собою в цьому поїзді "Чорноморську газету". А втім, потреби в цьому не було, бо поїзд був спеціальний і його не навідували сердиті контролери з нікелевими щипцями. Та Лавуазьян уже сидів із своєю друкарською машинкою у вагоні ударників, де його пропозиція викликала метушню. Старик з Трьохгорки вже писав хімічним олівцем допис про необхідність влаштувати в поїзді вечір обміну досвідом і літературні читання, вже підшукували карикатуриста і мобілізували Навроцького збирати анкети про те, які підприємства з числа представлених делегатами краще виконали свій промфінплан.

Увечері в купе Гаргантюа, Меншова, Ухудшанського і Бендера зібралось багато газетного люду. Сиділи тісно, по шість чоловік на канапі. Згори звисали голови і ноги. Холод ночі відчутно освіжив журналістів, яких цілий день мучила спека, а довгі такти коліс, що не змовкали вже три дні, настроювали на дружбу. Говорили про Східну Магістраль, згадували своїх редакторів і секретарів, розповідали про смішні газетні ляпсуси і всім гамузом докоряли Ухудшанському за відсутність в його характері журналістської жилки. Ухудшанський високо задирав голову і з почуттям своєї зверхності відповідав:

— Базікаєте? Ну, ну!

В розпалі веселих розмов з'явився пан Гейнріх.

— Дозвольте ввійти найманцеві капіталу, — розв'язано сказав він.

Гейнріх прилаштувався на колінах товстуна-письменника, від чого письменник закректав і стоїчно подумав: "Якщо у мене є коліна, то мусить же на них хтось сидіти? Ну, от він і сидить".

— Ну, як будується соціалізм? — нахабно запитав представник свободомислячої газети.

Якось так склалося, що до всіх поїзних іноземців зверталися чемно, додаючи до їхніх прізвищ ще й "містер", "гер", чи "сеньйор", а кореспондента свободомислячої газети називали просто Гейнріх, вважали базікалом, ставились до нього несерйозно. Тому на поставлене рубя питання Паламидов відповів:

— Гейнріх! Ви даремно клопочетесь. Зараз ви знову лаятимете Радянську владу, це нудно і нецікаво. До того ж ми це можемо почути від злої баби в черзі.

— Зовсім не те, — сказав Гейнріх, — я хочу розказати біблійську історію про Адама і Єву. Ви дозволите?

— Слухайте, Гейнріх, чому ви так добре розмовляєте російською мовою? — запитав Сапєгін.

— Навчився в Одесі, коли в тисяча дев'ятсот вісімнадцятому році з армією генерала фон Бельца окупував це чудове місто. Я тоді був у чині лейтенанта. Ви, напевне, чули про фон Бельца?

— Не тільки чули, — сказав Паламидов, — а й бачили. Ваш фон Бельц лежав у своєму золотому кабінеті в палаці командуючого Одеським військовим округом з простреленою головою. Він застрелився, дізнавшись, що у вашій країні вибухнула революція.

Почувши слово "революція", пан Гейнріх офіційно посміхнувся і сказав:

— Генерал лишився вірним присязі.

— А ви чому не застрелилися, Гейнріх? — запитали з горішньої полиці.

— Як у вас вийшло з присягою?

— Ну, то будете слухати біблійську історію? — роздратовано запитав представник свободомислячої газети.

Однак його ще якийсь час розпікали запитаннями про присягу і лише тоді, коли він уже зовсім образився і збирався йти, погодилися слухати історію.

РОЗПОВІДЬ ПАНА ГЕЙНРІХА ПРО АДАМА ТА ЄВУ

— Жив, панове, у Москві молодий чоловік, комсомолец. Звали його Адам. І була в тому ж місті молода дівчина, комсомолка Єва. І от ці молоді люди пішли якось погуляти до московського раю — в Парк культури і відпочинку. Не знаю, про що вони там розмовляли. У нас молоді люди здебільшого розмовляють про любов. Та ваші Адам і Єва були марксистами і, можливо, говорили про світову революцію. В усякому разі, сталося так, що, прогулюючись колишнім Нескучним садом, вони присіли на траву під дерево. Не знаю, яке це було дерево. Можливо, це було древо пізнання добра і зла. Та марксисти, як вам відомо, не люблять містики. Їм, очевидно, здалося, що це звичайнісінька горобина. Продовжуючи розмову, Єва зірвала з дерева гілку і подарувала її Адамові. Та в цю мить з'явилася людина, яку позбавлені фантазії молоді марксисти сприйняли за садового сторожа. А це був, очевидно, ангел з вогненним мечем. Невдоволений ангел, лаючись, повів Адама і Єву до контори для складання протоколу за шкоду, вчинену садовому господарству. Ця незначна побутова подія відвернула увагу молодих людей від високої політики, і Адам помітив, що перед ним стоїть ніжна Єва, а Єва помітила, що перед нею стоїть мужній Адам. І молоді люди покохали одне одного. Через три роки в них уже було два сина.

Дійшовши до цього місця, пан Гейнріх несподівано замовк, запихуючи в рукава м'якенькі смугасті манжети.

— Ну й що? — запитав Лавуазьян.

— А те, — гордо сказав Гейнріх, — що одного сина звать Каїн, а другого — Авель і що за певний час Каїн уб'є Авеля, Авраам народить Ісаака, Ісаак народить Іакова, і взагалі вся біблійська історія почнеться спочатку, і ніякий марксизм перешкодити цьому не зможе. Все повторюється. Буде й потоп, буде й Ной з трьома синами, і Хам образить Ноя, буде і Вавілонська башта, яку ніколи не добудують, панове. І так далі. І нічого нового на світі не станеться. Так що ви даремно гарячкували з приводу нового життя.

І Гейнріх задоволено відкинувся назад, додавши вузькою, як в оселедця, спиною добродушного товстуна-письменника.

— Все це було б чудово, — сказав Паламидов, — коли б було підтверджено доказами. Та доказів у вас немає. Вам просто хочеться, щоб було так. Забороняти вам вірити в чудо немає потреби. Вірте, моліться.

— А у вас є докази, що буде інакше? — вигукнув представник свободомислячої газети.

— Є, — відповів Паламидов, — один з них ви побачите післязавтра, на змичці Східної Магістралі.

— Ну-у, починається! — забурчав Гейнріх. — Будівництво! Заводи! П'ятирічка! Що ви мені тикаєте в очі це залізо? Найважливіше — дух! Все повториться! Буде й тридцятилітня війна, і столітня! І знову спалюватимуть людей, які насміляться сказати, що земля кругла. І знову дуритимуть бідного Іакова, примусять його працювати задарма сім років і підсунуть йому некрасиву короткозору дружину Лію замість пишногруді Рахілі. Все, все повториться. І Вічний Жид, як і колись, мандруватиме по землі...

— Вічний Жид ніколи більше не мандруватиме! — раптом сказав великий комбінатор, оглянувши присутніх веселим поглядом.

— І це ви теж можете довести фактами протягом двох днів? — заволав Гейнріх.

— Хоч зараз, — ввічливо відповів Остап. — Якщо присутні дозволять, я розкажу про те, що сталося з так званим Вічним Жидом.

Товариство охоче дозволило. Всі приготувалися слухати розповідь нового пасажера, а Ухудшанський навіть промовив: "Розповідаєте? Ну, ну". І великий комбінатор почав:

РОЗПОВІДЬ ОСТАПА БЕНДЕРА ПРО ВІЧНОГО ЖИДА

— Не буду нагадувати вам довгої і нудної історії Вічного єврея. Скажу лише, що близько двох тисяч років цей пошлий дідуган швендяв по всьому світу, не прописуючись в готелях, набридаючи громадянам своїми скаргами на високі залізничні тарифи, через які йому доводилося ходити пішки. Його бачили багато разів. Він був присутній на історичному засіданні, де Колумбу так і не пощастило звітувати за авансові суми, взяті ним на відкриття Америки. Ще зовсім юнаком йому довелося бачити римську пожежу. Років півтораєста він прожив у Індії, викликаючи велике здивування йогів своєю живучістю і сварливим характером. Одно слово, старий міг би розповісти багато цікавого, якби наприкінці кожного сторіччя писав мемуари. Але Вічний Жид був неписьменний і до того ж мав діряву пам'ять.

Не так давно старий проживав у прекрасному місті Ріо-де-Жанейро, пив прохолодні напої, дивився на океанські пароплави і розгулював під пальмами в білих штанях. Штани ці він придбав принагідно вісімсот років тому в Палестині у якогось лицаря, що відвоював гроб господній, і вони були ще зовсім як нові. І раптом старий занепокоївся. Захотілося йому в Росію, на Дніпро. Він бував всюди—і на Рейні, і на Гангу, і на Міссісіпі, і на Ян-Цз, і на Нігері, і на Волзі. Не був він тільки на Дніпрі. Заманулося йому, бачте, глянути на цю широку ріку.

Акурат 1919 року Вічний Жид у своїх лицарських штанях нелегально перейшов румунський кордон. Чи варто говорити про те, що на животі він ніс вісім пар шовкових панчох і пляшечку паризьких парфумів, які одна кишинівська дама просила передати київським родичам. В той бурхливий час переправу контрабанди через кордон на животі називали "носити в припарку". Цьому ділу старого швидко навчили в Кишиневі. Коли Вічний Жид, виконавши доручення, стояв на березі Дніпра, звівши неохайну

зелену бороду, до нього підійшла людина з жовто-блакитними лампасами і петлюрівськими личками і суворо запитала:

— Жид?

— Жид, — відповів старий.

— Ну, ходімо, — запросив суб'єкт з лампасами. І повів його до курінного отамана.

— Жида спіймали, — доповів він, підштовхуючи старого коліном.

— Жид? — запитав отаман з веселим подивом.

— Жид, — відповів мандрівник.

— А ось поставте його до стінки, — лагідно сказав курінний.

— Але ж я Вічний! — заволав старий. Дві тисячі років він пожадливо чекав смерті, а зараз йому раптом захотілося жити.

— Мовчи, жидівська морда! — радісно викрикнув губатий отаман. — Рубай його, хлопці-молодці! І Вічного мандрівника не стало.

— От і все, — закінчив Остап.

— Думаю, що вам, пане Гейнріху, як колишньому лейтенанту австрійської армії, відомі звички ваших друзів-петлюрівців? — сказав Паламидов.

Гейнріх нічого не відповів і одразу ж пішов. Спочатку всі думали, що він образився, та вже наступного дня з'ясувалося, що кореспондент свободомислячої газети з радянського вагона пішов прямісінько до

містера Хірама Бурмана, якому і продав історію про Вічного Жида за сорок доларів. І Хірам з першої ж станції передав, розповідь Остапа Бендера телеграфом до своєї газети.

Розділ XXVIII

СПІТНІЛИЙ ВАЛ НАТХНЕННЯ

На ранок четвертого дня путі поїзд взяв напрямок на схід. Проминувши снігові Гімалаї, пролітаючи з гуркотом штучні споруди (містки, тунелі, труби для проходження паводкових вод і таке інше), кидаючи трепетну тінь на гірські струмки, літерний поїзд проскочив містечко під тополями і довго вихляв під самісіньким боком великої снігової гори. Не маючи сили подолати перевал одразу, літерний підскакував догори то справа, то зліва, повертав назад, пихтів, знову повертався, терся об гору своїми сірими від пилу боками, хитрував, мудрував — і таки видерся на волю. Вправно попрацювавши колесами, поїзд хвацько зупинився на останній станції перед початком Східної Магістралі.

В клубках дивовижного сонячного світла, на фоні алюмінієвих гір, стояв паровоз кольору молодії трави. Це був подарунок станційних робітників новій залізниці.

Протягом досить значного часу по лінії подарунків до свят і річниць у нас було не все гаразд. Здебільшого дарували або ж невеличку, завбільшки з кішку, модель паровоза, або ж, навпаки, зубило, розміром в телеграфний стовп. Таке нестерпне перетворення маленьких предметів у великі і навпаки відбирало багато часу і грошей. Нікчемні паровозики припадали пилом на канцелярських шафах, а титанічне зубило, перевезене на двох фургонах, безглуздо і дико іржавіло у дворі ювілейної установи.

Та паровоз ОВ, ударно випущений з капітального ремонту, був зовсім нормальний, і по всьому видно було, що зубило, яким без сумніву його ремонтували, теж було звичайного розміру. Красивий подарунок негайно ж впрягли в поїзд, і "овечка", як звикли називати в смузі відчуження паровози серії ОВ, несучи на своєму передку плакат "Дайош змичку!", покотив до південного верхів'я Магістралі — станції Горної.

Рівно два роки тому тут пролягла на емі перша чорно-синя рейка, відлита на уральському заводі. З того часу з прокатних станів заводу безперервно вилітали вогненні штаби рейок. Магістраль вимагала їх усе більше й більше. Укладальні "містечка", які йшли назустріч одне одному, на довершення всього викликали одне одного на змагання і взяли такий темп, що всі постачальники матеріалів потрапили в скрутне становище.

Вечір на станції Горній, освітлений рожевими і зеленими ракетами, був такий чудовий, що старожили, якби вони тут були, звичайно, сказали б, що такого вечора вони не пам'ятають. На щастя, старожилів в Горній не було. Ще 1928 року тут не було не тільки старожилів, а навіть будинків і станційних приміщень, ні залізничної колії, ні дерев'яної тріумфальної арки з закличками і прапорами, що лопотіли на вітрі. Саме поблизу неї спинився літерний поїзд.

Поки під гасово-калійними ліхтарями відбувався мітинг і все населення скупчилося біля трибуни, фоторепортер Меншов з двома апаратами, штативом і машинкою для магнію кружляв навколо арки. Арка здавалася фотографу цілком придатною, вона б вийшла на знімку чудово. Але поїзд, що стояв кроків за двадцять від неї, вийшов би замалим. Якщо ж знімати з боку поїзда, то маленькою вийшла б арка. В таких випадках Магомет, як відомо, йшов до гори, прекрасно розуміючи, що гора до нього не піде. Та Меншов зробив те, що здалося йому найпростішим. Легким тоном, яким у трамваї просять трохи посунутись, він попросив подати поїзд під арку. Окрім того, він наполягав на тому, щоб з труби паровоза повалив густий білий пар. Він ще вимагав, щоб машиніст безстрашно дивився з віконця в простір, тримаючи долоню козирком над очима. Залізничники розгубилися і, гадаючи, що це саме

так і треба, прохання задовольнили. Поїзд з брязкотом підтягся до арки, з труби валив потрібний фотографів пар, і машиніст, висунувшись з віконця, зробив звіряче обличчя. Тоді Меншов запалив стільки магнію, що затремтіла земля і на сто кілометрів навколо загавкали собаки. Зробивши знімок, фотограф стримано подякував залізничний персонал і поспіхом пішов до свого купе.

Пізно вночі літерний поїзд уже йшов по Східній Магістралі. Коли населення поїзда лягало спати, в коридор вагона вийшов фотограф Меншов і, ні до кого не звертаючись, журно сказав:

— Дивовижний випадок! Виявилось, що цю прокляту арку я знімав на порожню касету! Так що нічого не вийшло.

— Не біда, — заспокоїв його Лавуазьян, — дрібниця. Попросите машиніста, і він враз дасть задній хід. За якихось три години ви знову будете в Горній і повторите свій знімок. А змичку можна буде на день відкласти.

— Чорта пухлого тепер знімеш! — тужно промовив фоторепортер. — У мене вийшов весь магній, а то, звичайно, довелось би повернутись.

Подорож по Східній Магістралі приносила великому комбінаторові багато радощів. Кожна година наближала його до Північного укладального містечка, де перебував Корейко. Подобались Остапові й літерні пасажири. Це були молоді веселі люди, без бюрократичних божевільностей, якими відзначалися його геркулесівські знайомці. Для повного щастя не вистачало грошей. Подаровану провізію він з'їв, а вагон-ресторан вимагав готівку. Спочатку Остап, коли нові друзі кликали його обідати, казав, що не має апетиту, та швидко зрозумів, що так жити не можна. Якийсь час він придивлявся до Ухудшанського, який цілий день просиджував біля вікна в коридорі, дивлячись на телеграфні стовпи і на пташок, що злітали з дротів. При цьому ледь помітна сатирична посмішка торкалася губи Ухудшанського. Він відкидав назад голову і

шепотів птахам: "Пурхаєте! Ну, ну!" Остап настільки зацікавився Ухудшанським, що навіть познайомився з його статтею "Поліпшити роботу крамничних комісій". Після цього Бендер ще оглянув дивовижного журналіста з ніг до голови, недобре посміхнувся і, відчувши знайоме хвилювання стрільця-мисливця, зачинився в купе. Звідтіль він вийшов лише через три години, тримаючи в руках великий розграфлений, як відомість, аркуш паперу.

— Пишете? — мляво запитав Ухудшанський.

— Спеціально для вас, — відповів великий комбінатор. — Ви, я помічаю, весь час терзаєтесь муками творчості. Писати, звичайно, це нелегка річ. Як старий майстер передових, ваш собрат по перу, я можу це засвідчити. Але я винайшов таку штуковину, яка позбавляє необхідності чекати, поки на вас нахлине спітнілий вал натхнення. Ось. Можете глянути.

І Остап поклав перед Ухудшанським аркуш, на якому було написано:

УРОЧИСТИЙ КОМПЛЕКТ

НЕЗАМІНИМИЙ ПІДРУЧНИК ДЛЯ НАПИСАННЯ ЮВІЛЕЙНИХ СТАТЕЙ,
ТАБЕЛЬНИХ ФЕЙЛЕТОНІВ, А ТАКОЖ СВЯТКОВИХ ВІРШІВ, ОД І ТРОПАРІВ.

РОЗДІЛ 1-й. СЛОВНИК

ІМЕННИКИ

1. Вигуки.

2. Трудящі.

3. Зоря.

4. Життя.

5. Маяк.

6. Помилки.

7. Стяг (прапор).

8. Ваал.

9. Молох.

10. Прислужник.

11. Час.

12. Ворог.

13. Поступ.

14. Вал.

15. Піски.

16. Стрибок.

17. Кінь.

18. Серце.

19. Минуле.

прикметники

1. Імперіалістичний.

2. Капіталістичний.

3. Історичний.

4. Останній.

5. Індустріальний.

6. Сталевий.

7. Залізний.

дієслова

1. Пилити.

2. Здіймати (ся).

3. Викривати.

4. Червоніти.

5. Злітати (ся).

6. Вершити (ся).

7. Співати.

8. Обмовляти.

9. Скреготати.

10. Загрожувати.

художні епітети

1. Злісний.

2. Зубовний.

ІНШІ ЧАСТИНИ МОВИ

1. Дев'ятий.

2. Дванадцятий.

3. Хай!

4. Нехай!

5. Вперед!

(вигуки, прийменники, сполучники, коми, три крапки, знаки оклику, лапки і таке інше).

Примітка: Коми ставити перед "що", "котрий" і "якщо". Три крапки, знаки оклику і лапки — де тільки є можливість.

РОЗДІЛ II. ТВОРЧА ЧАСТИНА (Складається виключно з слів 1-го розділу).

§ 1. ПЕРЕДОВА СТАТТЯ

ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ

Східна Магістраль — це залізний кінь, який, здіймаючи сталевими стрибками піски минулого, вершить поступ історії, викликаючи черговий зубовний скрегіт ворога, викриваючи його наклепи. На нього вже здійнявся дев'ятий вал, що загрожує дванадцятою годиною, останньою годиною прислужникам імперіалістичного Молоха, цього капіталістичного Ваала та, незважаючи на помилки, хай червоніють і нехай майорять стяги на маякові індустріалізації, що палає під вигуки трудящих, яким під пісню сердець виявляється зоря нового життя: вперед!

§ 2. ХУДОЖНІЙ НАРИС-ФЕЙЛЕТОН

ХАЙ!

— Вперед!

Він палає під вигуки трудящих...

Він виявляє зорю нового життя...

— Маяк!

Індустріалізації!

Хай окремі помилки. Хай! Та зате як червоніють... Як зоріють... як злітають, як здіймаються стяги. Ці прапори!

Хай — Ваал капіталізму! Хай — Молох імперіалізму! Хай! Та на прислужників уже здіймається:

— Останній вал!

— Дев'ята година!

— Дванадцятий Ваал!

Хай обмовляють! Хай скрегочуть. Хай виявляє себе злісний ворог!

Завершується історичний поступ. Піски минулого злітають стрибками сталі.

Це — "залізний" "кінь"...

Це:

— Східна!

— Магістраль! "Співають серця"...

§ 3. ХУДОЖНІЙ ВІРШ

А) ТРИНАДЦЯТИЙ ВААЛ

Серця співають поступ днів.

Маяк життя зоріє.

І хай тремтять всі вороги

Від громів індустрії.

Залізний кінь несе вперед.

Історій скік ламає,

Сім'ю трудящих він несе

Помилки виявляє.

Здіймається останній час,

Зачервонів дев'ятий вал,

Вже йде дванадцята для вас

Тобі, Молох — Ваал!

Б) СХІДНИЙ ВАРІАНТ

Урюк цвіте під гамір днів,

Зорею затремтів кишлак.

А між ариків і полів йде на прогулянку ішак.

АЗІАТСЬКИЙ ОРНАМЕНТ

1. Урюк (абрикоси).

2. Арик (канал).

3. Ішак (осел).

4. Плов (страва).

5. Бай (недобра людина).
6. Басмач (недобра людина).
7. Шакал (тварина).
8. Кишлак (село).
9. Піала (чашка).
10. Медресе (духовне училище).
11. Ічиги (взуття).
12. Шайтан (чорт).
13. Арба (віз).
14. Шайтан-арба (Середньоазіатська залізниця).
15. Твоя — моя не розумій (вислови)
16. Мала-мала (вислови)

ДОДАТОК.

За допомогою матеріалів 1-го розділу по методу розподілу 2-го пишуться також: романи, повісті, поеми в прозі, оповідання, побутові зарисовки, художн. репортаж, хроніка, епопеї, п'єси, політогляди, гра в політфанти, радіоораторії і т. ін.

Коли Ухудшанський ознайомився зі змістом документа; його очі, досі мутні, загорілися. Перед горе-журналістом, який перебивався на звітах про засідання, раптом відкрилися іскристі стилістичні високості.

— І за все — двадцять п'ять тугриків, двадцять п'ять монгольських карбованців, — нетерпляче сказав великий комбінатор, страждаючи від голоду.

— У мене немає монгольських, — промовив співробітник профоргану, не випускаючи з рук "Урочистий комплекс".

Остап погодився взяти звичайними карбованцями, запросив Гаргантюа, якого вже називав "кумом та благодійником" і разом з ним пішов до вагона-ресторану. йому принесли карафку горілки, яка поблискувала кригою і ртуттю, салат і величезну, як підкова, котлету. Після горілки, від якої він відчув приємне запаморочення, великий комбінатор таємниче розповів кумові і благодійнику, що в Північному укладальному містечку він має надію розшукати людину, яка винна йому невелику суму. Тоді він покличе всіх кореспондентів на банкет. На це Гаргантюа відповів багатослівною переконливою промовою, з якої, як завжди, не можна було розібрати жодного слова. Остап підкликав буфетника і розпитав, чи той везе шампанське, і скільки пляшок, і що є ще з делікатесів, і в якій кількості. Він пояснив, що всі ці відомості йому потрібні, бо за два дні він має намір дати банкет своїм товаришам по перу. Буфетник заявив, що буде зроблено все, що можна зробити.

— Згідно з законами гостинності,—додав він чомусь. Чим ближче було до місця змички, кочівників ставало все більше й більше. Вони спускалися з гір напереріз поїзду, в шапках, схожих на китайські пагоди. Літерний з гуркотом йшов далі крізь скелясті порфірні виїмки, пройшов уже новий трипролітний міст, останню ферму якого було поставлено ще тільки вчора, почав штурмувати знаменитий Кришталевий перевал. Знаменитим зробили його будівники Магістралі, виконавши всі підривні й укладальні роботи за — три місяці, замість восьми, зазначених у плані.

Поїзд поступово обростав побутом. Іноземці, які виїхали з Москви у твердих, наче зроблених з аптекарської порцеляни комірцях, у важких шовкових галстуках і суконних костюмах, почали розсупонюватися. Доконала спека. Першим порушив форму одягу хтось з американців. Сором'язливо посміхаючись, він вийшов з свого вагона в дивовижному убранні. На ньому були грубі жовті черевики, панчохи і штани-гольф, рогові окуляри і російська косоворотка, вишита хрестиком, які носять хлібозаготівельники. І що більшала спека, то все менше лишалося іноземців, вірних ідеям європейського костюма. Косоворотки, апашки, гейші, сорочки-фантазі, толстовки, псевдотолстовки і напів-толстовки, одеські сандалії і капці зовсім змінили зовнішній вигляд робітників преси капіталістичного світу. Вони стали дуже схожими на старовинних радянських службовців, і їх до нестями хотілося чистити, випитувати, що вони робили до 1917 року, чи вони не бюрократи, чи не головотяпи, чи. благополучно у них з родичами.

Старанна "овечка", обвішана прапорами і гірляндами, пізно вночі втягла літерний поїзд на станцію Гремячий Ключ, місце змички. Кінооператори палили римські свічки. В їхньому різкому білому світлі стояв начальник будівництва, схвильовано дивлячись на поїзд. Вогнів у вагонах не було. Всі спали. І тільки урядовий салон світився великими квадратними вікнами. Двері його швидко відчинилися, і на низьку землю сплигнув член уряду.

Начальник Магістралі зробив крок уперед, узяв під козирок і виголосив рапорт, якого чекала вся країна. Східну Магістраль, що з'єднувала прямою дорогою Сибір і Середню Азію, було прокладено на рік раніше строку.

Коли формальності було закінчено, рапорт віддано і прийнято, двоє немолодих і несентиментальних людей поцілувалися.

Всі кореспонденти, як радянські, так і іноземні, і Лавуазьян, який посилав телеграму про дим, що йшов з паровозної труби, і канадська дівчина, яка стрімголов мчала сюди з-за океану, — всі спали. Лише один

Паламидов метушився на свіжому насипу, розшукуючи телеграф. Він розрахував, що коли пошле блискавку негайно, то вона з'явиться ще в ранковому номері. І в чорній пустелі він знайшов наспіх збитий будиночок телеграфу.

"Виблиску зірок, — писав він, лютуючи на олівець, — віддано рапорт закінчення Магістралі крпк був присутнім історичному поцілунку начальника Магістралі членом уряду Паламидов".

Першу частину телеграми редакція надрукувала, а поцілунок викинула. Редактор сказав, що членові уряду цілуватися не личить.

Розділ XXIX

ГРЕМЯЧИЙ КЛЮЧ

Сонце підвелось над пустелею о 5-й годині 02 хвилини 46 секунд. Остап прокинувся на хвилину пізніше. Фоторепортер Меншов уже обвішував себе сумками і ремінцями. Картуз він одягнув задом наперед, щоб козирок не заважав йому дивитися у візир. Фотограф готувався до знаменного дня. Остап теж мав свої надії на цей знаменний день і навіть не вмившись, вистрибнув з вагона. Жовту папку він прихопив з собою. З поїздів, які прибули сюди з гостями з Москви, Сибіру і Середньої Азії, утворилися вулиці і перевулки. З усіх боків ешелони підступали до трибуни, шипіли паровози, біла пара затримувалася на довгому полотняному плакаті: "Магістраль — первісток п'ятирічки".

Ще всі спали і свіжий вітер лопотів прапорами на порожній трибуні, коли Остап побачив, що на чистому обрії пересіченої місцевості раптом з'явилися кубла пилу. З усіх сторін з-за барханів висовувалися гостроверхі шапки. Тисячі вершників, сидячи в дерев'яних сідлах, гнали волохатих конячок, поспішаючи до дерев'яної стріли, що височіла в самому центрі, де два роки тому і домовились здійснити майбутню змичку.

Кочівники їхали цілими аулами. Батьки родин їхали верхи. Верхи, як і чоловіки, їхали дружини, діти сиділи по троє на одній коняці, навіть злі тещі гнали вперед своїх вірних конячок, б'ючи їх каблуками в живіт. Кінні загони гасали в пилу, гарцювали з червоними прапорами по полю, ставали на стремена і, повернувшись боком, з цікавістю оглядали диво. Чудес було багато — поїзди, колія, молодики-кінооператори, їдальня з ґратчастими вікнами, що несподівано виросла на голому місці, і радіорепродуктори, з яких лунав свіжий голос: "Раз, два, три, чотири, п'ять, шість", — перевірялась готовність радіоустановки. Два укладальних "містечка", два будівельних підприємства на колесах, з складами, їдальнями, канцеляріями, лазнями і житлом для робітників стояли один проти одного перед трибуною, розділені лише двадцятьма метрами шпал, ще не прошитих рейками. В цьому місці ляже остання рейка і буде забитий останній костиль. В голові Південного містечка висів плакат: "Дайош Північ!", в голові Північного: "Дайош Південь".

Робітники обох містечок змішалися в одну кучу. Вони зустрілися вперше, хоч знали і пам'ятали один про одного з самого початку будівництва, коли їх ще розділяли півтори тисячі кілометрів пустелі, скель, рік і озер. Змагання в роботі прискорило побачення на рік. Останній місяць рейки вкладалися бігом. І Північ, і Південь намагалися випередити один одного і першими прийти до Гремячого Ключа. Перемогла Північ. Тепер начальники обох містечок, один у графітній толстовці, а другий у білій косоворотці, мирно розмовляли біля стріли, причому на обличчі начальника Півночі мимохідь час від часу з'являлася зміїна посмішка. Він спішив її зігнати з вуст і вихваляв Південь, та посмішка знову підіймала його вицвілі на сонці вуса.

Остап підбіг до вагонів Північного містечка, але там нікого не було. Всі його мешканці пішли до трибуни, перед якою вже сиділи музиканти. Обпікаючи об гарячі металеві мундштуки губи, вони грали увертюру.

Радянські журналісти зайняли ліве крило трибуни. Лавуазьян, перекинувшись униз, благав Меншова зазняти його при виконанні службових обов'язків. Та Меншову було не до Лавуазьяна. Він знімав

ударників Магістралі групами і поодинці, заставляючи костильників розмахувати молотами, а грабарів — спиратися на лопати. На правому крилі сиділи іноземці. Біля входу на трибуни черівноармійці перевіряли запрошення. Остап запрошення не мав. Комендант поїзда видавав їх за списком, в якому представник "Чорноморської газети" О. Бендер не значився. Даремно Гаргантюа кликав великого комбінатора на трибуну, викрикуючи: "Адже вірно? Адже правильно?" — Остап мотав головою, оглядаючи трибуну, на якій містилися герої і гості.

В першому ряду спокійно сидів табельник Північного укладального містечка Олександр Корейко. Щоб захистити голову від сонця, він прикрився трикутником, зробивши її з газети. Він трохи висунув вухо, щоб краще чути першого промовця, що вже пробирався до мікрофона.

— Олександр Івановичу! — крикнув Остап, склавши руки трубою.

Корейко глянув вниз і підвівся. Музиканти заграли "Інтернаціонал", але багатий табельник слухав гімн не уважно. Безглузда постать великого комбінатора, який бігав по площадці, розчищеній для укладення останніх рейок, одразу ж позбавила його душевного спокою. Він подивився через голови людей, міркуючи, куди б утекти. Але навколо була пустеля.

П'ятнадцять тисяч вершників безперервно гасали взад-вперед, десятки разів перебрели холодну річку і лише перед початком мітингу скупчилися кінним строєм позаду трибуни. А дехто, з гордощів чи, може, зі скромності, так і промаячив цілий день на схилах барханів, не наважуючись під'їхати ближче до мітингу, що гув і нуртував.

Будівники Магістралі святкували свою перемогу бучно, весело, з викриками, музикою, підкидаючи високо в повітря своїх улюбленців і героїв. На полотно з передзвоном упали рейки. За хвилину їх уклали, і робітники-укладальники, що забили мільйони костилів, поступилися правом останніх ударів своїм керівникам.

— Згідно з законом гостинності, — сказав буфетник, що сидів з кухарями на даху вагона-ресторану.

Інженер-червонопрапорник зсунув на потилицю великий фетровий капелюх, вхопив молот з довгим держакom і, зробивши плаксиве обличчя, ударив по землі, викликавши незлостивий сміх костильників. Серед них були силачі, які забивали костиль з одного удару. Проте м'які удари в землю пішли вже впереміжку з переддзвоном і свідчили про те, що молот часом б'є і по костилю. Молотами розмахували секретар крайкому, члени уряду, начальник Півночі і Півдня та гості. Останній костиль загатив у шпалу за якихось півгодини начальник будівництва.

Почалися промови. їх проголошували двічі: казахською і російською мовами.

— Товариші,—поспішаючи, сказав ударник-костильник, намагаючись не дивитися на орден Червоного Прапора, щойно приколотий до його сорочки, — що зроблено, те зроблено, і говорити тут багато нічого. А від усього нашого укладального колективу прохання урядові — негайно послати нас на нове будівництво. Ми добре разом спрацювалися і за останні місяці укладали по п'ять кілометрів рейок на день. Беремо зобов'язання цю норму утримати і збільшити. І хай живе наша світова революція! Я ще хотів, товариші, сказати, що багато шпал нам прислали бракованих, доводилося викидати. Цю справу треба поставити на висоту.

Кореспонденти вже не могли скаржитися на брак подій. Записувались промови. Інженерів хапали за талії і вимагали від них відомостей з точними цифровими даними. Стало жарко, курно і діловито. Мітинг у пустелі задимівся, як величезне вогнище. Лавуазьян, нашкрябавши десять рядків, біг на телеграф, посилав блискавку і знову починав записувати. Ухудшанський не записував нічого і телеграм не посилав. В його кишені лежав "Урочистий комплект", який давав можливість за п'ять хвилин скласти чудову кореспонденцію з азіатським орнаментом. Майбутнє Ухудшанського було забезпечене. І через те він з

більшою аніж коли сатиричною нотою в голосі, говорив своїм братам по перу:

— Стараєтесь? Ну, ну!

Несподівано в ложі радянських журналістів з'явилися Лев Рубашкін і Ян Скамейкін, які відстали у Москві. Їх підібрав літак, що прилетів на змичку вранці. Він приземлився за десять кілометрів від Гремячого Ключа, за далеким барханом, на природному аеродромі, і брати-кореспонденти тільки зараз добрели сюди пішки. Леда привітавшись, Лев Рубашкін і Ян Скамейкін вихопили з кишень блокноти і почали надолужувати втрачений час.

Фотоапарати іноземців цокали безперервно. Горлянки попересихали від промов і спеки. Учасники мітингу все частіше позирали вниз, на прохолодну річку, на їдальню, де смугасті тіні піддашся лягали на довжелезні банкетні столи, заставлені зеленими нарзанними пляшками. Поруч розташувалися кіоски, куди час від часу забігали учасники мітингу випити води. Корейка мучила спрага, та він тримався, сидячи під своєю дитячою треуголкою. Великий комбінатор здаля дратував його, підіймаючи над головою пляшку лимонаду і жовту папку з шнурками для черевиків.

На стіл, поряд з графином і мікрофоном, поставили дівчинку-піонерку.

— Ну, дівчинко, — весело сказав начальник будівництва, — скажи, що ти думаєш про Східну Магістраль?

Нікого б не здивувало, якби дівчинка раптом затупотіла ніжкою і почала: "Товариші! Дозвольте мені зробити підсумок тим досягненням, які..." — і так далі, бо у нас трапляються такі зразкові діти, які з сумною старанністю виголошують двогодинні промови.

Та піонерка з Гремячого Ключа своїми маленькими ручками зразу вхопила бика за роги і тоненьким смішним голосочком закричала:

— Хай живе п'ятирічка!

Паламидов підійшов до іноземного професора-економіста з наміром одержати від нього інтерв'ю.

— Я захоплений, — сказав професор, — все будівництво, яке. я бачив в СРСР, грандіозне. Я не маю сумнівів, що п'ятирічка буде виконана. Я про це писатиму.

І про це він справді через півроку написав книгу, в якій на двохстах сторінках доводив, що п'ятирічка буде виконана в зазначені строки і що СРСР стане однією з могутніх індустріальних країн. А на двісті першій сторінці професор заявив, що саме з цих причин Країну Рад треба якомога швидше знищити, інакше вона принесе закономірну загибель капіталістичному суспільству. Професор виявився значно діловитішою людиною, аніж базіка Гейнріх.

З-за пагорба злетів білий літак. Казахи кинулися врозтіч хто куди. Велика тінь літака накрила трибуну і, вигинаючись, побігла далі в пустелю. Казахи з вигуками, цьвохкаючи батогами, погналися за тінню. Кінооператори затривожилися і завертіли свої машинки. Стало ще безладніше, і знялася ще більша курява. Мітинг закінчився.

— Ось що, товариші, — говорив Паламидов, поспішаючи разом з своїми друзями по перу до їдальні,—якби ми домовились: пошлих речей не писати.

— Пошлість огидна! — підтримав Лавуазьян. — Вона жахлива!

І дорогою до їдальні кореспонденти одноголосно домовилися не писати про Узун-Кулак, що означає Довге Вухо, або степовий телеграф.

Про це писали вже всі, хто побував на Сході, і про це вже нудно було читати. Не писати нарисів під назвою "Легенда озера Іссик-Куль". Досить ось такого пошлого смакування!

На спорожнілій трибуні серед недокурків, розірваних записок піску, нанесеного з пустелі, сидів лише Корейко. Він ніяк не наважувався зійти вниз.

— Зійдіть, Олександрє Івановичу! — кричав Остап. — Пожалійте себе! Ковток холодного нарзану! Га? Не хочете? Ну, тоді пожалійте мене! Я хочу їсти! Адже я все одно не піду. А може, ви хочете, щоб я проспівав вам серенаду Шуберта "Легеньким кроком прийди, друже мій". Я можу!

Та Корейко не став чекати. Йому й без серенади було ясно, що гроші доведеться віддати. Пригнувшись, спиняючись на кожній приступці, він почав сходити вниз.

— На вас трикутний капелюх? — грався з своєю жертвою Остап. — А де ж сірий похідний піджак? Ви не можете собі уявити, як я нудьгував без вас. Ну, здрастуйте, здрастуйте! Може, поцілуємося? Чи підемо одразу до засіка, у печеру Лейхтвейса, де ви зберігаєте свої тугрики?

— Спочатку пообідаємо, — сказав Корейко; його язик пересох від спраги і царапався, як рашпіль.

— Можна й пообідати. Тільки цього разу без дурощів. А втім, у вас ніяких шансів. За барханами залягли мої хлопці, — збрехав про всяк випадок Остап.

І, згадавши хлопців, він зітхнув.

Обід для будівельників і гостей був влаштований з євразійським смаком. Казахи розташувалися на килимах, підібгавши ноги під себе, як

це роблять на Сході всі, а на Заході лише кравці. Казахи їли плов з білих мисочок, запиваючи його лимонадом. Європейці сіли за столи.

Багато трудів, хвилювань і турбот довелося зазнати будівельникам Магістралі за два роки роботи. Та не менше турбот викликала у них організація парадного обіду в центрі пустелі. Довго обмірковувалось меню, азіатське і європейське. Велику і тривалу дискусію викликало питання спиртних напоїв. У ці дні управління будівництвом нагадувало Сполучені Штати перед виборами президента. Прихильники сухої і мокрої проблеми розпочали двобій. Нарешті осередок висловився проти спиртного. Тоді впливла інша обставина — а як же іноземці, дипломати, москвичі? Як нагодувати їх хоча б найделікатніше? Все ж таки вони там, у себе, в Лондонах і Нью-Йорках, звикли до різних кулінарних ексцесів. Ну і виписали з Ташкента старого фахівця Івана Йосиповича. Колись він був метрдотелем у Москві у відомого Мартяновича і тепер доживав свої дні завідувачим нархарчівською їдальнею біля Курячого базару.

— Ви ж дивіться, Іване Йосиповичу, — казали йому в управлінні, — не підкачайте. Іноземці будуть. Треба зробити щось таке фасонисте, виняткове.

— Повірте мені,—бурмотів старий з сльозами на очах, — я таких людей годував! Принца Вюртембергського годував! Мені і грошей не треба платити. Якже мені наприкінці життя людей не погодувати? Погодую — тоді й помру!

Іван Йосипович хвилювався страшенно. Дізнавшись про остаточну заборону спиртних, він трохи не захворів, та полишати Європу без обіду не насмівся. Складений ним кошторис дуже підрізали і старий, промугикавши собі під ніс: "Нагодую і помру", додав шістдесят карбованців з власних заощаджень. В день обіду він прийшов у нафталіновому фраці. Поки відбувався мітинг, він нервував, поглядав на сонце й покрикував на кочівників, що заради інтересу намагалися в'їхати до їдальні верхи. Старий махав на них серветкою і бубонів:

— Відійди, Мамай, не бачиш, що робиться! Ох господи! Соус пікан перестоїть. І консоме з пашотом ще не готове!

На столі вже стояли закуски. Все було сервіровано дуже гарно і з великою майстерністю. Сторчма стояли тверді серветки, на скляних тарілочках лежало масло з льодом, скручене в бутони; оселедці тримали в роті серсо з цибулі і маслин; були квіти і навіть звичайнісінький сірий хліб виглядав дуже презентабельно.

Нарешті гості повсідалися за стіл. Всі припали пилюкою, всі були червоні від спеки, і всі були дуже голодні. Ніхто з них не був схожий на принца Вюртембергського. Іван Йосипович раптом відчув біду.

— Прошу гостей пробачити, — сказав він запобігливо, — ще п'ять хвилиночок і почнемо обідати. Я маю до вас особисте прохання: не чіпайте на столі нічого до початку обіду, щоб усе було як належить.

На хвилину він вийшов у кухню, пританцьовуючи по-світському, а коли повернувся, несучи на таці якусь парадну рибу, то побачив жахливу картину. Стіл був пограбований. Це так було не схоже на розроблений Іваном Йосиповичем церемоніал споживання їжі, що він аж остовпів. Англієць з тенісною талією безтурботно уминав хліб з маслом, а Гейнріх, перехилившись через стіл, витягав пальцями маслину з оселедцевого рота. На столі все перемішалося. Гості, задовольняючи перший голод, весело ділилися враженнями.

— Та що ж це таке? — запитав старий ослабим голосом.

— А де ж суп, папаша? — закричав Гейнріх з набитим ротом. Іван Йосипович не відповів нічого. Він лише зробив помах серветкою і пішов геть. Усі подальші турботи про стіл він передав своїм підлеглим.

Коли комбінатори продерлися до столу, товстун з обвислим, як банан, носом виголошував першу застольну промову. Остап дуже здивувався, пізнавши в цьому товстунові інженера Талмудовського.

— Так! Ми герої! — вигукнув Талмудовський, простягаючи у простір склянку з нарзаном. — Привіт вам, будівники Магістралі! Але ж які в нас умови праці, громадяни! Скажу, наприклад, про зарплатню. Не заперечую, на Магістралі оклади кращі, аніж в інших місцях, але ж культурні незручності! Театру немає! Пустеля! Каналізації ніякої!.. Ні, я так працювати не можу!

— Хто це такий? — перепитували один одного будівники. — Ви не знаєте?

А тим часом Талмудовський вже витяг з-під столу чемодани.

— Плював я на угоду! — кричав він, прямуючи до виходу. — Що? Повернути підйомні? Тільки через суд! Тільки через суд!

І навіть штовхаючи чемоданами тих, що обідали, він замість "пардон" люто вигукував: "Тільки через суд!"

Пізно вночі він вже мчав моторною дрезиною, приєднавшись до дорожніх майстрів, що їхали у справах до південної частини Магістралі. Талмудовський сидів верхи на чемоданах і роз'яснював майстрам причини, через які чесний спеціаліст не може працювати в цій дірі. З ним їхав додому і метрдотель Іван Йосипович. З горя він не встиг навіть зняти фрака. Він був дуже п'яний.

— Варвари! — кричав він, висовуючись на зустрічний вітер і погрожуючи кулаком у бік Гремячого Ключа. — Всю сервіровку ік свиням собачим!.. Антона Павловича годував! Принца Вюртембергського!.. Приїду додому і помру! Згадають тоді Івана Йосиповича. Сервіруй, скажуть, банкетний стіл на вісімдесят чотири персони, ік свиням

собачим. І не буде кому! Немає Івана Йосиповича Трикартова! Помер! Відійшов у кращий світ, іде же несть ні болєзні, ні печалі, ні воздыханія, но жизнь бесконечная!.. Ві-і-ічная па-а-м'ять...

І поки старий правив сам над собою панахиду, хвости його фрака лопотіли на вітрі, як вимпели!

Остап не дав Корейкові доїсти компот, витяг його з-за столу і повів розрахуватись. Приставною драбиною комбінатори влізли в товарний вагон, де містилася канцелярія Північної укладки і стояло полотняне ліжко табельника. Тут вони замкнулися.

Після обіду, коли літерні пасажери відпочивали, набираючись сил і снаги для участі у вечірній гулянці, фейлетоніст Гаргантюа спіймав братів-кореспондентів за недозволеним заняттям. Лев Рубашкін і Ян Скамейкін несли на телеграф два папірці. На одному з них було стисле повідомлення:

"Термінова Москва степовий телеграф тире узун-кулак лапки довге вухо кома розніс аулам звістку змичку яка відбулася Магістралі Рубашкін".

Другий папірець був списаний згори донизу. Ось що було в ньому:

ЛЕГЕНДА ОЗЕРА ІССИК-КУЛЬ

Старий каракалпак Ухум Бухеєв розповів мені цю легенду, овіяну диханням віків. Двісті тисяч чотириста вісімдесят п'ять місяців тому молода, швидконога, як джайран (гірський баран), дружина хана красуня Сумбурун палко покохала молодого нукера Ай-Булака. Велике горе спіткало старого хана, коли він дізнався про зраду дружини/яку він палко любив. Дванадцять місяців старий молився, а потім зі сльозами на очах посадив красуню в бочку і, прив'язавши до неї злиток чистого золота вагою в сім джасасин (18 кіло), кинув дорогоцінну бочку в гірське

озеро. З того часу озеро й дістало назву — Іссик-Куль, що означає: "Серце красуні здатне на зраду"...

Ян Скамейкін-Сарматський (Поршень)

— Хіба не так? — запитував Гаргантюа, показуючи відібрані у братів папірці.—Адже правильно?

— Ясна річ, обурливо! — відповідав Паламидов. — Як ви насмілилися написати легенду після всього, що було сказано? По-вашому, Іссик-Куль перекладається як "Серце красуні здатне на зраду?" Ой, чи так? Чи не набрехав вам липовий каракалпак Ухум Бухеєв? Чи не звучить ця назва ось в такий спосіб: "Не кидайте молодих красунь в озеро, а кидайте в озеро легковажних кореспондентів, які підпадають під вплив згубної екзотики?"

Письменник у дитячій курточці почервонів. В його записній книжці вже значилися і Узун-Кулак, і дві запашні легенди, приправлені східним орнаментом.

— А на мій погляд, — сказав він, — в цьому немає нічого страшного. Якщо Узун-Кулак існує, мусить же хтось про нього писати?

— Але ж писали вже тисячу разів! — сказав Лавуазьян.

— Узун-Кулак існує, — зітхнув письменник, — і на це доводиться зважати.

Розділ XXX

ОЛЕКСАНДР ІБН-ІВАНОВИЧ

У нагрітому і темному товарному вагоні повітря було густе, застояне, як у старому черевикові. Пахло шкірою і ногами. Корейко запалив кондукторський ліхтар і поліз під ліжко. Остап у задумі дивився на нього, сидячи на порожньому ящику з-під макаронів. Обидва комбінатори стомилися від боротьби і ставилися до події, якої Корейко так страшенно боявся, а Бендер чекав усе своє життя, з якимсь казенним заспокоєнням. Могло навіть здатися, що справа діється в кооперативному магазині:

покупець вимагає продати йому щось на голову, а продавець ліньки викидає на прилавок лахмату кепку кольору дикого каменя. Йому однаково — візьме покупець кепку чи не візьме. Та й сам покупець не дуже-то хвилюється, запитуючи лише для заспокоєння совісті: "А може, є інші?" — на що завжди почує відповідь:

"Беріть, беріть, бо й цього не буде". І обидва дивляться один на одного зовсім байдуже. Корейко довго марудився під ліжком, очевидно, відстебуючи кришку чемодана, копирсався в ньому, беручи щось навмання.

— Гей, там, на шхуні! — стомлено крикнув Остап. — Яке щастя, що ви не палите! Просити цигарку у такого скнари, як ви, було б просто мукою, ви б ніколи не простягли портсигара, побоюючись, що у вас замість однієї цигарки заберуть три. Ви довго копирсалися б у кишені, намагаючись розкрити коробку і витягли б звідти мізерну, ламану цигарку. Ви недобра людина. Ну, чого б вам не витягти весь чемодан!

— Ще чого! — буркнув Корейко, важко дихаючи під ліжком.

Порівняння з скнарою-курильником було йому неприємне. Саме в цю мить він витягав з чемодана грубенькі пачки. Нікелевий язичок замка царапав йому оголені до ліктів руки. Для зручності він ліг на спину і продовжував працювати, як шахтар в забої. З тюфяка в очі мільйонерів

сипалася полова і інший солом'яний мотлох, якийсь порошок і хлібні устюки.

"Ох, як погано, — думав Олександр Іванович, — погано і страшно! А раптом він мене тут задушить і забере всі гроші? Дуже просто. Розріже на частини і відправить малою швидкістю в різні міста. А голову заквасить у бочці з капустою".

Корейка всього пройняло погрібною сирістю. Він злякано визирнув з-під ліжка. Бендер дрімав на своєму ящику, схиливши голову до залізничного ліхтаря.

"А може, його... малою швидкістю? — подумав Олександр Іванович, продовжуючи витягати пачки. — В різні міста? — Він аж жахнувся. — Суворо конфіденційно? Га?"

Він знову визирнув. Великий комбінатор потягнувся і відчайдушно позіхнув, як дог. Потім він узяв кондукторський ліхтар і почав ним розмахувати, викрикуючи:

— Станція Хацепетовка! Виходьте, громадянине! Приїхали! До речі, зовсім забув вам сказати: може, ви маєте намір мене зарізати? То знайте — я проти. І потім мене вже один раз убивали. Був такий навіжений старик з порядної сім'ї, колишній предводитель дворянства, він же реєстратор загсу, Кіса Вороб'янинов. Ми з ним на паях шукали щастя на суму в сто п'ятдесят тисяч карбованців. І от перед самим розмежуванням здобутих грошей, дурноголовий предводитель полоснув мене бритвою по шиї. Ох, як це було пошло, Корейко! Пошло і боляче! Хірурги ледь-ледь врятували моє молоде життя, за що я їм глибоко вдячний.

Нарешті Корейко виліз з-під ліжка, підсунувши до Остапових ніг пачки з грішми. Кожна пачка була акуратно заклеєна в білий папір і перев'язана мотузком.

— Дев'яносто дев'ять пачок, — сказав Корейко тоскно, — по десять тисяч в кожній. Купюрами по двадцять п'ять червінців. Можете не перевіряти: у мене — як у банку.

— А де ж сота пачка? — запитав захоплено Остап.

— Десять тисяч я вирахував. Ви пограбували їх у мене на березі моря.

— Ну, це вже свинство. Гроші витрачені на вас же. Не будьте формалістом.

Корейко, зітхаючи, додав ще одну пачку, замість чого одержав свій життєпис у жовтій папці з шнурками від черевиків. Життєпис він одразу ж спалив у залізній грубці, труба якої виходила крізь вагонний дах. Остап в цей час взяв на пробу одну з пачок, зірвав обгортку і, переконавшись, що Корейко не обманює, засунув її до кишені.

— А де ж валюта? — прискіпливо запитав великий комбінатор. — Де мексиканські долари, турецькі ліри, де фунти, рупії, пезети, центавоси, румунські леї, де лімітрофні лати і злоті? Дайте хоч частину валютою!

— Беріть, беріть, що є, — відповів Корейко, сидячи перед грубкою і дивлячись на документи, що судомилися в огні, — беріть, бо й цього скоро не буде. Валюти не тримаю.

— От я й мільйонер! — вигукнув Остап з веселим подивом. — Здійснилися мрії ідіота!

І Остап враз відчув якусь розчарованість. Його вразила буденність усього, що сталося; його здивувало те, що світ не змінився в цю ж хвилину, і що нічого, ну зовсім нічого не сталося навколо нього. І хоч він знав, що ніякі таємничі печери, бочки з золотом і лампочки Аладіна в наш суворий час не типові, все ж йому чогось було жаль. Йому стало навіть трохи скучно, як Роальду Амундсену, коли він, пролітаючи дирижаблем

"Норге" над Північним полюсом, до якого добирався все життя, без захоплення сказав своїм супутникам: "Ну, от ми і прилетіли". Внизу була бита крига, тріщини, холод, порожнеча. Таємницю розкрито, мети досягнуто, робити далі нічого, і треба міняти професію. Але печаль хвилинна; бо попереду слава, пошана, — звучать хори, стоять шпалерами гімназистки в білих пелеринах, плачуть старенькі матері полярних дослідників, з'їдених товаришами по експедиції, виконуються національні гімни, спалахують ракети, і старий король притискає дослідника до своїх колючих орденів і зірок.

Хвилинне розчарування швидко минуло. Остап повкидав пачки в мішечок, люб'язно запропонувавши Олександром Івановичем, взяв його під руку і відкотив важкі двері товарного вагона.

Свято закінчувалося. Ракети золотими вудками закидалися в небо, виловлюючи звідтіля червоні і зелені рибки, холодний вогонь бризкав у вічі, крутилися піротехнічні сонця. За халупою, де містився телеграф, на дерев'яній сцені йшла вистава для кочівників. Деякі з них сиділи на лавах, інші дивилися виставу просто з своїх сідел. Часто іржали коні, літерний поїзд був освітлений з хвоста до голови.

— Ага! — вигукнув Остап. — Банкет у вагоні-ресторані! Я й забув! Яка радість! Ходімо, Корейко, я вас пригощаю, я всіх пригощаю! Згідно закону гостинності! Коньяк з лимончиком, кльоцки з дичини, фрікандо з шампінйонами, старе угорське, нове угорське вино, шампанське!

— Фрікандо, фрікандо! — сказав люто Корейко. — А потім посадять. Я не хочу себе афішувати!

— Я обіцяю вам райську вечерю на білій скатертині, — наполягав Остап. — Ходімо, ходімо! І взагалі скиньте схиму, годі бути відлюдником! Поспішайте випити вашу порцію спиртних напоїв, з'їсти свої двадцять тисяч котлет. А ні — то налетять сторонні суб'єкти і зжеруть вашу пайку. Я влаштую вас у літерному поїзді, я там своя людина, — і вже завтра ми

будемо порівняно в культурному центрі. А там з вашими мільйонами...
Олександрє Івановичу!..

Великому комбінаторові зараз хотілося робити всім щось добре, хотілося, щоб усім було весело. Почорніле Корейкове обличчя гнітило його, і він почав умовляти Олександра Івановича. Він погоджувався з тим, що афішуватись не слід, але ж не варто і морити себе голодом. Остап і сам не розумів, навіщо потрібен йому цей веселий табельник, та, щось почавши, він уже не міг спинитися. Під кінець він навіть почав погрожувати.

— Ось будете сидіти на своєму чемодані, а якогось погожого дня заявиться до вас костомаха — і косою по шиї. Ну? Уявляєте собі атракціон? Поспішайте, Олександрє Івановичу, котлети ще на столі. Не будьте твердолобим.

Після втрати мільйона Корейко став ще м'якішим і податливішим.

— Може, й справді провітритись? — сказав він ще не зовсім певним голосом. — Прокотитись до центру? Звичайно, без всяких шиків, без цього гусарства.

— Яке вже тут гусарство! Просто два лікарі, громадські діячі, їдуть до Москви, щоб відвідати Художній театр і на власні очі побачити мумію в Музеї витончених мистецтв. Беріть чемодан.

Мільйонери пішли до поїзда. Остап зневажливо помахував своїм мішком, мов кадилом. Олександр Іванович посміхався ідіотською посмішкою. Літерні пасажери прогулювалися, намагаючись триматися ближче до вагонів, тому що вже чіпляли паровоз. В темряві блимали білі штани кореспондентів.

В купе на горішній полиці Остапа лежала якась незнайома йому людина і читала газету.

— Ну, злазьте, — по-дружньому сказав Остап, — прийшов хазяїн.

— Це місце моє, товаришу, — зауважив незнайомий. — Я Лев Рубашкін.

— Знаєте, Лев Рубашкін, не розбуджуйте в мені звіра, ідіть звідсіль.

Великого комбінатора штовхав на сварку безтямний погляд Олександра Івановича.

— На тобі! Новина! — сказав задирливо кореспондент. — Хто ви такий?

— Не ваше собаче діло! Кажуть вам — злазьте! І злазьте!

— Кожний п'яний, — завищав Рубашкін, — буде тут хуліганити.

Остап мовчки схопив кореспондента за голу ногу. На крики Рубашкіна збігся весь вагон. Корейко про всяк випадок відійшов на площадку.

— Б'єтесь? — запитав Ухудшанський. — Ну, ну! Остапа, який уже встиг уперіщити Рубашкіна мішком по голові, тримали за руки Гаргантюа і письменник-товстун у дитячій

курточці.

— Хай він покаже квиток! — надрирався великий комбінатор. — Хай покаже плацкарту!

Рубашкін, зовсім голий, переплигував з полиці на полицю і вимагав коменданта. Відірвавшись від дійсності, Остап теж наполягав викликати начальство. Скандал закінчився великою неприємністю; Рубашкін

пред'явив і квиток, і плацкарту, після чого трагічним голосом почав вимагати, щоб показав овій квиток Бендер.

— А я не покажу! Принципово! — заявив великий комбінатор, поспішно залишаючи місце скандалу. — У мене такі принципи!

— Заєць! — завищав Лев Рубашкін, вискочивши в коридор голий. — Звертаю вашу увагу, товаришу комендант, тут їхав заєць!

— Де заєць? — вигукнув комендант, і в його очах засвітився гончий блиск.

Олександр Іванович, боязко причаївшись за причілком трибуни, вглядався в темряву, але нічого не міг побачити. Біля поїзда хиталися якісь постаті, підстрибували цигаркові вогники і чути було: "Прошу пред'явити!"—"А я вам кажу, що я принципово..." — "Хуліганство!" — "Хіба не так? Адже правильно?" — "Мусить же хтось їхати без квитка?" Стукнули буферні тарілки, над самою землею прошипіло гальмове повітря, і світлі вікна вагонів рушили з місця. Остап ще гороїжився, та повз нього вже їхали смугасті канапи, багажні сітки, провідники з ліхтарями, букети і пропелери у стелі вагона-ресторану. Залишався банкет з шампанським, з старим і новим угорським вином. З рук вирвалися кльоцки з дичини і помчали у ніч. Фрікандо, ніжне фрікандо, про яке так захоплено розповідав Остап, залишило Гремячий Ключ.

Олександр Іванович підійшов.

— Я цього так не залишу, — бурмотав Остап. — Кинути серед пустелі кореспондента радянської преси! Я підйму всю громадськість! Корейко! Ми виїжджаємо першим же кур'єрським поїздом! Закупимо всі місця в міжнародному вагоні!

— Що ви, — сказав Корейко, — який там кур'єрський! Звідсіль ніякі поїзди не ходять. За планом експлуатація почнеться лише через два місяці.

Остап підвів голову. Він побачив чорне абіссінське небо, дикі зорі і все зрозумів. Та обережне нагадування Корейка про банкет надало йому нових сил.

— За горбом стоїть літак, — сказав Бендер, — той, що прибув на урочисте свято. Він полетить уранці. Ми встигнемо.

Для того щоб встигнути, мільйонери пішли широкими дромадерськими кроками. Їхні ноги грузли у піску. Горіли вогнища кочівників; нести чемодан і мішок було не так щоб важко, але дуже огидно. Поки вони видиралися на пагорб з боку Гремячого Ключа, з протилежного боку на пагорб у шумі пропелерів насував ранок. Вниз з пагорба Бендер і Корейко вже бігли, побою-ючись, щоб літак не полетів без них.

Під високими, як дах, рифленими крилами літака ходили малесенькі механіки в шкіряних пальтах. Три пропелери поволі крутилися, вентилюючи пустелю. На квадратних вікнах пасажирської кабіни хиталися завіски з плюшевими кульками. Пілот, притулившись спиною до алюмінієвих сходів, їв пиріжок, запиваючи його нарзаном з пляшки.

— Ми пасажири! — викрикнув Остап, важко дихаючи. — Два квитки першого класу!

Йому ніхто не відповів. Пілот кинув пляшку і почав одягати рукавиці з розтрубами.

— Є місця? — повторив Остап, хапаючи пілота за руку.

— Пасажирів не беремо, — сказав пілот, взявшись за поручні сходів.
— Це спеціальний рейс.

— Я купую літак! — вигукнув великий комбінатор. — Загорніть у папір!

— З дороги! — крикнув механік, підіймаючись вслід за пілотом. Пропелери зникли в коловороті швидкого руху. Здригаючись і похитуючись, літак почав робити розворот, стаючи проти вітру. Повітряний вихор відштовхнув мільйонерів назад до горба. З Остапа злетів капітанський картуз і покотився в бік Індії з такою швидкістю, що його прибуття в Калькутту можна було чекати не пізніше, як за три години. Так би він і вкотився на головну вулицю Калькутти, викликаючи своєю загадковою появою увагу кіл, близьких до Інтелліндженс-Сервіс, коли б літак не полетів і буря не припинилася. Літак ще блиснув у повітрі ребрами і зник у сонячному світлі. Остап збігав по картузу, який повис на кущі саксаулу, і промовив:

— Транспорт відбився від рук. З залізницею ми посварилися. Повітряні шляхи сполучення для нас закриті. Пішки? Чотириста кілометрів. Це не викликає натхнення. Лишається одне — прийняти іслам і рухатись на верблюдах.

Щодо ісламу, то Корейко промовчав, але думка про верблюди йому сподобалася. Манливий вигляд вагона-ресторану збудив у ньому бажання здійснити розважальну подорож лікаря — громадського діяча, звичайно, без гусарства, але й не позбавлену деякої пихи.

Аули, які прибули на змичку, ще не роз'їхалися, і верблюдів пощастило купити недалеко від Гремячого Ключа. Кораблі пустелі обійшлися по сто вісімдесят карбованців.

— Як дешево! — прошепотів Остап. — Давайте купимо п'ятдесят верблюдів. Або сто!

— Це гусарство, — похмуро сказав Олександр Іванович. — Що з ними робити? Вистачить і двох.

Казахи з вигуками посадили мандрівників поміж горбами, допомогли прив'язати чемодан, мішок і харчі на дорогу — бурдюк з кумисом і двох баранів. Верблюди підвелися спочатку на задні ноги, від чого мільйонери низько вклонилися, а потім на передні ноги і пішли уздовж полотна Східної Магістралі. Барани, прив'язані мотузками, трусилися позаду, час від часу лишаючи китяшки і наповнюючи повітря несамовитим меканням.

— Гей, шейх Корейко! — вигукнув Остап. — Олександр Ібн-Іванович! Життя чудове?

Шейх нічого не відповів. йому дістався ледачий верблюд, і він люто бив його по плішивому заду саксауловою палицею.

Розділ XXXI

БАГДАД

Сім днів верблюди з новоявленими шейхами тяглися пустелею.

На початку подорожі в Остапа був дуже веселий настрій. Все його тішило: і Олександр Ібн-Іванович, що смішно борсався поміж верблюжими горбами, і ледачий корабель пустелі, який намагався ухилитися від своїх обов'язків, і мішок з мільйоном — ним великий комбінатор підганяв непокірних баранів. Себе Остап називав полковником Лоуренсом.

— Я — емір-динаміт! — викрикував він, погойдуючись на верблюжому хребті. — Якщо через два дні ми не дістанемо пристойних харчів, я здійму заколот якогось племені. Слово честі! Призначу себе уповноваженим пророка і оголошу священну війну, джіхад. Наприклад, Данії. Навіщо датчани замучили свого принца Гамлета? В сучасному політичному

становищі навіть Лігу націй задовольнив би такий привід для війни. Їй-богу, куплю в англійців на мільйон гвинтівок — вони люблять продавати вогнепальну зброю племенам, — і марш-марш на Данію. Німеччина пропустить— в рахунок репарацій. Уявляєте собі вторгнення племен у Копенгаген? Попереду всіх — я на білому верблюді. Ех, немає Паніковського! Йому б датську гуску!..

Та через кілька днів, коли від баранів лишилися лише мотузки, а кумис весь випили, навіть емір-динаміт засмутився і лише меланхолійно бурмотів:

— "В песчаных степях аравийской земли три гордые пальмы зачем-то росли".

Обидва шейхи дуже схудли, обідралися, обросли бородами і стали схожими на дервішів з небагатої парафії.

— Ще трохи терпіння, Ібн-Корейко, — і ми приїдемо до містечка, яке не поступиться перед Багдадом. Плоскі дахи, тубільні оркестри, східні ресторанчики, солодкі вина, легендарні дівчата і сорок тисяч шашликів, карських, турецьких, татарських, месопотамських і одеських. І нарешті — залізниця.

На восьмий день мандрівники під'їхали до старовинного кладовища, До самого обрію закам'янілими хвилями простяглися ряди напівциркульних гробниць. Небіжчиків тут не закопували. Їх клали на землю, обмуровуючи камінними ковпаками. Над попільним містом мертвих виблискувало страшне сонце. Древній Схід лежав у своїх гарячих трунах.

Комбінатори шмагонули верблюдів і незабаром в'їхали в оазис. Зелені факели тополь далеко навколо осявали місто, віддзеркалюючись у залитих водою квадратних рисових полях. Самотньо стояли карагачі, які відтворювали форму гігантського глобуса на дерев'яній ніжці. Почали

зустрічатися ішаки, на яких їхали верхи товстуни в халатах, з в'язками клеверу.

Корейко і Бендер їхали повз крамнички, які торгували зеленим тютюном у порошок і смердючим милом, конусна форма якого нагадувала головки шрапнелі. Ремісники з білими серпанковими бородами морочилися над мідними листами, скручуючи з них тази і вузькогорлі глечики... Шевці сушили на сонці маленькі шкурки, пофарбовані чорнилом. Темно-сині, жовті і блакитні кахлі мечетей виблискували ріденьким, скляним світлом.

Решту дня і всю ніч мільйонери як убиті проспали в готелі, а вранці, викупавшись у білих ваннах, поголилися і пішли до міста.

Безхмарний настрій шейхам псувала необхідність волочити за собою чемодан і мішок.

— Я вважаю своїм першим обов'язком, — сказав хвалькувато Бендер, — познайомити вас з чарівним погрібцем: зветься він "Під місяцем". Я тут бував років п'ять тому, читав лекції про боротьбу з абортами. Який погрібець! Ніжний присмерк, прохолода, хазяїн — з Тіфліса, місцевий оркестр, холодна горілка, танцюристкі з бубонами і кімвалами. Заліземо туди на цілий день. Адже в лікаря — громадського діяча можуть бути свої мініатюрні слабкості? Я пригощаю. Золоте теля відповідає за все.

І великий комбінатор потряс своїм мішком.

Проте погрібка "Під місяцем" вже не було. Остап аж здивувався, дізнавшись, що не було і тієї вулиці, на якій дзвеніли бубони і кімвали. Тут йшла пряма європейська вулиця, яка забудовувалася одразу на всю свою довжину. Стояли паркани, нависла алебастрова пилюка і вантажні машини підігрівали і так пекуче повітря. Подивившись якось мить на фасади з сірої цегли з довгастими вікнами, Остап штовхнув Корейка і, промовивши: "Є ще одне містечко, його держить один з Баку", — повів

його на протилежний кінець міста. Але на "містечку" вже не було віршованої вивіски, яку складав сам духанщик з Баку:

ПОВАЖАЙ СЕБЕ,

ПОВАЖАЙ НАС,

ПОВАЖАЙ КАВКАЗ.

ЗАВІТАЙ ДО НАС.

Замість цього перед очима шейхів виріс картонний плакат з арабськими і російськими літерами:

МІСЬКИЙ МУЗЕЙ ВИТОНЧЕНИХ МИСТЕЦТВ.

— Зайдімо, — сумно сказав Остап, — там хоч не так жарко. До того ж відвідування музеїв входить до програми мандруючих лікарів — громадських діячів.

Вони ввійшли до великої, вибіленої крейдою кімнати, поклали на підлогу свої мільйони і довго витирали рукавами спітнілі лоби. У музеї було лише вісім експонатів: зуб мамонта, подарований молодому музеєві містом Ташкентом, картина олією "Сутичка з басмачами", два емірських халати, золота рибка в акваріумі, вітрина з засушеною сараною, фарфорова статуетка фабрики Кузнецова і, нарешті, макет обеліска, який місто збиралося встановити на головній площі. Тут же, біля підніжжя проекту лежав великий бляшаний вінок з стрічками. Його нещодавно привезла спеціальна делегація з сусідньої республіки, але через те що обеліска ще не було (асигновані на нього кошти витратили на збудування лазні, в якій тут була більша потреба), делегація, виголосивши відповідні промови, поклала вінок на проект.

До відвідувачів одразу ж підійшов юнак у бухарській килимовій тюбетейці на голеній голові і, хвилюючись, як автор, запитав:

— Ваші враження, товариші?

— Нічого собі, — сказав Остап.

Молодик завідував музеєм. Він негайно ж почав скаржитись на труднощі, які переживає його дітище. Кредити занижено. Ташкент відкараскався одним зубом, а своїх цінностей, як художніх так і історичних, збирати нікому. Фахівців не присилають.

— Мені б триста карбованців! — викрикнув завідуючий. — б тут зробив Лувр!

— Скажіть, ви добре знаєте місто? — запитав Остап, підморгнувши Олександрю Івановичу. — Чи не могли б ви показати нам кілька визначних місць? Я знав ваше місто, але воно якось змінилося.

Завідуючий дуже зрадив. Викрикуючи, що все покаже сам, він замкнув музей і повів мільйонерів на ту ж вулицю, де вони півгодини тому шукали погрібок "Під місяцем".

— Проспект імені Соціалізму! — сказав він, задоволено втягуючи в себе алебастрову пилку. — Ах! Яке чудове повітря! Що тут буде через рік! Асфальт! Автобус! Інститут по іригації! Тропічний інститут! Ну, якщо Ташкент і цього разу не дасть наукових сил! Ви знаєте, вони мають стільки кісток мамонта, а мені прислали лише один зуб, в той час, коли в нашій республіці такий потяг до природознавства.

— Ось як? — зауважив Корейко, дивлячись з докором на Остапа.

— І ви знаєте, — зашепотів ентузіаст, — у мене є підозра, що це не зуб мамонта. Вони підсунули слоновий!

— А як у вас з такими... ну, так би мовити... з шинками.... такими, азіатськими... знаєте, з тімпанами і флейтами? — нетерпляче запитав великий комбінатор.

— Викорінили, — байдуже відповів юнак, — давно вже треба було знищити цю заразу, розплідник епідемій. Навесні якраз останній вертеп придушили. Називався "Під місяцем".

— Придушили? — ахнув Корейко.

— Слово честі! Але ж зате відкрили фабрику-кухню. Європейське меню. Тарілки миють і сушать з допомогою електрики. Крива шлункових захворювань різко пішла вниз.

— Що діється! — вигукнув великий комбінатор, затуляючи обличчя руками.

— Ви ще нічого не бачили, — сказав завідуючий музеєм, сором'язливо посміхаючись. — їдьмо на фабрику-кухню обідати.

Вони всілися на лінійку під полотняним балдахіном з фестонами, обшитими синьою каймою і поїхали. По дорозі люб'язний провідник щохвилини примушував мільйонерів висовуватися з-під балдахіна — і показував їм будівлі, вже збудовані, і ті, що тільки будуються, і місця, на яких вони ще мають будуватися. Корейко поглядав на Остапа лютими очима. Остап одвертався і казав:

— Який чудовий тубільський базар! Багдад!

— Сімнадцятого почнемо зносити, — сказав молодий гід, — тут буде лікарня і коопцентр.

— І вам не жаль цієї екзотики? Це ж Багдад!

— Дуже красиво! — зітхнув Корейко. Юнак розсердився:

— Це для вас красиво, для приїжджих, а нам тут жити треба.

У просторому залі фабрики-кухні, серед кахельних стін, під стрічками-мухоморами, які звисали з стелі, мандрівники їли перловий, суп і маленькі коричневі биточки. Остап поцікавився, чи немає тут вина, але дістав захоплюючу відповідь, що недавно поблизу міста знайдено джерело мінеральної води, яка щодо смаку перевершує уславлений нарзан. Як доказ було подано пляшку нової води, яку тут же і розпили при цвинтарній тиші.

— А як крива проституції? — з надією запитав Олександр Ібн-іванович.

— Різко пішла на зниження, — відповів невмолимий юнак.

— Ай, що робиться! — сказав Остап, фальшиво усміхаючись. Та він справді не знав, що робиться. Коли підвелися з-за столу, з'ясувалося, що юнак устиг заплатити за всіх. Він ні за що не погоджувався взяти гроші у мільйонерів, запевняючи, що післязавтра він одержує зарплату, а до того часу якось перекрутиться.

— Ну, а сміх? Як місто розважається? — вже без екстазу запитував Остап. — Тімпани, кімвали?

— Хіба ви не знаєте? — здивувався завідувачий музеєм. — Минулого тижня у нас відкрилася міська філармонія. Великий симфонічний квартет імені Бебеля і Паганіні. Ідемо зараз же. І як це я не згадав одразу!

Після того, як він заплатив за обід, відмовлятися відвідати філармонію було нетактовно навіть з етичних міркувань.

Виходячи з філармонії, Олександр Ібн-Іванович сказав голосом двірника:

— Міська фісгармонія! Великий комбінатор почервонів.

По дорозі в готель юнак несподівано зупинив візника, висадив мільйонерів, взяв їх за руки і, йдучи навшпиньках від захоплення, що аж розпирало його, підвів до невеличкого каменя, огороженого ґратами.

— Тут стоятиме обеліск! — сказав він значуще. — Колона марксизму!

Прощаючись, юнак просив приїжджати частіше. Добродушний Остап пообіцяв обов'язково приїхати, бо він ніколи ще не мав такого радісного дня, як сьогодні.

— Я — на вокзал! — сказав Корейко, залишившись наодинці з Бендером.

— Поїдемо гульнемо в інше місто? — запитав Остап. — В Ташкенті можна провести чудово днів зо три.

— З мене досить, — відповів Олександр Іванович, — я поїду на вокзал здавати чемодан на схов, служитиму десь тут конторником. Підожду капіталізму. Тоді і погуляю.

— Ну й ждіть, — сказав Остап досить грубо, — а я поїду. Сьогоднішній день — це прикре непорозуміння. На місцях перегнули... Золоте телятко в нашій країні ще має якусь владу!

На вокзальній площі вони побачили юрму літерних кореспондентів, які після змички робили екскурсійну подорож по Середній Азії. Вони оточили Ухудшанського. Владар урочистого комплекта самовдоволено обертався на всі боки, вихвалюючись своїми покупками. На ньому була

бархатна шапка, облямована хвостом шакала, і халат, викроєний з ватної ковдри.

Віщування плюшевого пророка здійснювались і далі.

Розділ XXXII

БРАМА ВЕЛИКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Того сумного і світлого осіннього дня, коли в московських скверах садівники зрізають квіти і роздають їх дітям, головний син лейтенанта Шмідта Шура Балаганов спав на лаві в пасажирському залі Рязанського вокзалу. Він лежав, поклавши голову на дерев'яний поручень. Зім'ята кепка була насунута на ніс. Видно було по всьому, що бортмеханік "Антилопи" і уповноважений в справі копит не здобув щастя. Він жебрак. До його неголеної щоки прилипла роздроблена яєчна шкаралупа. Парусинові черевики втратили як форму, так і колір і нагадували швидше молдаванські постолі. Ластівки літали під високою стелею залуна два світла.

Завеликими немитими вікнами видно було блокування, семафори та інші предмети, потрібні в залізничному господарстві. Побігли носильники, і незабаром через зал попливло населення поїзда, який щойно прибув на станцію. Останнім з перону ввійшов пасажир в чистому одязі. З-під розстебнутого легкого макінтоша виглядав костюм у дрібну-предрібну калейдоскопічну клітку. Штани спадали водоспадом на лаковані туфлі. Закордонний вигляд пасажира доповнював м'який капелюх, трохи скособочений. Послугами носильника він не скористався і ніс овій чемодан сам. Пасажир ліниво йшов спорожнілим залом і, без сумніву, увійшов би у вестибюль, якби раптом не помітив жалюгідну постать Балаганова. Він примружив око, підійшов ближче і якусь мить розглядав сонного. Потім обережно, двома пальцями в рукавичці зсунув кепку з обличчя бортмеханіка і посміхнувся.

— Вставайте, графе, вас кличуть з підземелля! — сказав він, штовхаючи Балаганова.

Шура сів, потер обличчя рукою і тільки тоді признав пасажира.

— Командор! — викрикнув він.

— Ні, ні, — зауважив Бендер, захищаючись долонею, — не обнімайте мене. Я тепер гордий.

Балаганов закрутився навколо командора. Він не впізнавав його. Змінився не лише костюм. Остап схуд, в очах з'явилася розгубленість, обличчя було колоніальне засмагле.

— Став бурий, бурий! — радісно вигукнув Балаганов. — Ну й бурий!

— Так, я став бурий, — повідомив Бендер з почуттям власної гідності. — Погляньте на мої штани. Європа — "Га"! А це бачили? На підмізинному пальці моєї лівої руки діамантовий перстень. Чотири карати. Ну, а які у вас досягнення? Все ще в синах?

— Та так, — запнувся Шура, — більше по дрібничках. В буфеті Остап наказав подати білого вина і бісквітів для себе і пива з бутербродами для бортмеханіка.

— Скажіть, Шуро, чесно, скільки вам потрібно грошей для щастя? — запитав Остап. — Але підрахуйте все.

— Сто карбованців, — відповів Балаганов, з жалем відриваючись на мить від хліба з ковбасою.

— Та ні, ви мене не зрозуміли. Не на один день, а взагалі. Для щастя. Ясно? Щоб вам було добре на світі.

Балаганов довго думав, несміливо посміхнувся і нарешті оголосив, що для абсолютного щастя йому потрібно шість тисяч чотириста карбованців і що з такими грошима йому буде на світі дуже добре.

— Гаразд, — сказав Остап. — Одержуйте п'ятдесят тисяч. Він розстебнув на колінах квадратний саквояж і сунув до рук Балаганову п'ять білих пачок, перев'язаних мотузками. У бортмеханіка одразу ж зник апетит. Він перестав їсти, заховав гроші у кишені і вже не виймав з кишень рук.

— Невже тарілочка? — запитав він захоплено.

— Так, так, тарілочка, — відповів Остап зовсім байдуже. — З голубою каймою. Підзахисний приніс у зубах. Довго махав хвостом, перш ніж я погодився взяти її. Тепер я команду парадом! Почуваю себе чудово.

Останні слова він промовив невпевнено.

Парад, треба сказати правду, не налагоджувався, і великий комбінатор брехав, стверджуючи, ніби він почуває себе чудово.

Правдивіше було б сказати, що він відчуває якусь незручність, в чому, однак, він не хоче признатися навіть сам собі.

З того часу, як він розлучився з Олександром Івановичем біля камери схову ручного багажу, куди підпільний мільйонер здав свій чемодан, минув місяць.

В першому ж місті, в яке Остап в'їхав з гордістю завойовника, він не зміг дістати номера в готелі.

— Я заплачу скільки завгодно! — гоноровито сказав великий комбінатор.

— Нічого не вийде, громадянине, — відповів портєє, — конгрес ґрунтознавців приїхав у повному складі оглядати дослідну станцію. Заброньовано за представниками науки.

І ввічливе обличчя портєє являло собою закінчену повагу перед конгресом. Остапові забажалося закричати, що він головний, що його треба поважати, ставитись до нього з пошаною, що в нього в мішку мільйон, але він вирішив за краще стриматися і вийшов на вулицю дуже роздратований.

Весь день він їздив візником по місту. В кращому ресторані він півтори години страждав, чекаючи, поки ґрунтознавці, які обідали всім конгресом, не звільнять столи. В театрі в цей день показували виставу для ґрунтознавців, і квитків для іншої публіки не продавали. До того ж Остапа не впустили б до залу з мішком в руках, а подіти його нікуди. Щоб не ночувати заради науки на вулиці, мільйонер того ж вечора виїхав. Відіспався він у міжнародному вагоні.

Вранці Бендер зійшов у великому волзькому місті. З дерев, кружляючи, злітало жовте прозоре листя. Волга дихала вітром. Номерів не було в жодному готелі.

— Може, тільки через місяць, — з сумнівом говорили завідуючі з борідками і без борідок, вусаті і зовсім голені, — поки на електроцентралі не змонтують третій агрегат, — на номер і не сподівайтесь. Все віддано спеціалістам. А потім окружний з'їзд комсомолу. Нічого не можемо вдіяти.

Поки великий комбінатор стирчав біля високих конторок портєє, сходами готелів поспішали інженери, техніки, іноземні спеціалісти і комсомольці — делегати з'їзду. І знову Остапові довелося провести день на візникові, з нетерпінням чекаючи кур'єрського поїзда, де можна було вмитись, відпочити і почитати газетку.

Великий комбінатор провів п'ятнадцять ночей у різних поїздах, переїжджаючи з міста до міста, бо ніде не було номерів. В одному місці будували домну, в другому — холодильник, в третьому — цинковий завод. Все було переповнено діловими людьми. В четвертому місці Остапові поперек дороги став піонерський зльот, і в номері, де мільйонер міг би непогано провести вечір з подругою, галасували діти. В дорозі він обжився, придбав чемодан для мільйона, дорожні речі і екіпірувався. Остап вже обмірковував тривалу і спокійну подорож до Владивостока, розрахувавши, що поїздка туди й назад забере тижнів зо три, як раптом відчув, що коли він зараз же не осяде на твердій землі, то помре від якоїсь загадкової залізничної хвороби. І він зробив те, що робив завжди, коли в його кишенях було порожньо. Він почав видавати себе за когось іншого, телеграфуючи наперед, що, мовляв, їде інженер, чи лікар — громадський діяч, або ж відомий тенор чи письменник. Він дивувався: всім людям, які приїздили у справі, номери давали; Остап трохи відпочив від поїзної качки. Одного разу, для того щоб дістати номер, йому довелося видати себе за сина лейтенанта Шмідта. Після цього епізоду великий комбінатор віддався тривалим і не зовсім веселим роздумам.

"І це шлях мільйонера! — думав він у розпачі.—Де ж повага? Де пошана? Де слава? Де влада?"

Навіть Європа — "А", якою Остап хизувався перед Балагановим — костюм, черевики і капелюх — були придбані в комісійному магазині і, попри всі свої виключні якості, — мали істотний недолік: це були речі не свої, не рідні, з чужого плеча. їх. уже хтось носив, може, недовго, годину, хвилину, а все ж таки носив хтось чужий. Прикро було й те, що уряд не звертає ніякої уваги на скрутне становище мільйонерів і розподіляє блага в плановому порядку. І взагалі все було погано. Начальник станції не брав під козирок, що раніш він робив перед першим-ліпшим купчиком з капітальцем в п'ятдесят тисяч, батьки міста не приїжджали в готель з візитом, преса не поспішала брати інтерв'ю і замість фотографій мільйонерів друкувала портрети якихось ударників, що заробляли сто двадцять карбованців у місяць.

Остап щодня перещупував свій мільйон — і все був мільйон без якоїсь там дрібниці. Він докладав усіх зусиль, обідав по кілька разів на день, пив колекційні вина, давав всюди і по багато на чай, купив перстень, японську вазу і шубу на хорковому хутрі. Шубу й вазу довелося подарувати номерному, тому що Остап не любив возитися з громіздкими речами. В разі потреби він міг закупити безліч ось таких шуб і ваз. І все ж за місяць він зміг витратити лише шість тисяч.

Ні! Парад, було зрозуміло, не вийшов, хоч усе було на місці. Своєчасно вислано лінійних, у визначені строки прибули частини, грав оркестр. То полки дивились не на нього, не йому кричали "ура", не для нього вимахував руками капельмейстер. Проте Остап не відступав. Він покладав великі надії на Москву.

— А як Ріо-де-Жанейро? — збуджено запитав Балаганов. — Поїдемо?

— Ну його к бісу! — з несподіваною люттю відказав Остап. — Все це вигадки, немає ніякого Ріо-де-Жанейро, і Америки немає, і Європи немає, нічого нема. І взагалі останнє місто — це Шепетівка, об яку розбиваються хвилі Атлантичного океану.

— Ну й діла! — зітхнув Балаганов.

— Мені один лікар усе пояснив, — продовжував Остап, — закордон — це міф по загробне життя. Хто туди потрапить, той назад не повертається.

— Ну просто цирк! — викрикнув Шура, нічого не зрозумівши. — Ух, як я тепер заживу! Бідний Паніковський! Звичайно, він порушив конвенцію, та бог з ним! От би зрадів старий!

— Пропоную вшанувати пам'ять померлого вставанням, — сказав Бендер.

Молочні брати підвелися і хвилину постояли мовчки, дивлячись униз, на поламані бісквіти і нез'їдені бутерброди.

Тяжке мовчання порушив Балаганов.

— Знаєте, що з Козлевичем? — сказав він. — Просто цирк! Він все ж таки зібрав "Антилопу" і працює в Чорноморську. Листа прислали. Ось...

Бортмеханік вийняв з кепки листа.

"Здрастуйте, Шуро, — писав водій "Антилопи", — як живете? Ви все ще син л. Ш.? Мені живеться добре, тільки немає грошей, а машина після ремонту щось капризує і працює лише одну годину на день. Весь час її лагоджу, просто не вистачає сили. Пасажири ремствують. Може, ви, дорогий Шуро, надішлете мені олієпровідний шланг, хоч би не новий. Тут на базарі не можна дістати. Пошукайте на Смоленському ринку, там, де продають старі замки і ключі. А якщо вам недобре, то приїздіть, якимсь переб'ємося. Я стою на розі вулиці Мерінга, на біржі. Де тепер О. Б.? Ваш з повагою Адам Козлевич. Забув написати: до мене на біржу приходили ксьондзи, Кушаковський і Морошек. Був скандал. А. К."

— Зараз побіжу шукати шланг, — діловито сказав Балаганов.

— Не треба, — відповів Остап, — я йому нову машину куплю. їдьмо в "Гранд-Отель", я забронював по телеграфу номер для диригента симфонічного оркестру. А вас треба пристойніше одягти, помити, дати вам капітальний ремонт. Перед вами, Шуро, відкривається брама великих можливостей.

Вони вийшли на Каланчевську площу. Таксі не було. Їхати візником Остап відмовився.

— Це карета минулого, — сказав він гидливо, — нею далеко не поїдеш. Та й ще там, у підкладці, живуть маленькі миші.

Довелося сісти в трамвай. Вагон був переповнений. Це був один з тих заражених сварками вагонів, які часто циркулюють по столиці. Починає яка-небудь мстива бабуса в ранкові години передслужбової давки. Поступово в сварку втягуються всі пасажери вагона, навіть ті, що потрапили туди вже через півгодини після початку інцидента. Люта бабуса вже давно зійшла, забулася вже й причина сварки, а крики й взаємні образи ще тривають, і до лайки залучаються нові кадри пасажирів. І в такому вагоні до пізньої ночі не затихає лайка.

Схвильовані, нервові пасажери швидко відтиснули Балаганова від Остапа і за хвилину молочні брати вже гойдалися в різних кінцях вагона, стиснуті чиймись грудьми і кошиками. Остап висів на паску, щосили видаючи чомодан, який увесь час несла течія.

Раптом, перекриваючи звичайну трамвайну лайку, з боку, де гойдався Балаганов, долинув жіночий зойк:

— Вкрали! Держіть! Та ось же він стоїть!

Всі повернули голови. До місця події, аж захилинаючись від цікавості, поспішали любителі таких справ. Остап побачив збентежене обличчя Балаганова. Бортмеханік ще й сам не розумів, що трапилося, як його вже схопили за руку, в якій була міцно затиснута копійчана жіноча сумочка з тоненьким бронзовим ланцюжком.

— Бандит! — кричала жінка. — Тільки одвернулася, а він... Володар п'ятдесяти тисяч викрав сумочку, в якій була черепахова пудрениця, профспілчанський квиток і один карбованець сімдесят копійок грошей. Вагон спинився. Любителі потягли Балаганова до виходу. Проходячи повз Остапа, Шура тужно прошепотів:

— Що ж це таке? Я ж машинально...

— Я тобі покажу машинально! — сказав любитель в пенсне і з портфелем і з насолодою зацідив бортмеханіка по шиї.

Остап бачив у вікно, як до групи швидкими кроками підійшов міліціонер, як він повів злочинця бруківкою.

Великий комбінатор відвернувся.

Розділ XXXIII

ІНДІЙСЬКИЙ ГІСТЬ

В чотирикутному закритому дворі "Гранд-отеля" чути було кухонні шуми, шипіння пари і вигуки: "Два чайних комплекти в шістнадцятий!", а в білих коридорах було тихо і світло, як в розподільному залі електростанції. У ста п'ятдесяти номерах спав конгрес ґрунтознавців, повернувшись з поїздки; тридцять номерів було відведено для закордонних комерсантів, які з'ясовували наболіле питання, чи можна, зрештою, вигідно торгувати з Радянським Союзом, кращий апартамент з чотирьох кімнат займав славнозвісний індуський поет і філософ, а в маленькому номері, відведеному диригентові симфонічного оркестру, спав Остап Бендер.

Він лежав на плюшевій ковдрі, в одежі, притискуючи до грудей чемодан з мільйонами. За ніч великий комбінатор вдихнув у себе весь кисень, який був в кімнаті, і всі інші хімічні елементи, які тут в ній лишилися, можна було назвати азотом лише з ввічливості. Пахло прокислим вином, пекельними котлетами і ще чимсь невимовне гидким. Остап застогнав і поворухнувся. Чемодан упав на підлогу. Остап враз розплющив очі.

— Що ж це було? — пробурмотів він, роблячи гримаси. — Гусарство у ресторанному залі! І, здається, навіть кавалергардство! Тьху! Вів себе як купець другої гільдії. Боже мій! А чи не образив я кого з присутніх? Там

якийсь дурень кричав: "Ґрунтознавці! Встаньте!", — а потім плакав і присягався, що в душі він сам Ґрунтознавець. Звичайно, це був я! Так, але ж з якого це приводу?

І він згадав, що вчора, вирішивши почати життя, яке йому личить, він ухвалив збудувати собі особняк у маврітанському стилі. Ранок він провів у грандіозних мріях. Він уявляв собі дім з мінаретами, швейцара з обличчям пам'ятника, більярдну, малу вітальню і якийсь конференц-зал. В земельному відділі Рад великому комбінаторові пояснили, що ділянку одержати можна. Але вже в будівельній конторі все рухнуло. Впав швейцар, загримів кам'яною мордою, захитався золотий конференц-зал і розвалилися мінарети.

— Ви приватна особа? — запитали мільйонера в конторі.

— Так, — відповів Остап, — яскраво виражена індивідуальність.

— На жаль, будуємо лише для колективів і організацій.

— Кооперативних, громадських і господарчих? — перепитав Остап з гіркотою.

— Так, для них.

— А я?

— А ви будуйте самі.

— Так, але ж... де я дістану камінь, шпінгалети? Зрештою, плінтуси?

— Добудьте якимось. Хоч це важко. Контингенти вже розподілено за заявками промисловості і кооперації.

Очевидно, це й було причиною його гусарства, нічного неподобства.

Остап, лежачи, вийняв записну книжечку і почав підраховувати витрати з часів одержання мільйона. На першій сторінці читав запис:

Верблюди 180 к.

Барани 30 к.

Кумис 1 к. 75 к.

Разом 211 к. 75к.

Далі було не краще. Шуба, соус, залізничний квиток, знову соус, знову квиток, три чалми, придбані про чорний день, візники, ваза і всяка дрібниця. Якщо не рахувати п'ятдесяти тисяч Балаганову, які не принесли йому щастя, мільйон був на місці.

"Не дають робити капіталовкладення! — обурювався Остап. — Не дають! Може, зажити інтелектуальним життям, як мій друг Лоханкін? Зрештою, матеріальні цінності я вже маю, треба потроху подбати про цінності духовні. Треба негайно з'ясувати, в чому сенс життя?

Він згадав, що в вестибюлі готелю цілий день товпляться дівчата, які марять порозмовляти з приїжджим індуським філософом про душу.

"Піду до індуса, — вирішив він, — і дізнаюся нарешті в чому справа. Звичайно, це піжонство, та іншого виходу немає".

Не розлучаючись з чемоданом, Бендер, як був, у зім'ятому костюмі, зійшов у бельетаж і постукав у двері кімнати великої людини. Йому відчинив перекладач.

— Філософ приймає? — запитав Остап.

— Зважаючи кого, — відповів перекладач увічливо. — Ви приватна особа?

— Ні, ні, — злякано сказав великий комбінатор, — я від однієї кооперативної організації.

— Ви з групою? Скільки вас? Бо вчителеві, знаєте, важко приймати людей окремо. Він віддає перевагу бесідам...

— З колективом? — підхопив Остап. — Якраз мене колектив уповноважив розв'язати одне дуже окладне принципове питання: в чому сенс життя?

Перекладач пішов і за п'ять хвилин повернувся. Він розсунув порт'єру і бундючно сказав:

— Хай увійде кооперативна організація, яка має бажання дізнатися, в чому є сенс життя.

У кріслі з високою і незручною різьбляною спинкою сидів великий філософ і поет у коричневій бархатній рясі і в такому ж ковпаку. Обличчя його було смугляве і ніжне, а очі чорні, як у підпоручика. Борода біла й широка наче фрачна манишка, закривала груди. Біля його ніг сиділа стенографістка. Два перекладачі, індус і англієць, сиділи з боків.

Побачивши Остапа з чемоданом, філософ засовався у кріслі і щось стривожено зашепотів перекладачеві, стенографістка почала поспіхом записувати, а перекладач звернувся до великого комбінатора:

— Вчитель хоче знати, чи не містить чемодан прибулого пісень і саг і чи не має намір прибулий прочитати їх уголос, оскільки вчителеві вже багато прочитали пісень і саг і більше він не може їх чути.

— Скажіть вчителеві, що саг немає, — з повагою відповів Остап.

Чорноокий старий ще дужче занепокоївся і, жваво розмовляючи, почав з острахом показувати на чемодан.

— Вчитель запитує, — почав перекладач, — чи не має наміру прибулий оселитися у нього в номері, бо до нього на прийом ще ніхто не приходив з чемоданом.

І лише після того, як Остап заспокоїв перекладача, а перекладач філософа, напруження слало і почалася бесіда.

— Перш ніж дати відповідь на ваше запитання, в чому сенс життя, — сказав перекладач, — учитель хоче сказати кілька слів про народну освіту в Індії.

— Передайте вчителеві, — відповів Остап, — що проблема народної освіти хвилює мене з дитинства.

Філософ заплющив очі і почав неквапно говорити. Першу годину він говорив англійською мовою, а другу — по-бенгальськи. Іноді він починав співати тихим приємним голосом, ато якось навіть підвівся і, ледь піднявши рясу, зробив кілька танцювальних рухів, показуючи, очевидно, якусь з ігор школярів Пенджаба. Аж тоді він сів і знову заплющив очі, а Остап довго слухав переклад. Спочатку Остап увічливо кивав головою, потім сонно дивився у вікно, і, нарешті, почав розважатися — перебирав пальцями в кишені дрібні гроші, милувався перснем і навіть досить недвозначно підмигнув гарненькій стенографістці, після чого вона ще швидше забігала олівцем.

— А як же все ж таки буде з сенсом життя? — запитав мільйонер, знайшовши зручну хвилину.

— Вчитель має бажання, — пояснив перекладач, — спочатку познайомити прибулого з великим матеріалом, який він зібрав для ознайомлення зі станом справи народної освіти в СРСР.

— Передайте його благородію, — відповів Остап, — що прибулий не заперечує.

І машина знову запрацювала. Вчитель говорив, співав піонерські пісні, показував стінгазету, яку йому піднесли діти сто сорок шостої трудової школи, і раз навіть заплакав. Перекладачі бубоніли у два голоси, стенографістка записувала, а Остап неухважно чистив нігті.

Нарешті Остап голосно кашлянув.

— Знаєте, — сказав він, — перекладати більше не треба. Я став якось розуміти по-бенгальському. Ось коли почнеться про сенс життя, тоді прошу, перекладайте.

Коли філософу переклали настирливе бажання Остапа, чорноокий старий захвилювався.

— Вчитель каже, — заявив перекладач, — що він сам приїхав до вашої великої країни, щоб дізнатися, в чому сенс життя. Тільки там, де народну освіту поставлено на таку височінь, як у вас, життя стає осмисленим. Колектив...

— До побачення, — обірвав великий комбінатор, — передайте вчителю, що прибулий— просить дозволу негайно вийти.

Та філософ уже співав ніжним голосом "Марш Будьонного", якому його навчили радянські діти. І Остап вийшов без дозволу.

— Кришна! — кричав великий комбінатор, бігаючи по своєму номеру. — Вішну! Що діється на світі? Де сірячна правда? А може, я дурень і

нічого не розумію і життя проминуло по-дурному, безсистемно?
Справжній індус, бачте, знає все про нашу неосяжну країну, а я, як
оперний індійський гість, товчу одне і те ж:

"Не счесть алмазов пламенных в лабазах каменных". Гидко!

Цього дня Остап обідав без горілки і вперше залишив чемодан у
номері. Потім він сумирно сидів на підвіконні і зацікав-

лено розглядав звичайних перехожих, які плигали в автобус, як
білки.

Вночі великий комбінатор раптом проснувся і сів на ліжку. Було тихо і
лише з ресторану крізь замочну дірочку пробивався меланхолійний
бостон.

— Як же я міг забути! — сказав він сердито.

Потім він засміявся, увімкнув світло і швидко написав телеграму.

"Чорноморськ Зосі Синицькій У зв'язку з помилкою життя можу летіти
Чорноморськ крилах кохання відповідь блискавкою Москва Гранд-отель
Бендер".

Він подзвонив і наказав, щоб телеграма була відправлена негайно
блискавкою.

Зося не відповіла. Не було відповіді і на інші телеграми, написані у
тому ж відчайдушному і ліричному тоні.

Розділ XXXIV

ДРУЖБА З ЮНІСТЮ

Поїзд йшов до Чорноморська.

Перший пасажир скинув піджак, повісив його на мідний завиток багажника, потім стягнув черевики, по черзі підніс товсті ноги майже до обличчя і озув пантофлі з язичками.

— Ви чули історію, яка сталася з одним воронезьким землеміром, що виявився родичем японського мікадо? — запитав він, наперед посміхаючись.

Другий і третій пасажири присунулися ближче. Четвертий пасажир уже лежав на горішній полиці під колючою малиною ковдрою, невдоволено проглядаючи ілюстрований журнал.

— Невже не чули? Один час про це багато говорили. Це був звичайнісінький землемір — дружина, одна кімната, сто двадцять карбованців платні. Прізвище Бігусов. Звичайна, ну, зовсім нічим непримітна людина, навіть, коли хочете знати, між нами кажучи, хам. Приходить він якось зі служби, а в нього в кімнаті сидить японець у такому, між нами кажучи, пречудовому костюмі, в окулярах, і, коли хочете знати, в черевиках зі зміїної шкіри, останній шик моди. "Ваше прізвище Бігусов?" — запитує япо-нець. "Так", — каже Бігусов, "А ім'я та по батькові?" — "Таке-то", — відповідає. "Правильно, — каже японець, — в такому разі, чи не будете ви ласкаві і чи не скинете толстовку — мені треба оглянути вас голого". — "Будь ласка", — каже. Ну, між нами кажучи, якщо хочете знати, японець голий тулуб навіть не розглядав, а зразу ж кинувся до родимої плями. Була у Бігусова така пляма на боці. Подивився на неї японець крізь лупу, сполотнів і каже: "Поздоровляю вас, громадянине Бігусов, і дозвольте вручити вам пакунок і пакет". Дружина, зрозуміло, розпаковує...

А там, коли хочете знати, лежить у стружках японський меч, гострий з обох боків. "Навіщо ж мені меч?" — запитав землемір. "А ви, — каже, — прочитайте лист. Там все написано. Ви самурай!" Воронеж, якщо хочете

знати, не дуже великий центр. Між нами кажучи, яке може бути ставлення до самураїв? Найнегативніше. Ну, робити нічого. Бігусов бере лист, знімає чотирнадцять воскових печатей і читає його. Що ж ви думаєте? Виявляється, що рівно тридцять шість років тому через Воронезьку губернію проїздив якийсь японський напівпринц—інкогніто. Ну, звичайно, між нами кажучи, його високість спутався з якоюсь воронезькою дівчиною, прижив інкогніто дитину. І навіть мав намір одружитися, але мікадо шифрованою телеграмою заборонив. Напівпринцеві довелося виїхати, а дитя лишилося незаконним. Це й був Бігусов. І от через багато років напівпринц став помирати, а тут, як на зло, законних дітей немає, нікому передати спадщину. І до того ж згасає знаменитий рід, що для японця найгірше за все. Ну, довелося згадати про Бігусова. І опало ж на долю людині таке щастя! Зараз, кажуть, він уже в Японії. Старий помер. А Бігусов тепер принц, родич мікадо і до того ще, між нами кажучи, одержав готівкою мільйон ієн. Мільйон! Такому дурневі!

— Дали б мені мільйон! — сказав другий пасажир, совгаючи ногами, — я б їм показав, що робити з мільйоном!

У прогоні між горішніми полицями з'явилася голова четвертого пасажира. Він уважно поглядав на людину, яка так упевнено знала, що можна зробити з мільйоном, і нічого не сказавши, знову запнувся журналом.

— Це — так, — сказав третій пасажир, розриваючи залізничний пакетик з двома індивідуальними сухарями, — бувають різні факти в галузі обігу грошей. В однієї московської дівчиці помер у Варшаві дядько і лишив їй у спадщину мільйон, а вона навіть не знала. Але там, за кордоном, пронюхали, і вже через місяць у Москву заявився досить пристойний іноземець. Цей голубчик вирішив одружитися з дівчиною, поки вона не дізналася про спадщину. А в неї в Москві був жених, теж досить пристойний молодий чоловік з Палати мір і ваги. Вона його дуже любила, і, природно, не хотіла виходити заміж за іншого. А той, іноземець, просто божеволіє, шле їй букети, цукерки, фільдеперсові

панчохи. Виявляється, іноземний голубчик приїхав не сам від себе, а від акціонерного товариства, яке організувалося спеціально для експлуатації дядькової спадщини. У них навіть був основний капітал на вісімнадцять тисяч злотих. Цей їхній уповноважений мав щоб там не було одружитися з дівчиною і вивезти її за кордон! Дуже романтична історія! Уявляєте собі становище уповноваженого! Яка відповідальність! Адже він взяв аванс і не може його виправдати через отого радянського жениха! А там, у Варшаві, кошмар! Акціонери чекають, хвилюються, акції падають. Одно слово, все закінчилося крахом. Дівчина вийшла заміж за свого, за радянського. Так вона ні про що і не дізналася.

— Ну й дурепа! — сказав другий пасажир. — Дали б мені цей мільйон!

І, розхвилювавшись, він навіть ухопив з рук сусіда сухар і з'їв його.

Мешканець на горішній полиці придирливо закашляв. Очевидно, розмови заважали йому спати.

Внизу заговорили тихіше. Тепер пасажир сиділи тісно, голова до голови, і, захлинаючись, шепотіли:

— Нещодавно міжнародна організація Червоного Хреста давала об'яву в газетах про те, що розшукують нащадків американського солдата Гаррі Ковальчука, який загинув у тисяча дев'яťсот вісімнадцятому році на війні. Спадщина — мільйон! Цебто було менше мільйона, але росли проценти... І от у глухому селі на Волині...

На горішній полиці метлялася малинова ковдра. Бендерові було погано. Йому набридли вагони, горішні і нижні канапи, весь цей вічно рухливий світ мандрів. Він з радістю віддав би півмільйона, аби лише заснути, та шепіт внизу не припинявся.

— ... Розумієте, в один житлокооп заявила бабуся і каже:

"Я, — каже, — у себе в підвалі знайшла горщечок, не знаю, що в горщечку, ви вже зробіть ласку, подивіться самі". Заглянуло правління житлокоопу в той горщечок — а там золоті індійські рупії, мільйон рупій...

— Ну й дурепа! Знайшла кому казати!.. Дали б мені цей мільйончик... от я б...

— Між нами кажучи, якщо хочете знати, — гроші — це все.

— А в якійсь печері під Можайськом...

Згори долинав стогін, гучний, повноцінний стогін загибаючого індивідуума.

Співрозмовники на мить засмутилися, але зачарування несподіваними багатствами, що ллються з кишень японських принців, варшавських родичів чи американських солдатів, було таке велике, що вони знову почали хапати один одного за коліна, бормочучи:

— І коли розкрили мощі, там, між нами кажучи, знайшли на мільйон.

Вранці, ще не зовсім прокинувшись від сну, Остап почув шарудіння штори і голос:

— Мільйон! Розумієте, цілий мільйон...

Це вже було занадто. Великий комбінатор гнівно зирнув вниз. Та вчорашніх пасажирів вже не було. Вони зійшли на світанку в Харкові, лишивши по собі. зім'яті постелі, просалений аркушик арифметичного паперу, залишки котлет, крихти хліба, а також мотузку. Новий пасажир, що стояв біля вікна, байдуже глянув на Остапа і, звертаючись до своїх супутників, продовжував:

— Мільйон тонн чавуну. До кінця року. Комісія вважає, що об'єднання може це дати. І що найсмішніше — Харків затвердив!

Остап не бачив у цих словах нічого смішного. Та нові пасажери почали всі разом реготати. При цьому на всіх трьох зарипіли гумові пальта, яких вони ще не встигли зняти.

— А як же Бубешко, Іван Миколайович? — запитав наймолодший з пасажирів з азартом. — Напевне, землю носом риє?

— Вже не риє. Попав у ідіотське становище. Але що було! Спочатку він поліз у бійку... ви знаєте, Іван Миколайович — характер... Вісімсот двадцять п'ять тисяч тонн — і ні одної тонни більше. Тут почалося серйозне діло. Применшення можливостей... Факт! Рівняння на вузькі місця — факт! Людині треба було одразу ж визнати свою помилку. Так ні ж! Амбіція! Подумаєш — благородне дворянство! Визнати — і все. А він почав по частинах. Вирішив авторитет зберегти. І от почалася музика, достоєвщина:

"З одного боку визнаю, але, з другого, підкреслюю". А що там підкреслювати, що за безхребетне виляння! Довелося нашому Бубешку писати другий лист.

Пасажири знову засміялися.

— Але й там про свій опортунізм він не сказав жодного слова. І пішла писанина. Щодня новий лист. Хочуть для нього спеціальний відділ завести: "Поправки і відмежування". І він сам знає, що зашився, хоче якось видертися, але таке сам наговорив, що не може. Він до того дійшов, що востаннє навіть написав:

"Так, — мовляв, — і так... помилку визнаю, а цей лист вважаю недостатнім..."

Остап уже давно пішов умиватися, а нові пасажери все ще посміхалися. Коли він повернувся, купе було підметено, канапи спущені і виходив провідник, підтримуючи підборіддям купу ковдр і простирадл.

Молоді люди, не боячись протягу, відчинили вікно, і по куле, як морська хвиля, замкнута в ящик, заскакав і зав'юнив осінній вітер.

Остап закинув чемодан з мільйоном у сітку і всівся вниз, доброзичливо поглядаючи на нових сусідів, які якось особливо завзято обживалися з побутом міжнародного вагона, — часто зазирали у дзеркало в дверях, підстрибували на канапі, випробовуючи його пружини і федеркант, схвально говорили про якість полірованої червоної обшивки і натискували на кнопки. Час від часу один з них зникав на кілька хвилин і, повернувшись, шепотівся з товаришами. Нарешті у дверях з'явилася дівчина у бобриковому чоловічому пальті і гімнастичних туфлях з шнурками, обмотаними навколо ніг, як у древніх греків.

— Товариші! — сказала вона рішуче. — Це свинство. Ми теж хочемо їхати в розкошах. На першій же станції ми поміняємось місцями.

Бендерові попутники, протестуючи, загаласували.

— Нічого, нічого. Всі мають такі ж права, як і ви, — наполягала дівчина.

— Ми вже кинули жеребки. Випало Тарасову, Паровицькому і мені. Вимітайтесь у третій клас.

З гамору, який виник, Остап зрозумів, що в поїзді їде велика група студентів політехнікуму, яка повертається з літньої заводської практики в Чорноморськ. У твердому вагоні на всіх не вистачило місць, і три квитки довелося купити а міжнародний, розкинувши різницю на всю компанію.

В результаті дівчина лишилася в купе, а троє перших пішли з почуттям власної гідності, яке трохи запізнило. На їхні місця зразу ж з'явилися Тарасов і Паровицький. Вони теж негайно почали підстрибувати на канапах і натискувати на кнопки. Дівчина метушилася разом з ними. Не минуло й півгодини, як у купе заявила перша трійка. Її пригнав назад жаль за втраченою розкішшю. А вслід за трьома, соромливо посміхаючись, з'явилося ще двоє, а потім ще один вусатий. Вусатому припала черга їхати у цій розкоші на другий день, та він не міг витерпіти. Його поява викликала особливо збуджені викрики, на які негайно ж з'явився провідник.

— Що ж це, громадяни, — сказав він казенним голосом, — ціла шайка-ряжка зібралася. Котрі з третього класу, виходьте. Бо, ей, піду до головного.

Шайка-ряжка сторопіла.

— Це гості, — сказала дівчина, засмутившись. — Вони прийшли тільки посидіти.

— У правилах заборонено, — заявив провідник, — виходьте. Вусатий теж посунув до виходу, але тут в конфлікт втрутився великий комбінатор.

— Що ж це ви, папаша, — сказав він провідникові, — пасажирів не треба лінчувати без особливої потреби. Навіщо так суворо дотримуватися букви закону? Треба бути гостинним. Знаєте, як на Сході! Ходімо, я вам усе поясню.

Поговоривши з Остапом в коридорі, провідник настільки збагнув усю гостинність Сходу, що вже і на думці не мав виганяти шайку-ряжку, навпаки, приніс їй дев'ять склянок чаю у важких підстаканниках і весь запас індивідуальних сухарів. Він навіть не взяв грошей.

— За східним звичаєм, — сказав Остап товариству, — згідно з законами гостинності, як казав один робітник кулінарного сектору.

Цю послугу було зроблено з такою легкістю і простотою, що відмовитись від неї не можна було. Тріщали розірвані сухарні пакетики. Остап, як господар, роздавав чай і враз подружив зі всіма вісьмома студентами і однією студенткою.

— Мене давно цікавила проблема загального, рівного і таємного навчання, — белькотав він радісно, — нещодавно я навіть бесідував з цього приводу з індуським філософом-аматором. Людина безмірновчена. І тому все, що б він не сказав, зараз же записується на грамофонну пластинку. А так як старий любить поговорити, — є за ним такий грішок, — то пластинок набралось вже вісімсот вагонів і тепер з них роблять гудзики.

Почавши з цієї вільної імпровізації, великий комбінатор узяв у руки сухарик,

— Цьому сухарикові, — сказав він, — один крок до точильного каменя. І цей крок уже зроблено.

Дружба, підігріта дотепами подібного гатунку, розвивалася дуже швидко, і незабаром вся шайка-ряжка під диригування Остапа виспівувала частівку:

Ой, у Петра Великого

Родичів нема нікого,

Тільки кінь та змія –

От і вся його сім'я.

До вечора Остап знав, як звати студентів, а де з ким уже був на "ти". Але багато з того, про що говорили молоді люди, він не розумів. Раптом він сам собі здався дуже старим. Перед ним сиділа юність, трохи груба, прямолінійна, якась до болю нехитра. Він у свої двадцять літ був зовсім іншим. Він сам признавався собі, що у свої двадцять літ він був різнобічніший і гірший. Він тоді не сміявся, а лише посміхався. А ці безугавно реготали.

"Чому так радіє ця товстопика юнь? — подумав він з несподіваною роздратованістю. — Слово честі, я починаю заздрити".

І хоч Остап, без сумніву, був у центрі уваги всього купе і його слова лилися без запинок, і всі ставилися до нього дуже добре, він не відчував тут ні балагановського обожнювання, ні боязкого запобігання Паніковського, ні відданої любові Козлевича. В студентах почувалася зверхність глядачів над конференсьє. Глядачі слухають громадянина у фракці, іноді посміхаються, ліньки аплодують йому, та, зрештою, йдуть додому, і немає їм більше ніякого діла до конференсьє. А конференсьє після вистави приходить в артистичний клуб, сидить засмучений над котлетою і скаржиться дружкові по Робмису — оперетковому комікові, що публіка його не розуміє, а уряд не цінує. Комік п'є горілку і теж скаржиться, що не розуміють його. А що там не розуміти? Дотепи старі і прийоми старі, а переучуватися пізно. Здається, все ясно.

Історію з Бубешком, що применшив плани, було розказано вдруге, цього разу зумисне для Остапа. Він ходив з своїми друзями в твердий вагон переконати студентку Ліду Писарівську прийти до них у гості, і при цьому так теревенив, що сором'язлива і скромна Ліда таки прийшла і взяла участь в загальному гаморі. Раптове довір'я зросло до таких розмірів, що, прогулюючись на пероні великої вузлової станції з дівчиною у чоловічому пальті, великий комбінатор підвів її майже до вихідного семафора і тут, несподівано для себе, вилив перед нею всю душу в досить пошлій формі.

— Розумієте, — втокмачував він, — світив місяць, король ландшафту. Ми сиділи на приступках музею древностей, і раптом я відчув, що я її люблю. Але того ж вечора мені довелося виїхати, так усе і розладналося. Вона, здається, образилася. Навіть без сумніву образилася.

— Вас послали у відрядження? — запитала дівчина.

— Хм... Наче відрядження. Тобто не зовсім щоб відрядження, але термінова справа. А тепер я страждаю. Гордо і по-дурному страждаю.

— Це не страшно, — сказала дівчина, — переключіть зайвину вашої енергії на виконання якогось трудового процесу. Наприклад, ріжте дрова. Зараз є така течія.

Остап пообіцяв переключитися і, хоч не уявляв собі, як це він замінить собі Зосю різанням дров, все-таки відчув велике полегшення. Вони повернулися до вагона з таємничим виглядом і потім кілька разів виходили в коридор і шепотіли про нерозділене кохання й про нові течії в цій галузі.

В купе Остап, як і раніш, з шкіри ліз, щоб сподобатися компанії. І він цього досяг: студенти почали вважати його за свого. А грубіян Паровицький щосили ляснув Остапа по плечу і викрикнув:

— Іди до нас, в політехнікум. їй-богу! Дістанеш стипендію, сімдесят п'ять карбованців. Житимеш як бог. У нас—їдальня, щодня м'ясо. Потім на Урал поїдемо на практику.

— Я вже закінчив один гуманітарний вуз, — поспішно сказав великий комбінатор.

— А що ж ти зараз робиш? — запитав Паровицький.

— Та так... по фінансовій лінії...

— Служиш у банку?

Остап раптом саркастично поглянув на студента і сказав:

— Ні, не служу. Я мільйонер.

Звичайно, ця заява ні до чого Остапа не зобов'язувала і все це можна було перетворити на жарт, але Паровицький засміявся так глузливо, що великому комбінаторові стало прикро. Його охопило бажання приголомшити своїх супутників, викликати в них ще більший подив і захоплення.

— Скільки ж у вас мільйонів? — запитала дівчина в гімнастичних туфлях, підбиваючи його на веселу відповідь.

— Один, — сказав Остап, блідий від гордості.

— Щось малувато, — заявив вусатий.

— Мало, мало, — закричали всі.

— З мене досить, — сказав Бендер урочисто.

І з цими словами він узяв свій чемодан, клацнув нікелевими защіпками і висипав на диван усе, що в ньому було. Паперові брусочки лягли гіркою, сповзаючи вниз. Остап зігнув одну пачку, обгортка розірвалася, почувся карточний тріск.

— В кожній пачці по десять тисяч. Вам мало? Мільйон без чогось там... І ніякісінького фальшу: підписи, паркетна сітка і водяні знаки.

Запала тиша. Остап згріб гроші знову у чемодан і закинув його, як йому здалося, царським жестом у багажник. І знову сів на канапу, розвалився на ній, широко розставив ноги і поглянув на шайку-ряжку.

— Як бачите, гуманітарні науки теж приносять свої плоди, — сказав мільйонер, запрошуючи студентів повеселитися з ним.

Студенти мовчали, розглядаючи різні кнопки і защіпки на орнаментованих стінах купе.

— Живу, як бог, — продовжував Остап, — вірніше, як півбог, що зрештою одне й те ж.

Трохи почекавши, великий комбінатор занепокоєно засовався і викрикнув товариським тоном:

— "Что ж вы, черти, приуныли?"

— Ну, я пішов, — сказав усатий, подумавши. — Піду до своїх, погляну, як там і що. І він вискочив з купе.

— Дивна річ, просто незвичайна річ, — зауважив Остап, — ще тільки сьогодні вранці ми не були навіть знайомі, а зараз почуваємо себе так, ніби знаємо один одного десять років. Що це, флюїди діють?

— Скільки з нас за чай? — запитав Паровицький. — Скільки ми випили, товариші? Дев'ять склянок чи десять? Треба запитати провідника. Зараз я прийду.

За ним зірвалося ще четверо, загорівшись бажанням допомогти Паровицькому розраховуватися з провідником.

— Може, щось заспіваємо? — запропонував Остап. — Що-небудь залізне. Наприклад: "Сергій піп, Сергій піп!" Хочете? У мене чудовий волзький бас. І, не чекаючи відповіді, великий комбінатор похапливо заспівав: "Вдоль да по речке, вдоль да по Казанке, сизый селезень плывет". Коли треба було підхопити приспів хором, Остап по-капельмейстерському зробив помах руками і притупнув ногою, але грізного й дружнього хорového викрику не почулося. Лише Ліда Писарівська соромливо пискнула:

"Сергій піп, Сергій піп, Сергій піп!" — та одразу ж осіклася і вибігла.

Дружба гинула на очах. За якусь хвилину в купе лишилася тільки добра і чуйна дівчина у гімнастичних туфлях.

— Куди ж це всі побігли? — запитав Бендер.

— Справді, — прошепотіла дівчина, — треба взнати. Вона спритно кинулася до дверей, але нещасний мільйонер схопив її за руку.

— Я пожартував, — забурмотів він, — я трудящий. Я диригент симфонічного оркестру!.. Я син лейтенанта Шмідта!.. Мій батько турецький підданий. Повірте мені!..

— Пустіть! — шепотіла дівчина.

Купе тряслось і скрипіло. Ложечки ворушилися в порожніх склянках, і вся чайна отара тихенько сунулася на край столика. У дверях з'явився провідник, притримуючи підборіддя купу ковдр і простирادل.

Розділ XXXV

ЙОГО ЛЮБИЛИ ХАТНІ ГОСПОДАРКИ,

ДОМРОБІТНИЦІ, ВДОВИ І НАВІТЬ ОДНА ЖІНКА — ЗУБНИЙ ТЕХНІК

У Чорноморську гуркотіли дахи і вулицями гули протяги. Силою північно-східного вітру, який несподівано налетів на місто, ніжне бабине літо було загнане до сміттєвих ящиків, на ринви і карнизи будинків. Там воно й помирало серед почорнілого кленового листя і розірваних трамвайних квітків. Холодні хризантеми тонули в мисках квіткаррок. Грюкали зелені віконниці зачинених будок, що торгували квасом. Голуби промовляли:

"Помру, помру". Горобці грілися, клюючи гарячі кізяки. Чорноморці брели проти вітру, понуривши голови, як бики. Найгірше було пікейним жилеткам. Вітер зривав з них канотьє і панамські капелюхи і котив їх паркетним бруком вниз аж до бульвару. Обурені дідки бігли навздогін за ними, важко дихаючи. Тротуарні вихори гнали й тих, що переслідували, з такою силою, що вони інколи переганяли свої капелюхи, отямлюючись лише біля мокрих ніг бронзової фігури єкатерининського вельможі, що стояв посеред площі.

"Антилопа" на своїй стоянці поскрипувала корабельним скрипом. Якщо раніш машина Козлевича викликала веселий подив, то зараз на неї не можна було дивитися без жалю: ліве заднє крило було підв'язане кодолю, значну частину вітрового скла замінено фанерою і замість загубленої під час катастрофи гумової груші з матчишем висів на мотузці нікельований засідательський дзвіночок.

Навіть кермове колесо, на якому покоїлися чесні руки Адама Казимировича, трохи перехнябилося вбік. На тротуарі, поряд з "Антилопою", стояв великий комбінатор. Спершись ліктем на борт машини, він казав:

— Я обдурих вас, Адаме. Я не можу подарувати вам ні "ізотта-фраскіні", ні "Лінкольна", ні б'юїка, ні навіть "форда". Я не можу купити вам нової машини. Держава не вважає мене за покупця. Я приватна

особа. Єдине, що можна було придбати по газетній об'яві, — це такий же мотлох, як наша "Антилопа".

— Чому ж, — заперечив Козлевич, — мій "лорен-дітріх"— добра машина. От коли б ще старенький мастилопровідний шланг, не треба тоді мені ніяких б'юїків.

— Шланг я вам привіз, — сказав Остап, — ось він. І це єдине, дорогий Адаме, чим я можу допомогти вам у справі механізації транспорту.

Козлевич дуже зрадів, побачивши шланг, довго крутив у руках і одразу почав його приладнувати. Остап штовхнув дзвіночок, який задзвенів засідательським дзвоном і палко сказав:

— Ви знаєте, Адаме, новину— на кожного громадянина тисне стовп повітря силою двісті чотирнадцять кіло!

— Ні, — сказав Козлевич, — а що?

— Як що!.. Це науково-медичний факт. І мені з деякого часу стало важко. Ви тільки подумайте. Двісті чотирнадцять кіло! Тиснуть щодоби, особливо вночі. Я погано сплю. Що?

— Нічого, я слухаю, — ласкаво відповів Козлевич.

— Мені дуже зле, Адаме. У мене занадто велике серце. Водій "Антилопи" гмукнув. Остап продовжував теревенити:

— Вчора до мене на вулиці підійшла бабуса й запропонувала купити вічну голку для примуса. Ви знаєте, Адаме, я не купив. Мені не потрібна вічна голка, я не хочу жити вічно. Я хочу померти. Я помічаю в собі наявність усіх пошлих ознак закоханості: відсутність апетиту, безсоння і маніакальне бажання писати вірші. Послухайте, що я зліпив вчора вночі при миготінні електричної лампи: "Я помню чудное мгновенье, передо

мною явилась ти, як мимолетное виденье, как гений чистой красоте". Правда ж, добре? Талановито? І лише на світанку, коли були дописані останні рядки, я згадав, що цей вірш уже написав О. Пушкін. Такий удар від класика! Га?

— Ні, ні, продовжуйте, — сказав співчуваючи Козлевич.

— Ось так і живу, — продовжував Остап тремтячим голосом. — Тіло моє прописане в готелі "Каїр", а душа манкірує, їй навіть у Ріо-де-Жанейро не хочеться. А тут ще атмосферний стовп душить.

— А ви були в неї? — запитав прямолінійний Козлевич. — У Зосі Вікторівни?

— Не піду, — сказав Остап, — з причин гордої соромливості. У мені прокинулися яничари. Я цій негідниці послав з Москви на триста п'ятдесят карбованців телеграм — і не одержав відповіді навіть на п'ятдесят копійок. І це я, якого любили хатні господарки, домробітниці, вдови і навіть одна жінка — зубний технік. Ні, Адаме, я туди не піду. До побачення!

Великий комбінатор пішов у готель, витяг з-під ліжка чемодан з мільйоном, що валявся поруч з поношеними черевиками. Якийсь час він дивився на нього тупо, бездумно, потім узяв його за ручку і пішов на вулицю. Вітер підхопив Остапа за плечі й поволик до Приморського бульвару. Тут було безлюдно, ніхто не сидів на білих лавочках з вирізаними влітку любовними написами. На зовнішній рейд, повз маяк виходив приземкуватий вантажник з грубими прямими щоглами.

— Досить, — сказав Остап, — золоте теля не для мене. Хай бере хто хоче. Хай мільйонерствує на просторі!

Він озирнувся і, переконавшись, що навколо нікого немає, жбурнув чемодан у гравій.

— Будь ласка, — промовив він, звертаючись до чорних кленів, і навіть зробив реверанс.

Він пішов алеєю не озираючись. Спочатку йшов поволі, не поспішаючи, наче на прогулянці. Потім заклав руки в кишені, бо вони раптом почали йому заважати, пішов швидше, щоб перебороти вагання. Він примусив себе звернути за ріг, навіть замугикав якусь пісеньку, та тієї ж хвилини побіг назад. Чемодан лежав на тому ж місці. Одначе з протилежного боку до нього вже, нагинаючись і простягаючи руки, поспішав літній громадянин, звичайнісінький на вигляд.

— Ти куди? — закричав Остап ще здалеку. — Я тобі покажу, як хапати чужі чемодани! Не можна залишити навіть на хвилину! Неподобство!

Громадянин невдоволено стеновав плечима і відступив. А Бендер знову поплентався з золотим телям у руках.

"Що ж тепер робити? — міркував він. — Як розпорядитися цим проклятим мільйоном, який збагачує мене лише моральними муками? Спалити його, чи що?"

На цій думці великий комбінатор зупинився з задоволенням.

"Якраз у моєму номері є камін. Спалити його в каміні! Це велично! Вчинок Клеопатри! У вогонь! Пачку за пачкою! Чого мені з ним возитися? А втім, ні, дурість... Палити гроші — піжонство. Гусарство! А що я можу на них зробити, крім непманського жрання? Ідіотське становище! Музейний завідувач збирається за триста карбованців Лувр створити, перший-ліпший колектив яких-небудь водників чи кооперативна корпорація драмписьменників за мільйон може збудувати напівхмарочос з плоским дахом для лекцій на свіжому повітрі. А Остап Бендер, потомок яничарів, нічого не може зробити! Чортзна-що! Ну ж і навалився клас-гегемон на мільйонера-одинака!"

Міркуючи про те, що йому зробити з мільйоном, великий комбінатор бігав алеями, сідав на цементний парапет і сердито дивився на пароплав, який погойдувався за хвилерізом.

"Ні, від пожежі доведеться відмовитися. Палити гроші — це не граціозно. Прояв боягузтва. Треба вигадати якийсь ефектний жест. А може, заснувати стипендію імені Балаганова для учнів-заочників радіотехнікуму? Чи купити п'ятдесят тисяч срібних ложечок, вилити з них статую Паніковського на коні й поставити на могилі? Інкрустувати перламутром "Антилопу?" А може...

Великий комбінатор сплигнув з парапету, осяяний новою думкою. Не гаючи ні хвилини, він лишив бульвар і, мужньо витримуючи натиск фронтальних і бічних вітрів, попрямував до поштамту.

Там на його прохання чемодан зашили в рогожу і навхрест перев'язали мотузком. Вийшов зовсім простенький на вигляд пакунок, які поштамт приймає щодня тисячами і в яких громадяни посилають своїм родичам сало, варення чи яблука.

Остап узяв хімічний олівець і, збуджено змахнувши ним в повітрі, написав:

Цінна

Народному комісарові фінансів

Москва

І пакунок, кинутий рукою кремезного поштовика, звалився у загальну купу різних ящиків, овальних тюків і торбинок. Засовуючи квитанцію в кишеню, Остап побачив, як його мільйон разом з іншим вантажем якийсь дідок з білими блискавками-зигзагами на петлицях ліньки вивозив візком уже до сусіднього залу.

— Засідання продовжується, — сказав великий комбінатор, — цього разу без участі депутата божевільних аграріїв О. Бендера.

Він ще довго стояв під аркою поштамту, то схвалюючи овій вчинок, то засуджуючи його. Вітер пробрався під макінтош Остапа. Йому стало холодно, і він з гіркотою згадав, що так і не купив другої шуби.

Прямо перед ним на мить спинилася дівчина. Задержавши голову, вона поглянула на блискучий циферблат поштамтівського годинника і пішла далі. На ній було кошлате пальто, коротше за плаття, і синій берет з дитячим помпоном. Правою рукою вона притримувала полу пальта, яку задирав вітер. Серце великого комбінатора стрепенулося ще раніш, ніж він пізнав Зося, і він попрямував слідом за нею мокрими тротуарними плитами, мимохіть тримаючись на певній дистанції... Іноді дівчину заслоняли перехожі, і тоді Остап сховався за бруківку, зазираючи на Зося збоку і продумуючи тези розмови, що зараз відбудеться.

На розі Зося спинилася перед галантерейним кіоском і почала розглядати коричневі чоловічі шкарпетки, які погойдувалися на вірьовці.

Остап став патрулювати поблизу.

Біля самого краю тротуару запально розмовляли двоє з портфелями. Обидва були в демісезонних пальтах, з-під яких видно було білі штани.

— Ви своєчасно пішли з "Геркулеса", Іване Павловичу, — казав один, притискуючи до грудей портфель, — там зараз розгром, чистять, як звірі.

— Все місто говорить, — зітхнув другий.

— Вчора чистили Скумбрієвича, — любострасно сказав перший, — протиснутись не можна було. Спочатку все йшло дуже культурно. Скумбрієвич так розповів свою біографію, що йому аплодували, "Я, — каже, — народився поміж молотом і кувадлом".

Цим він хотів підкреслити, що його батьки були ковалі. А потім з публіки хтось запитав: "Скажіть, ви не пригадуєте, був такий торговий дім "Скумбрієвич і син, залізний крам"? Ви часом не той Скумбрієвич?" І тут цей дурень візьми та й ляпни: "Я не Скумбрієвич, я син". Уявляєте, що тепер з ним буде? Перша категорія забезпечена.

— Це так, товаришу Вайнторг, такі суворі порядки. А сьогодні кого чистять?

— Сьогодні великий день! Сьогодні Берлага, той самий, який рятував себе в домі божевільних. Потім сам Полихаєв і ця гадюка, Серна Михайлівна, його морганатична дружина. Вона в "Геркулесі" нікому дихати не давала. Прийду сьогодні годин за дві до початку, бо потім не протовпишся. Крім того, Бомзе...

Зося пішла вперед, і Остап так і не дізнався, що сталося з Адольфом Миколайовичем Бомзе. Та це його аж ніяк не схилювало. Перші слова розмови були вже готові. Командор швидко наздогнав дівчину.

— Зосю, — сказав він, — я приїхав, і відмахнутись від цього факту неможливо.

Слова ці були вимовлені з жахливою розв'язністю. Дівчина аж відсахнулася, і великий комбінатор зрозумів, що взяв фальшивий тон. Він змінив інтонацію, говорив багато і швидко, скаржився на обставини, сказав про те, що молодість проминула зовсім не так, як мріялося у дитячі роки, що життя виявилось жорстоким і низьким, як басовий ключ.

— Ви знаєте, Зосю, — сказав він нарешті, — на кожну людину, навіть на партійну, тисне атмосферний стовп вагою в двісті чотирнадцять кіло. Ви цього не помічали?

Зося не відповіла. В цей час вони проходили біля кіно "Капітолій". Остап на мить глянув навскіс, в той бік, де влітку містилася заснована

ним контора, і тихо зойкнув. Через весь будинок простяглася широка вивіска:

ДЕРЖОБ'ЄДНАННЯ РОГИ І КОПИТА

В усіх вікнах виднілися друкарські машинки і портрети державних діячів. Біля входу стояв, переможно посміхаючись, дженджуристий: кур'єр — куди там Паніковському. В розчинені ворота з табличкою: "Базисний склад" в'їздили тритонні машини, завантажені кондиційними рогами і копитами. З усього було видно, що Остапове дітище повернуло на правильну путь.

— Ну ж і навалився клас-гегемон, — сумно сказав Остап. — Навіть мою легковажну ідею — і ту використали у своїх інтересах. А мене відтерли, Зосю. Чуєте, мене відтерли. Я нещасний.

— Сум ний закоханий, — вимовила Зося, нарешті обернувшись до Остапа.

— Так, — відповів Остап, — я типовий Євгеній Онєгін, він же лицар, позбавлений спадщини Радянською владою.

— Ну, який там лицар!

— Не гнівайтесь, Зосю. Зважте на атмосферний стовп. Мені здається, що на мене він тисне ще з більшою силою, ніж на інших громадян. Це через кохання до вас. І до того ж я не член профспілки. Від цього також.

— Крім того, ще й тому, що ви брешете більш ніж інші громадяни.

— Це не брехня. Це закон фізики. А може, справді, ніякого стовпа немає і це одна моя фантазія?

Зося спинилася і почала стягати з руки рукавичку сіропанчішного кольору.

— Мені тридцять три роки, — поспіхом сказав Остап, — літа Ісуса Христа. А що я зробив досі? Учення я не створив, учнів розбазарив, мертвого Паніковського не воскресив і тільки ви...

— Ну, до побачення, — сказала Зося, — мені в їдальню.

— Я теж пообідаю, — заявив великий комбінатор, глянувши на вивіску: "Учбово-показовий харчовий комбінат ФЗУ при Чорноморській державній академії просторових мистецтв", — з'їм який-небудь чергово-показовий борщ при цій академії. Може, стане легше.

— Тут тільки для членів профспілок, — попередила Зося.

— Тоді я так посиджу.

Вони зішли вниз по трьох приступках. В глибині учбово-показового комбінату під зеленим дахом з пальм сидів чорноокий молодий чоловік і з почуттям власної гідності дивився на меню.

— Перікл! — ще здалеку гукнула Зося. — Я купила тобі шкарпетки з подвійною п'яткою. Pozнайомтесь. Це Феміді.

— Феміді! — сказав молодий чоловік, сердечно потискуючи Остапову руку.

— Бендер-Задунайський, — грубо відповів великий комбінатор, враз збагнувши, що він спізнився на свято кохання і що шкарпетки з подвійною п'яткою — це не просто продукція якоїсь там кооперативної артілі псевдоінвалідів, а певний символ щасливого шлюбу, узаконеного загсом.

— Як! Хіба ви ще й Задунайський? — весело запитала Зося.

— Так. Задунайський. Адже ви теж уже не лише Синицька? Судячи по шкарпетках...

— Я — Синицька-Феміді.

— Вже двадцять сім днів, — зауважив молодий чоловік, потираючи руки.

— Мені подобається ваш чоловік, — сказав лицар, у якого відняли спадщину.

— Мені самій подобається, — запально відповіла Зося. Поки молоде подружжя їло флотський борщ, високо підносячи ложки і презираючись, Остап невдоволено, скося поглядав на культплакати, розвішані по стінах. На одному було написано: "Не займайтесь під час їди розмовами. Це заважає природному виділенню шлункового соку". Другий плакат був написаний віршем: "Фруктові води несуть нам вуглеводи". Робити було нічого. Треба було йти, але заважала якась несподівана соромливість, яка прийшла бозна-звідкіль.

— У цьому флотському борщі, — напружено промовив Остап, — плавають уламки розбитих кораблів. Подружжя Феміді добродушно засміялося.

— А ви, власне, по якій лінії працюєте? — запитав молодого чоловіка Остап.

— А я, власне, секретар ізоколективу залізничних художників, — відповів Феміді.

Великий комбінатор поволі підводився.

— Ах, представник колективу! Цього й треба було чекати! Проте не буду займати вас розмовами. Це заважатиме природному виділенню шлункового соку, такого необхідного для здоров'я.

Він пішов, не попрощавшись, просуваючись до виходу навпростець.

— Викрали дівчину! — бурмотів він на вулиці.—Прямо з стійла вивели. Феміди! Немезіди! Представник колективу Феміді викрав у одноосібника-мільйонера!

І тут з приголомшливою ясністю і чистотою Бендер згадав, що ніякого мільйона в нього уже немає. Цю страшну думку він уже додумував біжучи, розгортаючи руками перехожих, як плавець воду, змагаючись за побиття світового рекорду.

— Теж мені, апостол Павло знайшовся, — шепотів він, переплигуючи через клумби міського саду. — Безсрібник, с-сучий син! Меноніт проклятий, адвентист сьомого дня! Дурень! Йолоп! Якщо вони вже відправили пакунок — повішусь! Вбивати таких толстовців!

Послизнувшись двічі на кахельній підлозі поштамту, великий комбінатор підбіг до віконця. Тут стояла невелика, але сувора і мовчазна черга. Остап зопалу просунув голову у віконце, та громадянин, що стояв першим у черзі, нервово підняв гострі лікті й відтиснув нахабу назад. Другий громадянин, як заводний, теж підняв лікті, і великий комбінатор опинився трохи ще далі від завітного віконця. Лікті при абсолютній тиші піднімались доти, поки зухвалий не опинився на своєму законному місці — у хвості черги.

— Мені лише... — почав Остап.

Та далі він не продовжував. Це нічого б не дало. Черга, сіра, камінна, була незламна, як грецька фаланга. Кожний знав своє місце і готовий був померти за свої малесенькі права.

Лише через сорок п'ять хвилин Остап зміг просунути голову у поштове віконце. Він азартно почав вимагати свій пакунок назад. Службовець байдуже повернув Остапові квитанцію.

— Товаришу, ми пакунків не повертаємо.

— Як! Вже відправили? — запитав великий комбінатор тремтячим голосом. — Я лише годину тому здав!

— Товаришу, ми пакунків назад не повертаємо, — повторив поштовий службовець.

— Але ж це мій пакунок, — сказав Остап запобігливо, — розумієте, мій. Я його відправив, я його хочу повернути назад. Розумієте, забув вкласти банку варення... З райських яблук. Дуже вас прошу. Дядя страшенно образиться. Розумієте...

— Товаришу, ми пакунків назад не повертаємо. Остап озирнувся, шукаючи допомоги, підтримки. Позад нього стояла черга, мовчазна і сувора, яка знала всі правила, зокрема і те, що пакунки назад не видаються.

— Вкласти баночку, — белькотав Остап, — райські яблучка.

— Товаришу, баночку відправте окремим паунком, — порадив службовець трохи ласкавіше. — Нічого з вашим дядьком не станеться.

— Ви не знаєте мого дядька! — запально сказав Остап. — І потім, я бідний студент, у мене немає грошей. Прошу вас як людину...

— Ось бачте, товаришу, — сказав поштовик плаксиво, — там лежать три тонни пакунків. Де його шукати?

Але тут великий комбінатор почав верзти таку жалібну нісенітницю, що робітник зв'язку пішов до другого залу шукати пакунок бідного студента. Черга, яка до цього часу мовчала, зняла галас. Великого комбінатора розносили за його незнання поштових законів, а одна громадянка в запалі навіть вщипнула його.

— Більше ніколи такого не робіть, — суворо сказав поштовик, викидаючи Бендерові його чемоданчик.

— Ніколи не зроблю! — заявив командор. — Слово честі студента!

Від вітру стугоніли дахи, гойдалися ліхтарі, тіні сновигали по землі і дощ розсікав проекційне проміння автомобільних прожекторів.

— Досить психологічних ексцесів, — радісно сказав Бендер, — досить переживань і самокатування. Час починати трудове буржуазне життя. До Ріо-де-Жанейро! Куплю плантацію і випишу собі Балаганова на посаду мавпи. Хай зриває для мене банани!

Розділ XXXVI

КАВАЛЕР ОРДЕНА ЗОЛОТОГО РУНА

Дивна людина йшла вночі придністровськими плавнями. Вона була кремезна і непомірно товста. На ній був щільно одягнений брезентовий балахон з піднятим капюшоном. Через зарості очерету під розкоряченими деревами людина йшла навшпиньках, як у спальні. Іноді вона спинялася і тяжко дихала. Тоді всередині під балахоном чувся брязкіт, який утворюють металеві предмети, стикаючись з іншими металевими предметами. І щоразу після цього у повітрі повисав тонкий і дуже делікатний дзвін. Одного разу дивна людина зачепилася за мокре коріння і впала на живіт. І тоді пролунав такий гучний дзвін, наче на паркет впали лицарські лати. І довго ще дивна людина не підводилася з землі, вдивляючись у темряву.

Шуміла березнева ніч. З дерев спадали і розбивалися об землю ваговиті аптекарські краплі.

— Проклята таріль, — прошепотіла людина.

Вона підвелася і до самісінького Дністра дійшла без пере-шкод. Людина підтикала поли, сповзла з берега і, втративши рівновагу на розкислій кризі, побігла в Румунію.

Великий комбінатор готувався всю зиму. Він скуповував північноамериканські долари з портретами президента в білих буклях, золоті годинники і портсигари, шлюбні персні, діаманти й інші дорогоцінні речі. Зараз він ніс на собі сімнадцять ваговитих портсигарів з монограмами, орлом і гравірованими написами:

"Директорові Русько-Карпатського банку і благодійникові Євсею Рудольфовичу Полуфабриканту в день його срібного шлюбу від вдячних співробітників".

"Таємному радникові М. І. Святотацькому після закінчення сенаторської ревізії від чинів чорноморського градоначальства".

Та найважчий за всі був портсигар з присвятою:

"Панові приставу Олексіївської дільниці від вдячних євреїв купецького звання".

Під написом було ще й палаюче емалеве серце, пробите стрілою, що, звичайно, мало символізувати любов євреїв купецького звання до пана пристава.

По кишенях були розсовані, як низки бубликів, золоті обручки, персні і браслетки. На спині у три ряди висіли на міцних мотузках двадцять пар золотих годинників. Деякі з них драгували цоканням, і Бендерові

здавалося, що по його спині повзають комахи чи паразити. Серед годинників були й даровані, про що свідчили написи на кришках: "Улюбленому синові Серьозі Кастракі в день здачі іспитів на атестат зрілості"; над словом "зрілості" шпилькою було надряпано: "статевої". Зроблено це було, очевидно, приятелями молодого Кастракі, такими ж двоєчниками, як і він сам. Остап довго вагався, чи купувати цей непристойний годинник, та зрештою купив; адже він твердо вирішив вкласти весь мільйон у цінності.

Взагалі довелося попрацювати всю зиму. Діамантів великий комбінатор дістав лише на чотириста тисяч; валюти, у тому числі якихось сумнівних польських і балканських грошей, пощастило здобути лише на п'ятдесят тисяч. На решту довелося накупити важких речей. Йти найбільш заважала золота таріль, яку він ніс на животі. Таріль була велика, овальна, як щит африканського вождя і важила двадцять фунтів. Кремезна шия командора згиналася під важким архієрейським нагрудним хрестом з написом: "Во ім'я отця, і сина, і святого духа", який він придбав у колишнього іподиякона кафедрального собору громадянина Самообложенського. Зверх хреста на чудовій стрічці висів орден Золотого Руна — литий баранчик.

Цей орден Остап виторгував у дивовижного дідуся, який, можливо, був навіть великим князем, а можливо, і камердинером великого князя. Старий заправив непомірно високу суму, посилаючись на те, що такий орден є у світі лише у кількох людей, та й то здебільшого у коронованих осіб.

— Золоте Руно, — бурмотів старий, — дається за найвищу доблесть!

— А в мене якраз найвища, — відповідав Остап, — до того ж я купую баранця лише як золотий брухт,

Але командор кривив душею. Орден йому одразу ж сподобався і він вирішив залишити його собі назавжди, як орден Золотого Теляти.

Остапа підганяв страх і чекання гвинтівочного пострілу. Він добіг до середини ріки і спинився. Муляло золото — таріль, хрест, браслети. Спина свербіла під розвішаними на ній годинниками. Поли балахона намокли і важили кілька пудів. Остап, стогнучи, зірвав з себе балахон, кинув на лід і попрямував далі. Він лишився в шубі, широченній, просто незвичайній шубі — це була чи не найкоштовніша річ в Остаповому туалеті. Він "будував" її чотири місяці, будував, як дім, виготовляючи рисунки, плани, звозячи матеріали. Шуба була подвійна — підбита унікальними чорно-бурими лисицями, а покрита справжніми котиками. Комір був пошитий з соболів. Дивовижна була ця шуба! Супершуба з шиншиловими кишнями, набитими медалями за рятування потоплюваних, натільними хрестиками і золотими щелепами і мостами — останнім досягненням зуболікарської техніки. На голові великого комбінатора красувалася шапка. Не шапка, а боброва тіара.

Весь цей дивовижний вантаж мав забезпечити командорові легке й безтурботне життя на березі теплого океану, у вимріяному ним місті дитинства серед балконних пальм і фікусів Ріо-де-Жанейро.

О третій годині ночі норовистий потомок яничарів ступив на чужий закордонний берег. Тут теж було тихо, темно, тут теж була весна, і з гілок зривалися краплі. Великий комбінатор посміхнувся.

— Тепер кілька формальностей з чутливими румунськими боярами — і шлях вільний. Я гадаю, що дві-три медалі за рятування потоплюваних зроблять їхнє сіре прикордонне життя більш привабливим.

Він повернувся до радянської сторони і, простягнувши в імлу товсту котикову руку, промовив:

— Все треба робити за формою. Форма номер п'ять — прощання з батьківщиною. Ну що ж, адью, велика країно. Я не люблю бути першим учнем і діставати добрі оцінки за увагу, старання і поведінку. Я приватна особа і не зобов'язаний цікавитися силосними ямами, траншеями і

баштами. Мене якось мало цікавить проблема соціалістичного перетворення людини в ангела і вкладника ощадкаси. Навпаки. Цікавлять мене наболілі питання дбайливого ставлення до осіб самотніх мільйонерів.

Прощання з вітчизною за формою номер п'ять було порушено появою кількох озброєних фігур, в яких Бендер вгадав румунських прикордонників.

Великий комбінатор ґречно вклонився і виразно промовив зумисне завчені слова:

— Тряску Романія Маре!

Він лагідно зазирнув у обличчя прикордонників, що їх ледь було видно у темряві. Йому здалося, що прикордонники посміхаються.

— Хай живе велика Румунія! — повторив Остап уже не порумунському.

— Я старий професор, що втік з московської Чека! їй-богу, ледь видерся! Вітаю в вашій особі...

Один з прикордонників підійшов до Остапа впритул і мовчки зняв з нього хутрову тіару. Остап хотів забрати назад свій головний убір, але прикордонник так само мовчки відіпхнув його руку.

— Ну! — сказав командор добродушно. — Ну, ну! Без рук! Я буду на вас скаржитись у Сфатул-Церій, у Великий Хурулдан!

В цей час інший прикордонник швидко, з вправністю досвідченого кохувача, почав розстебувати на Остапові його величезну, майже неймовірну зверхшубу. Командор рвонувся. При цьому з якоїсь кишені випала велика жіноча браслетка і покотилася по землі.

— Бранзулетка! — аж вискнув прикордонний офіцер у куцому пальті з собачим коміром і великими металевими ґудзиками на товстому заду.

— Бранзулетка! — закричали й інші, накидаючись на Остапа. Заплутавшись у шубі, великий комбінатор впав і одразу ж відчув, як у нього з штанів витягають дорогоцінну таріль. Коли він підвівся, то побачив, що офіцер не по-людському посміхаючись, зважує таріль на руках. Остап учепився у свою власність і видер її з рук офіцера, після чого одразу ж дістав осліплюючий удар в обличчя. Подальші події розгорталися з військовою блискавичністю. Великому комбінаторові заважала шуба, і він якийсь час бився з ворогом, стоячи на колінах, метаючи в них медалі за рятування потопаючих. Потім він відчув невимовне полегшення, яке дало йому можливість завдати супротивникові кілька блискучих ударів. Виявилося, що з нього встигли стягти стотисячну шубу.

— Ах, таке ставлення! — верескливо заспівав Остап, люто озираючись.

Була хвилина, коли він стояв, притулившись до дерева і лупав блискучою золотою таріллю по головах тих, що нападали. Була хвилина, коли з його шиї зривали орден Золотого Руна і командор по-конячому мотав головою. Була також хвилина, коли він, високо піднявши архієрейський хрест з написом: "Во ім'я отця і святого духа" істерично вигукував:

— Експлуататори трудового люду! Павуки! Полигачі капіталу! Гади!

При цьому з його рота текла рожева слина. Остап боровся за свій мільйон як гладіатор. Він скидав з себе ворогів і підводився з землі, дивлячись поперед себе затуманеними очима.

Він опритомнів лише на льоду, з заюшеною мордою, в одному чоботі, без шуби, без портсигарів, прикрашених написами, без колекції

годинників, без тарілі, без валюти, без хреста і діамантів, без мільйона. На високому березі стояв офіцер з собачим коміром і дивився вниз на Остапа.

— Сігуранца проклята! — закричав Остап, обмацуючи босу ногу. — Паразити!

Офіцер мовчки вийняв пістолет і мовчки націлив його на Бендера.

Великий комбінатор зрозумів, що інтерв'ю закінчилося. Пригинаючись, він закульгав назад, до радянського берега.

Білий цигарковий туман йшов від руки. Розціпивши руку, Бендер побачив на долоні мідного гудзика, пасмо чийогось шкарубкого чорного волосся і чудом вцілілий під час битви орден Золотого Руна.

Великий комбінатор бездумно подивився на трофеї і рештки свого багатства і продовжував іти далі, сковзаючись по крижаних ямках і кривлячись від болю.

Могутній і тривалий гарматної сили удар викликав коливання крижаної поверхні. Шалено дув теплий вітер. Бендер глянув під ноги і побачив на кризі велику зелену тріщину. Крижина, на якій він стояв, похитнулася і почала занурюватися краєм у воду.

— Лід рушив! — вжахнувшись, викрикнув великий комбінатор. — Лід рушив, панове присяжні засідателі!

Він почав переплигувати з крижини на крижину, що було сили поспішаючи в країну, з якою він так зневажливо годину тому прощався. Туман підіймався важко і поволі, відкриваючи голі плавні.

Хвилини за десять на радянський берег вийшла дивна людина без шапки, в одному чоботі. Ні до кого не звертаючись, вона голосно сказала:

— Не треба овацій! Графа Монте-Крісто з мене не вийшло, Доведеться перекваліфікуватись на кербуда.

13

Розцінково-конфліктна комісія — Ред.

14

За відомостями, що їх мають автори, на карті, яка звела з розуму бідного географа, Берінгової протоки дійсно не було. Відсутність протоки була викликана головотяпством видавництва "Книга і полюс". Винні дістали заслужене покарання. Директора видавництва зняли з посади і кинули на низову роботу, решта дістали догани з попередженнями.

15

Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном (1925-1958).
— Ред.